







Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 6.

STUDIER I 1600-TALETS SVENSKA

ANTECKNINGAR

AF

ELOF HELLQUIST

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

UPPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

---

[1] På grund af detta kapitels relativt stora omfång lämnas här en något utförligare innehållsöfversikt.

Den uppfattningen torde icke vara så sällsynt, att 1600-talet inom vårt språks utveckling bildar ett slags öfvergångsperiod, under hvilken den inom språkets värld ständigt fortgående kampen mellan nytt och gammalt rasat häftigare än annars och under hvilken till följd häraf vårt språk i grammatiskt afseende uppvisar en större oregelbundenhet än någonsin annars varit fallet.

Denna mening innehåller en sanning med modifikation. Så anser jag det t. ex. obestridligt, att en hel mängd af de egenheter, som utmärka vårt nuvarande talspråk, utbildats först under 1600 talet, om ock ursprunget till många af dem kan ledas tillbaka till de närmast föregående århundradena. Af skäl, som nedan anföras, betraktar jag 1680-talet som en viktig milstolpe i det svenska talspråkets utveckling: hos de vid denna tid uppträdande författare, som ansluta sig till talspråket, finner man, att många nyheter inom detsamma då lyckats kämpa sig fram till seger.

Men i öfrigt är den oregelbundenhet, som frapperar vid ett mera ytligt iakttagande af 1600-talets språkbruk, ofta blott skenbar. Vi behöfva ej uppehålla oss vid nödvändigheten af att icke utan vidare jämföra detsamma från allt för aflägsna perioder inom århundradet, t. ex. från dess början och slut. Men äfven om man så gör, finner man på vissa punkter en förvånande konstanthet. Så t. ex. stodo under hela seklet de starka verbens afljudsklasser kvar på ungefär samma ståndpunkt. Vidare har man att tillse, inom hvilken stilart författaren rör sig. Om man exempelvis jämför arbeten från 1600-talets midt, skrifna på hvad man kunde kalla »historisk normalprosa», har man endast att konstatera en regelbundenhet i språkbruket, som icke står mycket efter våra moderna histori-

ska författares. Mången gång, då t. ex. i vanlig normalprosa en något arkaisk böjningsform uppträder, såsom en verbform på *-om*, ett substantiv i best. form på *-sens*, *-na*, visar det sig bero på en tydlig sträfvan att förläna framställningen en högtidligare prägel; i åtskilliga fall äro dessutom dylika ålderdomliga ändelser knutna vid vissa bestämda ord, hvilket visar, att här verkliga arkaismer föreligga, alltså fixa från fornspråket nedärfda uttryck, och icke lefvande paradigmformer. I monografier öfver 1600-talets språkbruk tages i allmänhet för liten hänsyn till dylika omständigheter: genom att anföra en ack. sing. fem. såsom *trona* från 1650-talet har man naturligtvis icke ådagalagt, att ack. sing. fem. best. form vid denna tid ändades på *-na*; hvad ordet *trona* särskildt beträffar, är det ett lån från det religiösa språket.

Men härtill kommer ännu en synpunkt, en mycket viktig sådan. Det är bekant, att man under 1600-talet åtminstone från språklig synpunkt icke lade så sträng kapson på författare-individualiteten som nu. I själfva verket bilda de språklager, inom hvilka den tidens skriftställare rörde sig, en mycket brokig karta med allehanda färgnyanser. Det hvita fältet upptages af författare, som skrefvo sina arbeten på den mest opersonliga, korrekta och enformiga högprosa (t. ex. Girs). Men vid sidan af dessa märkas andra, hvilka flitigt öst ur sin samtids vulgära talspråk och dessutom upptagit ord, ordformer och vändningar ur deras resp. hemortsdialekter på ett sätt, som ingen nutida skriftställare skulle våga tillåta sig (t. ex. Columbus, Lindschöld). Mellan dessa stå t. ex. en skara dramatiska författare, hvilkas arbeten i allmänhet afspegla tidens mera vårdade talspråk, såsom Messenius, Brasck och Chronander; men icke heller dessas språkbruk är från stilartens synpunkt enhetligt, det växlar rätt mycket efter den samhällsställning, som de uppträdande personerna intaga. Slutligen har man att räkna med medvetna försök att upplifva fornspråkets ord och böjningsformer (t. ex. Stiernhielm, Jesper Svedberg).

Det är klart, att en grammatik öfver en periods språk, som icke tager någon hänsyn till här i korthet antydda faktorer, skall blifva ganska brokig och — opålitlig. Men bemödar man sig att skilja de olika språklagren, torde det visa sig, att

dessa under 1600-talet — sedda hvar för sig — icke uppvisa större variationer eller växlingar än fallet är med den moderna nysvenskan.

I det följande har jag gjort ett försök i den antydda riktningen genom att i ett särskildt kapitel behandla de företeelser, som hufvudsakligen eller uteslutande tillhörde talspråket[1], hvarförutom jag i fråga om tvifvelaktiga former eller uttryck anfört den person, i hvars mun de lagts. Jag har dessutom vid hvarje citat anfört författare och beläggsställe, så att mina läsare själfva må kunna skaffa sig en föreställning om dess ålder och den miljö, i hvilken det uppträder.

Om arbetets uppkomst anser jag mig böra meddela följande.

Under det jag sedan ganska lång tid tillbaka då och då på lediga stunder roat mig med läsningen af 1600-talets svenska dramatiska litteratur, kunde jag icke undgå att märka, hvilka rika skatter den gömmer för såväl kulturhistorikern som språkmannen. Just en af dess förnämsta brister från estetisk synpunkt — nämligen den totala frånvaro af historisk lokalfärg, som karaktäriserar de flesta af dessa litterära alster — gör dem nämligen till ovärderliga källor för kännedomen om 1600-talets Sverige och framförallt många sidor af dess h v a r d a g s l i f och h v a r d a g s s p r å k, beträffande hvilka den samtida politiska eller lyriska diktningen lämnar oss i sticket. Några af dessa komedier hafva visserligen — som bekant — uppvisats vara efterbildningar af utländska mönster; men deras värde som språkliga dokument torde därigenom icke i någon nämnvärd grad ha reducerats.

Det är först och främst de anteckningar, jag fört vid läsningen af denna litteratur, som här nedan meddelas.

I en större afhandling[2] har Lundell behandlat de folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat. Hvad där förekommer har naturligtvis här förbigåtts, det språkliga så mycket

[1] För sammanhangets skull har jag dock där äfven afhandlat sådana, som karakterisera vårt nuvarande talspråk, men då ännu icke fått en dylik exklusiv karaktär, t. ex. best. formen af personnamn o. d.

[2] Sv. landsm. Bih. I 1.

hellre, som jag i föreliggande arbete i allmänhet endast haft riksspråket för ögonen[1].

Stommen i detta arbete består dock icke blott af de ofvannämnda anteckningar, som jag hufvudsakligen i kulturhistoriskt och lexikaliskt intresse fört vid läsningen af 1600-talets dramatiska litteratur. Särskildt i afhandlingens sista och mest omfattande del har jag nämligen äfven tillgodogjort mig det arbete, jag för en hel del år sedan nedlade på excerperingen af Messeni dramer i afsikt att utarbeta en monografi öfver deras språk. Då jag excerperat c:a 70 sidor, blef emellertid arbetet afbrutet af andra sysselsättningar och har sedermera icke fortsatts. I betraktande af det ringa ordnade material, som från 1600-talet står språkforskaren till buds, syntes det mig dock lämpligt att begagna det tillfälle, som nu erbjöd sig, att publicera nämnda samlingar, som jag sedermera kompletterat från mina öfriga — nedan angifna — källor.

Vid denna komplettering ansåg jag mig — kanske med orätt — böra använda först och främst samma källor, som legat till grund för afhandlingens första del; och häraf kom det sig, att bl. a. äfven Hansellis i rent ortografiskt hänseende otillfredsställande upplagor (hvilka utan minsta olägenhet kunde brukas för den fraseologiska afdelningen) kommit att lämna en del af materialet äfven till ljud- och formläran. Vid en jämförelse med originalupplagorna visar det sig emellertid, att Hansellis — tydligen oftast fullt medvetna — inadvertenser mestadels bestå däri, att han ofta användt små begynnelsebokstäfver, där originalet har majuskler, *d* för *dh* (t. ex. *det*), *g* för *gh* (t. ex. *mig*), *j* för *i* (t. ex. *jag*), *k* för *ki* (t. ex. *käring*), *i* för *ij* (t. ex. *win*) o. d., hvarjämte normalisering ägt rum i fråga om kommateringen. För de punkter af ljudläran, som ej beröras af denna normalisering äfvensom för formläran är Hanselli en rätt användbar källa[2], och för syntaxen samt fraseologien en god sådan.

[1] I fråga om afhandlingens lexikaliska del — stående uttryckssätt och fraser, svordomar, skymford o. d. — har det emellertid visat sig olämpligt eller ogörligt att skilja mellan riksspråk och dialekt; dock har ofta meddelats, när sådana lagts i munnen på allmogefolk.

[2] Dock icke — som af det ofvan sagda framgår — när det gäller undersökningar af en mera spröd natur.

Dock har jag undvikit att omtala eller bygga något på de former, som af en eller annan anledning syntes mig misstänkta, ehuruväl jag mycket sällan hos Hanselli funnit någon felaktighet, som kunnat äga någon betydelse för de syften, i hvilka han af mig i detta arbete användts. Huru som helst står saken numera icke att ändra: dels äro mig alla originalupplagorna f. n. icke tillgängliga, dels uppvägde den oerhörda tidsförlust, som skulle blifva följden af en ny revision, säkerligen icke vinsten af de rättelser, som däraf kunde blifva en följd.

För att åskådliggöra utvecklingen ha för öfrigt källorna valts från 1600-talets olika skeden. De citeras vanligen i kronologisk ordning.

Jag har undvikit att anföra blott de från nsv. synpunkt abnorma eller ovanliga formerna: vid dessa ha äfven biformerna meddelats, och där det varit mig möjligt, har också angifvits, hvilken af dem, som oftast förekommit.

För att med större bestämdhet kunna utskilja de företeelser, som karakterisera talspråket, har jag äfvenledes genomgått åtskilliga, särskildt historiska arbeten, som kunnat anses som typiska för tidehvarfvets normalprosa.

Samtliga här förekommande citat grunda sig — utom i några få särskildt angifna fall — på egna anteckningar från litteraturstudier, sålunda äfven i fråga om fsv. och främmande språk. Möjligen har jag någon gång kommit att anföra en och annan fras, ett och annat uttryck, som redan förekommer i lexikaliska arbeten; jag har ej alltid ansett det löna mödan att genomgå långa ordboksartiklar för att förvissa mig därom.

Svenska akademiens ordbokssamlingar, hvilka annars stått mig till förfogande, har jag för detta arbete icke användt af det skäl, att jag på ofvan angifna grunder ansett det nödvändigt att känna den miljö, i hvilken formen eller uttrycket förekommer[1], och detta har endast kunnat ske genom att själf under sammanhängande läsning excerpera de olika författarna.

Den bredare framställningsformen i afhandlingens förra och egentliga del har valts med hänsyn till den något större publik, som här skulle kunna påräknas. Däremot är det sista

[1] Ett talande bevis härför är t. ex. från vokalkvantitetens synpunkt Gustaf II Adolfs skrifter; se nedan.

kapitlet inskränkt inom en proportionsvis betydligt trängre ram; så ha sådana förklaringar af språkföreteelser, som kunnat förutsättas som bekanta för flertalet fackmän, här i regel icke refererats, utan jag nöjt mig att hänvisa till vederbörande litteratur; en och annan belysande anmärkning, som säkerligen icke innehåller något nytt för specialisten af facket, har emellertid inskjutits med hänsyn därtill, att arbetet äfven skulle komma att begagnas af studerande.

De källor, som i första rummet legat till grund för dessa anteckningar, äro:

Johannes Messenius samlade dramer, utgifna af Henrik Schück 1886—1888: Disa (1611), Signill (1612), cit. Sign., Swanhuita (1613), Blanckamäreta (1614), cit. BM., Christmannus, cit. Chr.

Rondeletius Judas redivivus (1614), Stockholm 1871, Klemmings antiqvariat, cit. Rondeletius l. Rond. JR[1].

A. J. Prytz Comoedia om . . Konung Gustaf then första (1622), Sv. landsm. Bih. I. 1, cit. Prytz G. 1. (Obs. af de i Landsm. förekommande dubbla pagineringarna har jag valt den å den inre mariginalen angifna; möjligen har jag icke alltid lyckats vara konsekvent härutinnan).

S. Brasck Filius Prodigus . . Thet är een comoedia om then förlorade sonen, Linköping 1645, i Hansellis Samlade Vitterhetsarbeten 22 : 1—103, cit. Brasck FP.

S. Brasck Acta et martyria apostolorum, Thet är een tragico-comoedia om apostlarnas gärningar etc., Linköping 1648 (Hanselli 22 : 105—213), cit. Brasck Ap. g.

S. Brasck Mars germanicus victus etc., Linköping 1649 (Hanselli 22 : 215—303), cit. Brasck MGV.

J. Chronander Surge eller Flijt- och oflijtighetz Skodespegel etc., Åbo 1647 (Hanselli 23 : 1—91), cit. Chronander Surge.

---

[1] Språket i detta bibeldrama, som i allmänhet företer den åldrigaste prägeln af de här uppräknade arbetena från 1600-talet, ger t. o. m. anledning till den förmodan, att vissa former och uttryck direkt lånats från något äldre stycke. Ett sådant ligger sannolikt — äfven af andra skäl — till grund för detsamma; se Schück (o. Warburg) Ill. sv. litt.-hist. 1: 221.

J. Chronander Bele-snack etc., Åbo 1649 (Hanselli 23 : 93—200), cit. Chronander Belesn. eller Bel.

J. Cherberus Andelig Prosopodeiæ dickt, Wästerås 1642, Hanselli 23 : 205—235.

P. Laurbecchius Simon Magus, Linköping 1652 (Hanselli 23 : 241—255).

E. Kolmodin Genesis Aetherea etc., Åbo 1659 (Hanselli 23 : 261—317), cit. Kolmodin Gen. Aeth.

J. Beronius Rebecka, Linköping 1674 (Hanselli 23 : 323—376), cit. Beronius Reb.

Chr. Moræus Vitulus, 1685? (Hanselli 23 : 381—472).

J. Celsius Comoedia de Disa, Upsala 1687 (Samlaren 13 : 21—46), cit. Disa 1687.

Den olyckeligen gifte Putzdrummel (Samlaren 13 : 72—90; jfr Schück ib. s. 19 följ.), cit. Putzdrummel.

Börk Darius, drama (uppfördt 1688), utgifvet af K. F. Karlson, Sthm 1874, cit. Börk Dar., en synnerligen viktig källa för kännedomen om talspråket under 1600-talets senare årtionden.

J. Celsius Tragedien om Orpheus och Eurydice (uppförd 1687), utgifven af Preben Nodermann, Lund 1901, cit. Orf. o. Euryd., intressant för sin i flere punkter konsekvent genomförda fonetiska stafning;

samt särskildt för arbetets senare del:

Gustaf II Adolfs Skrifter, utgifna af C. G. Styffe 1861,

Girs Konung Gustaffs then äldres historia och Konung Erichz then fiortondes historia (förf. o. 1630), Sthlm 1670, hvilka båda senare arbeten utmärka sig för en dialektfri och för inflytelser från talspråket främmande, ren och korrekt svenska, hvarför de här betraktats som typiska för (den bättre) normalprosan under 1600-talets förra hälft.

Af öfriga arbeten, som mer eller mindre ofta anlitats och citerats, må anföras:

från 1600-talet (och de första åren af 1700-talet):

D. Hansson Hund Konung Erik XIV:s Krönika (c. 1604), utgifven af F. A. Dahlgren (citerad efter stroferna),

J. Sigfridi Gåås Kong (1619),

I. Erici Coleri Oeconomia, förf. c. 1640, utgifven 1683,

Stiernhielm Valda skrifter, utgivna af Fr. Tamm,

Sanfärdig beskrijffning om Konungarijket Siam (1675), Berättelse om Wästindien (1675),

P. Lagerlöf (Hanselli 4),

Columbus Bibliske Werld (1687),

Columbus En svensk ordeskötsel, utg. af Stjernström och Noreen,

E. Lindschöld, E., N. och C. Gripenhjelm (Hanselli 4),

N. Tiällmann Grammatica suecana 1696,

En lijten Språck- och Ord-Boock uthaff fyra Tungemåhl, Stockholm u. Hamburg 1703, stundom citerad Parlör 1703[1];

dessutom Lucidor och Dahlstierna, vanligen efter Norelii uppsatser i Ark. f. nord. filologi I, II, Salberg efter A. Anderssons afhandling samt de utdrag ur 1600-talets litteratur, som förekomma i Valda stycken af svenska författare 1526—1732, utgifna af Noreen och Meyer;

från 1500-talet:

Thet nyia testamentit 1526 (Nya test., NT 1526),

Biblia 1541 (Bib. 1541),

O. Petri Svensk Krönika (c. 1540), utgifven af G. E. Klemming (O. Petri kr.),

P. Svart Gustaf I:s krönika (1561), utg. af G. E. Klemming (P. Svart kr.),

Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika, utgifven af Otto Ahnfelt 1, Lund 1896, 2, Lund 1897 (förf. c. 1585), cit. P. Brahes krön.,

Holofernes och Judit, ett drama från reformationstiden, utgifvet af Otto Sylwan (Skrifter utg. af Svenska literatursällskapet 16), förf. c. 1599, cit. Hol. eller Holof.

I synnerhet då fråga varit om jämförelse mellan 16- och 1700-talets talspråk har jag anlitat Bellman (citerad efter Carléns upplaga). För normalprosan under 1700-talets förra hälft har Dalins Argus (1733—1734, 2 uppl.) fått tjäna som typ. Vidare ha bl. a. andra användts: A. Sahlstedt Försök till en swensk grammatika 1747, Swensk Grammatika 1769 (citerade Sahlstedt (Gramm.) 1747, 1769), Botin Svenska språket i tal och skrift 1777.

---

[1] Boken vimlar af tryckfel, men kan trots sitt halftyska ursprung med tillförsikt användas i fraseologiskt intresse.

Af äldre danska källor ha bl. a. anlitats:

Tobiæ Komedie, Et dansk Skuespil (o. 1600), utg. af S. Birket Smith (Univ.-jubil. danske Samfund. Nr 36),

Peder Hegelund's Susanna[1] og Calumnia, utg. af S. Birket Smith (Univ.-jub. danske Samfund. Nr 45, 53),

Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil og Fuglevise, udg. af S. Birket Smith: Kong Salomons Hylding (1585), Samsons Fængsel (1599), Karrig Niding (uppl. 1664; dock betydligt tidigare författad),

Comoedia de mundo et paupere (från början af 1600-talet), utg. af S. Birket Smith (Univ.-jub. danske Samfund. Nr 41),

Ældre danske Digtere. Et Udvalg af C. I. Brandt, I, Kjøbenhavn 1862.

Detta arbete består sålunda af anteckningar, som jag under årens lopp gjort vid studiet af 1600-talets författare och som jag på grund af det ringa material, som från denna tid står språkforskaren till buds, ansett mig böra sammanföra till ett helt samt — om också med en viss tvekan — öfverlämna åt offentligheten.

Afsikten med detsamma är icke att ensamt ersätta en grammatik öfver 1600-talets svenska, men att tillsammans med öfriga monografier i ämnet (Andersson Salb. gramm., Noreen Col. Ordesk., Norelii uppsatser jämte Kocks och Es. Tegnérs språkhistoriska undersökningar) lämna material till en sådan. Min bok gör dock anspråk på att hafva — om också blott flyktigt[2] — vidrört eller förtecknat de viktigaste och mest typiska af århundradets språkliga företeelser. Dessutom afser den att i någon mån gagna Svenska akademiens stora ordboksföretag, i hvilket jag åtskilliga år deltagit.

[1] 1578.

[2] Stundom endast genom hänvisningar till den grammatiska litteraturen.

Strödda språkliga anteckningar till 1600-talets kulturhistoria.

Hälsning, tilltalsord o. d.

Den vanliga hälsningen, då personer träffas, är under första hälften af 1600-talet den urgamla — för hela Norden gemensamma — *häll säll*[1] eller *häll och säll*[2], motsvarande det samtida ä. danska *Hilsæl*[3]. Typiska sådana uttryck äro:

Häll säll Pelarge, min wän godh.
(Brasck FP s. 7).
Hel säl Magila, huru står thz till.
(Rondeletius JR s. 12).

Samma välönskan användes äfven vid afsked, t. ex.:

Gudh låte tigh wara hell och sell.
(Brasck FP s. 17).

samt i annat sammanhang, såsom

Wackta tigh för ondt selskap wäll,
Om tu wilt wara häl och säll.
(Brasck FP s. 16).

Andra varianter af samma hälsningsformel äro: *Heel min sköne pige och terne små* (Holof. s. 43) och *Jag önsker eder*

---

[1] T. ex. *hälsäl* Messenius s. 15, 217, *häll säll* ib. s. 44, Brasck FP s. 7, *Hälsel* Mess. s. 65, *Häl säll* Brasck FP s. 62.
[2] T. ex. Brasck FP s. 17, 38, 71, Ap. g. s. 133, 148.
[3] Om de fsv. och isl. motsvarigheterna se Söderwall Ordb. o. Fritzner Ordb.².

wara säll (Brasck FP s. 31). Mera enstaka uppträder formen *Var sund och säll* (Chronander Surge s. 25) eller endast *War säll* (Bel. s. 147).

Dessutom förekommer vid möte — men liksom än i dag aldrig som afskedshälsning — det nu mest brukliga *goddag*, dock vanligen redupliceradt: *Godh dagh, godh dagh*[1] eller också ingående i fullständiga satser, t. ex.

Monsieur jagh önsker ehr godh dagh.
(Brasck FP s. 34).

Med *goddag* växlar *guds fred* (l. *frid*) och *gud signe*, t. ex.

Gudz frid, Gudz fridh, god vnger man.
(Rond. JR s. 63).

Gudz fredh, godh dagh, j gode män[2].
(Brasck Ap. g. s. 139; jfr Rond. JR s. 83).

Gudh edher signe doctor höglärde.
(Brasck FP s. 45).

Gud signe, i skolen wara wälkommen[2]!
(Beronius Reb. s. 352).

Jfr: *Fredh wari Edher* (Brasck Ap. g. s. 148) och *Fridh min kiäre herre* (Rond. JR s. 20).

För öfrigt har jag af liknande uttryck antecknat (såsom afskedshälsningar) *bjuda god natt* (Brasck Ap. g. s. 182), *Gudh gifwe god natt* (Chronander Belesn. s. 134) samt (som möteshälsning) *Jagh önskar en godh Morgonstund* (Mess. Signill s. 61). Mera enstaka uppträda hälsningsformerna *tigh ske hälsa* (Mess. s. 222) och *Ganska kär är migh tin helsa* (Chronander Surge s. 35), båda använda vid möte.

Vid afsked säger man för öfrigt ofta *farväl.* Numera har detta uttryck en viss dialektisk eller landtlig färgning samt begagnas dessutom — särskildt i södra och västra Sverige — med förkärlek af personer med en bestämd religiös läggning (t. ex. schartauaner, nyevangelister). Under 1600-talet är uttrycket mycket vanligare än nu. Det har ännu icke sammansmält till ett ord, utan bibehåller sin verbala karaktär:

[1] T. ex. Brasck FP s. 44, 74, 80.
[2] Om samma uttryck som skålformler se nedan.

Så farer nu wäll och bliffwer i fridh.
(Rond. JR s. 32).
Derföre granne faar nu wäll.
(Brasck FP s. 12; jfr s. 17).
Monsieur farer ock wäll i fridh.
(Brasck FP s. 43; jfr s. 48).
Jagh . . Nu biuder eder fara wäl.
(Brasck FP s. 47).

Acolastus:

Far wäl min hiertans käre fadher.
Far ock så wäll min käre broder[1].

Nicolaus:

Far ock så wäll min ende broder.

Strax därefter utbrister emellertid Acolastus:

Adieu, adieu, j alle samman,
Adieu, till mycken frögd och gamman,

hvilket visar, att det franska *adjö* redan vid denna tid inträngt i vårt språk.

Samma uttryck använder äfven Acolastus vid sitt afsked till Philautus:

Adieu, adieu, Gudh tigh bewara[2].

Som en allmän regel om detta slags uttryck liksom om de nedan anförda skålformerna gäller, att deras egentliga innebörd stod mycket mera lefvande för 1600-talets människor än för oss: detta framgår bl. a. däraf, att de icke ännu stelnat till fixa fraser, utan på mångfaldigt sätt varieras och ofta ingå i fullständiga satser (med *bjuda, önska* o. s. v.)[3]. Till de redan nämnda kan läggas *Gudh edher signe* (Brasck FP s. 45), nsv. dial. *gussinne*, samt *Gudh wälsigne eder Måltijdh,*

[1] Ib. s. 19. Jfr äfven s. 36, t. ex. *Far wäll mäster i medler tijdh* = farväl (adjö) så länge.

[2] Ib. s. 17.

[3] Här må blott erinras om Gustaf Adolfs bekanta hälsning till Ebba Brahe, där han önskar henne »många mål 100,000 goda nätter» (s. 584).

en tjänares hälsning, då han skickad af sin husbonde inträder till en familj under middagsmåltiden (En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, s. 91). Det förefaller mig mycket sannolikt, att i denna och andra hälsnings- och välönskningsformler, i hvilka Guds namn förekomma, äfven det i dem ursprungligen ingående rent religiösa momentet ännu kändes och uppfattades af de talande. I det stora hela förläna dessa många gamla vackra hälsningar och därmed jämförliga talesätt, som vid denna tid brukade växlas vid möte och afsked samt för öfrigt i umgänget människor emellan, åt skildringarna af 1600-talets samlif en prägel af trohjärtenhet och innerlighet, som försonar en med mångt och mycket af den råhet, som annars ofta kommer till uttryck. Ännu i den ofvannämnda parlören från 1703 hälsar värdshuspigan, när hon stänger dörren för den främmade gästen, som hon lyst upp på hans »kammar», med orden:

Sofwer i Guds Nampn. Gudh gifwe edher een godh Natt[1].

Samma komedi lämnar oss äfven upplysningar om tilltalsordens användning vid denna tid. Pelargus kallar sin son *du*, så äfven Nicolaus sin bror (s. 19), men fadern tilltalas af sonen med *I* (s. 18). Detta senare pronomen brukas äfven af drängen Nisse i hans samtal med husbonden (s. 18) samt är för öfrigt det vanliga mellan mindre förtroligt bekanta personer (s. 33). I öfrigt nöjer jag mig att hänvisa till E. Tegnérs framställning af tilltalsordens bruk under 1600-talet i Ark. 5: 305 följ.

Predikatsorden styras — åtminstone under 1600-talets första hälft — i pluralis, t. ex. (till en person):

J skolen ther om wäl wisse bliffwa.
(Rond. JR s. 13).

I äre heder och beröm werde.
(Brasck FP s. 45).

I ären vnga, lustiga och helbregda.
(Chronander Belesn. s. 188).

---

[1] S. 195.

Warer snare. (ib. s. 145).

Predikatsfyllnaden står dock stundom i sing., t. ex.

Gud signe, i skolen wara wälkommen!
(Beronius Reb. s. 352).

Först från Disa 1687 (s. 38) och Putzdrummel (t. ex. s. 74) har jag antecknat *Ni*; jfr Columbus (Noreen s. XXIV). Från förra hälften af 1600-talet är detta tilltalsord mig alldeles obekant. Under 1680-talet har det vunnit burskap i talspråket, men är under hela århundradet alldeles främmande för normalprosan, hvarom mera nedan. I ofvannämnda parlör från 1703, som tydligen följer (det vårdade) talspråket, är *I* det enda använda tilltalsordet och i Karl Gyllenborgs komedi Svenska sprätthöken (enl. Tegnér Ark. 5: 306) det vanliga. Se för öfrigt Tegnér anf. st.

Öfver hufvud taget äro pronominella tilltalsord, som motsvara nsv. *Ni*, betydligt vanligare än nu. Hvad vi skulle kunna kalla för »titlarna», stå vanligen appositionellt.

Det är därvid en egenhet för 1600-talets språk, att poss. pron. *min* i tilltal då var mycket vanligare än i nsv. Ex. *junker min* (drängen Jösse, Brasck FP s. 20 m. fl.), *min Torsten* (Disa 1687, s. 32), *min Jungfru* (drängen Pickelhäring ib. 37, jämte enbart *Jungfru* ib. 37), *min Disa* (ib. s. 44), *Min herre* (dock åtföljdt af poss. pron. *hans* Putzdrummel s. 78). Minnen af denna rent af folkliga användning af *min* — hvilken dock kan hafva uppstått på grund af tyskt inflytande — äro sådana nuv. uttryck som *min gubbe (lilla), min gosse, min vän,* skånska *min påg*. Däremot ha uttrycken *min herre, min fröken, min fru* aldrig känt sig rätt hemmastadda i vårt språk: f. n. synas de hufvudsakligen komma till användning i öfversättningslitteraturen.

Relativt ganska ovanligt är det nsv. på den inrotade antipatin för pronominella tilltalsord (med undantag för *du*) beroende bruket af appellativa tilltalsord (med predikatet i singularis). Jag har dock antecknat ett par.

Nsv. *herrn* i tilltal motsvaras af den längre formen *herren* (Putzdrummel s. 78: *Will herren oss något förähra*), numera

blott i bygdemålsfärgadt, hufvudsakligen sydsvenskt tal. Ordet står här som subjekt; men dessutom förekommer, som ofvan nämnts, *min herre* appositionellt till ett pronominellt subjekt.

Såsom *herren* användes äfven *jungfrun* (i bet. 'fröken') (t. ex. Chronander Bel. s. 157: *Jungfrwn wil iagh så klädha och födha*); men äfven här är ett appositionellt uttryck vanligare.

Då i Braseks FP — för att nu återvända till och följa denna i detta afseende lärorika komedi — vännerna Philautus och Acolastus tala om den senares far, gifva de honom båda det i liknande användning — såsom ett uttryck för förtrolighet, dock med en bismak af ringaktning — fullt moderna epitetet *gubben* (s. 12, 13). Samma ord begagnas äfven, liksom också nu för tiden, af hustrur till deras män, så t. ex. *gubbe käre* som en omväxling mellan alla skymforden af Canthara till hennes man Coræbus (Moræus Vit. s. 399), så ock *min käre gubbe* af Sostrata till hennes man (ib. s. 445).

Goda vänner kalla hvarandra sins emellan som än i dag[1] *bror, broder* (Prytz G. I s. 19, Brasck FP s. 17 flera ggr). Vanligt är äfven *stal(l)broder, stalbroor* (Prytz G. I s. 19, Brasck FP s. 27, Ap. g. s. 135), hvilket ord numera uteslutande användes i mer eller mindre nedsättande eller föraktlig betydelse.

Kära far (käre faar, käre fader) kallas — som än i dag — bönder (Brasck FP s. 90). *Kära mor* förekommer hos Chronander Belesn. s. 188 som tilltal till en gammal gumma.

Dessutom begagnas dessa uttryck synnerligen ofta i barnens tilltal till föräldrarna, alltså i egentlig betydelse. Vanligen har dock adjektivet ställts efter hufvudordet, möjligen ursprungligen i svag form, *fadhir kære, modher kæra*[2], hvarur *far kär* och *mor kär* uppstått på sätt, som nedan omtalas. Det förra har jag antecknat från Rond. JR s. 53, Chronander Belesn. s. 171, 174 flera ggr, det senare från JR s. 44, 52, 57, Messenius

[1] Dock må anmärkas, att bruket af detta ord vänner emellan numera afgjordt är på retur inom de yngre generationerna, för hvilka det i allmänhet blott torde vara fullt kurant såsom inledning till bref: *Broder, Bäste broder* (B. B.), *Hedersbror* o. s. v.

[2] Dock må häremot framhållas ett ex. hos Rond. JR s. 44: *Nu wele wij emoot far kiäran gåå.* Kanske har växling af starka och svaga former ägt rum; jfr t. ex. *lille — liten: Judas lille* (Rond. JR s. 52), *stackar liten.*

Sign. s. 42, 43, Prytz G. I s. 23. Att här är fråga om i det dagliga talet förekommande stående uttryck, framgår däraf, att de flera gånger uppträda i prosascenerna i Chronanders Belesn. samt en gång t. o. m. i Girs G. I:s hist. s. 4. Från A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 15 har jag antecknat *Morkära Fru Margareta,* från Columbus (Saml. 21: 41) *Astrildz Morkär.* Den senare ledens ursprungliga betydelse har så förbleknat, att stundom samma adjektiv ännu en gång kan tillfogas. *Käre morkiär* finnes sålunda hos Prytz G. I s. 23 och *käre far kär* i Rond. JR S. 53 och 57 *(Käre far kär, sij mor kär kommer)*[1].

I detta sammanhang må nämnas, att inom mycket högättade familjer *herrfar* och *frumor* ersätta dessa uttryck. Exempel bland de många äro: *Frwmoor*, hvarmed Habor tilltalar sin egen moder (Messenius s. 63)[2], *min Herfar* (Mess. s. 128), *Hennes Härfar* (Mess. s. 172), *Tin Härfar* (Mess. s. 199), hvarest öfverallt är tal om furstliga personer.

Här må äfven i förbigående omnämnas, att Rebecka fägnar sin fästman Isak med den i våra öron mindre poetiskt klingande benämningen *min lilla fahr* (Beronius Reb. s. 368).

Till husmodern säga tjänarinnorna vanligen *kära fru* (*-e, -a,* se t. ex. Rond. JR s. 28, 29); mera enstaka och väl uteslutande till förnäma personer *eders frudom* (ib. s. 28).

Ett numera obrukligt uttryck, hvarmed på 1600-talet tjänstefolket och äfven andra betecknade och tilltalade »unge herrn» i huset, är *junker.* Jösse kallar Acolastus än *Käre* och än *Edle junker* (Brasck FP s. 19), än *junker min* (ib. s. 20, jfr s. 27, 28, 37 o. s. v., s. 39: *junckaren*). Glorela använder till Judas uttrycket *Junckherre käre* (Rond. JR s. 72). Dock torde denna benämning uteslutande hafva tillkommit unga adelssöner. Judas (Rond. JR s. 51) anser emellertid titeln icke nog respektfull, utan upplyser om, att han är friherre.

[1] Adj. *kär* tillägges äfven annars synnerligen ofta hufvudordet. Ex.: *min herre kär* (Brasck Ap. g. s. 161), *Junckherre käre* (Rond. JR s. 72), *min son kär* (flera ggr). Dock kan här stundom adjektivet af metriska skäl ha erhållit denna plats.

[2] Detta ord har i 1600-talets språk öfvergått till ett stående epitet: så kallas drottning Ulrika Eleonora i Dahlstiernas Kunga-Skald för landets *»fru-moor».*

En liten son i husbondens familj omtalas af »drängen», d. v. s. betjänten, som *lille herren* (Rond. JR s. 44). Fadern gifver honom smeknamnet *min lilla grijss* (ib. s. 45).

Betjänterna kallas som nämndt *drängar*, men tilltalas och omtalas ofta äfven med *pojkar* (Brasck FP s. 21, 22, 28, 71, Ap. g. 162, 166, 170 m. fl.).

En landshöfding tituleras *wälborne herre* (Brasck Ap. g. s. 148, 169, 170) såsom äfven Gustaf Eriksson (Vasa) i Prytz G. I s. 15.

Tvenne professer (»lorarii») använda i tilltal till hvarandra fr. *monsieur*, hvilket — under formerna *munsjör* och *mossjö* — åtminstone under förra hälften af 1800-talet begagnades till handtverksgesäller samt — af en äldre generation väl ännu — under formen *munsjör* äfven skämtsamt i betydelsen 'gynnare' o. d.[1]

I tilltal begagnas numera af damer icke så sällan adj. *söt*, t. ex. *söta du*, hvilket uttryck dock kommit i någon misskredit, *söta snälla Karl, gör mig den lilla tjänsten*. Under 1600-talet hade ordet i likartade fall en vidsträcktare användning. Så kan i Messenii Disa s. 23 (bonden) Sigfrid inleda en bön till en af konungens män med orden *O söte Siwold*.

Mat och dryck, gästabud o. d.

I dramat Holofernes och Judit förekommer bl. a. en ytterst liflig och målande gästabudsscen[2]. Ehuru stycket, som Sylwan uppvisat, har utländska förebilder och särskildt denna scen är en ordagrann öfversättning från Greff samt dessutom dramat härstammar från reformationstiden, kan jag ej underlåta att här äfven citera detta, då säkerligen de flesta dragen lika väl kunnat förekomma i ett svenskt gästabud på 1600-talet.

»Marskalken» Assur säger sig hafva *bestelt itt welligt panceet* och uppmanar[3] dem, som skola *skencke och stå för bord*, d. v. s. »småsvennerna», att laga så, att allt blir väl gjordt.

[1] Ordet förekommer också i våra källor från 1600-talet någon gång såsom appellativum, t. ex *rijk munseur* (Chronander Surge s. 71).

[2] Ss. 42—50.

[3] S. 41.

Ingenting får fattas: husbonden vill ha fullt upp med *wijn, miöd* och *must, Både stegt och sudhit och annen kost.* Man skall alltså *duka (»ducka») bordet* och sätta därpå *Credentzer* och *kannor, både stoore och små.*

Innan Judit och Holofernes sätta sig *(»går»)* till bords, tvätta de händerna.

Holofernes ber så småsvennerna skänka i och hälsar Judit med orden:

Gått åår, alra käriste hierte mijn[1],

hvarpå Judit svarar:

Min hiertans herre, iag wil thet gerne anamme!

Jfr senare Judits skål:

Nu dricker iag tig itt gått år till[2]

och Holofernes svar:

Wel bekomme tig, iag thet gerne haffua will.

Samma scen upprepas strax därefter *(Gott år min käriste),* hvaraf man kan sluta till, att här en vid skålande vanlig procedur är skildrad.

Något varierad är Judits skål[3]:

Med itt wenligit gått år iag kommer til tig,

till hvilket H. svarar[4]:

Aff hiertat iag thet gerne haffua will.

Uttrycket *godt år,* utveckladt ur längre fraser, sådana som de ofvan anförda[5], är under 1600-talet mycket vanligt.

Från Messenius har jag antecknat: *Gått åhr Stadil medh Habors Skåål* (s. 74) och *Gått åhr, Hallandh och Skånes skåål* (s. 197).

I anslutning till dessa exempel må inskjutas en anmärk-

---

[1] S. 46.
[2] S. 47.
[3] S. 48.
[4] S. 49.
[5] Dessa synas i sin tur ha tyska anor; se E. Tegnér Ark. 5: 161.

ning om uppkomsten af det nsv. *skål!*[1]. Ordet användes i fsv. *(skal)*[2] och äfven i nsv.[3] i betydelsen 'dryckesbägare'. *Habors Skåål* betyder sålunda den skål eller bägare, som tömdes för Habors välgång, alltså ett slags genitivus commodi[4]. Andra exempel äro: *Good tåår, Negligensas skåål* (Chronander Surge s. 21), *alla vackra pijgors skåål går ännu omkring* (Lindschöld 1670, Hans. 4: 150)[5], *Alla wackra flickors skål will wij där i affton dricka* (Columbus); jfr det bekanta *din skål, min skål och alla vackra flickors skål*[6]. När skålen gällde en närvarande person, till hvilken man direkt vände sig, sade man sålunda *din, er skål* o. s. v. *Din och min skål,* hvilket synes ha varit ett stående uttryck, förekommmer t. ex. hos Bellman, som därjämte ofta brukar *gutår.* Ur dylika längre uttryck har det nsv. *skål!* uppstått; tidigast har jag funnit det hos Bellman 4: 423. Det betyder sålunda 'din (välgångs)skål'. Ett analogt skämtsamt uttryck är det i studentslang icke ovanliga *glas!*

Det kan slutligen anmärkas, att den bildliga användningen af ordet *skål* redan är uppvisad i den yngsta fsv.: *som gernä saaghä at jach giordhä then samma skaalän räth, som her knwth eskilson . . nw nyligä tildrucken är* (1501 enl. Söderwall Ordb.). Uttrycket kommer igen hos Holof.: *Gör mig nu rett thenne här skåål;* se nedan.

Vi återvända så till uttrycket *godt år.*

Hos Prytz G. I s. 19 (1622) har det redan smält ihop till

---

1 Några rader ägnas ordet af Geete Ordklyfverier s. 40.

2 T. ex. Didrik af Bern.

3 T. ex. Chronander Surge s. 21.

4 Jfr från ä. da. (Karrig Niding s. 328):

Jep Skald:
Skienck flux i Skaalen, bær dem ind . . .

Beengiær:
Hør, Niding, drick nu, mens du gid . . .
Nu dricker Niding vor Moders Skaal.

5 Uttrycket är att förstå efter orden. Äfven vid denna tid, då säkerligen redan i allmänhet ett tillräckligt antal glas och bägare funnos, gick sannolikt vid dylika tillfällen dryckesskålen rundt. Jfr Troels Lund Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede 14: 499. I alla händelser är uttrycket ett minne från den tid, då en dylik sed härskade.

6 Uttrycket citeras ofta af tyskar: möjligen är det i Tyskland ett minne från beröringen med svenskar under krigen från de förra århundradena.

ett ord: *Gåthår, gåthår, stalbroor*, hvarpå svaras: *Gothår, bror.* Tillvägagångssättet är här alltså betydligt förenkladt och fullt modernt. Jfr: *Skål! — Skål, bror.*

Chronander Surge s. 21 (1647) och Moræus Vit. s. 433 (1685) ha däremot den genom felaktig etymologi uppkomna formen *Go(o)d tå(å)r.* I båda fallen är det bondfolk, som talar. Dock uppträder den äfven två ggr hos Lindschöld Hans. 4: 212.

Den ljudlagsenliga utvecklingen af *godt år* är det i nsv. mera ovanliga, men särskildt från Bellman kända *gutår,* hvarom se Kock Sv. akc. 2: 414, Ark. 4: 178. *Guttåhr* uppträder redan hos Lucidor (Norelius Ark. 1: 231). Det gamla *gått åhr* har jag senast anträffat i en soldatvisa från 1705 (Sv. landsm. 6: CXIX).

Emellertid existerade äfven andra former för att dricka någon till. Från Brascks FP s. 54 må anföras:

Hospes:

Det skal til eder sundheet wara[1].

Acolastus:

Gudh signe eder och beware,
Jagh dricker eder til igen.

Från Moræus Vit. s. 412:

Bacchis, jag tig dricker till,
Beder att tu swara will.

Bacchis:

Thet tig wäl bekomme,
Min Corœbus fromme!

Beträffande detta senare uttryck erinras om Holofernes ofvan anförda svar på Judits skål: *Wel bekomme tig;* jfr da. *vel bekomme,* ty. *wohl bekomm's* (i ä. ty. liksom i ä. sv. fullständigare: *es soll dir wohl bekommen*); se äfven SAOB under *bekomma.*

I öfrigt påpekar jag den religiösa färgningen af Acolasti

[1] Jfr ty. *auf Ihre Gesundheit.*

svar på skålen — inom parentes en antydan om, att dylika ceremonier liksom de ofvan omtalade hälsningsformerna i äldre tider hade en djupare betydelse än nu. Ännu i den ofvan omtalade parlören från 1703 svaras (s. 81) på en skål med orden: *Aff Hiertat gerna, dricker i Gudz Namn.*

Uppmaning att dricka är vanlig bl. a. under den omtalade formen *Gör mig nu rett thenne här skåål!* eller endast *Gör mig rett,* hvarmed Holofernes vänder sig till Judit (s. 49; jfr Moræus Vit. s. 416). Denna afböjer med ett *iag förmår icke meer*..

Ett annat mycket gängse uttryck är *göra någon besked,* t. ex. *Tu giör beskedh och war ey seen* (Prytz G. I s. 19), *I lähren göra migh beskeed* (En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, s. 81) = ty. *Ihr werdet mir Bescheid thun.*

Dessutom sade man helt enkelt: *Dricker migh til* (ib. s. 87).

Mot det i tyska studentkretsar ännu brukliga *ich komme dir einen halben* svarar *En halff dricker jag tig till, Om tu therpå swara will* (Moræus Vit. s. 416; jfr äfven ib. s. 419).

Öfver hufvud visa dessa komedier, att hos oss i äldre tider ceremoniellet vid dryckeslag varit betydligt omständligare än nu. Särskildt erbjuda sig osökta jämförelser med det bland de tyska studenterna gällande »biercomment», där gamla medeltida plägseder kvarlefva[1].

En rätt god inblick i denna punkt lämnar dialogen i En lijten Språck- och Ord-Boock 1703, särskildt s. 87 o. följ. Däraf framgår bland annat, att äfven vid pokulerande på två man hand det kunde uppfattas som en ohöflighet och ge anledning till osämja, om man underläte att dricka sin kamrat till.

Vi återvända så till gästabudet hos Holofernes. Om ock skildringen af det tilltagande ruset hos denne och hofmännen betingas af den i den bibliska berättelsen gifna situationen, är den dock af vikt för oss på grund af de fullt genuina, säkerligen direkt ur lifvet gripna inhemska uttryck, hvaraf den öfverflödar.

På Holofernes' uppmaning till hofmännen att taga för sig, svarar Bagao, att han är *druckin,* och Rabsaces, att han är

[1] I vissa fall torde dock öfverensstämmelserna bero på direkta tyska förebilder till de ifrågavarande dramerna.

ret smellende full (s. 48). Det senare uttrycket förhåller sig till *smälla,* 'slå' liksom det vanliga sv. *smäckande full* (jfr Rietz s. 632, 633) till *smäcka* med samma betydelse. I finländska dialekter förekommer ännu i dag ett *smällfull* (Rz s. 637) liksom vid sidan af *smäckande full* ett *smäckfull* uppträder[1]. Uttrycket i dramat är sålunda genuint.

Holofernes bekänner, att han är *rett frögde full* (s. 47) samt sedermera att han druckit sig *ret öffuer full* (s. 49). I Rondeletii JR s. 15 skildrar Ruben, hurusom deras borgmästare varit så *öffwerfull,* att han lagt sig omkull öfver en timmerhög, hvarmed han inför hustrun söker ursäkta sig, att äfven han — som endast var rådman — tagit sig ett rus. En liknande bildning föreligger i Moræi *öffwerst full* (Vit. s. 426)[2].

Ett mera bekant och tyvärr mycket inhemskt uttryck från samma område finna vi i Lisias' dock allt annat än ogillande[3] skildring af Kalnach, där det bl. a. omtalas, att *The wore alle druckne som itt swin* (s. 51), hvarmed kan sammanhållas Prytz G. I s. 16: *En part liggia druckna som swyn.*

Af hithörande lindrigare beteckningar för 'drucken' erinras om det hos Brasck FP s. 79 förekommande *beständckt.*

Följderna af dylika backanaliska orgier angifvas med uttryck, som erinra om i språket ännu lefvande. I den ytterst råa, men språkligt och kulturhistoriskt intressanta bondescenen i Beronii Rebecka s. 372 omtalar Tore, att han hade *ondt i hufvud och hår;* jfr nsv. *ha ondt i håret* 'ha kopparslagare'. Hans tillstånd betecknas af Marie som det *gamble öhloset*[4]. I Rondeletii JR s. 14 förmenar Ruben, att hustrurna ej gärna pläga ömka *ölsiwkan*; jfr vulgär nsv. *fyllesjuk(a).* Som botemedel mot en dylik åkomma begagnas bl. a. *en godh spicke sill* (Rondeletius JR s. 18).

---

[1] En liknande bildning är äfven *döranne full* (pigan Helfred, Brasck FP s. 92).

[2] En motsvarighet till nsv. *blixt full* är *blitzfuller* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 126).

[3] *Wij haffuom fått så skönt itt rws.*

[4] Den här skildrade repartiseringen eller »salningen» kallas inom parentes »*σκιτα i kula*» (s. 373).

Galanteri o. d.

De smeknamn, som fästmannen eller älskaren består sin utvalda, äro i regeln de i synnerhet i vår folkliga poesi så omtyckta och ännu i skillingslitteraturen florerande *ros* och *lilja* eller förbindelser med dessa ord, t. ex.

Warer wälkommen min Ädele Roos.
(Messenius Disa s. 24).

Ack lilie green och sköne roos!
(Chronander Surge s. 25).

Min roos weet wäl wår kärlcek stoor.
(ib. s. 70).

Tu äst blifwen min ähra,
Min roos och liliegren.
(Beronius Reb. s. 368).

O, tu Bacchis, hiertans roos.
(Moræus Vit. s. 417).

Jfr: *mijn Tröst och Rosengreen* (Messenius Sign. s. 50), *min Roos* (Mess. Svanhv. s. 137), *min lilia* (Chronander Belesn. s. 140), *min lilia och roos* (ib. s. 144), *min lilie roos* (ib.), *min hiertans lillia* (ib. s. 140).

Mera påfallande för oss är, att den unga flickan kunde använda dylika smeknamn till sin utkorade. Hos Messenius Sign. s. 49 kallar Signill Habor *Mijn sköne Rooss oeh störste Tröst,* s. 50 för *mitt Hierta och Lilia sköön,* och i Svanhv. s. 135 tilltalar Svanhvita sin fästman med *Min bäste wen och roos så rödh!* Äfven Märeta består hertig Birger med samma poetiska epitet (Messenius BM s. 157).

Egendomligt nog har i en särskild förbindelse rosen kommit att användas i en nedsättande betydelse: *een läcker roos och öderska* (Belesn. s. 164, 197) utmärker nämligen en slösaktig och fåfäng kvinna.

Af hithörande uttryck erinras äfven om *mit blomster* (Chronander Surge s. 37).

Flera af dessa, särskildt *ros,* ha utan tvifvel, ehuru ur-

sprungligen blott hemmahörande i den samtida lyriken, under 1600-talet varit mycket gängse[1], icke blott i skrift, där de å kärleksbrefven så småningom trängde ned till samhällets bredare lager, utan också — att döma af deras stora spridning i 1600-talets komedier — i åtminstone de högre klassernas galanta samtalsspråk. Från 1700-talet må anföras ett exempel från Bellman: *min ros* kallas Ulla Winblad af Jensen (Carléns uppl. 2: 165). Jfr för öfr. nedan.

Dessutom hämtas med förkärlek i samma syfte bilder ur mineralriket. Ett ypperligt prof på tidens smak inom detta område lämnar Circeii långa tal till Virgo (Surge s. 26), ur hvilket vi anföra:

Som stiernor tin ögon skijna,
Ansiktet rubiner fijna,
I hwar tin kind är een roos rödh — — —
Tin mun är sötare än socker
Tin fingrar är små gulddocker,
Som Hesperus på himmelen ståår
Pryda tigh läppar och ögnehåår.
Tin hals är som hwijt elphenbeen,
Brysten som alabastersteen. — — —
Ehwar tu trääder, strax een roos
Uprinner, som en skön turkoos — —

o. s. v., o. s. v.

Denna stil parodieras af Putzdrummel (Saml. 13: 80) då han kallar Sclumpa och Drunta för *'I aldraskiöneste twå alabasterstenar, som uppå konstcammaren satta och högre än skurit glas skattas skulle'*[3].

---

[1] Jfr folkvisans *o ädela ros och förgyllande skrin.* En motsvarighet till det senare uttrycket är *minn gyldenn skrin* (Dalila till Samson, Samsons Fængsel s. 209).

[2] Det ord, som i ä. danskan tycks kunna mäta sig med dessa uttryck i popularitet, är det synnerligen vanliga *Lilievand* 'liljestängel' hvilket i Tobiæ Komedie en gång t. o. m. förekommer synonymt med kvinna, hustru. — *(Hierthenns) lille vannd* (Samsons Fængsel s. 197) bör därför utan tvifvel förstås som *lilievand.*

[3] Äfven annorstädes gycklas här med marininismen; se särskildt s. 76.

Som exempel på fall, där dylika benämningar uppträda i tilltal, må anföras:

Så kär holler iagh tigh, coral.
(Chronander Surge s. 37).
War wälkommen tu dyrbare torkoos.
(Chron. Belesn. s. 168).

Om verkligen dylika uttryck kunnat förekomma i talspråket — och det finnes, så vidt jag kan se, intet, som bestämdt talar däremot — äro äfven de att betrakta som lån från tidens lyriska poesi, hvilken är synnerligen rik på sådana. Jfr t. ex.

Min hiertans Tröst och Lilia,
Tu ende Roos,
Ädle Turkoos.
(Wiwallius 2: 55).
Adjeu min Roos, Min ädla Turkoos.
(visa från 1683, Saml. 13: 57).

Stundom möta vi emellertid äfven — åtminstone från vår synpunkt — mera folkliga uttryck såsom *mitt hierta fijna* (Rond. JR s. 44), *mitt hiärta* (Messenius BM s. 170) — vanligt äfven i ä. da. —, *mitt lilla hiertekorn*[1] (Chron. Surge s. 28), *min docka lill* (Chron. Belesn. s. 140), *min docka* (Surge s. 36, Belesn. s. 157), *min hiertans dåcka* (Moræus Vit. s. 417), ja, t. o. m. *min lilla grijss* (Sardelius till sin hustru, Rond. JR s. 45)[2]. Äfven må anföras *min hiertans lust* (Chronander Surge s. 71). Det är dock troligt, för att icke säga sannolikt, att dessa smeknamn vid den tid, hvarom här är fråga, icke stodo synnerligen mycket lägre på rangskalan än de ofvan anförda *korall, turkos, liljegren* o. s. v. Liksom dessa hafva de säkerligen sitt ursprung i tidens kärlekslyrik och ha därifrån trängt

[1] Jfr nsv. *hjärtegryn*.

[2] Jfr ä. da. *min lile griss* (Samson till Dalila, Samsons Fængsel s 184). Andra äro: *Minn lile glut* (s. 185), *lille . . kludt* (ib.), *minn lille katt* (ib.), *min pude* (s. 186), *minn lille bette* (s. 191), *lille røde mund* (ib.), *min senge ro* (s. 190). Dalila kallar Samson bl. a. *min hierthens lille barnn* (s. 185), *lille noss* (s. 186), *min sengi netter god* (s. 192). I allmänhet ha de danska smekorden en mera »gemytlig» och mindre svärmiskt-poetisk prägel än de svenska.

in i talspråket, där de — till följd af sin mera folkliga natur — kunnat hålla sig kvar till våra dagar. Ädelstenarna däremot försvunno med den smakriktning, som fört dem in i poesiens språk. Mycket djupare rötter hade rosorna och liljor slagit, och ännu i dag torde de tillhöra det poetiska ordförråd, hvarmed någon efterblifven romantiker bland våra handtverksgesäller smyckar sina skriftliga utgjutelser till kärestan[1].

Frieri o. d.

Beronii skildring (Reb. s. 355 f.) af Isaks frieri till Rebecka är visserligen påverkad af den bibliska historien, men synes i det stora hela vara ganska genuint svensk.

Så påminner Eleasars uppträdande i mångt och mycket om en svensk »bönemans». Det må i detta sammanhang anföras, att enligt kyrkoherde Gaslanders gamla beskrifning af allmogens seder i Västbo härad, Smål. (Sv. landsm. Bih. I. 3: 159) man vid frieri och förlofning i denna landsända under 1700-talet följde Eleasars exempel att ej slå sig ned eller smaka någon välfägnad, förrän ordföranden i ett kort tal framfört sitt ärende.

Redan Betuels fryntliga uppmaning till de främmande att gå in och se »hvad mor har lagat» försätter oss i en atmosfär af gammal svensk hemtrefnad och trohjärtenhet, till hvilken matoset från köket hör som en nödvändig ingrediens.

Genuina förefalla äfven de få rader, med hvilka trolofningen skildras.

Bethuel:

Gack til mannen, tag honom i hand,
Ock fäst tig Isaac til tin ächta man.
Gud gifwe dem lycka och altijdh må wäl
Han dem bewara til lijf och siäl.

[1] Ett vältaligt vittnesbörd om den välförtjänta popularitet, som dessa blommor åtnjutit, afgifva de talrika familjenamn, hvari deras namn ingå: ***Ros, Lilja, Rosengren, -kvist, Rosvall, Liljeblad, -gren, -kvist*** o. s. v. Men äfven på detta område visar sig samma förskjutning, som den ofvan antydts. Bland de mera bildade klasserna skapas numera näppeligen sådana familjenamn — nybildningar af detta slag ha liksom en viss doft af förlegad romantisk sentimentalitet, som i allmänhet ej tilltalar vår tids människor — men om vi få höra, att en skomakare eller skräddare ute på landsbygden antagit namnet ***Rosenlund,*** finna vi det utan tvifvel ganska naturligt.

Dock torde i normala fall fästmannen själf ha varit närvarande.

Efter detta lilla tal menar B., att det »*är tijd och see om det är kokat*» och inviterar de närvarande att följa honom till bords.

Men icke alla frierier aflöpa i de gamla komedierna lika lyckligt som Isaks. Vid en olycklig utgång af sådana spela — utom den ännu gängse *korgen* — *kalfskinnet* en stor roll. Äfvenledes talas om, att den afspisade ungersvennen begåfvas med en *hvit hatt.*

Virgo:

Tagh til fawour thenna här korg,
Ther i kan tu läggia din sorg,
Bind honom strax vppå tin rygg.

Circeius (friaren):

Här i ligger och itt kalffskin.
Twy ware nu kisslinkan min.

Virgo:

Ha, ha, see frijaren sköna
Bär kalffskin och korg til löna.
(Chronander Surge s. 72).

Twenne här (d. v. s. i komedien) *och een jungfrw begära,*
Then ene måste korg och kalfskin bära.
(Chronander Belesn. s. 100).

Tilbaka skalt tu bära een stoor korg,
Theri skal liggia kalffskin tigh til sorg.
(ib. s. 153).

Lijkwäl skal ey korgen wara tig trång.
(ib. s. 158).

Han fåår kalfskin, hwijt hatt och korg.
(ib. s. 170).

S. 175 har af kalfskinnet blifvit *kalfskins stöflor.*

Andra ex. anföras af Es. Tegnér Hemmets ord s. 64 följ., till hvilken framställning för öfrigt hänvisas.

Uttrycket *få korgen* förklaras där som bekant bero på

den medeltida sagan om Virgilius, som hissas upp till sin käresta i en korg, i hvilken han dock blef lämnad åt sitt öde, sedan han hunnit halfvägs upp till fönstret. Enligt en annan version, till hvilken uttrycket *falla genom korgen* (Messenius) ansluter sig, skall korgens botten hafva lossnat och älskaren sålunda störtat ned till marken[1]. Något annorlunda skildras förloppet i den danska Tobiæ komedie (o. 1600):

Sligen er iomfru i sin troe,
Alt som mand træder paa tryske bro:
Du mener, du gaar paa broen tryg,
Du ligger i vandet paa din ryg,
Du falder igennem kurffuen plat,
Saa maat du vell haffue det for dat,
De beggi tu en gamel hatt[2].

Äfven här omnämnes hatten, ehuru sammanhanget är dunkelt: det är här fästeparet *(De beggi tu)*, som ställes i en något mystisk förbindelse till »en gammal hatt», under det att annars den afvisade fästmannen erhåller en hvit sådan.

Den hvita hatten omtalas äfven Chronander Belesn. s. 158, 175 m. fl. ställen. Det är väl sannolikt, att detta uttryck i betydelsen 'korg, afslag på frieri' på ett eller annat sätt sammanhänger med en passus hos Rondeletius JR s. 95, där Pilati tjänare Syrus utbrister om Judas:

Stackar tu Juda, så litet tu weet
Hwadh för bröllop tigh är beredd.
Får Pilatus tina hustru fatt
Tå gör han tigh till een hwit hatt.

---

[1] Det är kanske icke för svenska läsare bekant, att vårt uttryck *falla igenom* (i en examen), ty. *durchfallen*, har alldeles samma ursprung. I Zeitschr. f. d. Wortforsch. 1: 69 följ. meddelar Creizenach ett citat från »Historia vom Reichen man vnd armen Lazaro» (1555) om en student, som ämnade aflägga examen:

Da ich nun meint zu promovirn
Setzt mich in Korb, lies mir hoffiern
Pletsch fiel ich durch den Korb hinweg
Vnd lag hinieden in dem Dreck.

Se äfven Grimms Wb. under *Korb* II 4 n.

[2] Angående uttr. *falla genom korgen* jfr Grubb Penu Proverb. s. 426 vid ordspråket *Korgen ökar sorgen.* F. Tamm.

Af sammanhanget framgår tydligt, att det sistnämnda uttrycket afser att säga detsamma som nsv. 'sätta horn på någon', 'göra någon till hanräj', ja, uttrycket *een hwit hatt* har här rent af betydelsen 'hanräj'. Äfven i ä. ty. är enligt Grimms Wörterbuch under *Hut* en bredskyggig hatt ett tecken på detsamma.

Slutligen må anmärkas, att Mats friares uttryck *Kålfaat får jagh ey vth om döör* (Messenius BM s. 194) synes vara liktydigt med 'korgen får jag säkerligen icke', samt att ett liknande uttryck *Hon laghar tu får kålfaat vthom disk* (Mess. Sign. s. 79) tydligen bör öfversättas med 'hon styr om, att du får korgen'. Vi hafva sålunda för friares afvisande äfven ägt en inhemsk beteckning, hvars innebörd är den, att älskaren utanför dörren får njuta af den välfägnad, som han hoppats inomhus skulle bjudas honom. *Bära kålfat för någon* i betydelsen 'undfägna någon (som gäst)' förekommer för öfrigt i helt annat sammanhang Mess. s. 109.

En synnerligen målande framställning af det cirklade och omständliga sätt, på hvilket ett regelrätt frieri under 1600-talet gick af stapeln inom de mera bildade samhällsklasserna, lämnas oss i Chronanders ofvan ofta citerade komedi Belesnack s. 175 följ. (akt 5, scen 2, på prosa).

Några bröllopsscener förekomma icke i våra komedier. En synnerligen liffull och med stor realistisk kraft framförd skildring af ett bröllop på landet lämnar oss emellertid Stiernhielm i sin bekanta, äfven ur kulturhistorisk och språklig synpunkt högst intressanta dikt Brölopps-Beswärs Ihugkommelse, hvilken dock är alltför känd för att här behöfva refereras. Äfvenså hänvisas till en dikt af Lucidor Helicons Blomster s. E3.

Anständighet och sedlighet.

Naturligtvis lämna oss våra källor åtskilliga drag, som tjäna till belysning af den under 1600-talet inom de olika klasserna rådande umgängestonen, äfvensom om den sedliga nivå, på hvilken den tidens svenskar kunde anses befinna sig. Dock är materialet för otillräckligt för att på detta kunna bygga en grundligare utredning häraf, något som för öfrigt icke ingår i

planen för detta arbete, hvilket i första rummet afser att redogöra för de språkliga företeelserna; här meddelas alltså endast några spridda anteckningar.

Tydligt är emellertid, att uppfattningen hos den tidens människor af hvad som var passande och anständigt hade helt andra gränser än nu.

Ett betecknande drag förekommer i Messenii Signill, som uppfördes på Stockholms slott för att illustrera hertig Johans af Östergötland och prinsessan Maria Elisabets bröllop. Då prinsessan Signill säger sig[1] första natten helst påklädd vilja sofva tillsammans med konungadottern Elska (den förklädde Habor), »ty för ondt är man rädder», förklarar denne, att han »inga frantzoser[2] har».

Belysande i denna punkt är äfven de snart sagdt otaliga okvädinsorden, som vid denna tid voro i svang och af hvilka en del nedan behandlas, de i komedierna ständigt återkommande slagsmålsscenerna samt den mångfald af stående talesätt för att piska upp sin nästa, som där förekomma (se nedan), vidare hvad ofvan anförts om skick och bruk vid gästabuden, där omåttlighet i mat och framförallt i dryck ansågs som en dygd.

Rätt ofta förekomma antydningar om bordeller o. d. och skildringar från sådana. Drängen 'Dromo' klagar i Judas Redivivus (s. 64) öfver att Judas trots sin ungdom redan gick i »horehws». Där förtärdes väldiga kvantiteter af öl och vin, och en eller annan af gästerna plundrades eller blef föremål för något annat spratt från de kvinnors sida, som deltogo i orgierna. Så t. ex. i Brascks Förlorade sonen (s. 79 följ.), där scenen visserligen är förlagd till Paris, men säkerligen skildrar inhemska förhållanden. Vidare må framhållas några scener i Moræi Vitulus (s. 404 följ.).

Trots den råhet och sinnlighet, som onekligen är ett utmärkande drag för tiden, kan man emellertid säga, att då icke lidelser och drifter — starkare än nutidsmänniskans — bragte det lättrörliga blodet i svallning, samlifvet i det stora hela vid

---

[1] S. 67.

[2] Ännu vanligt uttryck i sv. dial. för 'syfilis'; jfr det likbetydande mlgt. *walsche pochen*.

denna tid präglades af en viss fromhet och vänlighet, som tog sig allehanda, delvis ofvan antydda, vackra uttryck.

Öknamn, skymford o. d.

Dylika äro under 1600-talet synnerligen vanliga, och det är icke blott de i komedierna uppträdande personerna af de s. k. lägre samhällsklasserna, som utmärka sig för ett rikhaltigt förråd af sådana.

Ofta förekomma sammansättningar med *-hund.* Ex.[1]: *blodhund* (Prytz G. I s. 4), *bälghund* (Brasck FP s. 67), *fylle-hund* (Chronander Surge s. 79[2]), *fähunder* (Beronius Reb.; jfr nedan), *lathund* (Chronander Surge s. 68), *lusahund* (Rond. JR s. 51), *mashund* (*maas-*, *mass-*, Brasck FP s. 13, Chronander Surge s. 48)[3], kvar i sv. dial. (Rietz), *skinthund* (*tin gamble sk.* Chronander Surge s. 22), *skulehund* (Brasck FP s. 92, 93), *snålhunder* (Beronius Reb. s. 374)[4].

Ordet *fähund(er)* är väl dock som smädeord snarast direkt upptaget från det i ä. nsv. icke ovanliga *fähund* i betydelsen 'vallhund' (= isl. *fjárhundr*). Jfr t. ex. den dubbla användningen af ordet *spårhund.* Möjligen har ordet *fähund* i någon mån bidragit till, att *hund* så ofta kommit att ingå i dylika benämningar. Emellertid är, som bekant, det enkla *hund* vanligt som skymford både i fsv. och isl. Från ä. nsv. har jag antecknat: *du falske hundh* (Messenius BM s. 181), *tin leede hundh* (Brasck Ap. g. s. 195).

På *-hane* förekomma två, nämligen

snushane (*snuss-* Chronander Belesn. s. 153). Ordet, som ett par gånger har attributet *ung,* har jag äldst funnit under formen *snusshan*[5] som egennamn hos Messenius Svanhv. s. 132 och stafvadt *snutzhan* i en visa från 1642. Det är lånadt från lågty. och sammansatt med mlgt. *snutse, snusse* 'schnauze'. Be-

---

[1] Stafningen har jag i denna och liknande exempelsamlingar normaliserat.

[2] Jfr *fylle kalk* Rondeletius JR s. 75.

[3] Jfr *masgråt* nedan.

[4] Jfr. *snåltarmer* från 1700-talet.

[5] De stora begynnelsebokstäfverna har jag i exempel, som bestå af enstaka ord, lämnat utan afseende.

tydelsen synes vara ungefär densamma som i sv. 'tuppkyckling' i öfverflyttad bemärkelse. Folketymologiskt har ordet sedermera anknutits till *snus*. — En annan liknande från ty. inkommen bildning är *snapphane*, ty. *schnapphahn*, t. ex. hos Hans Sachs i den äldre[1] betydelsen af 'stråtröfvare'.

väderhane, egentligen 'vindflöjel'. Detta ord får dock med afseende på sin uppkomst ej alldeles likställas med föreg.: det är egentligen ett bildlikt uttryck af alldeles samma art som just det nämnda 'vindflöjel', hvilket ju också i nsv. användes om personer i nedsättande betydelse.

Äfven den i sv. icke sällsynta öknamnstypen på *-bak* 'rygg' är representerad genom ordet *långbak*: *thesse tre långbaaka* (Brasck Ap. g. s. 197). Jfr fsv. *aghnabaker* 'sädestjuf', isl. *grábak* = ä. nsv. *gråbak*, fsv. *(lax, lax) lerbak*, sv. *dröback*, *slöback*[2] o. s. v. samt i fråga om betydelsen äfven *ynkrygg*, *latrygg*.

Till ungefär samma kategori kunna räknas:

plössmun (Brasck Ap. g. s. 179), sammansatt med stammen i verbet *plösa* 'fylla, stoppa' (*I thetta lijfwet jagh min buuk plöser* ib s. 194, *fylla och plösa* Brasck MGV s. 293, *plösa och göda kroppen* ib. s. 294), hvilket senare i samma betydelse ännu förekommer i sv. dial. enl. Rz s. 507;

stormun[3] (Brasck FP s. 62, Ap. g. s. 187), jfr i fråga om dessa båda bildningar isl. *gapa-*, *holmunnr*;

snorslef (Messenius Disa s. 15, Brasck Ap. g. s. 124);

snortut (Brasck FP s. 28, Ap. g. s. 206), de båda senare ännu i bruk; jfr *snorhorn*, *snorhyfvel*.

Som skymford användes vid denna tid äfven *vrak*, hvilket man skulle vara frestad att tillerkänna ett relativt ungt ursprung; se ett språkprof från SAOB (under *as*, sbst.[2]) från Växjö domkapitels akter (1675).

En särskild grupp bilda nomina agentis på *-are* af samma art som t. ex. nsv. *skojare*.

---

[1] Jfr Pauls D. Wbch.

[2] Dessa ord äro icke bildade af den i studentslang vanliga ändelsen *-back*, t. ex. *puback*, 'punsch' o. d.

[3] Med afseende på stafningen i exempel, som icke kunna betraktas som citat, se s. 31 not 1.

grotspråkare (Chronander Belesn. s. 153) 'storskräflare' (: lgt. *grot* 'gross'),

hutlare (Brasck Ap. g. s. 149, 186), motsv. sv. dial. *huttlare* 'bedragare, opålitlig person' (Rietz s. 269), till det i komedierna äfven förekommande *hutla,* nsv. *huttla,*

landlöpare (Brasck Ap. g. s. 184) 'landsstrykare',

matljugare (Chronander Belesn. s. 135) 'matfriare',

prackare (Brasck Ap. g. s. 149, 187, Moræus Vit. s. 422), ä. da. *prakkere* 'krämare, fattiglapp', ty. *pracker,*

rackare (Brasck Ap. g. s. 149),

skvallrare (*sqwalrare* Brasck Ap. g. s. 159) i betydelsen 'pratmakare', af *sqwalra,* som hos Brasck ib. s. 165 betyder 'prata, sladdra' liksom äfven fsv. *sqvaldra* och isl. *skvaldra* och således saknar den i nsv. vanliga bibetydelsen[1],

säckieryckare (Brasck Ap. g. s. 187).

Att *hutlare* och *prackare* begagnats just som öknamn framgår af ett språkprof från Växiö domkapitels akter (1675), i SAOB anfördt under *as,* sbst., där äfven ett annat på *-are: lappare* förekommer.

Mycket talrikare är den grupp af öknamn på *-er,* som ännu är ymnigt företrädd inom vårt språk och hvaraf vi redan anfört ett par på *-hunder:*

bofver (*Een sielfwijs b.* Brasck FP s. 7). Jfr: *Såå bör man späkia den styfwa boff* (ib. s. 75), *Kom fram din boff* (Brasck Ap. g. s. 127). Ordet har i de exempel jag anträffat icke fullt så nedsättande betydelse som i den yngre nsv., något som man också på grund af dess ursprung (ty. *bube*) har anledning att vänta;

bofvelsmater (Moræus Vit. s. 392), se *boffel* och *galgemater* nedan;

bondesiker, se *siker*;

danker (Brasck FP s. 90), som det synes, ungefär detsamma som 'landsstrykare' l. dyl.; jfr: *Så danckar jagh medh* 'så går jag med' (Brasck Ap. g. s. 188) och nsv. *slå dank*[2];

fnatter (*Lille f.* Columbus Saml. 21: 42); jfr från 1700-talet *fnutter*; härtill nsv. adj. *fnattig, fnuttig*;

[1] Jfr däremot *skvallerkråka* nedan.

[2] *slå danck* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 111).

fnusker (Moræus Vit. s. 391), jfr nsv. *fnasker*[1];

galgemater 'galgfågel' (Moræus Vit. s. 393, 444), väl eg. 'galgföda', hvaraf efterbildningen *bofvelsmater* (: *bofver* eller *böfvel?*); knappast till mlgt. *mat(e)* 'kamrat';

gaster (*tin g.* Moræus Vit. s. 399); äfven i ä. da.;

gloper (Brasck FP s. 9), jfr: *tu gloop* (Chronander Surge s. 33) och *then glopen* (Prytz G. 1 s. 6); isl. *glópr*. I fråga om vokalen förhåller sig *glop* till nsv. dial. *glåper* 'glop', no. *glaap* 'olycksfågel, lätting' = got. *wōpjan: våp* nedan;

knotter (Rondeletius JR s. 34), jfr (?) ty. *knoten* i nedsättande betydelse;

lufver (i skogen) (Brasck Ap. g. s. 178) jämte *luf (min granne, den luffwen* Beronius Reb. s. 340);

mjölpunger (*-i-* Rondeletius JR s. 34), till en dräng;

phantaster (Moræus Vit. s. 399); därjämte är *phantast* ganska vanligt;

räfver (Messenius Svanhv. s. 102, Chronander Surge s. 50);

siker (t. ex. *tu snåle sijker*; Chronander Surge s. 21, 22, 79), ännu brukligt i dial. i samma betydelse af 'snål eller illmarig människa' som här; se Rietz s. 564. Äfven under formen *sik* hos Chronander Surge s. 55; jfr da. dial. *sik*. Hos Moræus Vit. s. 392, 405 förekomma dessutom sammansättningarna *dröpsik* och *bondesiker*. Det förra af dessa ord innehåller sv. dial. *dröpa* 'vara senfärdig l. långsam'; jfr i fråga om betydelsen *drön, drös* nedan. Hvad *siker* beträffar är det möjligen icke identiskt med det vanliga, äfven i fsv. förekommande fisknamnet *siker*, hvilket däremot nog föreligger i det fsv. tillnamnet *siker*; jfr namnen fsv. *Gädda, Simpa,* ä. nsv. *Girs,* nsv. *Mört* m. fl. Kanske på ett eller annat sätt sammanhang äger rum med germ. roten *sik* 'rinna smått o. sakta', hvaraf no. *sika* o. a. ord, anförda af förf. Ark. 14: 150. Dock må påpekas, att ordet kan ha undergått samma betydelseutveckling som det nedan anförda *mas*, hvilket användes om snåla personer, men dock ursprungligen synes ha betydt 'latmask'; jfr *masa sig* 'vara lat, trög'. I så fall är det snarast fisknamnet man har att utgå från. Fiskarna betraktas ofta som dumma och tröga[2] (det förra

[1] *Fnusker: fnasker = fnutter: fnatter.*

[2] Så torsken, simpan, flundran m. fl.

snarast på grund af deras stirrande, utstående ögon). Säkerligen är bl. a. äfven *gösen* ett exempel härpå trots de afvikande meningar, som framställts om uppkomsten till uttrycket 'dummer gös'[1];

skalker (*tin skalcker* Chronander Belesn. s. 189); vanligare dock *skal(c)k* (t. ex. Brasck Ap. g. s. 130, 171, 182); ty. *schalk*' skälm', jfr *bösewicht* och *skälmer* nedan;

skälmer (Messenius s. 60, Moræus Vit. s. 444); äfven i ä. da.;

sleker (Chronander Surge s. 57);

slunker (Chronander Surge s. 15), ännu brukligt i dial. i betydelsen 'dagdrifvare' (Rietz s. 624): *slinka*; jfr nsv. *slinker*;

slusker (Moræus Vit. s. 391);

smeker (Brasck Ap. g.[2]) med betydelse af 'mes, alltför medgörlig person', jfr *Magnus Smek* samt *smeek* hos Stiernhielm s. 24;

speckhöker (Chronander Belesn. s. 154), jfr *glödehök* nedan;

toker (Brasck FP s. 27), jfr: *een took* (ib. s. 85), *itt stoort tock* (ib. s. 27).

Ändelsen *-er* i dessa ord är naturligtvis egentligen den gamla maskulina starka nominativändelsen. Så småningom har den emellertid kommit att uppfattas som en afledningsändelse, hvarmed nya liknande bildningar danats. Om denna ordgrupp hänvisas för öfrigt till Ljungberg Sv. spr. redighet s. 58 (se förf. Ark. 4: 313), Tamm Om avledningsändelser hos sv. subst. s. 49.

Vi öfvergå nu till att i alfabetisk ordning anföra öfriga öknamn och skymford, som icke kunna inrangeras i ofvan behandlade grupper.

agnamärr (*tin a.* Rondeletius JR s. 40); se SAOB;

apa (Moræus Vit. s. 395);

as (*titt långa aas* Chronander Surge s. 21, *titt aas* Moræus Vit. s. 450);

best (*tin beest* Moræus Vit. s. 469);

björkeflana (*bi-* Rondeletius JR s. 34), till en man; jfr *flane* nedan;

bock (*then rutne båck* Mess. s. 60);

---

[1] Se senast Hjelmqvist Ark. 16: 177, 18: 128.

[2] Anteckningen om sida förkommen.

bof (*du dolska boof* Stiernhielm s. 24);

boffel (*tijn b.* Rond. JR s. 50); jfr *bofvelsmater* s. 53;

brackefnes (*-fnees* Rond. JR s. 83); jfr nsv. skymfordet *bracka* samt se *skinnbrok* nedan[1];

bängel (Brasck Ap. g. s. 179, MGV s. 272);

bösewicht (Moræus Vit. s. 401);

drög (*then näsewise drögh* (Brasck Ap. g. s. 124), jfr sv. dial. *drög*, m. och n., se Rietz s. 102; jfr för öfrigt Falk o. Torp Et. ordb.;

drön (*-öö-* Brasck Ap. g. s. 188), jfr nsv. *drönare* och ä. nsv. (pl.) *dröngöther,* hvarmed Gustaf Vasa karakteriserade svenskarna;

dröpsik, se *siker*;

drös (*-öö-* Chronander Belesn. s. 145), till en kvinna; af sv. dial. *drösa* 'vara långsam', hvartill äfven *dröse,* om män, enl. Rietz s. 102;

dynga (*O hur dyngian snarkar här* Moræus Vit. s. 424), om en man;

flane (*en vng f.* Prytz G. I s. 41, om daljunkaren); jfr *björkeflana* ofvan samt ä. da., da. dial. *flane* 'fjant (äfven om kvinnor)' (Feilberg), till ett verb, motsvarande sv. dial. *flana* 'vara ostadig, på opassande sätt glädtig'; jfr det likbetydande sv. dial. *flaka,* hvartill *flok* f. 'ostadig, lättsinnig kvinna'; se Rietz;

flaska (*tu gamble F.* Messenius Disa s. 12);

flep (*tin fleep* Moræus Vit. s. 397, 413), besläktadt med ä. nsv. *flipa* 'gråta' (t. ex. *flijpar* Chronander Bel. s. 131), fsv. *flipa* ds. *Flep* förhåller sig till *flipa* liksom *flōk: flaka* ofvan; jfr äfven Rietz under *flabb.* Med afseende på såväl betydelse som bildning erinras för öfrigt om *-gråt* (i *mas-, smulgråt*) och *våp,* hvarom nedan;

fåne (Moræus Vit. s. 391);

fälthora (Brasck MGV s. 244);

glödehök (*stoore glödehööker* Brasck FP s. 34), ännu kvar i sv. dial under formerna *glöhök(er), gluhök* i betydelsen 'spefågel, öfversittare' (Rietz s. 202). Nämnde författare ställer ordet tilltalande till *gly* 'gäckeri, gyckel', en etymologi, som

[1] *n*-et i *fnees* har säkerligen inkommit af eufemistiska hänsyn.

dock blir osäker genom det här anförda *glödehöök*. Jfr *speckhöker* ofvan;

glöt (Moræus Vit. s. 465) för jag till sv. *glöta* 'titta, snoka' (hvarom Noreen Sv. etymol. s. 30); jfr med afseende på bildning och betydelse sv. *(tull)snok*;

gäck (*tijn råttne Gäck* Messenius s. 15, 60, Moræus Vit. s. 395, 429), af ty. *geck*;

horejäger (*Tu, tin gambla horejäger* Moræus Vit. s. 393); äfven i ä. da.;

horetjäll (*hooretiäll* Chronander Belesn. s. 191), om en kvinna, möjligen af ett **horkærla*: fsv. *horkarl, -kal, -kalla*, jfr fsv. *horkona* och isl. *hórkerling*; kanske dock ordet snarare bör sammanhållas med ä. da. *O, falsk vnder tield* (Samsons Fængsel s. 190), tydligen ett skymford *undertiæld*, användt af Dalila till Samson, öfver hvars falskhet hon beklagar sig;

horevärdinna (Chronander Belesn. s. 167), till Venus;

Julkus (*min J.* Rond. JR s. 53) användes af Sardelius som smeknamn till hans son Judas. Jag fattar det som *julkuse* 'ett slags julbulle eller julkaka';

kakell (*then . . högfärdige k.* Brasck Ap. g. s. 179), motsvarande ä. da. *kakel* (*en hofferdig k.* Peder Syv; i ordlistan *kakel* potte) Kalkar; se äfven Grimm Wbch under *Kachel*. Jfr de nsv. okvädinsorden *potta, kruka* (se nedan);

klem (*den klemen släte* Moræus Vit. s. 400). Jfr ib. s. 461, där ordet har betydelsen 'mes'[1]. Se följ.;

klemmedalk (Brasck MGV s. 242), väl af sv. dial. *klema* 'stryka, smörja' samt i öfverflyttad bemärkelse såsom i rspr. 'behandla med alltför stor ömhet och omsorg' och *dalk* 'klimp' samt i öfverförd betydelse 'stackare' (jfr Rz s. 83, 326);

klosterlasse (Brasck Ap. g. s. 203), till en munk;

kojon (*-y-* Brasck Ap. g. s. 178) 'kujon';

kona som okvädinsord till kvinnor (Brasck MGV s. 224 m. fl.). I god betydelse — med epitetet *ä(h)rlig(h)* — ib. s. 262;

kruka (*then leeda k.* Moræus Vit. s. 439); om en man; jfr *kakell* ofvan;

krycka (*tin arma fleep och kryckia* Moræus Vit. s. 413);

[1] Ordet användes t. ex. äfven af Lindschöld (Hans. 4: 147).

lapp (*En lapp migh kalla om thet skeer* Messenius Sign. s. 77);

lur (*din Luur* Stiernhielm s. 24);

lurant (Messenius Sign. s. 60) 'lurifax';

masgråt (*maas-* Putzdrummel s. 72) i samma betydelse som det analogt bildade sv. *smulgråt.* Första leden återfinnes i det likbetydande *mas* hos Lucidor Hel. Bl. Ss 3: *Bödlen må wara Maass* samt i *mashund* ofvan. Ordet bör nog sammanhållas med det af Rietz från Västbo anförda *mass* 'mån, begärlig efter'. *Masgråt* förhåller sig till det likbetydande *mas* hos Lucidor som *smulgråt(er)* till sv. dial. *smuler* (Rietz). Dessutom är ordet säkerligen identiskt med sv. dial. *mas* 'trög, lat människa': *masa sig* 'vara lat, trög', och denna betydelse är den ursprungliga; i fråga om utvecklingen se *siker* ofvan;

mähä (*itt mähää* Brasck FP s. 62) 'mes, fåra', ännu vanligt i nsv.; se närmare Rietz s. 453;

märr (Moræus Vit. s. 419), om en kvinna; jfr *agnamärr* ofvan; *mær* är som skymford till kvinnor vanligt äfven i de ä. danska komedierna;

narr (Rondeletius JR s. 64);

pack (Brasck Ap. g. s. 202);

padda (Brasck FP s. 27, MGV s. 236, Chronander Surge s. 48, Moræus Vit. s. 433; i flera ordspråk hos Grubb Penu Prov. s. 663 enl. F. Tamm), ännu användt i liknande betydelse; jfr af som skymford använda djurnamn: *apa, bock, hund, märr, räfver, skvallerkråka, stut* (?) samt sammansättningarna med *hane, hund* och *hök(er)*;

rakeplätt (Brasck Ap. g. s. 198), om präster och munkar. Benämningen betyder egentligen 'tonsur' och är sålunda ett slags metonymiskt uttryck. Den förekommer i samma betydelse äfven annorstädes i ä. nsv. samt i ä. da.;

riddarröd (*Riddaröö* Messenius s. 55, *Ridderrödh* ib. s. 57, 60, *riddar röö* Brasck MGV s. 281, *ridder röö* ib. s. 282, *Eleasar, den ridder röö* Beronius Reb. s. 360, äfven hos Lindschöld,[1] m. fl.), användt som smädenamn för personer, som an-

[1] *Een falsk riddar rö*
I hofvet hålles kiär.
(Hans. 4: 191).

sågos vara falska och illistiga. Ordet synes vara oböjligt; jfr *månge Ridder rödh* (Mess. s. 57). I 1500-talets svenska litteratur talas om *röde riddare* i samma betydelse. Uttrycket har tyskt ursprung; se Bugge Ark. 1: 10. Rödhåriga personer hafva, som bekant, i folktron ännu i dag rykte om sig för bakslughet och illmarighet; se närmare Nyrop Om ordenes liv s. 121;

sik, se *siker*;

skalk, se *skalker*;

skinnbrok (*skinbrook* Brasck FP s. 77). Ordet har epitetet *sijde* (sida, nedhängande) och användes af en ung herreman till en skomakare. Tydligen föreligger här ett skymford med samma användning som det besläktade *bracka*[1], hvilket — i något äldre svenska — växlar med *skinnbracka*. Jfr *brackefnes* ofvan samt med afseende på bildningen *beckbyxa*;

skratte (Chronander Surge s. 52) 'narr', ännu brukligt i samma betydelse i sv. dial. (se Rietz s. 597); egentligen identiskt med isl. *skratti*, ett slags trollväsen;

skvallerkråka (*Faar, låter flyga then Squaller kråka* Messenius Disa s. 13), om en man, i fullt modern betydelse[2], ehuru den mening, i hvilken ordet förekommer, ännu erinrar om dettas egenskap af ett fågelnamn;

slaggfat (Chronander Belesn. s. 145), till en kvinna; *slagg* betydde vid denna tid äfven 'drägg, bottensats';

slok? (*titt förbannadhe slock* Rondeletius JR s. 22; rim: *kock*), till en kvinna; i källor från 1700-talet äfven *sloker*;

slyna (Brasck MGV s. 239, 265); i ä. nsv. (redan under 1600-talet) äfven *sluna*, kvar i dial. < mlgt. *slune*; möjligen till ty. dial. *schlaunen*, mlgt. *slûnen* 'eg. vara snabb, skynda, påskynda'[3]; i fråga om betydelseutvecklingen erinras om sv. dial. *flånga*, okvädinsord för liderlig kvinnsperson, af *flånga* 'flänga, hasta'[4]; jfr äfven Kocks härledning af *flicka* Ant. tidskr. 16, nr 3, s. 1 följ. 'Slyna' heter i flera sv. dial. äfven *slyng(j)a*, hvilket är en analog bildning af *slyngja* 'slänga'; jfr äfven

[1] Om det etymologiska förhållandet mellan *bracka* och *brok* se senast Schrader i Zeitschr. f. d. Wortforschung 1: 239.

[2] Jfr däremot *skvallrare* ofvan.

[3] Jfr dock Schiller-Lübben.

[4] Vendell Ordbok öfver Pedersöre-Purmo-målet.

flickslänga. Möjligen är *slyna* en kontaminationsbildning af det inhemska *slynga* och det från mlgt. lånade, analogt uppkomna *sluna*;

stubbe (*rutne s.* Moræus Vit. s. 415 m. fl.), i fsv. användt som tillnamn (Sdw.);

stut (Prytz G. I s. 35), med sammansättningen *ölstut* (Rondeletius JR s. 20), jfr nsv. *gubbstut*; *stuter* brukas i fsv. som tillnamn; ordet användes i no. som benämning på en tvär och frånstötande person (Aa), säkerligen dess äldsta öfverförda betydelse, hvilken ännu skimrar igenom: nord. *stut-* 'stut, tjur'; jfr *tjurig, tjurskalle* o. d.;

svin (*Ditt fulla swijn* Putzdrummel s. 90);

taska (*tin rutne T.* Messenius Disa s. 12);

toka (Chronander Belesn s. 145);

vetvilling (Moræus Vit. s. 396);

våp (Chronander Surge s. 22, Belesn. s. 145); om och till båda könen; *våp* är vid denna tid äfven mask.: *den våpen* (Lindschöld, Hans. 4: 108 [1669]); jfr växlingen af *en tok(er)* och *ett tok*. Ordet ställes af Noreen Sv. etymol. s. 73 till sv. dial. *väpa* 'sladdra' = **wāpian* ~ isl. *ópa* 'ropa'. Jfr med afseende på bildningen *-gråt* i *smulgråt, masgråt* : *gråta* och *flep* : *flipa*, hvarom ofvan;

ök (*tijn förbannade öök* Rondeletius JR s. 42);

ölstut, se *stut*.

Ytterst vanliga äro dylika tillmälen äfven i de äldre danska komedierna, t. ex. — utom de ofvan anförda parallellerna — *hud, lus, sæck* (om liderliga kvinnor), *øg* 'ök' (brukligt i nsv.), *løin puosse* 'lögnpåse'.

Om det i dessa okvädinsord synnerligen ofta förekommande possessivpronominet — hvilket dock, såsom framgår af ofvanstående, ofta växlar med personliga pronomina — se Kock Ark. 16: 241 och där citerad litteratur. Ett exempel, som kan ha sin lilla betydelse för Kocks teori, är Rondeletius JR s. 64: *Jagh skall pressa tin förbannadhe narr*: det är det enda fall jag känner, där dylika uttryck stå som ackusativobjekt, alltså ett mellanstadium mellan vändningar sådana som *Jag skall basa tin tiuffwa kropp* och *j. s. b. dig, din tjuf*.

Slutligen må omnämnas, att uttrycket *bedja någon veta hut* bl. a. förekommer hos Brasck Ap. g. s. 197.

Svordomar o. d.

På mer eller mindre mustiga eder lämna våra komedier rikligt med exempel, hvilka visa, att bruket att med sådana färga sitt tal eller bekräfta sina yttranden under 1600-talet stod högt i flor.

Det öfvervägande antalet af eder innehåller mer eller mindre tydliga omskrifningar för benämningen på afgrundsfursten eller hans boning. De flesta af dessa torde hafva uppstått under reformationstiden. Under medeltiden åkallade man däremot vid liknande tillfällen vanligast Kristus eller helgonen i allmänhet eller något af dem; man svor ofta äfven vid Kristi död, hans kors, hans sår o. s. v.; en hel mängd innehålla dessutom Guds namn. Under 15- och 1600-talet uppstå, så vidt jag kan se, inga nya dylika eder; men de gamla lefva kvar och afslipas till oigenkännelighet[1]. Utan tvifvel står denna märkliga omkastning på detta område i nära samband med trosförändringen och särskildt med den oerhörda tillväxt i styrka och betydelse, som i och genom densamma djäfvulstron erhöll i folkets föreställningslif. Huru densamma under det sextonde århundradets senare hälft fullständigt genomsyrade det mänskliga lifvet i alla dess faser, har öfvertygande uppvisats af Troels Lund i hans bekanta arbete Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Under 1600-talet, med hvilket vi här närmast sysselsätta oss, har dock den egentliga, om jag så får säga, religiösa innebörden i dessa eder redan börjat försvinna.

De viktigaste och allmännaste hithörande uttrycken äro följande.

djäfvul:

Een diefla lärdom.
(Chronander Surge s. 112).

Det har sitt särskilda intresse att se, huru ytterst sparsamt speciellt detta ord förekommer i våra källor i förhållande till andra likbetydande ord. Man kan däraf draga den slutsatsen,

[1] Ex. se nedan.

att det vid denna tid ansågs som den mest expressiva benämningen på föremålet i fråga. Men djäfvulen har man i alla tider helst undvikit — väl icke att åkalla (därför har man åtminstone icke i Sverige dragit sig), men — att nämna vid hans rätta namn. Man har i stället sökt att hjälpa sig med s. k. eufemistiska uttryck och tydligen för länge sedan glömt, att ordet *djäfvul* självt varit ett sådant (= gr. διάβολος 'förtalare'). Om dylika eufemismer, på hvilka nedan många prof anföras, hänvisas för öfrigt till Kock Om språkets förändring s. 76, 110, Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 54, Nyrop Ordenes Liv s. 14 följ.

Till ordet *djäfvul* ansluta sig:

böfvel(n):

Een böfwel bonde lengre wara vill.
(Chronander Surge s. 14).

Å herre Gudh giffwe böffwelen haan.
(ib. s. 78).

Nog böweln är han feet och trin.
(Moræus Vit. s. 432).

Ordet har som bekant uppkommit ur *bödel* genom påverkan af *djäfvul*; jfr ty. *zum Henker*; se Kock Sv. landsm. X. 3: 8, Tamm Et. ordb., Granskning af sv. ord s. 4. Den äldre formen *bödel* förekommer för öfrigt såsom svordom hos Lucidor Hel. Bl. Ss 3: *Bödlen må wara Maass.*

knäfvel(n):

Om tre knäflar wore ther,
Sku the uth, jag thetta swär.
(Moræus Vit. s. 446).

Ordet uppträder redan i Holof. s. 13: *Hwadh siw twsende knefflar.* Jfr ä. da. *kneffuel* t. ex. Com. de mund. et paupere s. 54. Svordomen har lånats från lågty., där *knäwel* bl. a. betecknar en grobian, skurk o. d., t. ex. *'n knäwel van Jung, van 'n Peerd*[1]. Ordet betyder äfven 'träkloss o. d.'

[1] Berghaus Der Sprachschatz der Sassen; se äfven Grimm Wbch *knebel* 12.

samt 'ung, duktig karl', och betydelseutvecklingen är sålunda ungefär densamma som i *drummel, lurk* o. a.[1]. Ur sådana fraser som *en knäfvel till pojke* o. d. har väl dess användning i svordomar uppkommit. I alla händelser har det i svenskan uppfattats och användts som en eufemism för *djäfvul* på samma sätt som *böfvel* och *snäfvel*.

Om detta senare ord erinrar jag äfven i detta sammanhang. Det förekommer hos Hund E. XIV:s kr. str. 180: (öfversten) *swor altidh och mante them fram / I alle the onde snäffler nampn*. *Snäfvel* är att bedöma som de föreg. Uddljudet kan bero på anslutning till ett ord, motsvarande sv. dial. *snyffel, snöffel* o. s. v. 'bängel o. d.' (det senare anfördt af Rietz under *snavla*).

Af de likaledes från ordet *djäfvul* utgående nsv. eufemismerna *jä(c)keln, jä(c)ken* har jag ej funnit några spår i våra källor. De böra enligt mitt förmenande förklaras som kontaminationer af *djäfvul* och det likaledes som svordom använda *näcken*, hvarom nedan[2]. Relativt ungt ursprung har sannolikt nsv. *jädran(s)*, särskildt populärt genom Strix, och naturligtvis det ännu mycket oskyldigare *järnvägen*, den sista länken i den eufemismkedja, hvars första länk är gr. διάβολος.

En eufemism är ursprungligen äfven självfva ordet *fan*, hvilket numera tyckes oss gå så rakt på saken som gärna möjligt. Det är nämligen som Kock visat ett lånord, hvars yttersta grund utgöres af ffris. *fandiand* 'frestaren'. Exempel med *fan(n), fanders*[3] o. s. v. äro:

Huilken faanen haffuer honnom åtspordt.
(Holof. s. 12 [c. 1580]).

Thz weet fanen och han wånda.
(Rondeletius JR s. 20).

---

[1] Se exempelsamlingarna hos v. Friesen Germ. mediagem. s. 58 följ., K. F. Johansson KZ 36: 374 följ., till hvilka detta ord kan läggas.

[2] Jfr dock Falk o. Torp. Etymol. ordb. under *dægeren*: lågty. *deiker*.

[3] Möjligen beror formen *fanners (fanders)* på en kontamination af *fan(en)* och fsv. *fænners* (sammandragning af *fæm unders* fem sårs). Om *fænners* se Ihre Gloss. Swiogot. under *fænners*, Rietz s. 780; jfr nedan.

Tigh skall nu fanen tiäna meer. (ib. s. 25).
Jagh fåår dask, och siu fanerss skam.
(Brasck FP s. 37).
Påwen skulle jagh gifwa fanen. (ib. s. 39).
Then samme faanen som förde ehr hijt,
Han före ehr hädhan och tijt.
(Brasck Ap. g. s. 183).
Itt fahners moth skall tu strax få.
(ib. s. 191; jfr s. 147)[1].
The läso öfwer migh een faaners text.
(ib. s. 197).
Een faaners badstuwu war nu thet. (ib. s. 205).
Thet måtte wara itt faners puss.
(Brasck MGV s. 241).
Nu ska du fara en fanners fääl (d. v. s. färd; jfr *fälknäpp, fälnubb* samt se nedan).
(Beronius Reb. s. 374).
Thet war en fanners drick.
(Chronander Surge s. 23).

Fanners(s) förekommer äfven Rond. JR s. 34, 38 m. fl. och synes jämte biformen *fāners* ha varit den vanligaste af de varianter, i hvilka denna svordom uppträder. Formen *fanen,* som lefde ganska länge i språket, har utvecklats till *faen* eller *fân* på samma sätt som i vissa dial. *månen* till *måen, mån̂* (jfr Noreen Col. s. XXIII). I vissa trakter, där uttalet är *fan* (utan circumflex), kan dock den kortare formen ha sitt ursprung i den missuppfattningen, att ändelsen *-en,* ett minne af participändelsen *-and,* varit bestämd slutartikel.

Den moderna diminutivformen *fanken* förekommer ej i våra källor. Från de sista decennierna härstammar eufemismen *fanjunkaren*[2], hvilken kan sägas förhålla sig till det ffris. *fandiand* ungefär som det hypermoderna *järnvägen* till det gr. διάβολος.

Af öfriga såsom onda uppfattade väsen åkallas:

[1] Jfr: *Saa sand faa Niding en Fandens-Mod!* Karrig Niding s. 277.
[2] T. ex. Portnyckeln 1901, s. 23: *hvem fanjunkaren . . .*

näcken:

Necken han må så handla meer.
(Brasck Ap. g. s. 342).
Näcken haa'n båd' heel och half.
(Moræus Vit. s. 445).
Näcken taa the skiökor twå.
(ib. s. 457).

Senare också hos Bellman [1].

Jfr nsv. *jä(c)ken,* som sannolikt är en kompromissform mellan *näcken* och *djäfvulen* [2]. Eufemismen *näcken* kan jämföras med eng. *Old Nick,* om djäfvulen; något direkt sammanhang existerar dock säkerligen icke, utan den svenska svordomen *näcken* utgår helt visst från det inhemska *näck.*

Perchil:

Sielfwa Perchil, fuul och stygg.
(Moræus Vit. s. 442).
Thor förbiude . . Att han någon Perchil är.
(ib. s. 443).

Jfr sv. dial. *pärkel* (t. ex. i Ög.) 'den onde'. Ordet är egentligen ett finskt lånord, hvars yttersta källa väl är litauiska gudanamnet *Perkunas,* hvars nordiska etymologiska motsvarighet är isl. gudanamnet *Fjǫrgyn(n).*

Innan vi lämna dessa slags eder, torde böra anmärkas, att ordet *satan* icke synes förekomma — i alla händelser är det sällsynt — i 1600-talets svenska litteratur, n. b. som svordom. Däremot uppträder det i den samtida danska dramatiska litteraturen, t. ex. *løb du hen Sathan i Vold!* (Kong Salomons Hylding s. 113).

I detta sammanhang må äfven omnämnas eder, som innehålla ordet

pocker o. d.:

Hwem påcker ha fört edher hijt?
(Brasck Ap. g. s. 183).

---

[1] *Här må väl näcken längre stå* 4:85.

[2] Falk o. Torp Etym. ordb. (under *dægeren*) anse, att direkt samband äger rum med lågty. *deiker.*

Ther kastade the vpp een påckers läx.
(ib. s. 197).
Å pocker köpe titt slanterikant.
(Chronander Surge s. 23).
Packa tigh pocker emoot.
(ib. s. 71).

Ordet, fsv. *pocker, pokkor* pl., är som bekant lånadt från mlgt. *pocke* 'koppa'. Bruket att svärja vid denna sjukdom[1] har antagligen åtminstone till en väsentlig del sitt ursprung i de hemska koppepidemier, som under 1500-talet drogo fram öfver Norden. Spanska pockor omtalas från Danmark 1556[2]. Men säkerligen har svordomen äfven användts med hänsyftning på de i den mlgt. litteraturen omnämnda »välska pockorna» *(de walschen pochen)*, d. v. s. 'syfilis', för hvilken sjukdom den vanliga beteckningen i Sverige och Danmark dock var *Frantzoser* (se ofvan). Från Samsons Fængsel s. 207 må t. ex. citeras uttrycket *Frandzosser oc hin fremmede pocker*. Tydligare än i de ofvan anförda sv. uttrycken framträder den egentliga betydelsen af svordomen i den äldre danskans stående *saa faa hand* (*de* o. s. v.) *pock*[3] och i det ännu fullständigare exemplet från Comoedia de mundo et paupere s. 57:

Saa schall wij bancke den schielms krop,
At hand schall faa di valsche poch.

Sedermera har möjligen anslutning till det gamla *puke* 'djäfvul' ägt rum[4]. I den ofvan citerade danska skolkomedien Karrig Niding hållas dock ännu dessa ord i sär: jämte det förut omtalade *saa faa hand Pock* (t. ex. s. 277) förekommer s. 301: *Tag hen de Staffve i Pugens Naffn.* Huru som helst fattades ordet i Sverige antagligen redan under 1600 talet som benämning på afgrundsfursten.

Slutligen må i förbigående anmärkas, att i Karrig Niding s.

---

[1] Jfr äfv. eng. *what a pox* (Henry IV, 1: 2).

[2] Se Troels Lund Hälsobegrepp i Norden under sextonde årh., öfvers. af G. Geete, s. 57.

[3] T. ex. Tobiæ Komedie, Kong Salomons Hylding, Karrig Niding.

[4] Jfr Hj. Falk Vanskabninger i det norske sprog s. 4.

315 förekommer ett *hvem Knocker,* som man väl har att förklara som en kontaminationsform af ett *pocker* och *kneffuel* (= sv. *knäfvel*); se ofvan.

Af hithörande från adjektiv utgående eufemistiska omskrifningar finnas i våra källor två:

hin håle o. d.:

Det weet den hååle (Brasck FP s. 71).

..*Bee dhe Hin Håle ränna i skogen som hunna.*
(Beronius Reb. s. 344).

raggen:

Så höre tigh raggen.
(Brasck Ap. g. s. 176)[1].

Om detta ord, som är en substantivering af fsv. *ragher* 'feg', se närmare Kock Om språkets förändring s. 77. En fullt analog bildning är äfven ä. nsv. *ljoten* (*hljoten, hioten* Columbus, Kolmodin)[2], egentligen 'den fule': isl. *ljótr*[2], hvaraf äfven dalmålets *ljoting* 'hin onde', bildadt som nsv. *fulingen* i samma användning[3].

Vidare några bekanta beteckningar för lokaliteter:

hälvete:

The läso öfwer migh een faaners text
Och sadhe jagh skulle i helfwetet blifwa.
(Brasck Ap. g. s. 198).

Med detta ord ägde alltså samma förhållande rum som med ordet *djäfvul*: det ersättes helst af andra med likartad betydelse. Under 1600-talet var det egentligen blott två, som kommo i fråga:

blåkulla:

Om tu tigh ått blåkulla ey packar.
(Rond. JR s. 63; till Glorela).

---

[1] Senare också hos Bellman: *för raggen i våld* (4: 103).

[2] Se s. 48. Jfr Rydqvist SSL 6: 271.

[3] Från isl. erinras om substantiveringen *gramer, grøm* (pl.): adj. *gramr* 'vredgad, fiendtlig', t. ex. *gramer hafe Gunnar.*

Far till Blåkulla medh tin förähring.
(Chronander Surge s. 23).
Hwart han reeser tijt reese wij fort,
Hwadh häller dät gäller åth Blåkulla bort.
(Brasck Ap. g. s. 135).

Af uttrycket *i heeta Blåkulla* (Brasck Ap. g. s. 194) framgår tydligt, att ordet användes som en omskrifning för hälvete. Jfr: *Hvad i Blåkulla* (Bellman 3: 8). Ordet betecknar som bekant i den nutida folktron det ställe, dit vissa dagar af året — särskildt onsdagen i påskveckan — trollkäringarna stämma möte och där de fira sina orgier: det är möjligt, att någonstädes i Sverige denna plats tänkes som ett berg; i alla händelser är detta fallet i Danmark och Tyskland, där vissa bestämda berg angifvas som häxornas mötesplatser; jfr äfven *Häcklefjäll* nedan. Det ligger alltså nära till hands att antaga, att *Blåkulla* — såsom man också förmenat — betyder 'svartkullen', 'svartberget' och t. o. m. möjligtvis ursprungligen betecknat en bestämd höjd; jfr *Blåkulla* i Kalmarsund och vid Marstrand. För egen del lutar jag snarast åt denna uppfattning. *Blåkulla* kom emellertid snart att användas som omskrifning för hälvete — alldeles som *Häcklefjäll* (se nedan). Häraf blef följden, att namnet började konstrueras med prep. *i* — sannolikt fattades det dessutom rätt tidigt som ett ortnamn af samma art som *Högkulla* o. d., där ju samma konstruktion förekommer, ehuru man af etymologiska skäl väntar sig *på*. *Blåkula* (Sahlstedt 1773 m. fl.) 'svarthålan' beror sålunda på folketymologisk ombildning. Kock Sv. landsm. XV. 8: 3 följ. anser däremot förhållandet ha varit motsatt, och det är ju möjligt att han har rätt. Emellertid må framhållas, att från 1600-talet inga former på *kula* äro kända — sådana uppträda först under 1700-talets senare hälft; vidare påminnes om analogien med *häcklefjäll* (nedan). Den omständigheten, att intet **Blåkulle* är uppvisadt, betyder föga: detsamma är ju ock fallet med öfriga ortnamn på *-kulla*, som dock måste innehålla ordet *kulle*. Med detta ord har det åtminstone associerats redan af Kolmodin Qv.-sp. 2: 122: *Fru Lusta har en lund, på Hiotens grund belägen, Bort åt blå kullens gräns,* hvarmed kan sammanhållas Columbus:

Hvar ästu afund kommen frå? . . Från Blåkulla, af Hliotens stam[1]. *Hlioten* är 'den onde' (se s. 47). Enligt Noreen Sv. landsm. VI. 5: 6 skulle ordet vara en ombildning af ty. *Blocksberg*, såsom i norra Tyskland de berg kallas, där häxornas sammankomster äga rum. Hos Chronander Belesn. s. 188 förekommer en svordom *så the blåckz*, som starkt erinrar om detta namn: emellertid är det väl snarast en förkortning af *blåkulla*, jfr Bellmans *till blåkull's*.

En eufemism af *blåkulla* är *Blå porten*, egentligen ett utvärdshus i Stockholm, hvars namn användes som svordom i Harald Molanders stockholmsbild »På Kornhamnstorg» (Sv. landsm. 1: 615).

häcklefjäll o. d.; *Häkla:*

Du må boo på hiäcklefiäll.
(Brasck Ap. g. s. 183).

Til Häckle fiäl.
(Chronander Belesn. s. 113).

Gudh gifwe tu wore på Häcklefiäll.
(ib. s. 191).

Jfr: *Faren på fiällen medh edher Christ.*
(Brasck Ap. g. s. 183).

Uttrycket, som äfven förekommer i da., har enligt Tamm sin upprinnelse i mlt. *na Hekelvelde (varen)* 'åt hälvete' (Schiller-Lübben 2: 229). Det har dock här i Norden anslutit sig till bergnamnet *Häkla* (Island), hvilket framgår af ex.: *Häkla ta then som först swijker* (Messenius Sign. s. 73). Enligt Mogk Pauls Grundr.[2] 3: 277 är det också detta berg, som åsyftas med det da. *Hekkelfjeld*, dit da. folksagor förlägga häxornas samlingsplats. Månne icke emellertid det yttersta ursprunget till samtliga uttrycken är att söka i det i Hessen förekommande häxberget *Hechelberg*[2]?

---

[1] Enligt SAOB:s samlingar.

[2] De här behandlade svordomarna, som innehålla en uppmaning att *fara till Blåkulla, Häcklefjäll* och dylika samlingsorter för trollkäringarna, kasta ljus öfver Karicks ord till häxan Glorela: *Far som Jwl och Påska foor!* (Rond. JR s. 40). Meningen kan icke gärna vara någon annan än den, att hon skall

Möjligen har öfverensstämmelsen mellan uddljuden i *hälvete* och *häcklefjäll* bidragit till, att detta senare namn kommit att användas i svordomar liktydigt med det förra[1]. Tydliga eufemismer af *hälvete* äro däremot de sannolikt unga *hälsike* och *hälsinge*, som ytterligare förmildrats till *Hälsingland*[2]. Ja, till och med detta har af mången befunnits för tydligt, och den södra grannprovinsen *Gästrikland* får därför ofta tjänstgöra i stället. På samma sätt bör möjligen det i vissa trakter vanliga *jästringen* förklaras som en anslutning till namnet å innebyggarna i denna provins: det har kanske sin närmaste utgångspunkt i det ofvan anförda *hälsinge*[3].

Vi återvända så till 1600-talets svordomar. En liten grupp för sig bilda sådana, i hvilka orden *skam* och *trå* ingå och som tydligen ha medeltida anor.

skam:

Skam taa den som honom fölier.
(Brasck FP s. 39).

Det weete nu skam hwart vth han wil.
(ib. s. 50; jfr s. 62).

Hwar skam är han wägen tagen?
(Brasck Ap. g. s. 155).

Skam ta mig seer han ey uth
Rätt som en wäl giödder stuth.
(Moræus Vit. s. 426).

fara, såsom hon och hennes gelikar bruka vid nämnda tider af året. Som bekant är det i den svenska folktron särskildt under natten till skärtorsdagen, som trollpackorna resa till Blåkulla.

[1] Så äfven i ä. da., t. ex. komedien Samsons Fængsel 1599: *Til Heckelfeld oc Helffuedis Glød!* (Birket Smiths uppl. s. 263).

[2] Jfr den — enligt en i tidningarna synlig anekdot — från högt uppsatt håll härrörande förändringen af ett bekant binamn (för att icke säga smeknamn) på en populär stockholmare till *S. i Hälsingland.* Denna eufemism fanns åtminstone redan på 1690-talet; se Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 77.

[3] Jfr dock formen *jestingen* (t. ex. Lea Tant Ullas ant. 2: 29), väl snarast en eufemism för *Jesus*, af samma slag som *jestes.* Om dylika svordomar på *-ingen* se för öfrigt Cederschiöld Om grundtalen s. 57, Å. W:son Munthe Stud. i modern språkvetenskap 2: 76 följ.

Särskildt vanligt är uttrycket *få skam* (t. ex. Beronius Reb. s. 361), där den abstrakta betydelsen ännu kvarlefver. Nu för tiden har under inflytande af sådana eder som de ofvan angifna ordet öfvergått till ett nomen proprium af samma slag som *raggen, hin håle* o. s. v.[1]

trå:

> *Å tråå du så migh haar hijat!*
> (Rondeletius JR s. 25).
>
> *Trå digh Frumor.*
> (Messenius BM s. 200).
>
> *Trå wåle titt pass.*
> (Chronander Surge s. 22).
>
> *Trå then book, Circeius köper.*
> (ib. s. 51).

Se för öfr. ib. s. 67, Bel s. 116 m. fl. samt jfr sv. dial. *trå vale* o. s. v. (Rietz s. 747). Detta ord har felaktigt förklarats som sammanhängande med sv. dial. *tram*, isl. *trami*, ond ande. Här föreligger emellertid en säkerligen urgammal och inhemsk förbannelseformel, ett fsv. **þra þær*, **þra warþe*[2], hvars första led enligt min åsikt är fsv. *þrā* f. 'trånad' = isl. *þrá*, hvilket som bekant ingår i ett af den äldre eddans trollformulär. Tanken är sålunda densamma som i de ord, hvilka trollkvinnan Glorela i vredesmod utslungar till Karick:

> *Tråne tu bådhe i södher och nörr,*
> *I öster och wäster tu aldrigh triwes.*
> (Rondeletius JR s. 36).

Äfven här spåra vi en liknande formel. *Tråna* är som bekant en afledning af stammen i det nyssnämnda *trå*.

En sammansättning med samma ord uppträder hos Rondeletius JR s. 83: *J eena förbanckade tråfärdh*, hvilket uttryck

[1] Om *skam* i svordomar se numera utförligt Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 93.

[2] Jfr det analoga *tvi vale* (t. ex. Bellman och nsv. lägre språk), *twij warde* (Rond. JR s. 79).

är af intresse äfven därför, att vi här finna den ännu brukliga eufemismen *förbankad* för *förbannad.*

Äfvenledes tycks det ingå i Acolasti utrop *trååbens förr* (Chronander Bel. s. 192), hvilket jag för öfrigt ej kan tyda.

I detta sammanhang må nämnas, att i bondescenerna i Moræi Vit. hednaguden Tor ofta åkallas. Så t. ex. s. 431: *Thoor han hielpe,* s. 443: *Thor förbiude, bewar' mig* (jfr äfven s. 444, 445), s. 447: *Thor han tröste mig för san* m. fl. Detsamma förekommer flerestädes i Messenii Signill (t. ex. s. 62), men kan ju här bero på sträfvan att gifva framställningen hednisk lokalfärg. I Rondeletii JR s. 66 svär trollkvinnan Glorela vid *Thore Gudz män* och s. 69 vid *Oden.* Att det förstnämnda uttrycket är genuint, framgår af svordomen *(Ey) thoremen* (ib. s. 74). Denna har en motsvarighet i *Thormån,* tydligen tryckfel för *-män,* yttradt af en dansk (Mess. s. 94). Det ligger nu ytterst nära till hands att härur härleda den ä. da. svordomen *Tremmen,* och denna etymologi torde också träffa det riktiga. Att detta ord åtminstone stundom är en beteckning för den onde, framgår af sammanhanget t. ex. i följande exempel från Karrig Niding s. 273:

I Tremmens Naffn tog jeg mig Kone,
Thi hinder følger en Fandens Vane.

samt af uttrycket *Gach thremind i vold,* d. v. s. 'fan i våld' (Comoedia de mundo et paupere s. 93).

Äfven i da. dial. förekommer ett likbetydande *tremmind.* Detta *tremmen* o. s. v. skulle då på grund af hufvudaccentens läge på sista stafvelsen vara utveckladt ur *t(o)remænd.*

Emellertid uppträder samma ord i ä. da. äfven i en alldeles motsatt betydelse, nämligen i förbindelse med Guds namn: *Gudtz thremend vere med dig, dannemand guod* (Comædia de mundo et paupere s. 17), hvarmed för öfrigt kan jämföras det ofvan anförda *Thore Gudz män.* För denna användning får man väl antaga en yngre anslutning till de tre vise männen eller till de tre gudomspersonerna: i alla händelser måste väl *Thor(e)män* vara den ursprungliga formen. Huru som helst har, synes mig, den i våra svenska komedier en gång förekommande svordomen *terementen* (Beronius Reb. s. 374) sitt ursprung

i dessa uttryck. I fråga om senare sammansättningsleden *mænd* må för öfrigt det bekanta da. *hillemænd* jämföras, ä. da. *hillig Mænd.*

I det hos Rond. JR s. 70 förekommande *Å hielp then helien* föreligger möjligen ett fsv. *þæn hæl(a)ghe ande* 'den helige ande', jfr fsv. *helliandh* i denna betydelse. Man kunde dock kanske snarare tänka på ett **þøn hælghon* 'de heliga, hälgonen'. En direkt ä. dansk motsvarighet finnes i Comoedia de mundo et paupere s. 69: *den hellen*; äfvenså har jag antecknat svordomen *alle Helgen* från Karrig Niding s. 280. Vidare erinrar uttrycket om det nämnda da. *hillemænd,* i viss mån också om den nedan omtalade da. svordomen *hielp, helige fem* (om Jesu fem sår).

Till dessa svordomar ansluta sig uttryck sådana som:

Så wil iagh wara en skelm och häranson i Holof.[1], hvarmed må sammanhållas bestämmelsen i Skråordningar[2]: *HVilken broder som kallar nager sin brodher tywff schalk eller herransson* etc. Se för öfrigt Söderwall Ordb. under *härians son* samt Fritzner under *herjansson.* I y. fsv. synes ordet ha tolkats som 'skökoson'; jfr Skråordn. s. 257, där det motsvaras af *Hooreson eller skiökie Son.*

Detta ord har jag emellertid ej funnit i 1600-talets litteratur. Ej heller uppträder där någon motsvarighet till den i Holof.[3] förekommande svordomen:

Jag tor wel giffue honnom siw 1000 onde åår.

En särskild grupp bilda sådana likaledes från medeltiden nedstammande eder som:

Ey Gudz män (Rondeletius JR s. 14), jfr de ofvan omtalade *Thore Gudz män* (ib. s. 66) och *thoremen* (ib. s. 74).

Potz fälten, Potzfälten (Prytz G. I s. 19, Brasck Ap. g. s. 163), *Boss felten, Botz fälten, bos fälten* (Brasck Ap. g. s. 155, Moræus Vit. s. 417), *box fälten* (Beronius Reb. s. 340). Den första beståndsdelen är den från tyskan lånade eufemismen *potz* (o. s. v.) för ä. ty. *gotz (Gott(e)s)* i det ännu brukliga *potz don-*

---

[1] S. 13.
[2] SFS 27: 79.
[3] S. 12.

nerwetter o. s. v. Varianten *gudz felten* förekommer också (i Holof. s. 15). Dylika svordomar äro i den ä. tyska litteraturen synnerligen vanliga. *Potz felten, sanfelten* lägges (Messenius Sign. s. 53, 59) i munnen på en tysk[1]. Från några »fastlagsspel» af Hans Sachs har jag antecknat: *botz ader, potz dreck, potz grind, botz hoden, potz laus, poz leichnam angst, potz marter, botz mist,* från Murners Schelmenzunft *botz darm, botz lung.* Jfr äfven Grimm Wb. under *botz, potz,* Deutsche Mythologie[3] s. 14, Nachträge s. 9. I den äldre svenska litteraturen skämtas smått med tyskarnas förkärlek för dessa slags eder. Om tysken Hildegissel säges hos Messenius Sign. s. 52: *Han swäär Potzdunner i hwart Ord;* jfr Hund E. XIV:s kr. str. 249: *The swore om alle Potzmarter thå, The wille eij mehre skermytzle så.* Men äfven i Sverige vunno de, som nedan kan ses, en vidsträckt utbredning; i synnerhet begagnades de af allmogen. Af alla dylika uttryck blef emellertid *potz fälten* det mest populära i Sverige. En förvrängning häraf ser jag i *Hwas blätten* (bonden Tore hos Beronius Reb. s. 374)[2].

Gudz blom (Prytz G. I s. 10, 27), *Box blom* (Beronius Reb. s. 343, användt af en bonde) = ä. da. *Godz blaam* (i folkskriften Dødedansen, äfvenledes lagdt i en bondes mun, Brandt s. 38).

Gudz blott digh (Prytz G. I s. 14) = **Guðs blоð at dig?* Bugge i Sv. landsm. Bih. I. 1: 73. Jfr eng. *'s blood* (Shakspere Henry IV).

Box giök (Beronius Reb. s. 373). Jfr (?) ty. *zum Kuckuck. Box* är lån från ty. *bocks,* en i anslutning till *bock* uppkommen variant till *botz*; se Grimm Wb. under *bock.*

Gudz hunglade (Prytz G. I s. 27). Enligt Bugge i Sv. landsm. Bih. I. 1: 71 möjligen af ett *Guðs sun signaðe.* Dock synes mig en dylik svordom något egendomligt bildad. Jag förmodar ett **Guds ängla dö(d),* hvarvid *ängla* öfvergått till *(h)ungla* på grund af inverkan från *u*-et i *Guds.* Med afseende

---

[1] Jfr: *jagte sie damit für alle Sanct Velten hinweg* (Simplicissimus). *Sanct Velten* är den helige Valentin, skyddspatron mot pest och fallandesot, vid hvars sår och bulor *(wunden, beulen)* man brukade svärja så på hög- som lågtyska; se Grimm Wb. under *botz, beule,* Schiller-Lübben under *Velten.*

[2] Om det i svordomar vanliga *(h)wass* se Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 87.

på senare leden erinras om *vassärra de* eller *dö* = **wars hærra døđh* 'vår härres död', *bittra dö*, skånska *hille dö*[1] (jfr da. *hillemænd* ofvan) samt Olaus Petri Predican emoot the gruffuelige eeder (1539): *sweria tusende gonger om wor herres harda och bittra dödh*[2].

Gudz lander (Kolmodin Gen. Aeth. s. 284). Jfr (?): *Gudz (fem)undh* (d. v. s. sår), en dansk svordom, som omtalas hos Hund E. XIV:s kr. str. 300; i annan form str. 316: *hielp, helige fem*; sv. dial. *vass-fam-under* 'vår (herres) fem sår'[3].

Gudz troo (Kolmodin Gen. Aeth. s. 312); jfr Hund E. XIV:s kr. str. 300.

Oklart till sin upprinnelse är den hos Brasck MGV s. 248 förekommande svordomen *Dastij*.

I öfrigt hänvisas i fråga om flera af dessa och liknande eder till Å. W:son Munthes intressanta uppsats i Stud. i modern språkvetenskap 2: 73, hvilken blef mig tillgänglig först sedan ofvanstående kapitel förelåg utarbetadt i manuskript.

Slagsmål o. d.

Vårt språk är liksom öfriga språk, om hvilka jag har någon kännedom, synnerligen rikt på uttryck för 'stryk, smörj' och utdelandet af sådan. De allra flesta af dessa äro metaforiska. Denna deras natur framträder emellertid numera icke så tydligt. Så är den rätt förbleknad i t. ex. *basa, klå* eg. 'klia', *smörja* och motsvarande substantiver[4], men dessa äro icke desto mindre ursprungligen bildliga uttryck såväl som t. ex. *munfisk, ryggkonfekt* o. a.

Denna rikedom på metaforer, som kan konstateras på detta område, sammanhänger tydligtvis därmed, att af helt naturliga skäl det är vulgärspråket, de lägre klassernas språk, där behofvet af uttryck för detta slags verksamhet starkast gör sig

---

[1] E. Wigström Sv. landsm. XIII. 10: 7.

[2] Det senare citatet hämtadt från Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvetenskap 2: 76.

[3] Om denna gamla edsformel och däraf härledda svordomar se Rietz under *und*, Å. W:son Munthe i Stud. i mod. språkvetenskap. 2: 88.

[4] Se förf. Ark. 15: 236 följ.

gällande, och som Nyrop Ordenes Liv s. 129 framhåller, äro just dessa språklager de bildrikaste af alla.

Följande mera stående uttryck må här anföras[1]:

anrätta ett kalas (*collas Mz hugg mz slag och baas,* Kolmodin Gen. Aeth. s. 310). Jfr ib. s. 305: *anrätta en dryck (drick) för någon.*

bota någon för snufva (l. † *kvarka*).

Iagh skal boota tigh för snufwa.
(Chronander Surge s. 56).
Hon lär bota mig för qwarcka.
(Moræus Vit. s. 392).

† *bota någons rygg* (Brasck Ap. g. s. 121).

bära († *draga*) *en blodig skjorta* (Brasck MGV s. 235, Ap. g. s. 191), blifva slagen blodig. Jfr nsv.: *kläda blodig skjorta för sitt fädernesland*[2] samt † *skära någon en röd kappa* nedan.

† *draga, klämma, piska, rista, slå* (o. s. v.) *någon så, att tarmarna skola skvala ur magen* (Brask MGV s. 241 m. fl.), *att ögonen skola krypa ur hösen* (ib. s. 241), *att hostan skulle bak till utbrista* (Chronander Belesn. s. 135).

Dylika uttryck, där bisatsen — ofta med mycken öfverdrift — anger följden af slaget, finnas i mängd i vårt slangspråk och våra dialekter. Några från Vrml. anföras af E. H. Lind Sv. landsm. XI. 2: 40—43 passim.

fet, om örfilar o. d. se under *få.*

† *finsla någon* (Brasck Ap. g. s. 206) i förbindelsen 'finsla och basa'.

† *fresta köpet* (Brasck MGV s. 239, 298), smaka på, om stryk o. d.

† *få ett risbad* (Rondeletius JR s. 44), få en risbastu; jfr *kvastbad (qwastebadh)* och *karbad* nedan.

† *få ett skönt karbad* (Chronander Surge s. 57), få duktigt med stryk. Jfr *få en bastu* o. d. Ett liknande uttryck förekommer Chronander Belesn. s. 131: *nu kommer tu i annat karbaadh* 'nu får du smaka på annat'.

[1] Om stafningen af dessa fraser se s. 61 not 1.

[2] Jfr Lindschöld s. 111 (Hansellis uppl.): *gå i fält, slijta ont och der kläda blodiga siortor* samt Börk Dar. s. 6.

†*få, gifva feta,* (ngn gg) *goda slag, slängar, örfilar* o. d. (Chronander Surge s. 14, 22, 56, 57, 66, 79, Belesn. s. 183). *En kindpust* kallas *fe(e)t* hos Moræus Vit. s. 393. Epitetet *feta* kommer väl från sådana uttryck som *uppäta feta klimpar,* hvarom nedan.

†*få hosta till snufvan* (Chronander Belesn. s. 180), få ännu mera stryk?

†*gifva någon att äta hårdt »kakubröd»* (Rondeletius JR s. 88), gifva någon stryk; se nedan. Jfr: *Tijn Kaka skal bliffua strax warm* (Messenius Sign. s. 59) och ä. da. *Vi acter att bage dig en kage* (Samsons Fængsel s. 210), *bager oss . . enn aske kage* (ib. s. 160).

†*gifva någon en drasut* (Brasck Ap. g. s. 200), d. v. s. ett slag. Jfr sv. dial. *dra(s)ut(t)* i betydelsen 'slag, stryk' Rz s. 96.

†*gifva någon »een godan påskaskräkkia»* (Brasck Ap. g. s. 204), d. v. s. fastlagsris, hvilken betydelse *påskäskräkkä, påskaskräkka* enligt Rz s. 496 ännu har på Gotl. och i Häls. Detta ord är sammansatt med sv. dial. *skräcka* f. 'spö, ris' (Rz s. 604).

gå med någon i »bastugu» (Rondeletius JR s. 57), gifva någon risbastu.

handh i håår och kniff i strupe (Brasck Ap. g. s. 223)[1] = nsv.

kaka, se under *gifva.*

klämma någon (Brasck Ap. g. s. 121, 190, MGV s. 266) 'klämma åt någon', 'sätta åt någon', ännu brukligt. Uttycket förekommer äfven i Hunds Erik XIV:s kr.

knopa någon (Brasck MGV s. 253), slå; jfr *omknopat hans goda lugg* (Brasck FP s. 65). Ordet finnes ännu i sv. dial., men med en obsken betydelse (se Rz s. 338), hvarvid utvecklingen varit densamma som i åtskilliga af Ljungstedt Anm. t. det starka pret. i germ. spr. s. 67 noten anförda ord. Jfr äfven SAOB under *basa* 5).

knostra och plocka någon (Rondeletius JR s. 52) = föreg.

---

[1] Jfr den mera folkliga varianten i Putzdrummel s. 76: *(de tör komma för ehra ägodelar med hwar an) hand i hår och knif i strupa.*

† *knåpa om någons päls* (Brasck MGV s. 282) 'ge någon på pälsen'.

† *krista* (eder) *som kråkungar* (Brasck MGV s. 241). Jfr ib. s. 253.

† *köpa en karbas* (Rondeletius JR s. 43), få stryk.

† *leka »juleklubba» med någon* (Brasck Ap. g. s. 200), med afseende på stryk o. d. Ordet *juleklubba* har kanske betydelsen 'julkubb' och hela uttrycket sålunda 'leka att ngn är julkubb'.

†? *leka med någon* (Brasck MGV s. 240), om stryk.

† *lära lathundarne äta lax,* d. v. s. 'lära mores, veta hut'.

Slå på med påken strax
Och lära laathundarna nu ähta lax.
(Chronander Surge s. 68).

Att uttrycket ej är enstaka, framgår af Putzdrummels yttrande (Saml. 13: 76): *Så skall man lära hundar äta lax och narra palt i almogen.* Det har sitt ursprung i ä. da. *få lax* 'få stryk, prygel' och ty. (thür., meissn.) *lachse kriegen* i samma betydelse; jfr Kalkar, Grimm Wb. under *lachs.* Äfven erinras om det likbetydande *fische kriegen*; jfr ty. *klopffisch,* sv. *munfisk.*

† *lära någon få katt* (Brasck Ap. g. s. 201).

† *lära någon spinna kärnmjölk* (Brasck MGV s. 245).

omlägga någon (Brasck Ap. g. s. 197: *jagh them omlade*), i vulgärspråket ännu brukligt under formen *lägga om,* klå upp.

† *plocka en stek* (Brasck Ap. g. s. 86) 'ge någon sin hyra', grundligt piska någon. Äfven absolut hos Brasck MGV s. 271, 283.

† *plocka någons rygghud* (Rondeletius JR s. 81); jfr i de ä. da. komedierna *plucke ngns trøy(e),* d. v. s. tröja.

† *skära någon en röd kappa,* prygla någon, så blodet spricker fram.

Bonde, bonde, war ey munwijdh,
Jag tigh skiär en rödh kappa sijdh.
(Chronander Surge s. 56).

Samma fras förekommer äfven hos Messenius Sign. s. 59.

Skæra användes som bekant i fsv. om tillverkning af kläder t. ex. *sidhan lot hon mik klædhe skæra* (Iwan v. 205).

† *slita någon med räckespaden* (Brasck FP s. 77; användt af en skomakare). Uttrycket är möjligen tillfälligt: *Räckespa(d)* finns ännu i sv. dial. enligt Rietz s. 550 och betyder 'ett slags knif eller skafjärn, som begagnas af dem, hvilka bereda och sämska skinn'. Äfven hos Brasck Ap. g. s. 197 är det som nämndt en skomakare, som tar till sin »räckespade» för att därmed »lägga om» några misshagliga personer. Verbet *slita* användes absolut i betydelsen 'slå, prygla' hos Brasck MGV s. 240.

smörja någon om näsan (Brasck FP s. 34), smörja upp, klå upp.

stryka någon med »skäfftöxen» (Chronander Surge s. 69). *Stryka* : *stryk* = *smörja* (se ofvan) : *smörj* o. s. v.

taga någon vid örat (Brasck FP s. 77).

† *uppäta en örfil* (Brasck Ap. g. s. 206); se nedan.

† *uppäta feta klimpar* (Brasck Ap. g. s. 204), få duktigt med stryk; se nedan. Jfr *få feta slag, slängar*. För öfrigt må detta såväl som föregående uttryck sammanhållas med följande ställe hos Rondeletius JR s. 70: *Käringh gaack hädhan strax ifrå, / Om tu willt må wel till tin kropp / Och icke äta en sabbel upp*.

Vi öfvergå nu till enstaka bildningar med betydelsen 'stryk o. d.'. Åtskilliga sådana, af verb uppkomna, har jag behandlat i Ark. 15: 236, såsom *badd, bas, bask, dalj, dask, däng,* (dial.) *klå, pisk, smisk, smörj, stryk*. Dessa förekomma i allmänhet icke i den litteratur, som legat till grund för denna uppsats, men väl flera af de verb, af hvilka de bildats. Om ett annat hithörande ord, *badstuga, badstufwa* [1] (*få, ge ngn en b.* o. s. v.), se SAOB under *badstuga*. Samma bild föreligger i det hos Prytz G. I s. 21 förekommande *qwastebadh* [2] samt i det ofvan omnämnda *risbad*.

---

[1] Brasck Ap. g. s. 205, MGV s. 226, s. 229 *(Een blodigh badstugu)*, s. 280 *(Een påckers badstugu)*.

[2] Redan i fsv. t. ex. *Ther monde Knutt Posse them itt ondt quastbad . . tillredhe* i Tillägg till gamla rimkrönikan.

Utpräggladt metaforiskt är bonden Tores tal hos Beronius Reb. s. 340:

Der plä wanka rätter båe blå och gröna,
Ryggie confect och munfiska skiöna.

Ordet *munfisk* lefver ännu kvar i språket; se närmare ofvan under uttr. *lära lathundarna äta lax.* Man kan äfven jämföra nsv. *rammelbuljong* 'stryk' och de ty. orden för 'örfil' *dachtel* (äldre form af *dattel* 'dadel') och *ohrfeige* (ombildadt med anslutning till *feige* 'fikon' af ett ord, hvars senare led betyder 'slag, hugg'[1]). Däremot hör *kopfnüsse* icke till *nuss* 'nöt'[1]. Om ryggkonfekten erinras vi i det nedan anförda citatet från Wivallius.

Dessa slags bilder äro under 1600-talet mycket omtyckta. Hos Brasck Ap. g. s. 205 frågar Harpax, då han pryglar en kristen, om det icke är *een sööt rijsgröter.*

»*I sådan leeker*», säger Apollonius (Chronander Belesn. s. 179) till en person, som blifvit illa åtgången, »*får man sådana rätter och steeker*». S. 181 tackar den slagne Acolastus för *god välplägning.* Jfr för öfrigt *anrätta ett kalas* o. d. ofvan samt det i den danska folkboken om Broder Rus i liknande sammanhang använda *reda nogens Mad*[2], hvilket erinrar om det i nsv. vanliga *ge någon, få sin varma mat.*

I enlighet härmed talas det också om att få *uppäta feta klimpar, uppäta en örfil* o. s. v., *gifva någon att äta hårdt* »*kakubröd*», *lära lathundarna äta lax* o. s. v., hvarom ofvan. I nsv. användas sådana uttryck som *traktera* (någon med stryk o. d.)[3]. Här inlägges numera betydelsen 'undfägna, förpläga', men möjligtvis är det den gamla bemärkelsen 'handtera, behandla', som ännu lefver kvar. Jfr Wivallius 2: 76: *Wed thet Pancquet i Sachsenland / blefstu* (nämligen kejsar Ferdinand) *illa tracterat.* Skalden fortsätter dock så, att tydningen 'undfägna' på detta ställe blir minst lika trolig: *Gustaff konung aff Swea land / Lät tig Confect vpbära, / Swr Marcipan, som han war wan, / På Prijssisk wiss att bära fram.*

---

[1] Se Kluge Et. Wb.

[2] Brandt s. 11.

[3] Så för öfrigt redan hos Girs G. I:s hist. s. 107: *medh hugg och slagh tractera.*

Öfriga stående talesätt, ordstäf o. d.[1].

† *alla* (hustrur) *ystas i ett kar* (Chronander Bel. s. 108), d. v. s. 'äro stöpta i en form', 'lika goda'.

† *bereda sig till böneboken* (Chronander Surge s. 78), d. v. s. att taga till bönboken.

† *bjuda någon kragen:*

Jagh (friaren) *gaff henne* (flickan) *guldkiedier rödh,*
Een kragha hon migh igen bödh.
(Chronander Surge s. 73).

Alltså: han fick stå med lång näsa, »*fick kragen*» för att använda ett i mellersta Sverige och kanske särskildt i Stockholm vanligt slanguttryck[2], till hvilket således en direkt motsvarighet förekommer redan från midten af 1600-talet[3].

blifva bussa(r) (Chronander Surge s. 72), blifva såta vänner.

blöta något på krogen (Chronander Belesn. s. 145).

blöta sitt skägg 'dricka':

Mitt gambla skägg iagh dagligh blöter.
(Chronander Surge s. 20)

† *bruka sin harfot* (*Hara foot,* Messenius Svanhv. s. 101) 'stryka öfver med hartassen'.

† *byta ko i värre nöt* (Messenius Chr. s. 250).

† *bära kålfat för någon* (Messenius Svanhv. s. 109), undfägna någon. Jfr ofvan s. 29.

bära lyckan i säcken (Chronander Belesn. s. 154).

dansa på rosor:

På rooser han ey dantza får.
(Chronander Surge s. 90).

---

[1] I de fraser, som ej kunnat ordagrannt återges, har såsom i föreg. kap. i regel stafningen normaliserats.

[2] Se t. ex. Sv. landsm. 1: 623.

[3] Sannolikt föreligger här en ordlek: s. 36 får friaren verkligen en krage af fästmön som gengåfva. Möjligt är sålunda äfven att fatta citatet ofvan alldeles efter orden.

det är ej strax guld, fast det glimmar (Chronander Belesn. s. 166); jfr liknande uttryck i nsv.

† *det är elak hund, som en skall till skogen köra* (Beronius Reb. s. 344).

† *draga stacken* kallar (Mess. s. 22) bonden Biörn det säkerligen urgamla bruket att låta slumpen fälla ett utslag medelst dragning af olika långa (halm)strån.

dricka som en varg (Chronander Surge s. 21).

† *dölja sin skalk:*

Han weet wäl hwar han sin skalck dölier.
(Brasck FP s. 39).

Tocka landlöpare . . / Som sin skalck intet kunna döllia.
(Brasck Ap. g. s. 184).

Uttrycket är hämtadt från ty.; jfr Hans Sachs: *Die kueten kan den schalck wol pergen.* Man kunde äfven erinra om det sv. uttr. *ha en skälm bakom örat* eller — ännu närmare — ä. ty. *eynen schalk hinder seyn oren haben* (jfr t. ex. Murners Schelmenzunft) samt liknande nytyska fraser. Orden *skalk, skälm* anses i dessa uttryck i äldsta tider hafva syftat på ett verkligt demoniskt väsen[1].

efter löje plägar ofta komma ve (Brasck MGV s. 253).

ej kunna räkna till fem; se under *sälja smöret* o. s. v. Jfr nsv.: *han ser ut, som om han inte skulle kunna räkna till fem*[2].

en god krok skall krökas i tid (Rondeletius JR s. 41).

† *fara en elak färd* (Brasck Ap. g. s. 186), *fara en ond färd* (*fäl* Prytz G. I s. 7) 'råka illa ut'. Jfr: *the twingades . . elaack fäll* (Prytz G. I s. 3).

[1] Jfr Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 11.

[2] Vi »räkna» sålunda »till fem» liksom spanjorerna *(non sabe cuantos son cinco)*, danskarna *tælle til ti;* jfr Nyrop Ordenes Liv s. 133. Uttrycken, som säkerligen ha urgamla anor, afse naturligtvis fingrarnas antal å ena resp. båda händerna, hvilket vid räkning spelade en viktig roll i äldsta tider; jfr släktskapen mellan *finger* och det indoeur. ordet för 'fem': *penqe,* vidare den forntida indelningen af veckorna i fem dagar (*»fiolþ vm vidrir a fimm dægom, enn meira a manaði»* Háv.; jfr Troels Lund Livsbelysning$_2$ s. 14), uttrycket *det är så säkert som fem* o. s. v.

†*från fot till topp* (Chronander Belesn. s. 192) 'från topp till tå'.

†*få en annan nöt att bita (på)* (Brasck Ap. g. s. 129, 178) 'få en annan nöt att knäcka', 'smaka på ngt annat', 'se på en annan dans'; *få en hård nöt att bita på* (Brasck MGV s. 279).

få en lång näsa (Chronander Belesn. s. 153).

†*få loppan i örat* (Gustaf II Adolf s. 491); jfr ty. *einen Floh in's Ohr setzen* 'oroa ngn'.

få med af soppan, här: af stryken:

Wij måtte nu laaga oss härifrå,
Eller wij något medh aff soppan fåå.
(Brasck FP s. 84).

få sin kaka bakad (Brasck Ap. g. s. 186, MGV s. 271), få hvad man förtjänar, här om stryk.

†*få stekta starar:*

Sitt stilla och troo på Jesum Christ,
Så får tu steeckta staarar wist.
(Brasck Ap. g. s. 193).

Jfr Disa 1687, s. 37 och nsv. uttrycket *stekta sparfvar* (som flyga i munnen på någon).

†*fälla sin bog på en annan (annor) kosa* (Prytz G. I s. 33) 'slå in på en annan bog'. Jfr under *slå* nedan.

†*grina som varg(e)ungar* (Brasck Ap. g. s. 135); jfr nsv. *grina som solvargar.*

gå April (Moræus Vit. s. 409), på skämt blifva narrad att gå ett ärende l. dyl.

göra en god marknad (Brasck Ap. g. s. 137, MGV s. 237), här: en god fångst, ett godt byte.

†*göra en marknad* (Brasck MGV s. 228), ungefär detsamma som 'ställa till ett spektakel'.

†*göra ett exempel på någon* (Brasck Ap. g. s. 124), statuera ett exempel på någon.

göra någon het om öra(t) (Brasck MGV s. 270).

†*har han väl kokat, må han väl äta* (Brasck Ap. g s. 83). Jfr nsv.: *som han kokat får han supa (äta).*

hvar och en rosar af sitt kräm (Chronander Belesn. s. 165); jfr motsvarande uttryck i nsv., t. ex. *hvar och en skryter (skräpper) med sin vattvälling.*

inte akta något mera än »lort, skarn och blåå leer» (Rondeletius JR s. 37).

inte vara mors minsta gris (Putzdrummel s. 85).

† *klifva någon på nacken* (Brasck FP s. 29) ung. 'rida ngn på näsan'.

† *klå någons taska* (Chronander Surge s. 77), »klå» eller skinna någon på pängar.

† *klämma sig i dörren* (Chronander Belesn. s. 152), misslyckas i sitt företag, 'komma af sig vid ingången (?)'.

knyta till pungen (Chronander Surge s. 30), vara snål eller sparsam.

komma öfver bäcken (Chronander Belesn. s. 154), lyckas i sitt företag.

† *leda någon vid näsan* (Messenius Svanhv. s. 117) 'draga någon vid näsan' = ä. da. *lede en ved næsen*; jfr ty. *einen an der nase herum führen.* Se närmare Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 32.

ligga och lapa solsken (Brasck Ap. g. s. 155), om en person, som ligger och 'kiftar', drager efter andan, möjligen ungefär detsamma som 'vända näsan i vädret'.

lofva rundt och hålla tunnt (Moræus Vit. s. 405); jfr *loffwa och hålla tunt* (Rond. JR s. 21).

lukta krut och brändt horn (Messenius BM s. 181).

lura bönder:

Aldrigh skal tu meera lura bönder.
(Chronander Surge s. 57).

låta någon koxa i kortet för sig (Putzdrummel s. 77); jfr nsv.

låta riksdaler springa (Chronander Surge s. 37).

† *lägga lök på någon* 'spela öfversittare':

(De) *äre doch stoore glödchööker,*
Wille vppå alla läggia lööker.
(Brasck FP s. 34).

Dessutom förekommer uttrycket *lägga lök på ngt* i betydelsen 'göra ngt värre' (Lindschöld Hans. 4: 156). Med afseende på betydelseutvecklingen erinrar jag om ty. *zwiebeln* 'pina, plåga' : *zwiebel* 'lök'.

† *med horn och klafve*[1] 'med hull och hår':

> *Fougden taar koonan medh horn och klafwa.*
> (Chronander Surge s. 15).

mången älskar trullet (d. v. s. trollet), *om han därmed kan bekomma gullet* (Chronander Belesn. s. 145).

om Nimmer(s)mässe (Chronander Belesn. s. 148, 158), aldrig; jfr ty. *nimmer*.

på ett bräde:

> *Men straxt skall tu pengar reda*
> *På ett bräde för oss breda.*
> (Moræus Vit. s. 433).

Jfr nsv. *betala allt på ett bräde.*

† *rida med någon i rågen, att det värker och svider* (Brasck MGV s. 275), fara fram med någon.

† *ro med de åror man har* (*wij måste roo med the årer wij hafwom* Gustaf II Adolf s. 511), d. v. s. använda de medel, som stå en till buds.

rosa markna(de)n (Moræus Vit. s. 401); jfr *skräppa af marknan* (ib. s. 429). Det förra uttrycket, som ej tyckes förekomma i fsv., har jag tidigast antecknat från år 1547.

se genom fingrarna (med):

> *Abboten seer ey genom finger.*
> (Chronander Belesn. s. 120).

se (på) *något* (här: källaren) *som en ko på en ny fähusdörr* (Chronander Surge s. 46).

† *sitta vid mors (moders) brödkorg* (Brasck FP s. 11) 'sitta hemma vid köksspiseln'.

Jfr: *sittia bak ugnen i miugg, steka päron och äple* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 113).

---

[1] Fsv. *klavi* m., sv. *klafve* m. 'halsband, hvarmed boskapen är bunden vid båsen'.

† *skrifva X för V:*

> *Fem kannor togh han, iag skref siu.*
> *Så skall man skriffwa X för V.*
> (Chron. Surge s. 30; jfr Asteroph. Tisbe s. 19).
> *V och X när iagh ombyter,*
> *Mångens taska iagh tå snyter.*
> (ib. s. 61).

Den romerska siffran V skall här utläsas *u*. Motsvarande uttryck finnas i da. *at gjøre en et x for et u, sætte x for u og seks for sju,* ty. *einem ein X für ein U machen.* Den egentliga betydelsen är naturligtvis att skrifva (o. s. v.) 10 för 5: V betecknade under medeltiden såväl *u* som *5*. Se Falk Sprogets visne blomster s. 21. I nsv. talar man om 'sju för tu'.

slita ut barnskorna:

> *Nu haar iagh mine barne skoo / Slijtit.*
> (Brasck FP s. 8).

† *slå fast på en annan bog* (Messenius BM s. 191) 'slå in på en annan bog'. I fsv. förekommer uttrycket *falla på en annan bog* (*thz full all paa en annan bogh* Rimkr. 3: v. 2858 [Sturekr.]). Jfr: *I will haa mig på galen Bog* (Lucidor Hel. Bl. s. P p 4 b).

slå lurar för någon:

> *Jagh slår tå them många lurar före,*
> *At the ey weeta hwadh the sku göra.*
> (Brasck Ap. g. s. 46).

† »*slå tillijka tuu slag med en hammar*» (Gustaf II Adolf s. 128) 'slå två flugor i en smäll'.

† *släppa hjärnan i sina byxor* (Chronander Surge s. 57), blifva utom sig af rädsla. Jfr: *I broken hoos tigh bäffuan boor* (Messenius Sign. s. 59) och *hiertat låg i brook* (Moræus Vit. s. 457). Liknande uttryck förekomma äfven i ty. *(das herz ist ihm in die hosen gefallen)* och i vulgär nsv. Här har man väl ock att söka grunden till sv. *byxångest*, i studentslang förkortadt till *byxis*.

spinna silke:

Wandringsmän icke silcke spinna.
(Brasck FP s. 97).

sticka pipan i säcken (Chronander Bel. s. 112), motsvarande da. *stikke piben i sæk,* ty. *die pfeife im sack halten*; egentligen om säckpipan [1].

sticka under stol (med något) (Rondeletius JR s. 48); jfr *stinga under någon stol* (Gustaf I:s registr. 11: 380 [1537]).

stoppa till munnen på någon:

Tå een disputax fram komma will,
Jagh stoppar honom strax munden till.
(Brasck Ap. g. s. 46).

† *stugukylan (kiölan) och hafsnöden äro lika* (Rondeletius JR s. 42).

† *ställa freden på foten* (Brasck MGV s. 276), åstadkomma fred. Jfr nsv. *på fredsfot.*

säga sju för tu (Chronander Belesn. s. 173); jfr ofvan s. 66.

sälja smöret och tappa pängarna:

Han kom så meckta snöpligh heem,
Som han ey kunne räkna til fem.
Jagh troor rätt förwist han har smöret sålt
Och tappat alla peningar bort.
(Brasck FP s. 64).

Vanligt i nsv. är: *Han ser ut, som han sålt smöret och tappat pängarna.*

taga bot, där man får sot:

Jagh skall taga bot ther iagh fick soot
Om thz än wore Påwen emoot.
(Rondeletius JR s. 18).

taga dagen som han kommer (Chronander Surge s. 60).

taga land någonstädes:

Jagh weet thet taar någorstädz lan.
(Prytz G. I s. 33).

d. v. s. 'det blir väl någon råd'.

[1] Hj. Falk Sprogets visne blomster s. 5.

Jfr nsv.: *hvar(t) skall det ta' land?* 'hvar skall det ta hus?' 'hur skall det sluta?'.

† *taga till sig högre flögen samt husbondekastet* (Chronander Bel. s. 133), om hustru: taga kommandot i huset.

tappa bort sina vantar (Chronander Belesn. s. 177). Uttrycket är ännu brukligt, t. ex. *Han har alldeles tappat vantarna*; jfr *förlora* l. *tappa koncepterna*.

»*Then Räff bijter intet min Gååss*» (Messenius Disa s. 16) = nsv.

† »*Timbermannen har glömt een sparra i dät där Doctorhufwud*» (Putzdrummel s. 79). Uttrycket är så till vida intressant, som det synes kasta ljus öfver det ty. *einen sparren zu viel haben* 'ha en skruf lös'.

† *torka sig med en tegelsten:*

> *Lijpa fritt, aldrigh kommer iagh åter.*
> *Tycker tigh at tu lijdher något meen,*
> *Så torcka tigh wäl medh een tegelsteen.*
> (Chronander Bel. s. 140).

Då här är fråga om tårar, erinrar man sig osökt uttrycket: *skall jag gå efter en tegelsten?* (scil. att torka bort tårarna med), hvilket användes till barn, som gråta, och särskildt (?) sådana som tvinga sig därtill.

† *utföra hebreiska,* d. v. s. 'tala hebreiska', här: 'utföra l göra underverk':

> *Een kanna i drycken tagher jagh vth,*
> *Äntå een . . / Tå kan jagh hebraiska vthföra.*
> (Brasck Ap. g. s. 164).

Äfven i nsv. *det är hebreiska för mig* har ordet en liknande betydelse, här af något synnerligen svårt eller märkvärdigt; jfr motsvarande uttryck i danskan och franskan.

† *vara den främste i korg:*

> *Der som the andre medh störste sorgh*
> *See migh wara then främste i korgh.*
> (Brasck FP s. 36).

Jfr ä. nsv. *vara* »*then ypperste i Korgen*» (Schroderus Om

hoflefv. s. N [1675]) och nsv. *vara högsta hönset i korgen,* ty. *der hahn im korbe sein.*

† *vara någon så kär som sju yxhammarsslag* (Chronander Bel. s. 145), d. v. s. 'som ett slag för örat', 'som tandvärk', *som haren åt trumman* (ib. s. 158; jfr s. 189).

vara stadd i giftermålsbalken (Chronander Belesn. s. 149) 'vara ute i friareärender'.

Anteckningar om 1600-talets talspråk och därmed sammanhängande frågor.

I sin bok Grunddragen af modersmålets historia s. 128 framhåller Ljungstedt, att vid slutet af den yngre fornsvenska tiden det lefvande, oreflekterade umgängesspråket sannolikt i stort sedt redan var ganska lika vårt nuvarande hvardagsspråk.

Med ännu större visshet torde man kunna fälla ett dylikt omdöme om 1600-talets hvardagsspråk, och hvad våra »komedier» i detta fall har att lära oss, jäfvar icke ett dylikt påstående.

I själfva verket förefaller det snarare mången gång, som om det mera bildade umgängesspråket då för tiden visat en fördragsamhet gent emot en mängd redan då uppkomna talspråksformer, som numera ej i samma grad kommer dem till del.

I detta kapitel kommer jag nu att meddela dels former, som efter all sannolikhet under 1600-talet tillhörde talspråket, vare sig de numera kvarstå inom detta språklager eller ej, dels former, som i vår tid betraktas som hvardagliga, men då obehindradt kunde förekomma i skriftspråket; vidare behandlas här företeelser, hvilka på ett eller annat sätt stå i närmare samband med dem, som egentligen falla inom området för vårt ämne.

Däremot har jag undvikit att här taga hänsyn till de partier i mina källor, hvilkas språk synes mig vara mer eller mindre starkt färgadt af bygdemål, så t. ex. i Moræus Vit., herdescenerna i Kolmodin Gen. Aeth. o. d.

Vi börja med några fall, som — åtminstone från det nsv. skriftspråkets synpunkt — kunna sammanfattas under rubriken stafvelsesynkopering.

En vanlig form är t. ex. *plä* för *pläga* eller *plägar*.

I Brascks FP s. 29 säger junker Acolastus till sin dräng: *War ey, som tu plä wara, seen,* s. 43 monsieur Beranger: *Tree ricksdaler jagh taga plä* (rim: *dät*), s. 47 återigen Acolastus: *Jagh plä gerna om morgonen sofwa,* och ib. doktor Sporck: *Hundrade rijksdaler at gifwa, Plä de som wilia perfect blifwa.* Jfr vidare Caiphas hos Brasck Ap. g. s. 115 3 pers. sg., Petrus hos Brasck MGV s. 253 i samma person o. s. v.[1] När personer af ringare stånd tala, förekomma ofta samma former[2]. Hit böra väl snarast räknas Pickelhering i Disa 1687, s. 38 (3 p. sg.) och Putzdrummel s. 74 (3 p. sg.), hvilken senare dock — intressant nog — öfvergår till *plägar,* då han s. 81 skall parodiera det fina språket: *O du Delicate Hackebräde, hwar uppå man stora stångkorfwar hacka plägar.*

Öfvergången af *plägha(r)* till *plä* beror därpå, att ordet oftast uppträdde i relativt oaccentuerad ställning framför annat verb. Accentförlusten, resp. accentlösheten har äfven åstadkommit *r*-bortfallet, se nedan. Jag kan icke påminna mig, att jag i den litteratur, som här behandlas, en enda gång anträffat en form *plär* förrän i Börks Darius (s. 29), däremot *pläger* (t. ex. Messenius s. 18).

På samma sätt som *plä* af *pläga* kan äfven *ta* af *taga* förklaras, ehuru man här äfven kan tänka på en analogisk ombildning med pret. *tog* som utgångspunkt efter mönstret af fsv. *sla — slogh* o. d.[3] *Taas* för *tagas* (inf.) har jag antecknat från Prytz G. I s. 4, imp. *taa* från Brasck FP s. 58, inf. *taa upp* från Disa 1687, s. 34. Hos Börk Dar. är inf. *ta* synnerligen vanlig. Pres. *ta(a)r* förekommer t. ex. Brasck FP s. 59, Chronander Bel. s. 113. Jfr Columbus (Noreen Col. s. X).

[1] Från 1700-talets första årtionden t. ex. hos Geisler Hans. 4: 376, 381 (1 p. pl., 1 p. sg.).

[2] Till språket i de här och där inströdda bondescenerna har jag i denna framställning icke tagit hänsyn.

[3] Jfr Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 249.

Hit hör äfven det ganska vanliga *dra (ifrån)* för *draga*, t. ex. Putzdrummel s. 80, Orf. o. Euryd. s. 101.

Ett analogt fall är äfven *nå* (af *någo*, *någe* < *nogodh*, se nedan) för *något*. S. 30 i Brascks FP säger Acolastus, att han skall *nå litet recreera sig*. Samma form *nå li(j)tet* använder han äfven s. 44, den förekommer dessutom s. 37 (drängen Pelle), vidare, brukad af aposteln Paulus, i Brascks Ap. g. s. 148 samt lägges i Hercules' mun i samme författares MGV s. 258. Jag har icke antecknat *nå* i betydelsen *något* från någon annan förbindelse före c:a 1680. Men i ett »Nachspiel» från denna tid (aftryckt af Schück Saml. 13: 69) frågas: *har du nå Brennewijn*, Börk Dar. s. 34 (1688), en utmärkt källa för talspråket under 1600-talets senare årtionden, skrifver: *Han har ey saknat nå'*, s. 32 *nå .. Slut*; se äfven Putzdrummel s. 72.

Inf.- och pres.-formerna *ble* och *bli(j)* uppträda stundom för *blifva*. Så *ble(e)* i Börks Dar. flera ggr samt i Disa 1687 (s. 41, 44, 46), då Disa och Pickelhering samtala. *Blij* är tidigare: jag har antecknat det från Prytz G. I s. 47, Brasck MGV s. 277, Disa 1687, s. 37, 39; jfr Lindschöld 1672 (Hanselli 4: 140), Lagerlöf 1685 (Hans. 4: 62) samt Columbus (Noreen s. XVII). *E*-et i *ble* beror sannolikt på ordets obetonade ställning, hvilken haft till följd, att det ursprungligen slutna *i*-et först blifvit öppet och sedermera utvecklats såsom t. ex. *ve* 'vid (prep.)' hos Columbus, Putzdrummel s. 72[1]. Hit hör äfven pres. *bli(j)r*, som t. ex. förekommer Disa 1687, s. 31 och är vanligt i Lagerlöfs och Edm. Gripenhielms diktning; därjämte *bler* (Börk Dar. s. 32). Sup. *blith* förekommer hos Börk Dar. s. 28 2 ggr[2]. Om ipf. *ble'* 'blef' (ib. s. 8) se nedan. Såsom synes är det först under 1600-talets senare årtionden, som dessa liksom många andra här behandlade förkortade former vunnit burskap.

Under samma tid förekommer äfven *g(i)e* för *gifva* och *ha(a)* för *hafva*.

Gee (inf. o. pres. pl.) finnes Disa 1687, s. 31, *gie* hos Börk Dar. s. 30, *gi* Lucidor Hel. Bl. s. P p. På 1680-talet har *ge(e)* full-

[1] Man kunde dock äfven tänka på inverkan från former sådana som *blef*, *blefven*.

[2] Vanlig är samma form i en dikt, som år 1719 af J. T. Geisler tillägnades drottning Ulrika Eleonora (Hans. 4: 368, 370, 371, 372). I d. a. har formen som bekant blifvit allenahärskande i skriftspråket.

ständigt trängt igenom; i en dikt af Lindschöld (Hans. 4) förekommer formen s. 197 sju ggr. Härtill ipf. *ga'* 'gaf' (Börk Dar. s. 37) och sup. *gett* (Brasck Ap. g. s. 155, Orf. o. Euryd. s. 90), p. pf. *gätt* (Beronius Reb. s. 331); se nedan. *E*-vokalen i *ge* har väl samma ursprung som den i *ble*; se ofvan. Jag erinrar i detta sammanhang om den t. ex. i G. I:s reg. förekommande presensformen *geffuer* samt om uttrycket *Gudh geeff ehr* (Brasck FP s. 62).

Ha(a) (inf. o. pres. plur.) har jag antecknat från Messenius t. ex. s. 62, 150, 177 (flera ggr), 199 (flera ggr), Sigfridi Gåås Kong C 3 (1619), Chronander Bel. s. 134, Disa 1687, s. 32. Betydligt tidigare uppträder pres. *har* (Kon. Styr. och från 1503; se Sdw.) och för öfrigt Messenius (t. ex. s. 62 flera ggr, 117, 132 o. s. v.), där dock växlande med *haffuer* (t. ex. s. 132). Sällan förekommer dock *ha(a)r* i st. f. den längre formen i 2 p. pl. imper., såsom Asteroph. Tisbe s. 67, Mess. s. 185. *I haan* har jag antecknat från Kolmodin Gen. Aeth. Om ipf. *ha* se nedan.

På analogt sätt förklaras inf. *biu* 'bjuda', som jag först funnit hos Börk Dar. s. 9; *rå* 'råda' ib. s. 16, Putzdrummel s. 72 'skaffa', Orf. o. Euryd. s. 91, hvartill pres. *rår* något tidigare hos Lindschöld. Äfven *be* 'bedja' torde vid denna tid ha varit vanligt: pres. *beer* finnes hos Brasck FP s. 5, *bes* hos Börk Dar. s. 36.

Hit höra ipf. *ha* 'hade', *la* 'lade', *sa* 'sade'.

Ipf. *ha* har jag blott funnit i konj., nämligen Disa 1687, s. 36 2 ggr.

Ipf. *la* 'lade' förekommer i Putzdrummel s. 72 *(la af)*; äfven hos Lucidor.

Ipf. *sa* 'sade' har jag tidigast anträffat hos Sigfridi Gåås Kong s. L 3 (1619), Prytz G. I s. 10 (*saa*; lagdt i munnen på en »fougdekarl») samt senare Brasck FP s. 54 [1].

Af samma slag äro formerna *bå* för *både* (Putzdrummel s. 77), Lucidor *båå*, *go (herrarna)* 'goda h.' (Putzdrummel s. 90), jfr nsv. *go herrar* [2], *go vänner* [3] — men de personer, i

[1] Det är ju äfven möjligt att förklara *sa* ur fsv. ipf. *saghe*, jfr Kock Ark. 6: 33 noten, 11: 337.

[2] Men i högre stil: *gode herrar och svenske män.*

[3] T. ex. Bellman; jfr *gunsti' herrarnas* (ib. 1: 359).

hvilkas mun de läggas, hafva ett språk, som äfven på den tiden måste hafva ansetts mindre vårdadt. Hvad formerna med *go* beträffar, må anmärkas, att adj. *god* mycket länge vid hälsning och tilltal ingått liknande förbindelser, t. ex. *welkompne, godemen* (Didr. af Bern s. 64), *gode wenner hwat skall iak gøra* (ib. s. 118), ur hvilka ljudlagsenligt *go* uppstått.

I Putzdrummel förekomma äfven ofta imperfektformer på *-a,* såsom *wancka, bota* (s. 72), *hacka, skubba* (s. 75), *kosta* (s. 77). I våra öfriga källor äro de mera sällsynta — dock har Rond. JR s. 71 *böria,* s. 36 *kasta,* Messenius BM s. 171 *tacka* 'tackade' [1], Chr. s. 221 *begynna,* Chronander Bel. s. 167 *boola,* s. 181 *klappa, trötna, swara,* s. 192 *hämpta* [2].

Vanliga hos Börk Dar. äro part. pret. på *-a* för *-ade,* t. ex. *oförfära'* (s. 28), *förwilla'* (s. 30, 31).

Mycket ofta uppträder vid midten af 1600-talet pluralformen *sku* 'skola', hvilken numera försvunnit, men är oss bekant från Bellman; *sku j* Brasck FP s. 25, *the sku* ib. s. 46, Ap. g. s. 121, *wij sku* FP s. 66, *j sku* ib. s. 67, *sku wij* Ap. g. s. 121, synnerligen ofta hos Brasck MGV, Putzdrummel s. 86 (jämte *ska* s. 86), Börk Dar. s. 7 (jämte *ska'*), *skun I* (Lindschöld, Hans. 4: 138 2 ggr). Tidigare förekommer formen hos Prytz G. I s. 8, 22, 24, 37, 38, 41, 44, 46 m. fl., men jag har icke funnit den hos Messenius. Den har uppstått ur det obetonade *skula* (t. ex. i G. I:s registratur [1527], Chronander Surge s. 44 i en bondescen) på samma sätt som *plä* ur *pläga, nå* ur *något* o. s. v. Jfr *sku* redan 1503 (Noreen Aschw. gr. § 316).

Om sing. *ska* se nedan.

I detta sammanhang må en förkortad form anföras, som numera icke torde förekomma, nämligen *ärkebisp,* t. ex. *Herre Erckiebisp, Her Erckebisp* (Prytz G. I s. 7, 8), *Ärchibisper* (Messenius Chr. s. 248), *ärchibispers* (ib. s. 253), *Ärchibisperna* (ib. s. 257). Därjämte *Ärchibiskop* (ib. s. 249 m. fl.), *Ärchbiskop* (ib. s. 250 m. fl.). Det enkla *bisp,* best. *bispen,* är äfvenledes mycket vanligare i den äldre än den yngre nysvenskan, där

[1] Dylika former äro möjligen ännu mycket tidigare; se Beckman Sv. landsm. XIII. 3: 22.

[2] Senare — under 1700-talet — ytterst vanliga hos Bellman (förf. Ark. 4: 316), Ristell 1787 (Grip i Språk o. stil 1: 149).

ordet har en afgjordt hvardaglig prägel. Ex.: *Bisper* (Messenius Chr. s. 251, 257), *Bispernes* (ib. s. 252), *bispens* (ib.), *bisp* (Chronander Surge s. 33). Därjämte *Biskop* (Messenius Chr. s. 252).

Äfven dessa former ha som bekant uppstått i obetonad eller mindre betonad ställning framför namn, t. ex. *bisp Karl* (Mess. Chr. s. 252), *bisp pär* (ib. 254). Båda formerna finnas redan under 1500-talets första hälft och den närmast följande litteraturen. Synnerligen vanliga äro de i den unga handskriften Rimkr. III. 4 (1452—1520): 145 följ.; se t. ex. s. 145, 149, 150. Däremot förekomma de, så vidt jag kan se, icke en enda gång i Rimkr. III. 1 (1452—1470): 1 följ., där orden annars minst ett tjog gånger uppträda. Från P. Svarts krönika har jag antecknat *Erchebispen* s. 23 och *bispen* s. 122; i O. Petri krön. äro båda formerna synnerligen vanliga. Det är sålunda tydligt, att dessa former då icke hade någon anstrykning af förtrolighet eller hvardaglighet.

Den synkoperade formen *kärng* för *käring* (acc. 32) eller *kärring* (acc. 40), fsv. *kærling*, användes af bonden Coræbus i Moræi Vit. s. 408. Jfr Columbi *kär'ng* (Noreen Col. s. XI), Lucidors *Kierngar* (Norelius Ark. 1: 229); äfven *käringar, kiäringer* hos Carl Gripenhielm (Hanselli 4: 303) måste på grund af metern läsas tvåstafvigt. Formen har numera en vulgärare anstrykning än de tvåstafviga orden.

Alla dessa fall kunna fattas som beroende på en eller flera ljudlagar af samma slag som den i fsv. tid gällande, enligt hvilken af två på hvarandra följande stafvelser den synkoperas, som står närmast den starktonade (se Noreen Aschw. gr. § 156). Emellertid äro naturligtvis andra möjligheter tänkbara. Beträffande imperfektformerna på *-a*, som af Beckman Landsm. XIII. 3: 23 eventuellt fattas på ofvan angifna sätt, se Kock ib. XV. 5: 19 följ., särsk. 21 o. 26, samt i fråga om sådana former som *bå, la, sa,* hvilka Beckman Ark. 11: 220 förklarar på samma sätt som imperfekterna på *-de,* se Kock anf. afh. s. 28. Jfr nedan s. 77.

Huru som helst är det höjdt öfver allt tvifvel, att de här angifna förändringarna ytterst bero på ordens eller stafvelsernas relativt oaccentuerade ställning. De tillhöra, som af det före-

gående synes, i allmänhet 1600-talets senare hälft: dessförinnan uppträda de blott sporadiskt, och en stor del äro före denna tid alls icke belagda.

Särskildt synes mig 1680-talet i detta afseende vara en viktig märkespunkt i det svenska talspråkets utvecklingshistoria. Men äfven en hel del af de öfriga egenheter, som karakterisera dettas senare skede, tyckas först då hafva fullständigt trängt igenom. Enligt mitt förmenande bör alltså den yngre nysvenskans talspråk icke såsom dess skrift- och högspråk räknas från och med Dalin, utan lämpligen sättas tillbaka en 50 år i tiden, till c. 1680. Det må i detta sammanhang omnämnas, att först vid denna tid äfven *du, dig* o. s. v. har segrat öfver *tu, tig*, och att nu äfven tilltalsordet *Ni* uppträder.

En annan stafvelsesynkope, som äfven i detta sammanhang må anföras, äro *gran'stru* 'grannhustru' (Moræus Vit. s. 469), hvilken form tydligen också uteslutande tillhört talspråket.

Vi öfvergå nu till att redogöra för de viktigaste fall af konsonantbortfall, som tyckas utmärka 1600-talets talspråk.

Karakteristiskt för denna tid är försvinnandet af äldre *dh, ð* i slutljud, hvilket sannolikt beror på en ljudlag, som varit verksam under det föregående århundradet. Ännu i Holofernes och Judit (c. 1599) saknas dock belägg för detta bortfall. Exempel, hufvudsakligen hämtade från Messenius, äro:

bröö, bröö skiffua (Mess. s. 8) jämte *Brödh* ib. (här är det dock bondfolk, som talar), *dö(ö)* (s. 13, 24, 60) 'död', *glö* (s. 20 m. fl.) 'glöd', *beskee* (s. 25) 'besked' (jfr *beskie* Kolmodin Gen. Aeth. s. 294, *beskee* Lindschöld Hanselli 4: 126), *strij* (Mess. s. 28) 'strid', *Mädelpa* (s. 32), *råå* (s. 44, 45) i betydelsen 'consilium'[1], *nöö* (*i all lust och nöö* s. 49, 68) 'nöd', *Eders*

[1] Detta ord har sålunda äfven i denna betydelse rönt inverkan af den nämnda ljudlagen och kan sålunda icke tjäna som stöd för Kocks Om språkets förändring s. 143 följ. framställda uppfattning om betydelsens inflytande på ett ords ljudgestalt. Också i dag förekommer för öfrigt i lägre talspråk uttrycket *ett godt rå*. Formen *råd* beror väl snarast på inverkan från best. sing. och plur., delvis äfven från skriften. Att däremot *d*-et oftare är bortfallet i uttrycket *go(d) rå(d)*, sammanhänger därmed, att här någon dylik inverkan ej kunde göra sig gällande, samt för öfrigt därmed, att detta i den ljudlagsenliga formen fixerats till en stående term, som mera stod skyddad mot påverkan från skriftspråket.

Nåå (s. 52), *Riddaröö* (s. 55; jfr ofvan), *tråå* (Rondeletius JR s. 59).

Liknande ex. se Noreen Col. s. VIII. Ungt är bortfallet i part. perf. och adj. såsom *bedröfwa', beröfwa'* (Börk Darius s. 8); jfr Bellman *förvåna'* (2: 165).

I flera af dessa fall har numera *d*-et återinsatts äfven i otvunget talspråk, och utan undantag gäller detta i part. och adjektiv, där *d*-et bortfallit efter svagbetonad vokal. Af allt att döma var detta *d*-bortfall under 1600-talet mera tolereradt i talspråket än nu. Af det egentliga skriftspråket (normalprosan) accepterades det dock aldrig, och det är hufvudsakligen härifrån, som i nyare tid *d*-formerna åter trängt ut åtminstone till talspråkets högre lager[1]. Att verkligen *d*-bortfallet ansågs vara ett karakteristikum just för talspråket, synes framgå äfven däraf, att dylika former ymnigast uppträda i scener, där afsikten att återge detta är uppenbar. Så t. ex. hos Kolmodin Gen. Aeth. *sta, go* o. s. v. (s. 287 i herdarnas samtal), i Putzdrummel, t. ex. *giästbo* (s. 72), *we* 'vid' (prep., ib.), *iag weet rå* (ib.), *penningmarckna* (s. 73), *mä* 'med' (ib.), *wre* 'vred' (ipf.) (s. 74), *loo* 'lod' (ib., jfr Lindschöld 1669, Hans. 4: 111), *hwa* (*i hwa måtto* s. 79)[2].

Till samma kategori må äfven räknas *månen* 'månaden':

(Junker) Acolastus:
Men jagh will nu gerna weeta fåå,
Hwad j om månen begära må?
(Brasck FP s. 35).

[1] I det nsv. skriftspråket märker man ännu mera sällan än förr några spår af denna ljudlag, och då endast i fall, där det etymologiska ursprunget alldeles fördunklats, såsom i *ökänd* = isl. *auðkendr* 'lätt att igenkänna' — ett tydligt bevis på den motvilja, hvarmed de *d*-lösa formerna möttes från detta håll. Vanligare är då det alldeles motsatta, men vanligen utan framgång pröfvade förfaringssättet: att insätta ett *d*, där det icke har något etymologiskt berättigande. Jfr några ex. från litteraturspråket, anförda af Kock Landsm. XV. 5: 23, samt de från de obildade klasserna härstammande *broden* för *bro(e)n*, *blåda* för *blåa, snöden* för *snö(e)n* (i visan *Det gingo två gossar i snöden*) o. s. v. I själfva verket bildar detta *d*-bortfall i talspråket en af de viktigaste skiljaktigheterna å ljudlärans område mellan detta och skriftspråket.

[2] Om förhållandet under 1700-talets senare årtionden se Grip i Språk o. stil 1: 150, förf. Ark. 4: 298.

I modern svenska förekommer i ledigare umgängesspråk ofta *i månan* i samma betydelse; jfr *måne* 'månad' (Ristell 1787)[1].

Pluralformen *månar* har jag antecknat från Messenius Signill s. 64, Svanhv. s. 101, Brasck FP s. 32 och 40.

Dessa former bero ytterst på bortfall af det slutljudande *dh* i y. fsv. *manadh(er)*. Till det så uppkomna *måna* äro *måne* och *månar* nybildningar. Jag fattar utvecklingen hellre så än — i anslutning till Kock Landsm. XV. 5: 24 — såsom utgående från *ð*-ets förlust i best. *månadhen*. Det synes mig nämligen osäkert, om den af honom uppställda ljudlagen (ib. s. 23), att »*ð* förloras mellan en vokal med semifortis eller levis och en följande vokal med levissimus», är riktigt affattad. I alla händelser äro sådana öfvergångsformer som **månaen* okända i skriftspråket.

Mellan två vokaler synes *d*-bortfall nästan uteslutande förekomma i lägre eller dialektiskt talspråk; så *glaa* för *glada* hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 286 (herdescenerna), *goa* för *goda* Putzdr. s. 79 (efter *gla, go*); dock har Chronander Bel. s. 136 och Börk Dar. s. 41 *bija* 'bida'.

Dialektiskt har i y. fsv. och ä. nsv. *dh* under vissa omständigheter i slutljud öfvergått till (*þ* >) *t*; se Kock Ark. 16: 265 och där citerad litteratur; jfr nedan. Naturligtvis har, därest min förklaring af *månen, månar* är riktig, dessa former icke kunnat uppstå i dialekter, där *skilnadh* blifvit *skilnat* och *svulnadh* öfvergått till *svulnat.*

Här må äfven omnämnas *Bröör, brör* för *bröder* hos Messenius s. 68, 224; jfr Lucidors *Bröer* (Norelius Ark. 1: 228). En mycket vanlig form vid denna tid är äfven *klä(ä)r* 'kläder (pl.)', jfr också *heer* 'heder' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 123). Däremot torde *fiäär* 'tjäder' (Mess. s. 59) icke uteslutande ha tillhört talspråket. Se härom närmare nedan.

Hit höra äfven sådana fall, där det ser ut, som om ett *t* försvunnit, ehuru i själfva verket det närmaste förstadiet är *dh,* som uppstått i relativt obetonadt slutljud. Företeelsen är fsv., allmän i obetonad stafvelse, dialektiskt äfven slutljudande efter

[1] Grip i Språk o. stil 1: 147.

svagt bitonig vokal (se Noreen Pauls Grundr.[2] 1: 602 och där citerad litteratur).

Dylikt bortfall uppträder ganska tidigt, såsom redan i Holof. s. 2: *någe*, hvilket bör sammanhållas med *någo* i Putzdrummel s. 72, 75. Den närmast föregående utvecklingsformen representeras af *nogodh* (t. ex. G. Horn i A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 8: 123 [1633]). Det är detta *någe, någo*, som sedermera i obetonad ställning blifvit *nå,* hvarom ofvan. Nsv. *inte* kan delvis utgå från ett *intedh* (jfr *inthed* Prytz G. I s. 39; därjämte *inthet* ib.).

Här är det dock hufvudsakligen 1600-talets senare hälft och särskildt det mycket otvungna språket i Putzdrummel, som lämnar material: *mycke* (s. 72), *lega* (s. 75) 'legat', *önska* (s. 80) 'önskat' samt det äfvenledes på talspråk affattade dramat Darius af Börk, t. ex. *löna*' (s. 22), *fäkta*' (s. 28), *töwa*' (s. 44). Med afseende på verbformerna erinras om Columbi *kommi* (Noreen s. XVI). Förstadiet på *dh* representeras af Messenii *kluffuedh* (s. 7), det mellansvenska *klufve.*

Fålkedh (best. f. Mess. s. 6), *huffuedh* (best. f. ib. s. 21), utgöra förstadiet till det mellansvenska *folke, hufve.* Dylika former såsom *namne, folke* uppträda redan hos Columbus (Noreen s. XVI); tidigast har jag dock funnit ett dylikt neutr. *lijfwe* hos Prytz G. I s. 37; jfr sedermera äfven *sinne* (Pickelhering, Disa 1687, s. 39). Dock bör anmärkas, att *huffuedh* äfven finnes Mess. s. 7 i obest. f., hvarför ju möjligen äfven å förstnämnda ställe sådan föreligger. Hos Chronander Belesn. s. 104 förekommer den mera vårdade och numera allmänna talspråksformen *hufwudt.*

På grund af obetonad ställning har redan i fsv. *þæt* utvecklats till *dädh* (jfr *däd*, vanligt hos Columbus och den normala formen i Börks Darius, *dedh* G. Horn A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 8: 123 [1633] samt med afseende på slutljudet *tädh* Rond. JR s. 103)[1]. Häraf *dä* (t. ex. Putzdrummel s. 89 och annorstädes i lägre talspråk).

Däremot faller icke det likbetydande *hä* (bonden Jeppe, Mess. s. 12, herden Lasse, Kolmodin Gen. Aeth. s. 286) inom

[1] Om uttalet se Noreen Col. s. VIII.

området för denna afhandling. *Hä* 'det' är nämligen såsom än i dag uteslutande dialektiskt. Jfr Noreen Col. s. XVI.

G(h) har bortfallit t. ex. i *näplij* 'näppligen' (Beronius Reb. s. 331); *aldri* 'aldrig' (Putzdrummel 72), *ynkli* 'ynkligt' (adv.) (Börk Darius s. 5); jfr Columbus (Noreen s. X)[1]. Vidare i *dagli't* (Börk ib. s. 15)[2]. Detta bortfall — som är synnerligen vanligt hos Börk — uppträder sålunda först under 1600-talets senare hälft.

'Och' heter i Orf. o. Euryd. regelbundet *åg*. Denna form, som sålunda tycks ha varit vanlig i det bildade talspråket, har i det lägre talspråket redan blifvit *å* (Pickelhering, Disa 1687, s. 38).

Svag betoning eller obetoning har äfven vållat förlust af andra konsonantljud.

I det föregående har *plä* för *plär* omtalats. Om *r*-bortfall i dylik ställning se Kock Akc. 2: 431, Ljunggren Ark. 13: 229.

Äfven presens af *hafva* saknar emellanåt slutkonsonant, dock — enligt mina anteckningar — mera ofta först frampå 1680-talet, t. ex. Prytz G I. s. 42: *iagh ha*, i Disa 1687: *ha* (3 p. sg. s. 30, 33, 36 2 ggr, 1 p. sg. s. 35, 36, 38), Börk Darius s. 46 (1688): *ha'* (3 p. sg.) samt i en visa (i dialogform) 1683 (Saml. 13: 48): *Haa* (3 p. sg.). I vissa af dessa fall kan man dock fatta formerna som konjunktiver. Så är äfven fallet med Messenius s. 10: *om tu förmå*. S. 62: *thet iagh förmå* innehåller sannolikt den direkta fortsättningen af fsv. *forma* (1 o. 3 p. sg. pres. ind.; se Sdw.). Hvad nu *ha* för *har* beträffar, förekommer denna form hos Sven Hof (Beckman Ark. 11: 215) samt ännu i Sv. akad. grammatik (1836) — i alla dessa fall som hjälpverb, se Kock Ark. 13: 190.

Formen *ä* 'är, äro', som jag tidigast känner från Columbus, är den normala i hela pres. sg. i Börks Darius, som nämndt

[1] I de hos Grip i Språk o. stil 1: 151 från Ristell 1787 anförda adv. *oändeli, fasli* har icke »både *g* och *t* fallit», utan formerna utgå från ändelselösa bildningar, jfr från våra 1600-talets källor *ändeligh, faseligh*. Icke häller anser jag det nödvändigt att med Beckman Ark. 11: 220 härleda dylika former ur adv. på *-liga*. Adv. på *-lig* äro under 1600- och 1700-talet (ännu hos Bellman) ytterst vanliga vid sidan af de på *-ligen, -ligan, -liga* och synas mig till en del bero på tyskt inflytande.

[2] Jfr från 1700-talet Grip i Språk o. stil 1: 151.

en utmärkt källa för tidens talspråk[1]. Den skrifves alltid *ä'*. I våra öfriga komedier uppträder det blott någon gång, då afsikten att återge lägre eller vulgära talspråksformer är uppenbar, t. ex. Kolmodin Gen. Aeth. s. 286, 287. Att emellertid *ä* på 1680-talet tillhört det bildade talspråket, kan man sluta däraf, att formen användes hos Börk, jfr Cederschiöld anf. st.[2].

Ipf. *wa* uppträder likaledes i detta skådespel (s. 46 f.; jämte *war*). *Wa* förekommer äfven hos Columbus[3].

Af samma anledning bortfaller äfven slutljudande *l*. *Skaa* (3 p. sg.) 'skall' har jag antecknat från Brasck FP s. 57 samt *ska* Disa 1687 (Saml. 13: 35) och Putzdrummel s. 82—87 å flera ställen i sg. och plur. I Börks Darius är detta i presens den regelbundna formen, skrifven *ska'*. Däremot har jag icke funnit denna form under första hälften af 1600-talet. Från fsv. anför Söderwall ett ex. i 3 p. sg., Kock två sådana Ark. 6: 33 (noten).

Att jämföra är *te* 'till', fsv. *tel* (Cod. Bur.), *til*. Här som ofta annars lämna oss af våra källor herdescenerna i Kolmodins Gen. Aeth. (1659) det första exemplet: *tee* (s. 286).

L är redan i fsv. stundom försvunnet i *kar(l)*. *Ka(a)r(en)* förekommer hos Mess. s. 52, Asteroph. Tisbe s. 51, Rond. JR s. 85.

Ett *v*-ljud har möjligen bortfallit i *ble'* 'blef' (Börk Dar. s. 8); jfr nsv. *ga* 'gaf'. Dock kan ipf. *ble* äfven fattas som en nybildning till *bli*.

Ett säkert hithörande fall är däremot *braa* 'bra' (Moræus Vit. s. 407); jfr *braff, brafwa* (Brasck) nedan.

I alla tider har det svenska talspråket sträfvat att aflägsna konsonanter, som omgåfvos af andra konsonantljud. Af exempel härpå må anföras:

d: *förornat* 'förordnat' (Mess. s. 218);

g (j): *fölt* 'följt' (Gustaf II Adolf s. 153), men *förfölgdt* (ib. s. 144);

---

[1] Jfr härom Cederschiöld: Om svenskan som skriftspråk s. 259 följ.

[2] Under 1700-talet uppträder formen synnerligen ofta i poesi. Ex.: Geisler *ä'* (pl., Hans. 4: 372, 384), t. o. m. *ä'n I* (ib. s. 384), samt längre fram hos Bellman.

[3] Om detta *r*-bortfall c:a 100 år senare (Ristell 1787) se Grip i Språk o. stil 1: 153.

k: *frist* 'friskt' (*modh* Brasck MGV s. 298, Ap. g. s. 116, 117), men ib. s. 168: *friskt; start* 'starkt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 284, i en betydligt dialektfärgad dialog mellan tvänne herdar, Leyonstedt Hans. 5: 16); vidare: *Franst* 'franskt', *Renst* 'renskt', *Spanst* 'spanskt' (Stiernhielm Herc., Tamms uppl. s. 42), *Tyss't* 'tyskt', *Dans't* 'danskt', *Latinst, Fransyst* (Columbus, Noreen s. XIII); jfr fsv. *swænst* 'svenskt', *smalænzt* 'småländskt' (1347) och ä. da. *beest* 'beskt'. Mellan *s* och *t* synes alltså *k* regelbundet ha bortfallit såsom i nsv. talspråk. *Start* är däremot snarast en dialektform, hvilken har sin motsvarighet i nsv. bygdemålsfärgadt tal;

p: *skart* 'skarpt' (Saulus, Brasck Ap. g. s. 137);

t: *Ösgöthan* 'östgötarna' (Prytz G. I s. 25); jfr redan i fsv. *Øsgøta* (MELL), *ösgöta* (Lilla rimkr.) samt längre fram *Ösgötte* Per Brahes krön. (Ahnfelts uppl. s. 33); men *östgöthom* (Mess. s. 248); vidare *fasna* 'fastna' (Stiernhielm Herc. v. 257).

Vi öfvergå nu till en annan grupp af jämförelsepunkter, som på ljudlärans område erbjuda sig mellan 1600-talets och vårt moderna talspråk, nämligen förändring af konsonanternas kvalitet.

Såsom Columbus upplyser (s. 44; jfr Noreen s. XIII) förekom i 1600-talets svenska det s. k. »tjocka» *l*-et bland annat i stället för *rd*, hoffolket undvek det dock och ersatte det med »tunnt» *l*. Exempel från våra här anlitade källor äro:

bool 'bord' (Mess. s. 66); *fiälingzmannen, fiälingzkar* (Rond. JR s. 34), men *fiärdingz mannen* (ib.)[1]; *fä(ä)l* 'färd' (Mess. s. 71, 202, Prytz G. I s. 7, 8, 22, 24)[2], *bortfäl* (Mess. s. 40); *gåål* 'gård' (Mess. s. 15, 68, 70, 190 m. fl.), men någon gg *gårdar*; *jolarna* 'gjordarna (på ett ämbar)' (tjänstekvinnan Helfred, Brasck FP s. 92); från Putzdrummel, hvars språk är vulgärare än våra öfriga källors: *giohle* 'gjorde' (s. 72), *wåla* 'vårda' i *så mycket wåla de oss som en gammal gryta* (s. 77), alltså just i den be-

---

[1] *rd*- och *l*-formerna användas af samme man, en »hofmästare».

[2] I allmänhet förekomma *l*-formerna blott i öfverflyttad bemärkelse: *fara en elak fäl, achte sigh för Brunckes fääl*, d. v. s. 'öde' o. d. Jfr nsv. *fälas* (med ngn) (redan i Spegels Guds verk o. hvila), men *färdas* (i egentlig betydelse).

tydelse af 'bry sig om', i hvilken verbet *vårda* ännu i talspråk och sv. dial. (t. ex. östgötskan[1]) ofta har formen *våla*.

I v. *fola* 'transportera, frakta, befordra' (*fohlade* Girs E. XIV s. 87) = fsv. *forþa* torde formen med *rd(h)* rent af ha råkat i glömska, hvarför här icke *l*-formen kan betraktas som uteslutande tillhörig talspråket.

Här må äfven erinras om *Collmolen* 'Kolmården' (Schmedeman från år 1647) samt *häle* (R. Foss 1621) i betydelsen 'bonddräng', hvilket motsvarar nsv. *härde* (mindre vanligt), under det att sv. (dial.) *here* har samma vokalljud som *herde;* jfr med afseende på växlingen *l* och *r vulen* och *vuren, i fjol* och *i fjor.*

Om den för det nsv. vulgärare talspråket vanliga öfvergången af *p* till *f* före *t* se Columbus Ordesk. s. IX. Exempel uppträda sporadiskt under hela århundradets lopp, såsom *förtaft, skaft* (Forsius, Noreen-Meyer s. 78); *knaft* för *knappt* förekommer hos U. Hiärne Strat. (Noreen-Meyer s. 139). Företeelsen har gamla anor; se Noreen Aschw. gr. § 265. Att dylika former trots Forsius, Columbus och Hiärne redan under 1600-talet fått en ganska vulgär prägel, synes framgå däraf, att i de sällsynta fall, där de i våra komedier uppträda, de läggas i munnen på allmogefolk eller personer af lågt stånd.

De pronominala formerna *mäj, däj* och *säj* sakna icke motsvarigheter i 1600-talets språk. Putzdrummel s. 73 har *mey*, Kolmodin Gen. Aeth. s. 285 *dey;* men i båda dessa fall är det folk af ringare stånd som talar. Äfven Columbus har *mei, meij* (Noreen Col. s. XI). Sannolikast uttalades vid denna tid dessa ord med *e*-vokal, hvilken sedermera framför *j*-ljudet öfvergick till *ä*. Det närmaste förstadiet till *mej* var *meg* (synnerligen ofta t. ex. i Rimkr. 3: 145 följ. [forts. af nya krön.]). *E*-vokalen har naturligtvis uppstått på grund af ordets obetonade ställning, såsom i *ble* 'blifva', *ve* 'vid (prep.)', *te* 'till' o. s. v. Samma grund har enligt Kock Ark. 11: 331 äfven *j*-ljudet, hvilket sannolikt först uppträdt i nysvensk tid. Jfr *wey* 'väg' Börk Dar. s. 21.

Af verbala språkformer, som numera undanträngts genom analogibildningar, må anföras: *Wija klockor* (Prytz G. I s. 37), *wijas* (Messenius Chr. s. 257), *sammanwijas* (Chronander Bel.

[1] Jfr (östgöten) Lindschöld: *Jag pijgor föga vålar* (Hans. 4: 211) samt Börk Dar. s. 24.

s. 149), där verbet är en ljudlagsenlig[1] utveckling af fsv. *wighia*. Det motsvarande *via* (utveckladt som *stia* af fsv. *stighia*) förekommer numera t. ex. i småländska dialekter. Nsv. *viga* beror på inflytande från t. ex. ipf., p. pf. och från skriften. Det kan för öfrigt ha sitt intresse, att de motsvarande formerna *sija* och *tija* (Prytz G. I s. 6), af fsv. *sighia* 'säga' och *þighia* 'tiga', just läggas i munnen på två småländska bönder; jfr småländska *sia* och *tia*. Emellertid uppträder den förstnämnda formen äfven annorstädes, t. ex. *tiya* hos Rondeletius JR s. 30, 55. Hit hör äfven *blyes* 'blyges' (Brasck Ap. g. s. 146 samt i Holgeri Troijenborgh); jfr y. fsv. *blyias, blyas* o. s. v. (Sdw.) till ä. fsv. *blyghias*. Den ofvannämnda formen *blyes* bör snarast läsas *blyjes*, såsom Swedbergs ordbok har, och beror på inverkan från inf. och pres. plur. 1 och 3 pers.

Smya (Putzdrummel s. 72) motsvaras däremot af fsv. *smygha* (äldre *smiugha*) och icke af något *smyghia*. Det bör väl alltså förklaras som beroende på en yngre öfvergång *gh* > *j* mellan två vokaler — en utveckling, som enligt min mening dock icke förekommit i riksspråksdialekterna annat än framför *i*. Ett sådant fall är talspråksformen *slaijes* 'slagits' (Chronander Surge s. 50); jfr *slaje* 'slagit' (Ristell 1787)[2] och mellansvenska *taji, draji* o. s. v.

Den normala formen af *säga* är under denna tid *säja*. Jfr t. ex. Messenius s. 26 *(seya)*, s. 28, 185 *(seija)*, s. 40 *(säija)*, Rondeletius JR s. 7 *(säija)*. Se äfven Noreen Col. s. XII. Äfven af sing. pres. förekomma *j*-former, t. ex. *tillseyer* (Messenius s. 23); men här liksom i imper. är vid midten af århundradet *g*-et ännu nästan enarådande, åtminstone i skriften, t. ex. *sägh* (Chronander Belesn. s. 191), *säg(h)er* (ib. s. 191, Brasck FP s. 54, 55, Beronius Reb. s. 355). Däremot förekommer *j*-formen regelbundet i Orf. o. Euryd. (1687). Formen *säja (säyja)* är som bekant fsv.; se t. ex. Rimkr. 3: v. 4039 m. fl.

Rörande dessa former i den öfriga ä. nsv. se Andersson Salbergs Gramm. s. 58 följ.; om *säga* se särskildt s. 60.

Om öfvergången af *t* till *dh* (hvilket sedan bortföll) se ofvan s. 77 f.

---

[1] Se Kock Ark. 11: 328.

[2] Grip i Språk o. stil 1: 147.

Tillsats af *g* förekommer i *stogo* 'stode' (Gustaf II Adolf s. 121, i ett tal från 1615), *stog* 'stod' (Putzdrummel s. 74 liksom enl. Noreen s. X äfven hos Columbus) samt beror som bekant på analogibildning. Formen uppträder senare stundom i sådant skriftspråk, som närmar sig talspråket, t. ex. Bellman 3: 74, men är numera inskränkt till det senare.

Ett utmärkande drag för i synnerhet de lägre arterna af det nysvenska talspråket är vissa assimilationer, som ej tillåtas i skriftspråk eller det mera vårdade umgängesspråket. I detta afseende har sedan 1600-talet — säkerligen under inflytande af konservativare skriftformer — en tydlig reaktion gjort sig gällande. Af dylika, oftast från fsv. härstammande uttalslättnader, som under denna tid synes hafva varit betydligt mera tolererade än nu äfven inom språkets något högre lager, framhåller jag särskildt *ll* för *ld, nn* för *nd* och *ss* för *ds, ts* [1].

Exempel på *ll* af fsv. *ld* (eller i vissa fall urgermanskt *lþ* [2]) äro:

ell 'eld' (Mess. s. 74) jämte *eeld* (s. 77); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

gul(l) 'guld' (Mess. s. 5, 25, 47, 54, 69), i sammansättningar t. ex. s. 25; fsv. *-ld-* och *-ll-*;

hull 'huld' (Mess. s. 47, 54, 56, 57, 58, 63, 69); samma uttal får väl förutsättas för *huld* (ib. s. 25), som rimmar med *gull (Gul)*, hvarvid dock uttryckligen må betonas, att man på grund af rimmen i dessa komedier icke kan bygga något i fråga om finare nyanser af uttalet; fsv. *-ld-* och *-ll-*;

mill 'mild', skrifves *mil* (Mess. s. 22), rimmande med *wil* 'vill' (af 'vilja'); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

oskylligt 'oskyldigt' (Mess. s. 240); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

skull 'skuld' (Mess. s. 148, Rond. JR s. 37); fsv. *-ld-* och *-ll-*;

will 'vild' (*the diwr wille* Mess. s. 132); fsv. *-ld-* och *-ll-*.

Dessa former torde ha varit de normala under denna tid; i nsv. talspråk äro fortfarande formerna *gull, skull* och — i något mindre grad — *ell* ännu vanliga.

---

[1] De flesta exemplen rörande ljudläran äro hämtade från Messenius. Hansellis upplagor har jag för detta ändamål ansett vara mindre lämpligt att anlita.

[2] Sådana fall kunna tyvärr ej alltid säkert skiljas från de öfriga.

För öfrigt har jag antecknat: *bålla* (*örter* Mess. s. 33; rim: *hålla*) : fsv. *balder* 'förträfflig', *öfuerwåll* (ib. s. 253). Men hos Mess. s. 70 förekommer äfven såväl *båld (then Jungfrw Båld)* som *wåld* och s. 25 *Disa bold* och *wold*[1]; Rond. JR s. 81 har *siälffzwold.*

Om denna assimilation se för öfrigt förf. Ark 4: 300 och där citerad litteratur.

Assimilationen *nn* af *nd* (resp. *nþ*) förekommer t. ex. i följande fall:

blan 'bland' (Mess. s. 255), fsv. *bland* och *blan*;

blinne 'blinda' (Mess. s. 11), *blinn* (s. 55), fsv. *blinder*;

brann 'brand' (Prytz G. I s. 13), fsv. *brander* och *bran*;

bunne 'bundna' (Mess. s. 20), *bunnit* 'bundit' (Orf. o. Euryd. s. 71), fsv. pl. *bunnä* (se Sdw.);

ennesta 'endaste' (Rond. JR s. 71), om till fsv. *endast*; kanske dock snarare motsvarande fsv. *enister*, se nedan;

han(n) 'hand' (Mess. s. 50, 70, 150, 240), fsv. *hand* och *han*;

Hillebran 'Hildebrand' (Mess. s. 17);

hinner 'hindar' (Lex. Linc. 1640, Ber. om Wästindien s. 19 m. fl.), jfr äfven ä. nht. *hinn(e)*; jfr Andersson Salbergs Gramm. s. 45; fsv. *hind*;

kinner 'kinder' (Chronander Surge s. 30), fsv. *-nd-* och *-nn-*;

kunne 'kunde' (Mess. s. 25, 43, synnerligen ofta hos Brasck FP), äfven *kunde* (Mess. s. 43); här kan urgammal växling föreligga;

lan(n) 'land' (Mess. s. 43, 44, 51, 63, 65, 150, 198), äfven *land(h)* (s. 30, 39; rim: *man, han*); pl. *länner* (ib. s. 41); fsv. *land*;

linna 'linda' (Mess. s. 42);

runneligh 'rundligt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281) jämte *rundeligh* (Chronander Surge s. 73);

skynna 'skynda' (Rond. JR s. 30), jämte *tillskyndar* (s. 31); fsv. *-nd-* och *-nn-*;

strann 'strand' (Mess. s. 49), jämte *strandh* (Rond. JR s. 49); fsv. *strander*;

---

[1] Jfr äfven s. 44. Sannolikt var dock äfven här uttalet *båll, våll.* Jag kan erinra om y. fsv.: *Iomffru märitta heet then iomffru båll | som kong Erich aff danmark gaff honum i wåll* (Rimkr.).

stunn 'stund' (Börk Dar. s. 11 m. fl.), fsv. *stund* och *stwn*;

sänna 'sända' (Mess. s. 63), fsv. *sända,* ipf. *senne* (enl. Sdw. 1 gg);

trinna 'trinda' (Börk Dar. s. 15), fsv. *-nd-* och *-nn*;

vnderstunnom 'understundom' (Asteroph. Tisbe s. 19);

wnnan 'undan' (Mess. s. 221);

wänna 'vända' (Mess. s. 57); därjämte *afwända* (Mess.; rim: *tillkenna*);

åstunna 'åstunda' (ib. s. 45), därjämte *åstunda* (s. 63; rim: *förkunna*);

änna 'ände' (ib. s. 78).

I detta sammanhang må äfven anföras några ex. på assimilationen *d(h)n* > *nn*: *klännigh* (Mess. s. 198), motsvarande nsv. *klänning,* vanligen skrifvet *klädning,* såsom ordet äfven skrifves hos Rond. JR s. 56, fsv. *klädhning; minatz dagg* (Lindschöld 1669, Hans. 4: 109), fsv. *minnat* 'midnatt'; *rånnan* 'rodnaden' (Börk Dar. s. 9), vid denna tid vanlig form [1], jfr nsv. talspråksformen *ronna* (= *rånna* Werwing Hans. 4: 328) 'rodna'; jfr nsv. *dronning* < **drod(h)ning*. Numera tillhöra dessa ljudlagsenliga former (utom *klänning*) hufvudsakligen talspråket; under 1600-talet torde de ha stått ett trappsteg högre på rangskalan. Däremot ha i *stanna* (< fsv. *stadhna*) de assimilerade formerna blifvit allenarådande, beroende därpå, att här det yngre språket saknat ord med *d* i stammen, med hvilka *stanna* kunnat associeras [2]. Se för öfrigt Kock Ark. 5: 68 noten.

Assimilationen *ts* (stundom af *ds*) > *ss* förekomma i:

båssman 'båtsman' (Rond. JR s. 56), *båsman* (ib. s. 55); jfr *Båås-Man* hos Lucidor enl. Norelius Ark. 1: 231; ännu vanligt i (i synnerhet mindre vårdadt) talspråk;

häsk 'hätsk' (Mess. s. 171, Brasck FP s. 7), men Arvidi: *hätsk*;

Mass 'Mats' (Mess. s. 148);

masseck 'matsäck' (herden Hans, Kolmodin Gen. Aeth. s. 287) [3]; vanligt i nsv. talspråk;

---

[1] Jfr Bellman: *morgonronnan.* Om de växlande formerna för 'rodnad' i ä. nsv. se förf. Ark. 4: 301.

[2] Om *stanna* jfr äfven nedan.

[3] Språket i denna dialog är dialektfärgadt.

[*skiussning* 'skjutsning' (bonden Sven, Brasck FP s. 89);]

sposkeligh 'spotsk' (Brasck FP s. 9); *sposk* 'spotsk' (Chronander Bel. s. 141)[1], fsv. *spotsker*;

tross 'trots' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 293), *tråssa* 'trotsa' (Orf. o. Euryd. s. 83); jfr Lucidor Hel. Bl.: *tross* och Bellman: *trossa*. Möjligen har ordet redan på utländsk botten haft *ss* och hör då snarast till de nedan uppräknade. Orden *trots* och *trotsa* tillhöra numera icke det lediga samtalsspråket, hvilket förklarar, att de hvardagliga och som sagdt ännu hos Bellman förekommande formerna med *ss* äro främmande för den moderna nsv.; jfr Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 245;

upstussighe 'uppstudsiga' (Rond. JR s. 93).

Till dessa fall kan äfven läggas *kress* 'krets' hos Lucidor. Se för öfrigt förf. Ark. 4: 302.

Däremot har *ss* sannolikt utländskt ursprung i följande fall, som i detta sammanhang må anföras:

hissa (Mess. s. 55) 'hetsa'; se Andersson Salb. gr. s. 64;

plassen (Mess. s. 249) 'platsen'; så ock *plass* hos Columbus (Noreen s. XVI); däremot *platsen* (Mess. s. 59); jfr mlgt. *plas* jämte *platz*;

puss (ganska regelbundet: Brasck FP s. 48, Chronander Bel. s. 135, Börk Dar. s. 29) 'puts'; jfr *småpusser* (Rond. JR s. 52); se äfven Andersson Salb. gr. s. 87;

spassera (Asteroph. Tisbe s. 31, Brasck MGV s. 259, Chronander Surge s. 41, Börk Dar. s. 21) 'spatsera'; däremot *spatzera* (Rond. JR s. 49); jfr lågty. *spasseren*;

spissfundigh 'spetsfundig' (Chronander Bel. s. 137); jfr Kluge Et. Wb. under *spiess*.

Spassera är vanligt äfven i nsv. talspråk; så — ehuru i mindre grad — äfven *hissa* 'hetsa'; *plass* förekommer numera endast i lägre talspråk. Utdödt är *puss* 'puts'.

De i nysvenskt, särskildt lägre, talspråk vanliga formerna *till fress, till ress* finnas i herdescenerna s. 287 i Kolmodins Gen. Aeth. (annars *til fredz, til reedz,* t. ex. Brasck FP s. 5). Det språk, som där återgifvits, synes åtminstone på 1680-talet ha vunnit burskap bland de bildade: det öfverensstämmer näm-

---

[1] Därjämte *spåttisk* (Gustaf II Adolf s. 248).

ligen i väsentliga punkter med det i Börks sorgespel Darius förekommande.

Däremot har nsv. talspråkets *låss* 'låtsar' icke ännu trängt igenom. Rond. JR s. 77 har *latz*, liksom ännu Bellman 3: 159 *låts*.

Här må äfven nämnas *Wastena* (Messenius BM s. 194, Chr. s. 255). Denna form finnes redan i fsv., t. ex. Tillägg till Lilla rimkrön. 6: v. 9 (Rimkr. 1: 237). Jfr för öfrigt rimkrönikornas *vadzstena*[1], *watzsteen* o. s. v.

Om denna assimilation hänvisar jag i öfrigt till Tamm Fon. kännet. s. 42 följ.

Assimilationen af *lk* till *kk* i vissa proklitiskt brukade ord förekom dialektiskt redan i y. fsv. (Noreen Pauls Grundr.[2] 1: 603), så t. ex. *thokken, hwikken, huken.* I mina källor har jag hufvudsakligen funnit det förstnämnda ordet, dock endast i lägre eller dialektiskt färgadt språk. Bonden Pålwel i Rond. JR s. 35 använder formen *tocka* (fem. sg.) och Putzdrummel s. 73 *tåcken.* Jfr Columbus *tåcken* (Noreen s. XIV) och nedan. Från 1700-talets litteratur äro dylika former bäst bekanta från Bellman, t. ex. *Tockna baler gör vår ruin.* Det indirekt frågande *hockendera* har jag antecknat från ett bref af Gustaf II Adolf (1622, s. 491), *håcken* från Asteroph. Tisbe s. 45.

Här kan också lämpligen formen *håmman* (med hufvudtonen på senare stafvelsen[2]) omtalas (bonden Tubbe, Chronander Surge s. 20, i betydelsen 'soldat'?, möjligen här ett dialektord). Ordet *homman (hofman)* förekommer redan i y. fsv.; jfr *hommesterinna* (Noreen Aschw. Leseb. s. 111). Från det nsv. talspråket erinras om motsvarande assimilation i *stymmor* 'styfmor'.

Beträffande vokalkvantiteten må anmärkas, att det i nsv. talspråk vanliga *doter* förekommer Mess. s. 69 (rim: *hoter*)[3]; denna form hade dock vid denna tid säkerligen ingen talspråksmässig karaktär. Öfriga exempel på vokallängd, där nsv. förkortat vokalen, falla inom området för följ. kapitel.

[1] Så äfven O. Petri krön., Per Brahes krön. s. 35.

[2] *Jagh fruktar ey håmman, ey kneckten blåå.*

[3] Jfr från 1700-talet *doter* hos Ristell 1787, Grip i Språk o. stil 1: 148.

I fråga om vokalernas kvalitet har jag föga att säga utom hvad som ofvan i annat sammanhang anförts.

Om *e* i *ble* 'bli', *ge, te* 'till', *ve* 'vid' har ofvan talats; äfvensom om vokalen i *mäj, däj* o. s. v.

E motsvarar nsv. *e* i *gänom* 'genom' (Putzdrummel s. 74). Uteslutande talspråket tillhör numera *gönom*, men denna form, under 1600-talet ganska vanlig (särskildt hos Mess.), stod då tydligen högre på rangskalan; se nedan.

O står för nsv. *u* i *bordus* 'burdus' (Putzdrummel s. 75).

Vi vända oss så till *formläran*.

I fråga om substantivböjningen är det icke alltid lätt att för denna tid afskilja talspråk och normalprosa. Till det förra området måste väl dock räknas plur. *fahrar* 'fäder (till oäkta barn)' (Chronander Bel. s. 192). Formen lefver i samma betydelse kvar i smål. dial. *barnafar,* hvartill plur. *barnafarar.* Hit kunde man äfven vara böjd att föra *köör* 'kor' (Glorela och Karick, Rond. JR s. 37, 60) = fsv., som ännu i dag är vanligt i dial.; dock har äfven Vallenius *kör.* Pluralformen *köö* användes af bonden Sven i Brascks FP s. 89. Annars är *koor* den normala pluralformen (t. ex. Mess. s. 132).

I detta sammanhang må nämnas några ord, hvilkas best. slutartikel har en form, som tyder på lån från talspråket, resp. dialekterna.

Den af rådmannen Ruben använda formen *på handan* (Rond. JR s. 11) betraktar jag som en öfvergångsform till nsv. *hanna,* best. form af *hann,* vidare *döran* (Diogenius, Chronander Belesn. s. 103) och *saakan* (Pelargus, Brasck FP s. 10) såsom sådana till nsv. *döra* 'dörren', *saka* 'saken'. Från A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 397 har jag antecknat *en slengh aff lunghsootan.* Kanske afses, att med *-an* återgifva nasalt *a.* Jfr om dylika företeelser Beckman Sv. landsm. XIII. 3. På samma sätt har man att fatta *wärldan* (en bonde hos Mess. s. 31), jfr sv. dial. *värа,* best. form af *vär(ld),* och *pälsagiälan* 'pälsgärden, pälsskatten' (bonden Styrbiörn i Chronander Surge s. 43). I samma scen förekommer äfven formen *sänga* (s. 44); jfr *moora* 'modren', *kär'nga* 'käringen' (Noreen Col. s. XXIII) och ännu tidigare ex. Beckman Sv. landsm. XIII. 3: 17 följ. Vi märka, att samtliga dessa ord äro fem. På analogt sätt förklarar jag

hendran 'händerna' (Bengt riddare, Mess. BM s. 182), *Ösgöthan* 'östgötarna' (Prytz G. I s. 25), *Juthan* 'jutarna' (ib. s. 26), *daghan* (s. 9), *grijsan* 'grisarna' (pigan Helfred, Brasck FP s. 93, jämte *grijserna* ib.) som förstadier till nsv. lägre och dialektiska talspråksformerna *hänn(e)ra, ösgöta* o. s. v.[1]. Det förstnämnda *hendran* utgår närmast från *händren* (t. ex. Lindschöld 4: 213), till hvilken form med bortfallen slutändelse motstycken finnas i y. fsv., såsom *bøndren*; jfr Schagerström Sv. landsm. II. 4: 59 samt äfven Beckman ib. XIII. 3: 10 följ. Dylika former — hvilka egentligen falla under följande afsnitt, där skriftspråket och normalprosan behandlas — äro vanliga långt in i nyaste tid. Jfr från 1600-talets slut: *händren* och *ländren* (Börk Dar. s. 32), från 1700-talet: *afgifftren* J. T. Geisler Hans. 4: 372 (1719), *gästren* (ib. s. 377), *nättren* (ib. s. 381), *brödren* (Bellman 1: 245) och från 1800-talet, Tegnérs Svea: *Fädren, som skåda hur striden sig vänder, / klappa från högen i dimmiga händer.* Andra anföras af Kock Sv. landsm. XV. 5: 35 följ., där de väl med rätta uppfattas som analogibildningar.

Om sådana talspråksformer som *lijfwe* 'lifvet' se ofvan s. 78.

En talspråksform (dock möjligen med vulgär anstrykning) är vidare *kläna* 'kläderna' (Putzdrummel s. 72). Det mera vårdade språket har ännu hos Rond. JR *kläden*; senare uppträder *kläderna,* hvarom nedan. Denna senare form användes också af Putzdrummel s. 79, då han skämtsamt ger sitt tal en högre lyftning.

Vidare må erinras om några pronominalformer, som då liksom nu säkerligen uteslutande tillhörde talspråket, nämligen *di(j)* och *dom.* Båda har jag anträffat hos Putzdrummel (1687). *Di(j)* förekommer i ack. s. 72[2]. Ännu mycket tidigare uppträder den gamla dativformen *dom,* fsv. *þom,* nämligen hos Rondeletius JR s. 48.

Om *mej, dej* se s. 82.

Om tilltalsordet *ni* har redan talats. Det konstrueras i Putzdrummel vanligen med verbformen i 3 p. pl.: *Ni kunde.*

[1] En sådan form är *qwälla* 'kvällarna' (Chronander Bel. s. 179).

[2] Jfr — från 1700-talet — *di* genomgående hos Ristell 1787, Grip i Språk o. stil 1: 147.

nij skola, nij wilia, nij ska, nij skiuta (s. 74; alla till en person), *ni komma* (s. 89; till flere); men s. 74: *ni wil* och Disa 1687, s. 38 *är nij* (till en person). Därjämte förekommer äfven *I*: *Är I* (Putzdrummel s. 73), *kaa I* (s. 85), *i klaga* (Disa 1687, s. 39), allt till en person; *menen I, ären I* (Putzdr. s. 78), till två personer. Här växla alltså *I* och *Ni*, och bruket af det senare kan sålunda ej anses vara säkert stadgadt: utan tvifvel tillhörde *Ni* ännu det mera ovårdade språket och betraktades snarast som en felaktig form.

Till talspråket bör möjligen också räknas pers. pron. *Ehr* (Mess. s. 147, Prytz G. I s. 23), hvarjämte vanligare *Edher* förekommer.

I nsv. har funnits en tendens att bilda genitiver af pronominella dativer i pluralis. Endast en af dessa former har vunnit burskap i skriftspråket, nämligen *hvems* (från 1700-talet). Det lägre talspråket, särskildt i Stockholm, nyttjar äfven *doms*, hvaraf slangspråkets *domses* och *domseses*. Från våra källor har jag antecknat *hwilkoms* (Messenius s. 203) och *mångoms* (Mess. s. 7), hvilka dock aldrig tyckas ha vunnit någon terräng.

Någ(h)en (t. ex. Mess. s. 21 m. fl., *nogen* Rond. JR s. 72) höll under 1600-talet på att undantränga *någon*; Andersson Salb. gramm. s. 52 omtalar, att i nämnda skrift t. o. m. *något* korrigerats till *något*. Särskildt *något* är hos Brasck FP synnerligen vanligt, ja, den normala formen. Nu har som bekant i skriftspråket *o*-formen segrat; men *någen* uppträder ofta i nsv. talspråk[1]. Något vulgärare klang hade *nån* i samma betydelse. Denna form finnes i herdescenen i Kolmodins Gen. Aeth. s. 286, Putzdrummel s. 72, Börk Darius s. 22, Noreen Col. s. x. I bildadt talspråk har den sålunda vunnit burskap på 1680-talet: Börks sorgespel, hvars språk nämligen måste anses tillhöra detta lager[2], uppfördes år 1688. Jag har dessutom antecknat den från en allvarlig dikt af C. Gripenhielm Hanselli 4: 273, 275 (1684), där äfven *nonsin* (s. 273) förekommer.

Om *någo* 'något' se s. 78, om *nå* i samma betydelse se s. 71.

---

[1] Jfr Cederschiöld Om svenskan som skriftspråk s. 239.
[2] Jfr anf. arb. s. 259 följ.

E(e)n i betydelsen 'man' användes af Habor, Mess. s. 48, studenten Circeius i Chronander Surge s. 34 samt af fogden Torkel i Disa 1687, s. 46.

Nästan uteslutande det hvardagliga eller dialektiskt färgade språket tillhör numera det neutrala obestämda pronominet *somt,* hvilket under 1600-talet icke synes ha haft denna karaktär. Jag har antecknat det från Prytz G. I s. 40, Beronius Reb. s. 346. Det förekommer flera ggr hos Gustaf II Adolf och Stiernhielm.

Det indef. pron. *tocken,* pl. *tocka* (fsv. *þolkin*) förekommer numera uteslutande i lägre talspråk och i dialektiskt färgadt språk. Samma inskränkning måste göras för 1600-talet. Hos Rondeletius JR användes uttrycket *Tocka herragästningh* af en bonde (s. 35), *tåcken* uppträder i Putzdrummel s. 73, hos Columbus (Noreen s. XIV); se för öfrigt s. 88.

'Hvar annan' har i Putzdrummel s. 76 formen *hwar an*; om de fullare formerna se nedan; jfr *halfan.*

Räkneordet 'halfannan' heter i Putzdrummel s. 75 *halfan* (gång).

Beträffande verbböjningen anmärkes följande.

I följande kapitel, där »normalprosan» behandlas, anföras en mängd ipf.-former på *-te, -de,* där nsv. nu har *-ade.* Flera af dessa göra på oss ett mer eller mindre hvardagligt eller dialektiskt intryck; men det torde enbart därför ej vara skäl att äfven för 1600-talets vidkommande hänvisa dem uteslutande till talspråkets område: de flesta af dem ha också motsvarigheter i fsv. och förekomma utom hos våra komediförfattare äfven hos skriftställare, hvilkas språk icke synes ha rönt starkare inflytande från det lägre talspråket.

Däremot uppträda under 1600-talet hos vissa författare mången gång mera isolerade ipf.-former på *-te* och *-de,* som sakna motsvarigheter i fsv. och hos samtida skriftställare med vårdad språkbehandling. Dessa torde i allmänhet uteslutande ha tillhört det lägre språket. Sådana äro t. ex.

hällste 'hälsade' (Columbus Bibl. Werld. s. B),

träffte 'träffade' (Columbus Saml. 21: 42).

Härmed mä sammanhållas det analoga förhållandet med sup. och p. pf. på *-t* för nsv. *-a(d)t,* hvarom nedan.

En talspråket tillkommande svag ipf.-form, där högspråket har stark sådan, är *tillbiudde* 'tillbjöd' (Börk Dar. s. 14); jfr *siungde* 'sjöng' (Runius 1712). Däremot ha de under 1600-talet rätt vanliga formerna *hinde* och *hinte* 'hann' jämte *hint* 'hunnit' icke uteslutande tillhört talspråket.

Om ipf. *ble* 'blef' se s. 71, om *ga* 'gaf', *ha, la, sa* s. 72, om *stog* 'stod' s. 84.

Supin- och participformer, som säkerligen icke tillhört den vårdade normalprosan, äro *brukt* 'brukat' (Börk Dar. s. 22), *kråsta* 'krossade' (ib. s. 15), *wi(j)st* 'vetat' (Mess. s. 57, Disa 1687, s. 36), *wurdti* 'blifvit' (Columbus, se Noreen s. XXIV), väl också *gått* 'gånget' (Mess. s. 185, Rond. JR s. 82) samt *hiälpt* 'hjälpt' (Börk Dar. s. 22), hvars motsvarighet i högspråket var det starka *hulpit.* Nedan anföras en mängd supina och p. pf. på *-t,* där nsv. högspråket har *-a(d)t*: åtskilliga af dem förekomma ännu i hvardagsspråket, t. ex. *lönt, skapt, tappt, vist* (visat). Beträffande dessa former, hvilka i regel äga motsvarigheter i fsv.[1], finnes däremot ingen anledning att förmoda, det de under 1600-talet skulle ha varit talspråkets uteslutande tillhörighet[2]. — Om *blit(h)* 'blifvit', *gett, gätt* 'gifvit' se ofvan s. 71, 72.

Redan nu visa sig spår till det i nsv. talspråk vanliga bruket att i supinum af starka verb, tillhörande andra afljudsserien, låta stamvokalen rätta sig efter infinitiven: *krypit* 'krupit' (Brasck MGV s. 241). Jfr nsv. talspråksformerna *brytit* 'brutit', *rykit* 'rukit, rykt'. — Om *wänt* 'vant' se nedan.

Om de förkortade infinitiverna *bli, ge, gi, ha, dra, ta, biu, rå* jämte därtill bildade former (*blir* o. s. v.) se s. 71 följ. Den regelbundna böjningen i talspråket af *blifva, gifva* var alltså o. 1680: *bli, blir, ble, blit, ge (gi), ger, ga, gett* eller *gätt.*

Redan hos Messenius finnas exempel på den i nsv. talspråk fullt genomförda utjämningen i presensparadigmet, hvarigenom singularens ändelser också antagits af pluralen: 3 pers. pl. *haffuer* (s. 7), *skal* (s. 20, 71), *är* (s. 59), *pleghar* (s. 64) — de enda fall jag funnit på de 71 första sidorna. Från Brasck

[1] Detta är däremot ej fallet med de här som endast talspråksformer betecknade.

[2] Jfr det analoga förhållandet med ipf. ofvan.

Ap. g. s. 32 har jag antecknat *j är,* från Chronander Bel. s. 121 *i sön* 'I vägren', från Kolmodin Gen. Aeth. s. 300 *'låts* (3 p. pl.) för *låtas* i bet. 'låtsa'. Vanliga äro sådana former hos Börk Dar. t. ex. *lär i* (s. 12), *I wet* (s. 28), *I som .. synnes* (ib.), *Wj kan* (s. 30), *wij wet* (s. 31), *will de* (s. 34). Se äfven ex. med subj. *Ni* och *I* från med Börk samtidig dramatisk litteratur ofvan s. 91. — Beträffande imperfektum (af de starkt böjda verben) har jag från de 64 första sidorna i Mess. antecknat endast två former i 3 p. pl. af samma slag: *dogh* och *logh* mot 17 på *-o* och *-e*; från Börk Dar. s. 12 *bar I*[1].

I fråga om verben må till slut anmärkas, att jag i Moræi Vit. s. 405 (1685) först funnit formen *låtsa(s),* lagd i skökan Bacchis' mun. Säkerligen tillhörde detta nya verb vid denna tid uteslutande talspråket. Om de normala uttryckssätten för 'låtsa' se nedan.

Det i nsv. dialekter och i dialektiskt färgadt språk (i sht i Västerg.) förekommande adverbet *lel(l)* 'likväl' stod under 1600-talet säkerligen högre på rangskalan än nu. Det användes af jungfru Maria hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 274; vidare förekommer det i Urban Hiärnes Rosimunda 1665 (Noreen-Meyer s. 131), i Columbi Mål-roo (ib. s. 149), hos Lucidor (ib. s. 182). Men till normalprosan synes formen icke ha trängt.

En talspråksform är äfven *fälle* 'nog, alltid' (Eulalia uxor, Brasck Ap. g. s. 124), vanlig i nsv. dial., liksom också *fulle* (Disa 1687, s. 46).

Genom felaktig upplösning af *ut i* har *ti* (Prytz G. I s. 45, 61) uppstått; jfr Lucidor Hel. Bl. *ti* ett par ggr samt Columbus *ti* och *tå* (Noreen s. XVII). *Ti* och *tå* 'utaf' äro vanliga i norrländska dialekter, *ti* äfven i norska bygdemål. Analogt ursprung har som bekant tilltalsordet *Ni* (uppkommet genom felaktig uppdelning af *kunnen I* o. s. v.), i mina källor först hos Disa (1687) och Putzdrummel passim.

Af konjunktionsformer, som uteslutande tillhört talspråket, har jag blott antecknat *för'n, förn'* 'förrän' (Columbus s. 41, Börk Dar. flera ggr, Orf. o. Euryd. s. 70), *mäns* 'medan' (Börk Dar. s. 13).

Af hithörande *syntaktiska* drag må följande omnämnas.

[1] Om förhållandet under en senare tid se Beckman Ark. 11: 251.

Bruket att lägga bestämda slutartikeln till personnamn förekommer nu för tiden endast i hvardagsspråket och innebär alltid en viss förtrolighet med eller närmare kännedom om personen i fråga. Det är framförallt enstafviga familjenamn, som lämpa sig för en dylik behandling, t. ex. *Borgen* för *Borg*, *Böösen*, *Holmen*, *Kocken*, *Malmen*, *Strömmen*, *Tammen*, *Wulffen*; dock icke alla: man kan icke säga *Bernen* för *Bern*, *Jonnen* för *Jonn*. Af sammansatta familjenamn kunna hälst — dock icke alltid så lätt som de förra — de på *-blom*, *-bäck*, *-dal*, *-fors*, *-kvist*, *-ros*, *-skog*, *-stedt*, *-ström* erhålla samma tillägg, icke så gärna — åtminstone i mitt språkbruk — t. ex. de på *-berg*, *-gren*, *-man*, *-vall*. Bland afledda namn, som kunna få bestämd slutartikel, må nämnas de på *-ing*, t. ex. *Billing*. Omöjliga att på detta sätt böja äro sådana, som ha hufvudbetonad slutstafvelse såsom *Pontén*, *Lundell*, *Thulin*, *Wranér*, eller de på *-el*, *-er*, *-ers*, *-on*, *-or* o. s. v. med hufvudtonvikten på penultima, t. ex. *Wrangel*, *Möller*, *Wikander*, *Evers*, *Morton*, *Hector*, vidare de på *-son* samt för öfrigt de flesta flerstafviga namn af utländskt ursprung.

I den äldre nsv. hade denna böjning icke samma hvardagliga karaktär som nu[1]. Synnerligen vanligt är t. ex. *Dacken*[2], *Sturen*[3] äfven i normalprosan. Från Hunds Erik XIV:s krön. har jag antecknat *Baggen* 'Bagge' (flera ggr t. ex. str. 44, 46, 47)[4], *Gadden* 'Gadde' (str. 442), från Gustaf II Adolfs skrifter *Skytten* (s. 480, 485), *Baneren* (s. 548). Hos Prytz G. I s. 18 förekommer *Biuggen* för *Biugg*. Våra komedier lämna icke något material i denna fråga. Från ett bref af Johan Ekeblad har jag antecknat *den sköna Sparren* (om en kvinna)[5]. Ännu 1807 kunde emellertid grefve De la Gardie i ett tal till Gustaf IV Adolf tala om Stenbocken[6].

Under 15- och 1600-talen gällde icke samma regler för

[1] Jfr äfven Cederschiöld Om sv. som skriftspr. s. 283.
[2] P. Svarts krön. s. 119, P. Brahes krön. s. 33, Girs G. I regelbundet.
[3] Girs G. I s. 140.
[4] Äfven ofta hos Girs G. I (t. ex. s. 202) och E. XIV (s. 40, 41).
[5] Schücks o. Warburgs litteraturhist. 1: 227.
[6] Elof Tegnér Från farfarsfars o. farfars tid s. 83.

detta slags utbildning som de, hvilka ofvan angifvits för nsv. Så kallas Peder Sunnanväder för *Synnanwederen* (P. Svarts krön. s. 112, 113); jfr *Synnanwedrens breff* (ib. s. 112); formen *Baneren* från Gustaf II Adolf har redan omtalats.

I detta sammanhang kan erinras om ortnamnen *Blekingen* (Mess. s. 148, 196)[1], *wärenden*, best. f. af *Värend* (Mess. s. 236), jämte obest. *wärend* (s. 234), *Mallmöön* (Prytz G. I s. 34), *floden Wolgan* (Gustaf II Adolf s. 180), *Wistelen* 'Weichsel' (ib. s. 301), *Oderen* 'Oder' (1636), *Sveriget* (Gyllenius 1648, Noreen-Meyer s. 125), jfr *Sverjet* Geisler Hans. 4: 369 (1719), *Norget* (Bellman), nsv. *Turkiet, Lombardiet* o. s. v.[2]

På det äfven i nsv. talspråk förekommande bruket att medelst ett personligt pronomen upprepa subjektet (eller objektet) förekomma ex. hos Brasck FP s. 6: *Ty tå min son han wexte vpp,* hos Chronander Surge s. 24: *Om någon han disputerar,* hos Kolmodin Gen. Aeth. s. 273: *min rygg han wärcker så,* hos Putzdrummel s. 80: *att pigorna dee binda up håret med.* Som synes kunde en dylik upprepning inträda såväl i hufvud- som bisatser. I vanligt nsv. talspråk är den däremot endast tillåtlig i det förstnämnda fallet[3]; i skånskt (lägre) talspråk brukas den dock synnerligen ofta äfven i bisatser. Om motsvarande företeelse i fno. och ä. da. se Falk o. Torp Dansknorskens synt. s. 276. På samma sätt upprepas subjektet synnerligen ofta i mht., t. ex. i Der Nibelunge nôt: *des vater der hiez Sigemunt, der wirt der hiez dô sidelen, die .. degene die .., der wirt der bat ez lâzen* o. s. v.

Liksom i nsv. talspråk sättes stundom subjektet sist i satsen, medan dess egentliga plats intages af ett personligt pronomen: *Det måste vara En mycket klook menniskia wår Drottningh* (Disa 1687, s. 46); i nsv. snarare *hon.*

I nysvenskt hvardagsspråk förekomma som bekant sådana

[1] Formen *Ble(c)kingen* synes under 1600-talet vara den normala; jfr not 2.

[2] I fsv. har jag funnit t. ex. *Bernen* 'Bern' (Didr. af Bern s. 58, 62). Här är det dock enl. Tamm det tyska *-en* i *Thüringen, Egypten* o. s. v. (dat. plur.), som uppträder. T. anser det möjligt, att *-en* i *Blekingen* har samma ursprung: ordet är enl. Weste neutr.

[3] Jfr t. ex. *studenten han* (Sv. landsm. V. 2: 12), *handlaren han* (s. 17), *björnen han* (s. 20), *björnstackarn han* (ib.).

uttryck som *ja(g) såg'en, såg'na, såg'et,* där personliga pronomina, fsv. ack. *han, hana* och *þæt,* uppträda enklitiskt. Dylika förbindelser stodo under 1600-talet säkerligen en grad högre på rangskalan än nu. Exemplen från vår dramatiska litteratur äro ganska många. Här anföras några: *hämptan* (Messenius Chr. s. 249), *ledan* (Rondeletius JR s. 20), *lätan* (ib. s. 58) 'låta honom', *anklagan* (Brasck Ap. g. s. 168), *straffan* (ib.), *getten* (ib. s. 155), *korsfästan* (ib. s. 179), *säyat* (Sus. Bil. s. 41), *vpläsat* (Rondeletius JR s. 27), *tänckiat* (Brasck FP s. 59). Af 1700-talets författare synes Bellman oftast ha användt denna konstruktion, t. ex. *krama'n* (3: 391), *väga'na* (3: 40) m. fl. m. fl. Den förekommer dock äfven annars (i poesi) t. ex. Geisler Hans. 4: 382: *böja'n*.

Utdöda äro sådana uttryck som *lät komman* (Brasck MGV s. 253) 'låt honom komma'; jfr Bellmans *lät liggan, lät fallan* (förf. Ark. 4: 315)[1]. Vidare: *vnnanom* (Rondeletius JR s. 84) 'unna honom', hvarom Kock Ark. 16: 279: dock bevisar denna form föga för högspråket; det är nämligen här en bonde som talar. I *ledan* (Messenius Disa s. 21) 'leda henne' har den maskulina formen öfverförts till ett femininum. Likaledes föråldrade äro sådana uttryck, där pronominet står i nominativus, såsom: *dy måstet ske* (Messenius Chr. s. 248) 'måste det', *Äret icke han; han äret jw* (Rond. JR s. 15; jfr *äret* ib. s. 49, 52, 53), *bestält skalet bliffwa* (ib. s. 100), *lyckasset* 'lyckas det' (Gustaf II Adolf s. 257) samt Lucidor *yr'et*. I åtminstone vissa norrländska dial. lefver dock konstruktionen kvar, t. ex. *fekk'n, for'n* 'fick han, for han' o. d.

Exempel på dylika pronominalformer i förbindelse med andra ord än verb finnas hos Börk Dar.: *För'n iag'en sänder hem* (s. 47; svårligen genuint uttryck) och *mäd'en (handla)* (s. 46), motsvarande nsv. lägre talspråk *mä'n* 'med honom'. Jfr Lucidor: *hur'et* och senare Bellman: *Sätt på'n peruken* (3: 8), *söp han inte ur'n* (2: 23).

Mera ovanliga äro sådana med det indefinita pron. *en* såsom: *smickra medh en i Ansichtet, men på ryggen bijtan* (Schroderus Om hoflefv. s. 210 uppl. 1675).

---

[1] Möjliga i talspråk äro emellertid uttr. *låt blin, låt blit.*

Det sista exemplet visar oss att detta slags konstruktioner under 1600-talet ingalunda äro inskränkta till talspråket. Från den historiska litteraturen kan anföras: *späkian* 'späka honom' (Girs E. XIV s. 77), *sättian* (Dens. G. I s. 143), *hämptan* (ib. s. 146).

Om dessa företeelser samt deras nuvarande och forna rangplats inom vårt språk se för öfrigt Cederschiöld Om svenskan som skriftspråk s. 277 följ. samt om deras morfologi Kock Ark. 11: 124, 16: 275 följ.

I nsv. talspråk uppträder ganska ofta en attraktion mellan supinformen och den af denna styrda infinitiven, hvilken yttrar sig därutinnan, att denna äfven sättes i supinum. Företeelsen har fsv. anor och är ganska talrikt representerad såväl under 1500- som 1600-talet.

Från det sistnämnda århundradet har jag antecknat följande fall: *Han hade welet flere förgiort* (Hund. E. XIV:s kr. str. 469), *Hwarföre haffue j här skutit tordt* (Mess. s. 26), *Danske Kungen har .. honom welat bijståndh giordt* (ib. s. 150), *kunnet syntz* (Rond. JR s. 3), *hafwer måst mist* (Gustaf II Adolf s. 176), *skolat kunnat .. twinga* (ib. s. 181), *Jagh hade aldrigh kunnat trodt* (Brasck FP s. 59)[1], *Wij hadhe welat honom dömt* (Brasck Ap. g. s. 168), *Sådant haar Mars ey kunnat tänkt* (Brasck MGV s. 258), *Aldrigh har jag kunnat tänckt* (Beronius Reb. s. 365), *dät än har kunnat räkt* (Orf. o. Euryd. s. 89), *kunnat fylt* (Rudbeck Atl., Noreen-Meyer s. 155), *hade iagh gärna welat warit aff medh* (Chronander Bel. s. 190), *Diit ingen dödlig tänkt, wij nånsin skolat Hunnit* (Börk Dar. s. 28), *skullat kallat, skullat gifvit* (Johan Ekeblad, Schück o. Warburg Ill. sv. litteraturhist. 1: 227), *kunde fått mött* (U. Hiärne, Noreen-Meyer s. 136).

Från 1500-talet må anföras: *welet hafft, vilit giordt* (Een nyttwgh Wnderwijsning, A. Andersson s. CLXXXII), *achtadt stormadt* (P. Svart Kr. s. 69), *mått bliffuet* (P. Brahes kr. s. 40; andra ex. ib. s. 23, 54, 67 2 ggr).

Särskildt vanliga synas alltså dessa konstruktioner ha varit vid v. *vilja* och *kunna*.

Andra liknande fall se Beckman Ark. 11: 257, Lennart

[1] Däremot innehåller: *Hade jagh nägen sin kunnat tänkiat för* (ib.) naturligtvis ett neutralt pronominellt objekt till *tänkia*.

Hennings En polemik rörande språket i Daniel Fallströms dikter s. 14 samt från ä. da. Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 211.

Med afseende på konjunktionernas bruk må meddelas, att den i nsv. talspråk vanliga användningen af *för* i st. f. *ty* uppträder i Putzdrummel s. 75. Samma betydelse har för öfrigt ordet redan i fsv.; se Söderwall Ordb. *for* C).

Ordföljden har synts mig lämpligast att behandla i ett sammanhang, särskildt därför att det ofta varit svårt att här draga upp gränsen mellan talspråk och normalprosa. Jag hänvisar alltså i denna punkt till följ. kap.

Äfven några andra talspråksföreteelser inom syntaxens område ha af samma anledning behandlats i följande kapitel.

Dem, som för öfrigt vilja skaffa sig en konkret bild af talspråket — dock i dess lägre facer — under den senare hälften af 1600-talet hänvisar jag till den här ofta citerade lilla farsen Den olyckligen gifte Putzdrummel (Saml. 13: 72), hvars språk i mycket väsentliga punkter stämmer med Columbi Ordeskötsel. Till Noreens på detta arbete baserade redogörelse för 1600-talets språkbruk är ofvanstående framställning snarast afsedd att utgöra ett — på andra källor grundadt — komplement.

Öfriga viktigare företeelser inom 1600-talets språk[1].

1. Till ljudläran[2].

A motsvarar nsv. *e* i *junkar* 'junker' (Rond. JR s. 51), men *junker* (Brasck FP s. 67); *riddarsman* (Mess. s. 255), jfr fsv.

[1] Här tages sålunda i regel hänsyn endast till sådana företeelser, som äfven karakterisera 1600-talets normalprosa och sålunda icke falla inom området för föregående kapitel (talspråket).

[2] Vid framställningen af de ä. nsv. ljudförhållandena har jag i regel utgått från skriften; de olägenheter, som detta förfaringssätt stundom kan vålla, har jag sökt förekomma genom korshänvisningar. — Sådana från nsv. afvikande ljudförhållanden, som bero på förändring inom deklinationens och konjugationens område, behandlas här endast undantagsvis.

riddarman, därjämte *riddersman* (Mess. s. 151); *Påland* 'Polen' (ib. s. 41; jfr Columbus s. XXII)[1]; *tiander* 'tidender' (Brasck MGV s. 259), fsv. *tiþande,* men *tidend* (Rond. JR s. 60), om bortfallet af *dh* se nedan. — Om de talspråket tillhörande bestämda formerna *döran, handan, saakan* samt *hendran* o. s. v. se ofvan s. 89.

a motsvarar nsv. (kort öppet) *o* i *cantoor* 'kantor' (Mess. s. 197), lånadt från lgt. *kantoor,* kvar i smål. dial.; men *conthoor* (Mess. s. 23).

I några fall motsvaras *a* af nsv. *o,* utan att någon dylik öfvergång för den skull bör antagas. Messenius har *til god(h)a* s. 15, 26 *(tagh, håld)*[2] jämte *til godhe* (s. 7) och *medh godho* (s. 71); jfr *till godho* (Rondeletius JR s. 4, 9, 11); vidare *förwissa* 'för visso' (Mess. s. 72); jfr äfven *medh alla* (Prytz G. I s. 49), motsv. fsv. *medh allo.* Om förhållandet mellan dylika *a-* och *o*-former, hvilka redan i y. fsv. växlade, se Noreen Aschw. gr. § 148: sannolikt bero de förra på obetoning och sådana som *till godo* på anslutning till det enkla *godo.* Jfr t. ex. *falla till föga,* men *fögho* (Wivallius 2: 95). Se för öfr. nedan i formläran.

a motsvarar nsv. *å* i *stand(h)* 'stånd', hvilken under 1600-talet synes vara den normala formen. Den förekommer regelbundet hos Rond. JR t. ex. s. 46, vidare Mess. s. 132, 133, 153, 158, 183 m. fl., Chronander Surge s. 10, 11, 18, 61, 62, 70, Bel. s. 115, 116, 187 2 ggr, från andra källor: t. ex. (1500-talet) P. Svarts krön. och (1600-talet) Sigfridi (1619), Stiernhielm (Tamm Gloss.), Tiällmann s. 172, 178. Mera sällsynt är *stånd(h)* (P. Brahes krön. s. 67, Mess. s. 161, Chronander Surge s. 62). Sannolikt beror *a*-formen på yngre tyskt inflytande. — *Wartekn* 'vårdtecken' (Chronander Surge s. 29) är att på bekant sätt förklara som *varnagel,* hvilket ord under denna form äfvenledes förekommer i mina källor, som ortnamnet *Varberg* m. fl. På obetoning eller svag betoning beror äfven *lats* 'låtsar' (Rond.

[1] För öfrigt en vanlig form i 15- och 1600-talets svenska, t. ex. O. Petri. Dock har Girs E. XIV s. 39, 40: *Pohl(e)n,* jfr fsv. *Paalen* t. ex. Rkr. 3: 529 (jämte *pullerna land* Didr. af Bern s. 20, *pollerna land* ib. s. 23). — *Påland* har jag antecknat från så sen tid som 1748. Jfr eng. *Poland.*

[2] Äfven annorstädes ss. Girs E. XIV s. 109, J. T. Geisler Hans. 4: 377.

JR s. 77), af *lata* 'låta' (jfr *later* 1617, förf. Ark. 4: 316) = da. *lade*, jfr nedan.

a motsvarar nsv. *ä* i åtskilliga fall, där dock ingen ljudlig öfvergång får antagas: *arffwa* 'ärfva' (Chronander Surge s. 61), ombildning af *ärfva* i anslutning till *arf*, jfr äfven *ärffwer* (ib. s. 81); *andra* 'ändra' (Orf. o. Euryd. s. 84), *förandras* 'förändras' (Prytz G. I s. 21), vanlig form vid denna tid (t. ex. A. Oxenstierna), I. Erici Oecon. s. 382 har *förandring*, jfr fsv. *forandra* i annan betydelse; *isslandsk* (Mess. s. 65), nybildning af *Island*[1], *ölandingar* (ib. s. 215) af *Öland*; *prachtight* 'präktigt' (Mess. s. 160), tryckfel eller nybildning af *pracht*, ett vid denna tid tämligen nyss inkommet lånord; *warma* 'värme' (obl. kasus, Börk Dar. s. 41), gammal *an*-stam eller nybildning af *warm*, jfr *värme* < **warmian-*, om dylika parallellformer se förf. Ark. 7: 12, 59; *warn* 'värn' (Prytz G. I s. 51), oomljudd biform (= isl. *vǫrn* f., gen. *varnar*) till fsv. *wærn*.

Fad(h)erland (Mess. s. 19, 153, 154) är naturligtvis ett annat ord än det hos Messenius äfven några gånger förekommande *födherneslandh*. Det får dock icke anses vara en fortsättning af fsv. *fadhurland* (Stadslagen), ty detta ombildades i y. fsv. till *fadhersland*, utan är ett af de många vid denna tid uppträdande ty. lånorden; jfr mlt. *vaderlant*, ty. *vaterland*.

Gamla anor har *a*-et i *ärande* (Mess.), *tusan(d)* 'tusen'. Om den talrikt representerade adverbstypen på *-an*, t. ex. *nyligan*, se nedan under formläran (adverben).

I *penningasumma*[2] (Chronander Surge s. 51) lefver den gamla plurala genitivändelsen *a* ännu kvar; nsv. har *penningesumma* eller *penningsumma*. I åtskilliga fall, där första leden varit tvåstafvig, saknar det genitiviska *a*-et, som stundom äfven är en lämning af gen. sing. på *-a(r)*, motsvarighet i det nsv. högspråket — däremot lefver det med friskt lif i en mängd dialekter; t. ex. *drängiarätt* (Brasck FP s. 100), *hundaböll* 'hundskall' (Mess. s. 43), *lusahund* (Rond. JR s. 51), *låttakastning* (Mess. s. 224), *narraspeel* (Mess. s. 203), *siöghastrandh* (Rond.

---

[1] Jfr det analogt bildade *hållanskt* 'holländskt' (Stiernhielm s. 42).

[2] Vid den vanliga särskrifningen af sammansättningslederna har jag här ej fäst afseende, ej heller vid förekomsten af stora begynnelsebekstäfver (såvida ej en hel sats eller ett längre uttryck citerats).

JR s. 49), *skalkaseedh* (Chronander Surge s. 40), *sonason* (Mess. s. 201), *örnagåt* 'örngott' (ib. s. 42).

Bortfallet af *a* i *gudhinn* (Mess. s. 9) beror på tyskt inflytande; jfr däremot *gudhinna* s. 8 = fsv. Så ock i *hoffmästerin* (Mess.) i förhållande till fsv. *hofmästarinna, pijn* 'pina' (Chronander Surge s. 65) jämfördt med fsv. *pina*. — *Sammalundh* (Mess. flera ggr), *hurulundh* (s. 28) motsvara i fråga om senare leden fsv. *sam-, hurulund*; därjämte äfven *sammalunda* (s. 48) = fsv. *samulunda*; jfr vidare *ingalund* (Chronander Surge s. 71); se för öfrigt under adverben. *Skaar* (Mess. s. 19; vanligt i tidens språk) är fsv. *skar*. Icke heller har naturligtvis något *a* bortfallit i uttrycket *komma till kort* (Brasck FP s. 16); jfr lgt. *to kort kommen*, ty. *zu kurz kommen*.

E motsvarar nsv. *a* t. ex. i de adverbiella uttrycken *medh rätte* (Mess. s. 1, 148; jämte *medh rätta* s. 150, Brasck Ap. g. s. 122 och *medh retto* nedan), jfr det s. 103 omtalade *til godhe* (s. 7), se formläran under adverben; i *tilkänne* (Mess. s. 49), *mere* (s. 43) och *bårte* (s. 59; jfr *bårto* Rond. JR s. 51); ofta, särskildt hos Mess., i *ôn*-stammar såsom *quinne* flera ggr, *crone* (Mess. s. 39), *olycke* (s. 58; jämte *olycka* samma sida); ofta, särskildt hos Mess., i inf. och 1, 3 p. pl. pres. (se formläran) samt i svagt betonade stafvelser såsom *hoffmästerinn, stådholleres, undersåtere, undantagendes, utrasende, endeste* — alla hos Mess. —, *alffversam, alffversampt* (Disa 1687, s. 37, 39). *Käller* 'källare, värdshus' (Brasck FP s. 63, 65) är väl en af de många högtyska former, som vid denna tid uppträda och af hvilka vi redan påträffat några; jfr däremot fsv. *källar(e)*. Hos Mess. s. 67 förekommer *gerdinet* 'gardinen', men Kolmodin Gen. Aeth. s. 308 har *gardinet* och Mess. s. 68 *cortinan* (= mlat., ital. *cortina*); formen med *-e-* kan jag ej förklara. — I *Byrger Jerl* (Mess. s. 253) har *e*-et uttalats som *ä*. *Jerl* finnes äfven hos Olaus Magnus (Lidén Ark. 13: 35) och Columbus. Se för öfrigt under *ä*.

e motsvarar af känd anledning nsv. *i* i *ketlar* 'kittlar' (Chronander Bel. s. 132), *smeckrande* (Gustaf II Adolf s. 150), fsv. *smekra* och *smik(k)ra*; i part. perf. af starka verb såsom *bleffne, förledne, steget* m. fl. m. fl.; vidare i adj. på *-isk-*: *grekesk* (Mess. s. 28), fsv. däremot *gresker, judeesk* (Brasck Ap. g. s. 134), fsv.

iudhisker, *nordesk* (Disa 1687, s. 43), *påfwesk* (Gustaf II Adolf s. 128), *turkesk* (Chronander Bel. s. 153)[1], däremot *gästrisk* (Mess. s. 32); ofta i prep. *wedh* (mycket vanlig hos Mess.), växlande med *widh*; ofta i *wela* 'vilja' (Mess. s. 217), *welom* (s. 209), *welen* (Prytz G. I s. 49; samma sida äfven *willien*), *welat* (Chronander Bel. s. 190) m. fl. former, jfr under *j*.

En grupp för sig bilda: *bedrefftер* 'bedrifter' (Rond. JR s. 59), vanlig form under 15- o. 1600-talen (se SAOB), *greft* 'grift' (Mess. s. 104), *runeskrefft* 'runskrift' (ib.), *skrefter* (ib. s. 213), *förskreft* 'föreskrift' (ib. s. 226), jfr y. fsv. *skreft* (Noreen Aschw. gr. § 115, 2 anm. 1[2]).

En enstaka gång uppträder äfven *glemmar* 'glimmar' (Chronander Surge s. 26; rim: *lemmar*), rätt vanlig form i Bib. 1540; en motsvarighet till norrl. dial. *glemma*, no. *glima* (med kort *i*); däremot *glimmer* (Bel. s. 166).

e motsvarar nsv. *o* i *til godhe* (Mess. s. 7), *deste* 'desto' (s. 41), *lyckesamme* (s. 48); ofta hos Mess. i plur. af svaga femininer såsom *gudhinner, qwinner* (se formläran); om *någhen* se föreg. kap. s. 91.

Om förhållandet mellan *almen* (*almene torg* Chronander Bel. s. 162) och *allmän* se SAOB.

Utan motsvarighet i nsv. förekommer *e* i sådana bildningar på *-lig-*[3] som t. ex. *andeligh* (Rond. JR s. 100), *bedrägelige* (Mess. s. 22), *bedröfweligh* (Chronander Surge s. 13), *behagelig* (Bel. s. 154), *dag(h)elig(h)* (Mess. s. 25, Chronander Bel. s. 156), *eenfaldeligh* (Surge s. 9), *elskelige* (Mess. s. 25), *faseligh* (Rond. JR s. 11), *fulkomeligh* (Mess. s. 24), *fåfängeligh* (Chronander Bel. s. 133), *grundelig* (ib. s. 115), *hasteligh* (Surge s. 9), *hateligt* (Brasck MGV s. 223), *hårdeligha* (Rond. JR s. 100), *kräseligh* (ib. s. 101, Chronander Bel. s. 133, 156), *lykkelig* (Börk Dar. s. 51), *odugheligh* (Chronander Surge s. 10), *odrägeligh* (ib. s. 74), *ovtsägheligh* (ib.), *orimmeligh* (Brasck Ap. g. s. 122), *prächteligh* (Chronander Bel. s. 133), *redeligh* (ib. s. 156), *rijkeligh* (Surge s. 10), *runneligh* 'rundligt' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281), *rådeligt* (Mess. s. 20), *rättelighen* (Rond. JR s. 100), *skammeligh*

---

[1] Jfr från fsv.: *lybesker*. Möjligen beror *e*-et på mlt. inverkan; jfr mlt. *dudesch, romesch* o. s. v.

[2] Jfr däremot *bedrifft* och *runeskrifft* (Mess. s. 58).

[3] Här medtagas äfven några nu utdöda adj. o. adv.

(Chronander Surge s. 13, Bel. s. 113, Brasck Ap. g. s. 197), *timmeligh* (Chron. Bel. s. 165), *täckeligh* (ib.), *wanskapeligh* (ib.), *widlöfteligh* (ib. s. 163), *ynkelig(h)* (Surge s. 51, Brasck MGV s. 274 m. fl.), *ändeligh* (Mess. s. 21), *ödmiukeligh* (Chronander Surge s. 34). Därjämte äfven, ehuru mycket mindre vanligt, utan *e*, t. ex. *behagligh, dagligh, liufligh* (Chronander Surge s. 165), *kortligha* (ib. s. 154). Andra ex. på *-eligh-* se under formläran (adverben).

Detta *e* framför afledningsändelsen *-lik-* i adj. och adv. har olika ursprung. Stundom är det ursprungligt och härstammar då från sbst.- eller verbstammar, af hvilka orden bildats, t. ex. fsv. *andeliker* > ä. nsv. *andeligh*, fsv. *skapaliker* > ä. nsv. *skadeligh*, eller från mlt., t. ex. mlt. *bequemelik* > fsv. *bekvæmeliker*. Analogiskt har det sedermera inträngt i en hel mängd ord, där det ursprungligen ej hör hemma, t. ex. *daghliker*, ä. nsv. *dagh(e)ligh*, fsv. *gupliker*, ä. nsv. *gudheligh* o. s. v. Om dylika bildningars öden och utveckling i nsv. se för öfrigt Kock Sv. landsm. XIII. 11: 18 följ.

Vidare förekommer *e* utan motsvarighet i nsv. i t. ex. *anderum* (Brasck MGV s. 268), *födekrok* (Brasck Ap. g. s. 136), *näsewijs* (Mess. flera st.), *påskefäst* (s. 254), *rönnebär* (Chronander Bel. s. 177), *skinkefaat* (Rond. JR s. 12), *skolemästaren* (s. 52), *ökeståck* (Girs G. I s. 107), *örefijl* (Brasck Ap. g. s. 206, 208); i *dansemästaren, fäcktemästaren* (Brasck FP s. 50), *fyllehund* (Chronander Surge s. 79, användt af en bonde), *metekrook* (Rond. JR s. 51), *spelemän* (Chronander Surge s. 24)[1], *tärepenningar* (Bel. s. 140); i *armeband* (Surge s. 29), *borgemästare* (Rond. JR s. 15), *brudeskatt* (Chronander Bel. s. 161), *fästemö* (Mess. s. 191), *munckeswärmar* (ib. s. 246), *prästegårdh* (Girs G. I s. 107), *wargevngar* (Brasck Ap. g. s. 135), *wedeträä* (Girs E. XIV s. 95); vidare i nom. propr. *Grekelandh* (Mess. s. 30), *Ängeland* (ib. s. 207), *Jöneköping* (Girs G. I s. 109), fsv. *Iuna-*[2].

Om *e* i best. art. t. ex. *fruen, siöen* o. s. v. se formläran.

e saknas i *poick* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 296), hvarjämte dock vanligare *poi(c)ke* (t. ex. Chronander Surge s. 37), *kammar*

[1] Därjämte: *spelmän* (ib. s. 37).

[2] Om denna sammansättningstyp under 1700-talet se Beckman Ark. 11: 255; om dess utveckling i nsv. Kock Sv. landsm. XIII. 11: 18 följ.

'kammare' (Mess. s. 31), *tienar* 'tjänare' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281); vidare, beroende på ty. inflytande, i *hielt* (ofta t. ex. Mess. s. 27), *hält* (Mess. s. 229), ty. *held*, jämte *hielte* (Chronander Surge s. 27), *wärd* 'värde' (Prytz G. I s. 43), ty. *wert*, ä. ty. äfven *werd*, *ångst* 'ångest' (Mess. s. 162), ty. *angst*, jämte *ångest* (Chronander Bel. s. 128), *älend* 'elände' (Mess. s. 20), ty. *elend*. — 'Stackare' heter regelbundet ännu *stackar* (*tijn stackar* Rond. JR s. 52, *stackar tu Juda* ib. s. 95); redan y. fsv. dock *stakkere* (1502, Sdw.; ä. fsv. *stafkarl*). — Vidare har *e* synkoperats i *hwarst* 'hvarest' (Rond. JR s. 68). — Nsv. *annorledes*, *således* o. d. motsvaras i regel af *annorledz*, *såledz*.

I motsvarar af olika anledningar nsv. *e* i åtskilliga fall: i *hissa* 'hetsa, dial. äfven hissa (upp)' (Mess. s. 55), jämte *hitsa* den vanligaste formen vid denna tid, jfr *hitzig* Stiernhielm = ty., se äfven Andersson Salb. gr. s. 64; *illakt*, *illacka*, *ilaka* (Brasck FP s. 36, 59, Beronius Reb. s. 329, Brasck Ap. g. s. 197)[1] jämte *elackt* (Brasck Ap. g. s. 124), se äfven Andersson Salb. gr. s. 67, *i*-formen förekommer regelbundet i Lindschölds dikter; pron. *ider* (Mess. s. 67), *idart* (Rond. JR s. 45), se forml., fsv. *iþar*, *iþart*; obest. art. och räkneordet *itt* (Mess. s. 47 m. fl., Rond. JR regelbundet t. ex. s. 18, 66, Prytz G. I s. 8, Chronander Surge regelbundet, Brasck Ap. g. s. 168), men *ett* t. ex. Mess. s. 247, 253, 254 m. fl.[2]; *nidher* 'ned' (Rond. JR s. 77), vanligt är vid denna tid äfven *nidh* 'ned' (t. ex. Girs G. I s. 145 2 ggr), = fsv. *niþer*, *niþ*; *nidrig* 'låg' (Mess. s. 202), ty. lån; *skipparen* 'skepparen' (Rond. JR s. 55), jfr *skepper Erich* (Girs G. I s. 145, 146), den normala formen vid denna tid är *-e-*; *swijk* 'svek' (Mess. s. 216), fsv. *svik* och *svek*; *til fridz* 'till freds' (Mess. s. 63, Prytz G. I flera ggr), jfr dock *til fredz* (Prytz G. I s. 49) och *till fress* ofvan, jfr fsv. (bl. a.) *fridhs*, *fredz*, *fres*; *til skips* (Mess. s. 71), ett under förra hälften af 1600-talet stående uttryck; *tridie* 'tredje' (Prytz G. I s. 46), fsv. *þriþi*; *wijkor* 'veckor' (Mess. s. 128), jfr för öfr. nedan; slutligen ofta i ändelser,

[1] Möjligen redan nu talspråksformer, i hvilket fall de höra till föreg. kap. Jfr *ilak* (Ristell 1776, Grip i Språk o. stil 1: 147).

[2] Äfven i andra skrifter, som icke närmast ligga till grund för vår undersökning, är *itt* den normala formen, så i Hund E. XIV:s kr., I. Erici Oecon., Beskr. om Konungarijket Siam. Se för öfrigt Andersson Salb. gr. s. 66.

U (stundom skrifvet *v, w*) motsvarar nsv. (kort, öppet) *o* i *suppa* 'soppa' (Mess. s. 198); *trullman* (Mess. s. 22; användt af en bonde), *Trullwijsa* (ib. s. 61; nom. propr.), *trwllet* (Chronander Bel. s. 145), *bärgstrwll* (ib. s. 163), jfr *trulla* (Arvidi), därjämte *troll* (Rond. JR s. 38), fsv. *trol, trul*; *rustigh* 'rostig' (Chronander Surge s. 67); i pref. *um*: *vmbracht* 'bragt om lifvet' (Mess. s. 70), *umsorgh* (Prytz G. I s. 45).

Hosor 'byxor, strumpor' heter hos Brasck FP s. 67, 68: *hwser*; redan fsv. växling.

u motsvarar nsv. *ö* i *munstra* 'mönstra', t. ex. *vthmunstrade* (Girs G. I s. 137), jfr mlt. *munsteren*; jfr dock fsv. *utmönstra*.

Den gamla brutna formen *stiung* 'stygn' (Brasck FP s. 46, Arvidi) = östg. *sjung(en)* 'fästing' lefver kvar jämte *styng* (Girs E. XIV s. 93).

u är synkoperadt i *diäfwlens* (Mess. s. 222), såsom ofta i fsv.

Y motsvarar nsv. *i* i *Byrger Jerl* (Mess. s. 253), sannolikt arkaiserande; fsv. (*Birgher* >) *Byrgher* > ä. nsv. *Börier* (t. ex. P. Brahes kr. s. 20)[1] > nsv. *Börje*.

y motsvarar nsv. *ö* i flera fall framför *rd*: *byrda* 'börda' (Prytz G. I s. 31, Chronander Bel. s. 173), fsv. *byrþa*, jämte *børþe*; *myrdt* 'mördat' (flera ggr), fsv. *myrdha*, därjämte *mörde* (Mess. s. 245), *mördt* (Rond. JR s. 79), *mördat* (Prytz G. I s. 36); *wyrdigt* 'vördigt' (Rond. JR s. 4), *wyrdig(h)(e)* 'vördige' (ib. s. 99, Prytz G. I s. 23, Brasck Ap. g. s. 197)[2], *wyrda* 'vörda' (Prytz G. I s. 31), men *wördighe* (Rond. JR s. 102)[3], *wördat* (Prytz G. I s. 36), jfr redan y. fsv. *wördhningh* (t. ex. Hel. Mechth. upp., SFS s. 105). Möjligen beror den ortografiska växlingen därpå, att *ö*-et framför *rd* ännu vid denna tid var mycket slutet. Emellertid kan i vissa fall inverkan ha ägt rum från de dialekter — hufvudsakligen från Götaland — där *y* framför *rd(h)* (åtminstone + vokal) icke öfvergått till *ö*; jfr östg. *byla* 'börda', *myla* 'gräfva ner (i hemlighet)', båda med tjockt *l*, smål. *byra*,

---

[1] Jfr *Börie* (P. Brahes kr. s. 20), *Börger, Börge, Börje* (Joh. Magni krön. 1620) jämte det väl äfven där arkaiska *Birger*; se Norelius Ark. 1: 218, Noreen Språkv. sällsk. förh. 1882—85 s. 104.

[2] Äfven Stiernhielm har *wyrdig* (Tamms uppl. s. 9).

[3] Härtill dialektformerna *owölige, högwölige* (*fadher* Rusticus Niels, Brasck Ap. g. s. 198).

myra (och *myla*). — För öfrigt motsvaras nsv. *ö* af *y* i *bryst* 'bröst' (Rond. JR s. 29, Chronander Surge s. 26), *brystgänges* (Brasck MGV s. 258), om förhållandet till *bröst* se Kock Ark. 9: 172; *byssa* 'bössa' (Brasck Ap. g. s. 120)[1], ty. *büchse*; *yppet* 'öppet' (Mess. s. 58), fsv. *ypit*.

Formen *frøyken* (= ä. da. *frøjken*) förekommer Mess. s. 54, 55, 60, 64, 67; men *fröken* s. 60: sannolikt ingen uttalsskillnad.

Å motsvarar nsv. *a* i *Ålingz ååss* 'Alingsås' (Girs E. XIV s. 81), där växlingen af *å* och *a* har samma orsaker som den i nsv. *Varberg* vid sidan af ä. *Wårdh-*. Se för öfrigt under *o*.

å motsvarar nsv. (slutet) *o* i *skåla* (*skålom* o. s. v.) 'skola' (verb) regelbundet i Messenii Christmannus t. ex. s. 210, 212, 216, 222, 248, 256; jfr *skålen* 'skolen' Visb. 5: 77. Här föreligga ursprungligen betonade former; se Kock Sv. landsm. XI. 8: 7, Noreen Sv. etym. s. 63. Det obetonade fsv. *skola* har utvecklats till *skola* (med slutet *o*). För öfrigt må anföras *wåre* (Mess. s. 119) 'voro'.

å motsvarar nsv. *u* i *gåålt*[2] *(håår)* Mess. s. 42, men omedelbart förut *gwl (kind)*, redan fsv. växling; vidare *dågher* (Rond. JR s. 14) 'duger', jfr *dogde* (ib. s. 53), *dogher* (Chronander Bel. s. 159), motsv. fsv. *dogha* o. s. v.; *målna* 'mulna' (Börk Dar. s. 41), fsv. *molna*, no. *molnast*, men *mulnar* (Orf. o. Euryd. s. 79).

å motsvarar nsv. *ä* i *beståndigh* 'beständig' (Mess. s. 85) = fsv. *bestandogher*, oomljudd form i förhållande till fsv. *bestendugher*, nsv. *beständig*; *långe* (ib. s. 56, 70, 86), annan bildning än nsv. *länge*; *låto, låte* (ib. s. 29, 56), likaledes på annat sätt bildadt än nsv. *lät(o)*, samt *trådha* (*i hans kall* Mess. s. 50), i afljudsförhållande till nsv. *träda*.

å motsvarar nsv. *ö* i flera fall; se under *o*.

Ä motsvarar nsv. *a* i flera fall, där dock ingen ljudlig utveckling till *a* försiggått. Här blott några exempel. Mycket vanliga äro former med *ä* af *befalla*, hvarom närmare SAOB. Ex.: *befäl* (Mess. s. 30), *befält* (s. 18, 31 m. fl.), *befältz* (s. 17), *befälles* (ib.), men *befalt* (s. 18, 24; rim: *alt*), *befallade*

[1] Äfven annorstädes vid denna tid ofta förekommande form: Lindschöld Hans. 4: 196 har den 7 ggr (rim: *kyssa*), s. 197 dock äfven *bössa*; från 1500-talet har jag endast sett formen *byssa*.

[2] Äfven hos Stiernhielm *(gull-gåhl-)*.

(s. 18). Den regelbundna imperativformen af *låta* är under 1600-talet *lät,* t. ex. Mess. s. 25, 26, 29, 63, hos Börk Dar. är den likaledes enarådande, *läter* (2 p. pl. imp. Rond. JR s. 103), jfr Columbus; *ärffuinger* (Mess. s. 24) uppvisar omljuds-*ä* i förhållande till nsv. *arfvingar*; *bekänd* (s. 65) är en försvenskning af *bekant*; pron. *hwär* (s. 150) 'hvar, hvarje' = fsv. *hwær* (ej *hwar*); *järl* 'jarl' (s. 214), jfr *Byrger Jerl* s. 253, om *jarl* se Noreen Col. s. XVIII, jfr äfven under *e*; *kämme, -a* (Mess. 23, 69) motsvarar det gamla v. *kæmba,* som förhåller sig till nybildningen *kamma* som t. ex. *läsa* till *låsa*; *städ* (*frå städ* Kolmodin Gen. Aeth. s. 301) är en omljudsform till *stad,* jfr da. *Sted*; *wärit* (Mess. s. 155) likaledes en sådan i förhållande till nsv. *varit,* jfr da. *været.* Andra fall se under formläran.

ä motsvarar nsv. *e* i

frästa 'fresta' (Börk Dar. s. 34), så dialektiskt ännu i nsv.; fsv. *fresta* o. *frästa*;

förträtt (Prytz G. I s. 13), *förträt* 'förtret' (Brasck Ap. g. s. 120, MGV s. 257), *förträteligt* 'förtretligt' (Brasck FP s. 71), jfr *förtrööt* nedan;

kädia (*kädior, guld-* o. s. v.) 'kedja' (Mess. s. 23 2 ggr, 25 2 ggr, 72 2 ggr, Rond. JR s. 103, Prytz G. I 1 gg, Chronander Bel. s. 145, 172, 173, 177; äfven annorstädes vanligt vid denna tid, t. ex. i skillingstryck från 1683, 1685), sannolikt under 1600-talet den normala formen; stundom dock äfven *-e-* t. ex. Chronander Bel. s. 145, 172;

mäd(h) 'med' (Mess. s. 247, Kolmodin Gen. Aeth. s. 301);

mädan (Mess. s. 199 m. fl. ggr, Brasck MGV s. 228), *emädan* (Chronander Bel. s. 174, Kolmodin Gen. Aeth. s. 277);

Mädelpa (Mess. s. 32);

nädan (Mess. åtminstone 4 ggr);

säd(h)an ([Holof. s. 25], Mess. s. 185, 188, 193 3 ggr, 198, 212, 213 m. fl. ggr, Rond. JR s. 26, Brasck Ap. g. s. 121, Beronius Reb. s. 347, Laurbecchius Simon Magus s. 249, Kolmodin Gen. Aeth. s. 274) — under 1600-talet sannolikt den normala formen —, *säden* (Mess. s. 253), *sän* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 274). Men *sed(h)an* (Mess. s. 43, 203, Brasck Ap. g. s. 121);

säger (*sägren, sägeren*) ([Holof. s. 37], Mess. s. 188, 210, 249 m. fl.); jfr y. fsv. *säger* (Rimkr. 1: 243);

swätt 'blod' (*Den röda s.* Kolmodin Gen. Aeth. s. 303), jfr *swättas* 'svettas' I. Erici Oecon. s. 107;

ägen, ägit (Mess. s. 252, Orf. o. Euryd. s. 100);

älend (Mess. s. 20), *älendigh(e)* (s. 57, 60); *ä* i dessa ord är under 1600-talet mycket vanligt;

äwigt (Orf. o. Euryd. s. 98 och för öfrigt regelbundet i samma källa), jfr Columbus *ävig* (Noreen s. XVIII); enl. Kristensen Ark. 17: 88 beror motsvarande da. form på en ljudlagsenlig öfvergång af $e > ä$ framför *v*. Dock förekommer vanligen *e(f)wig(h)* t. ex. Rond. JR s. 15, 68, 99, Brasck MGV s. 277; jfr äfven Girs G. I s. 142 m. fl.

Hit hör äfven *bälätte* (Mess. s. 213), hvarjämte *beläte(n)*.

Däremot är *gänom* (Putzdrummel s. 74) säkerligen uteslutande en talspråksform. Hit hör ej heller *skäpnar* 'öde' (Mess. s. 22), *skäpna(n)* (ib. s. 62, 63) = fsv. *skäpna*, da. *skjæbne*. Jag tillåter mig i detta sammanhang påpeka, att detta ord af lexikograferna med orätt brukar föras till *skapa*. Det är nämligen klart, att det närmast utgår från v. *skipa* 'ordna, bestämma' och förutsätter ett urgerm. **skip(x)nôn* > **skep-*. Ej heller är det utan vidare afgjordt, att ordet är identiskt med isl. *skepna*, fsv. *skäpna* i betydelsen 'skapnad' och (för isl.) 'skapad varelse': detta senare kan nämligen återgå på ett urgerm. **skap(x)nịôn* : *skapa*; dock talar fsv. *skipnadher*, nsv. *skepnad* snarare för, att det verkligen är formellt identiskt med fsv. *skäpna* 'öde' och att det af v. *skipa* förutsätter en annan ej uppvisad betydelse 'skapa'[1]. I alla händelser äro ä. nsv. *skäpna* och nsv. *skepnad* två olika bildningar, af hvilka den förra numera är utdöd och ersatts med nsv. 'öde'.

Ö motsvarar nsv. *e* i *förtrööt* 'förtret' (Prytz G. I s. 5) jämte *förträtt* (s. 13), hvarom ofvan s. 110; här föreligger naturligtvis ingen utveckling af *e* till *ö*, utan *förtrööt* är sannolikt en nybildning till *förtryta*, ipf. *-tröt*; *förträtt, förtreet* motsvarar mlt. *verdrêt* med *t* i anslutning till *förtryta*; därjämte fanns under 1500-talet ett *förtrått* (P. Brahes krön. s. 59), som på samma sätt förhåller sig till mlt. *verdrot*. — Vidare: *gönom* 'genom' (hos Mess. mycket vanligt, t. ex. BM s. 180 och för öfrigt regelbundet, Chr. s. 238, 240, 252, 254, 256), ännu vanligt i ovårdadt talspråk; om *gänom* (Putzdrummel s. 74) se ofvan.

[1] »Rotvariationen» *skap* ~ *skip* är sålunda säkert bestyrkt.

ö motsvarar nsv. (kort, öppet) *o* i *aftörka* 'aftorka' (Börk Dar. s. 43), jfr fsv. *forthørka* samt t. ex. da. *tør,* omljudd biform till *torr*; *clöster, -t(e)ret* 'kloster, klostret' (Rond. JR s. 98 3 ggr, 99, 101, 103, Mess. s. 182 [1]), fsv. *kløster,* hvarjämte *klåstren* (Mess. s. 246), *klostret* (Brasck Ap. g. s. 203), fsv. *kloster* [2]; *förhöpningh* 'förhoppning' (Mess. Disa); *nörr* 'norr' (Rond. JR s. 36, 42), jfr fsv. *nør* 'norr' (se Sdw. under *nor,* adv.), *nörre* 'norra'.

ö motsvarar nsv. *u* i *förster* 'furstar' (Mess. s. 39), *förstinna* (ib.), af en omljudd stam *fyrst-*; *tönnor* 'tunnor' (Chronander Bel. s. 132), af fsv. *tynna,* men *tunnor* (Mess. s. 104).

ö motsvarar nsv. *y* i *böx'* 'byxa' (Chronander Bel. s. 135), jfr Bellman: *böxa,* om växlingen *ö—y* se Kock Ark. 9: 82; *gröm(t)* 'grym(t)' (Mess. s. 133, 182), *ö*-ljud någon gång redan i y. fsv., se för öfrigt Kock Ark. 9: 65 och där citerad litteratur; *knöpla* 'knyppla' (Mess. s. 66), jfr ty. *klöppeln,* hvaraf sv. *kn-* genom dissimilation; *löcka* 'lyckas' (Rond. JR s. 74), jfr *löckan* (Tob. com.), sannolikt dialektformer, d. v. s. lån från de dialekter, som icke i väsentlig grad legat till grund för det nuvarande riksspråket, annars regelbundet *lycka, -e* t. ex. Mess., Prytz; *löster* 'lyster' (Rond. JR s. 47, 48), men *lyster* (ib. s. 28 samt hos Brasck Ap. g. s. 199, 200, 202); äfven *löster* fattar jag som en dialektform af samma art som *löcka*; *ohöflat* 'ohyflad' (Mess. s. 26); *borthröma* (ib. s. 115), *römde, borthrömde* (ib. s. 148, 156, 221) = y. fsv. *römde*; *skrömterij* 'skrymteri' (ib. s. 230), jfr fsv. *skrymta* och *skrömta.*

B förekommer under första hälften af 1600-talet icke sällan inskjutet mellan *m* och *l,* såsom *gamble* (Mess.), *förnämblige* (Brasck), *mumbla* (Chronander). Inskottet är som bekant karakteristiskt redan för den äldsta fsv.; på 1600-talet hade det dock sannolikt försvunnit i uttalet. Knappast heller hördes *b*-et ännu i *lamb* (Brasck Ap. g. s. 118).

D kvarstår i *i fiord* 'i fjor, i fjol' (Gustaf II Adolf s. 117).

d har inkommit i inf. och pres. part. af *förebrå,* fsv. *for-*

---

[1] *Clöstret* äfven Girs G. I s. 148.

[2] *kløster* = feng. *clauster* (eller lat. *claustrum*), *kloster* = mht. *klôster*; se Björkman Sv. landsm. XI. 5: 13.

bra : *förbrådandes* (Girs G. I s. 21), sannolikt genom analogi från fsv. ipf. *forbradhe* 'förebrådde' [1].

D motsvarar nsv. *t* åtskilliga gånger i *dy* (Mess. s. 23, 217, 220, 221, 246, Börk Dar. s. 13, vanligt hos Lindschöld), *för dy* (Mess. s. 202, Disa 1687, s. 39), i obetonad ställning uppkommen och numera försvunnen [2] biform till *ty* (jfr *du* ~ *tu*, *då* ~ *tå* o. s. v. under *t*); *ty* förekommer regelbundet hos Rond. JR. — 'Ändtligen, slutligen' heter Mess. s. 21 och Rond. JR s. 23, 48 *ändeligh (ende-)*, jfr Salb. *ändeligen* och *ändteligen* (Andersson s. 42); *handtverk* har hos Brasck FP s. 93 formen *handwärck*, jfr *handwärkzmän* (Chronander Surge s. 62). — Om *d* i *täd, däd* se ofvan s. 78. — Ipf. af *förmå* heter ännu, äfven mot århundradets slut, *förmåtte* (t. ex. Orf. o. Euryd. s. 97) = fsv. *formatte*.

Bortfallet af *dh* i *tiender* (Brasck Ap. g. s. 133, MGV s. 294, A. Oxenstiernas skr. o. brefv. II. 3: 373), *tyender* (Asteroph. Tisbe s. 15, 16, men *tid-* ib. s. 16), *tiander* (Brasck MGV s. 259) är redan fsv.; jfr fsv. *tyande* o. s. v., se Sdw. Ordb. [3].

I *fiäär* 'fjäder' (Mess. s. 59) har *d* bortfallit framför *r* t. ex. i best. f. *fiädhren*, pl. *fiädhrar*; jfr da. *fjær*; andra ex. se förf. Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 87, till hvilka kunna läggas sv. *merafton* : fsv. *miþer aptan* (jämte *miþaptan*), sv. dial. *vergå* 'vidgå', fsv. *wiþerganga*. Däremot torde de förut omnämnda *bröör* 'bröder', *kläär* 'kläder', *heer* 'heder' uteslutande ha tillhört talspråket, och förlusten af *d* i dessa ord beror snarast på ett denna språkart tillkommande, under vissa förhållanden inträffande konsonantbortfall mellan två vokaler; se ofvan s. 77.

Om det vanliga, hufvudsakligen i talspråket uppträdande bortfallet af *d(h)* i slutljud se ofvan s. 75 f., mellan två konsonanter s. 77, om assimilationen *nd* > *nn*, *dn* > *nn* s. 85 f.

F, väl uttaladt *v*, förekommer ännu i *braff* (Brasck Ap. g. s. 206), nsv. *bra*. Pl. *brafwa* (Brasck FP s. 41). Om formen *braa* (skökan Bacchis, Moræus Vit. s. 407) se ofvan s. 80.

---

[1] Äfven i den fsv. infinitiven *forbrodz* 'förebrås', som jag antecknat från Speculum virginum (SFS s. 217), synes ett *d* analogiskt ha inträngt, kanske dock blott i ortografin?

[2] Etymologiskt identiskt med *dy(medelst)*.

[3] Jag anför här i förbigående *gniare* 'gnidare' Dalin Argus 1: 57 (2 uppl.), väl anslutning till *gni* 'gnida'?

f står utan synbar etymologisk anledning i *lifsmare* 'lismare' (Chronander Bel. s. 135) = fsv. *lismare*.

Om *f* för *p* framför *t* se ofvan s. 82.

G motsvarar *j* i *lögor* 'löjor' (Rond. JR s. 51), fisken kallas ännu i flera dial. *löga*; jfr Andersson Salb. gr. s. 60. Däremot har *gh* i *mögheligh* 'möjligt' (Rond. JR s. 22) vid denna tid uttalats som *j*; jfr *omöyelighit* (ib. s. 95)[1] samt under *j*.

g motsvarar nsv. *v*-ljud i *sogel* 'sofvel' (Mess. Disa), ännu vanligt i dial., däremot *sofwel* (Gustaf II Adolf s. 513); jfr fsv. *sufl, sughl* och Noreen Aschw. gr. § 273, 2.

g uppträder utan motsvarighet i nsv. i *fruger* (Mess. s. 27, 39, 42), *jungfruger* (ib. 39, 42), hvarjämte dock äfven *jungfruer, jungfrwr*; *skråger* 'skrån' (Gustaf II Adolf s. 277 2 ggr). Rond. JR s. 49 har *siögha strand* 'sjöstrand', Gustaf II Adolf s. 184, Orf. o. Euryd. s. 98 *siögar* 'sjöar', af ä. **siø(w)a(r)strandh, sioastrandh,* och **siø(w)ar, sioar.* Om detta »*g*-inskott» se Noreen Ark. 1: 156, Aschw. gr. § 273, Andersson Salb. gramm. s. 62 och där citerad litteratur. Om *stog* 'stod' se ofvan s. 84.

Den normala formen för 'dock' är hos Mess. *dogh,* mera undantagsvis *doch* (t. ex. s. 51, 61, 64, 67). Detta *dogh* har i nsv. blifvit *då,* hvilket numera icke kan skiljas från det tonlösa adv. *då*[2]. På samma sätt är *åg,* som i Orf. o. Euryd. regelbundet förekommer för *och*[3], förstadiet till nsv. *å.* Formen *åg* måste snarast betraktas som en talspråksform och hör sålunda egentligen hemma i föreg. kap.

Om talspråket tillkommande bortfall af *g(h)* i slutljud se s. 79.

För öfrigt hänvisas i fråga om uttalet af bokstafven *g* till Andersson Salb. gramm. s. 54 följ.

H uppträder utan etymologisk grund och nsv. motsvarighet i *härholt* (Mess. s. 24), *herhold, här-* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 297, 300, 304 m. fl.)[4], men *härolt* (Mess. s. 25), nu

[1] I den under 15- och 1600-talen icke ovanliga skrifningen *eigen, eigit* 'egen, eget' ser jag ett beteckningssätt för *j*-ljudet (uttal: *ejen*); *g*-et i nsv. beror på anslutning till de böjda formerna.

[2] Jfr t. ex. *Släpper migh doch* 'släpp mig då' (Brasck MGV s. 239).

[3] Jfr äfven Bure (1611), Sv. Hof; se Beckman Ark. 11: 177, 214.

[4] Jfr Bellman: *härhåld.*

härold (se nedan s. 120); om ordet jfr för öfrigt Andersson Salb. s. 63.

Beträffande uttalet af *ch* i sådana ord som *prachtigh, macht* o. s. v. nöjer jag mig att hänvisa till Kock Fsv. ljudl. s. 69 följ., Hagfors Sv. landsm. XII. 2: 76 samt Schagerström Lånord med *kt* s. 91, Andersson Salb. s. 80, Noreen Col. s. XIII, Beckman Ark. 11: 165 och där citerad ä. nysvensk grammatisk litteratur. Här må blott påpekas, att äfven inhemskt *kt* stundom skrifves med *cht*, såsom *lächt, spächt* (Chronander Bel. s. 121).

Till belysning af *h*-bortfallet i förbindelsen *hj* må anföras *jwl* 'hjul, rota' (Mess. Sign. s. 119) — alltså från 1613. Skrifningen *hiern* 'järn' förekommer Chronander Surge s. 68. I några dialekter synes *h*-et ha bortfallit redan under 1400-talet; se Noreen Aschw. gr. § 312, 3. Jfr Noreen Col. s. XI.

Af intresse för kännedomen om tiden för *h*-bortfallet i förbindelsen *hw* äro skrifningarna *vilka* 'hvilka' (O. Rudbeck Bref 1: 42 [1666]), *hwetha* 'veta' (Carl XI i Hist. handl. XVIII. 2: 2 [1677]), *hwjda* 'vida' (Börk Dar. s. 46), *hvilkor* 'villkor' (Disa 1687, s. 43). I några dialekter tycks *h* ha försvunnit redan på 1400-talet; se Noreen Aschw. gr. § 312, 3. Å andra sidan har å vissa håll *h*-et kvarlefvat ännu på Aurivillii tid; se Noreen Col. s. X.

Då i adv. *häller* *h*-et stundom bortfallit, beror detta på sammanblandning med konj. *eller*, t. ex. *eij äller, icke äller* (Mess. s. 216, 225[1]), *ey meera eller* (Brasck FP s. 70); jfr *hwadh eller* 'vare sig' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *hwat hælder*: kanske har dock *h*-förlusten tagit sin början i detta senare mycket vanliga uttryck.

Omvändt förekommer i ä. nsv. *häller (-e-)* i stället för *eller*, t. ex. Gustaf II Adolf s. 238, 248, 538[2], vidare: *om — heller om* (Girs E. XIV s. 94), *anten — heller* (ib. s. 68).

J (ofta skrifvet *y*) uppträder regelbundet i *däjlig* (*deijelig* Mess. s. 30, *deylig, -heet* Chronander Bel. s. 163 m. fl.), fsv. *dægheliker*. — Om *j* i *wija* 'viga' o. d., *säja, slaijes* 'slagits' se ofvan s. 82 följ.

---

[1] Så äfven *icke eller* Salb. (Andersson s. 64).

[2] Ex. härpå äro hos Gustaf II Adolf synnerligen talrika.

Nästan regelbundet förekommer det, skrifvet *i* — under 1600-talets förra hälft i sbst. och verb — vanligen med stammen på *g* eller *k* — som i fsv. haft *i* i ändelsen, såsom (Messenius:) *dyrkia* (fsv. bl. a. *dörkia*), *försökia, hängia, kränckia, liggia, läggia (-e-), ryckia, sittia, skänkia, sättia, sänckia, tyckia, tänckia; drängiar, kyrkia, slängiar;* (Rond. JR:) *fiskia, liggia;* (Chronander Bel.:) *kryckian, skökian; täckia;* (Brasck Ap. g.:) *afskräckia, späkia.* Se utförligare Noreen Col. s. XII, Andersson Salb. s. 69. Därjämte *ligga* (Rond. JR s. 15).

Dessutom förekommer *j* — sedan fsv. tid — nästan regelbundet inskjutet mellan *i* och vokalerna *a, o,* t. ex. *nijo* (Mess. s. 209), *giffwa dija* (Rond. JR s. 30), *frija* 'fria (adj.)' (Prytz G. I s. 39). Under de senare årtiondena synes det dock ha bortfallit, åtminstone i talspråket, t. ex. *fyratio* (Putzdrummel s. 77). Jfr äfven *nyjaste* (Disa 1687 s. 37). Se om detta inskott Noreen Aschw. gr. § 328, 1 b, Col. s. XII. Samma ljud har i liknande fall antagligen funnits ännu i Hofs språk; se Beckman Ark. 11: 214.

I *öijar,* uttaladt *öjar* (Mess. s. 218), har *j*-et utvecklats ur det konsonantiska *i*-et i fsv. *øiar,* af ä. **øyiar* (Noreen Aschw. gr. § 126, 2 anm. 3). Jfr *möjor* (Tegnér): fsv. *møiar.*

Af v. *vilja* växla i pres. och inf. rätt ofta former med och utan *j,* t. ex. *willa* (Brasck MGV s. 270; rim: *förspilla*), *wille* (FP s. 63, MGV s. 299 och tidigare Mess. s. 55, Rond. s. 17), *willen* (Rond. JR s. 29 2 ggr, 31), men *willia* (Rond. JR s. 50), *willie* (Brasck FP s. 63, MGV s. 270), *willien* (Rond. JR s. 46). Jfr Lucidor (Norelius Ark. 1: 229). Om *wela* o. s. v. se under *e.*

j saknas i *cavaleer* 'kavaljer' = da. *kavaler,* motsvarande ett mlt. *kavaler* (jfr hos Berghaus 2: 102 plur. *kawwelleeren*[1]); *kesar(en), kesars* 'kejsare(n) o. s. v.' (Mess. s. 214, 215, 216, 218)[2] = fsv. *kesar*; vidare i *ne* 'nej' (Mess. s. 18), en annan bildning än *nej* (hvarom Kock Ark. 11: 139—140), som för öfrigt ensamt användes.

K saknas i den under förra hälften af 1600-talet mycket vanliga formen *napt* 'knappt' (Mess. s. 16). Om det hufvud-

[1] Påpekadt för mig af prof. F. Tamm.

[2] Den normala formen under 1600-talet är dock *käysare* t. ex. I. Erici Oecon. s. 296 (»276»).

sakligen i talspråket förekommande bortfallet af *k* mellan två konsonanter se ofvan s. 81.

Den gamla fsv. imperativformen *henk* 'häng', där *g* i samnordisk tid öfvergått till *k*, finnes ännu hos Messenius (s. 25: *henck*); se forml. Nsv. *g* motsvaras äfvenledes af *k* i *nook* 'nog, tillräckligt' (Mess. s. 57); jfr äfven *nock* (bonden Biörn ib. s. 32), däremot *nogh* (Truls ib.), jfr fsv. *nok, naak* (Sdw.) och Noreen Aschw. gr. § 261 anm.

L motsvarar nsv. *r* i *balberare* 'barberare'; om ordet se Andersson Salb. s. 42, SAOB.

Om *l* af *rd(h)* se s. 81; *ll* af *ld* se s. 84; om bortfallet af *l* i *kar* se s. 80 samt i *ska, te* 'till' se s. 80. Dessa företeelser tillhöra öfvervägande talspråket.

N motsvaras af nsv. *m* i *sanka* 'samka' (Börk Dar. s. 11), fsv. *samka, sanka*, nsv. (hvard.) *sanka*; *ynka* 'ömkan' (ib. s. 48).

Nästan regelbundet förekommer *frå, ifrå* (= fsv. *frā*); *från* dock t. ex. Mess. s. 55[1].

Den gamla formen *antigen* (utan *n*) lefver kvar ännu hos Gustaf II Adolf (s. 248 [1621]); i SAOB anförd senast från 1578.

Om assimilationen *nd* > *nn* se s. 85.

P förekommer ännu under första hälften af 1600-talet rätt ofta inskjutet mellan *m* och *n, t*, t. ex. *fampn* (Mess. s. 50), *nampn* (ib. s. 28, 55, 57), *nämpnd, stämpnd* (ib. s. 58), *wälkompne* (ib. s. 55), *fämpton* (ib. s. 41), *nogsampt* (ib. s. 28), *sömpn* (Rond. JR s. 14). Sannolikt har *p*-et i denna ställning just vid denna tid försvunnit. Jfr Mess. s. 79 *warmt*. Chronander Belesn. s. 99 (1649) har *vpkomne*, s. 115 *gömdt*; men därjämte *fampn, nampn* och *nogsampt* — som det synes regelbundet. Att åtminstone under senare hälften *p*-et var stumt i förbindelserna *mpn, mpt* framgår af grammaticis vittnesbörd; jfr Noreen Col. s. XV. Om växlingen *mpn* ~ *mn* i ä. nsv. se för öfrigt Kock Ark. 16: 258 följ.

p saknas i *trumetare* 'trumpetare' (Mess. s. 105), vanligt vid denna tid, t. ex. Salberg (Andersson s. 82) och tidigare i Bib. 1541; jfr mht. *trumet* 'trumpet'; därjämte *trompetare* Col. Ännu Bellman har *trummeta*[2]. Om bortfallet af *p* i *skart* 'skarpt' se s. 81.

[1] Om förhållandet mellan *frå* och *från* se Kock Ark. 6: 31, 11: 131.

[2] Om dessa och hithörande ord se Prellwitz Bezz. Beitr. 22: 106 f.

R finns ännu kvar i *morster* 'moster' (Brasck MGV s. 239), af fsv. *modhirsyster, Westeråhrs* 'Västerås' (Prytz G. I s. 42), fsv. *Wæstra Aros*; jfr äfven *fästerman* 'fästman' (Asteroph. Tisbe s. 44), fsv. *fæsteman,* men isl. *festarmaðr* och fsv. *festirkona* SML. I *nabor* 'nabo, granne' (Mess. s. 7) = fsv. *nabor* beror det på mlt. *naber, nabur*; *nabo* är däremot fsv. *naboe.*

Utan motsvarighet i nsv. förekommer det äfven i *grannerligh* 'granneligen' (Mess. s. 202)[1], jfr y. fsv. *granneliga, rederligen* (Chronander Surge s. 11), jfr fsv. *redhelika*; jfr från 1500-talet: *grannerliga* (P. Brahes kr. s. 21) och *mannerligen* (ib. s. 12), men y. fsv. *manneleghen.* Däremot saknas det i *wisseligh* 'visserligen' (Rond. JR s. 65), jfr y. fsv. *wisseliga*; dock förekommer i våra källor (t. ex. ib.) äfven *wisserligh,* hvarom nedan i formläran under adverben. Detta inskott, som äfven i fsv. tid var mycket vanligt i ord på *-liker, -lika,* beror tydligen på inverkan från sådana bildningar som *faþer-, innerliker* o. s. v.; se Noreen Aschw. gr. § 333 anm. Minnen häraf äro i nsv. *evinnerligen, sannerligen* samt det nyss omnämnda *visserligen.*

r har genom dissimilation bortfallit i *fodra(r)* 'fordra(r)' (Chronander Surge s. 62 och ofta äfven annorstädes, t. ex. Stiernhielm); så också i nsv. talspråk.

Om ett talspråket utmärkande, i obetonad ställning uppkommet *r*-bortfall i *ä, va, ha, plä* se ofvan s. 79 följ.

S saknas oftast i det substantiv, som styres af prep.-uttrycket *för — skul(l),* t. ex. *för hunger skul* (Mess. s. 11), *för theras Syster skul* (ib. s. 44); jfr Andersson Salb. s. 48.

T motsvarar nsv. *d* i uddljudet af flera pronomina och adverb, som i urnord. börjat på *þ,* hvilket i betonad ställning blifvit fsv. *þ,* (ä.) nsv. *t,* i obetonad fsv. *ð,* skrifvet *þ,* nsv. *d*: *tu* 'du' (vanligt hos Mess., tämligen regelbundet hos Rond. JR[2]), men *du (dw)* Mess. s. 50, 66 samt regelbundet senare i Orf. o. Euryd.; *tig(h)* (Mess. flera ggr, Rond. JR regelbundet, *tig* ännu i Orf. o. Euryd. s. 95); *tin* 'din' (Mess. flera ggr); *tå* 'då' (Mess. flera ggr, regelbundet hos Rond. JR och Prytz G. I), men *då* Mess. s. 39; *täd(h)an* 'dädan' (Mess. flera ggr, Rond.

[1] Dock vid denna tid äfven *granneliga,* t. ex. I. Erici c. 1640.

[2] Af andra 1600-tals skrifter, där samma förhållande äger rum: Sigfridi Gåås Kong (1619), Schroderus Om hoflefv. (uppl. 1675).

JR s. 41); *tij(d)t* (Mess. Disa[1], Rond. JR s. 41, 67, 68), men *dijt* (Mess. s. 177, 217). Jfr Noreen Col. s. XVI[2].

Om formerna *thet (thz), the, them, then, thenna* har jag icke fört utförliga anteckningar. De äro emellertid de regelbundna hos Rond. JR och Messenius.

Den ofvan (s. 77) omtalade redan i y. fsv. uppträdande öfvergången af *ð (dh)* till (*th* och) *t*[3] är synnerligen talrikt representerad, ja, *t*-formerna synas betydligt öfverväga de på *-d(h)*. Ex. från Mess.: *öffuat* (s. 1), *celebrerat* (ib.), *tilsport* (s. 14), *sendt, sändt* (s. 15, 59), *kastat* (s. 24), *ohöflat* 'ohyflad' (s. 26), *förstört* (s. 28), *kallat* (s. 55), *hördt* (s. 60), *åtskilnat* (s. 191), *warnat* (s. 203), *hugnat* 'hugnad (sbst.)' (s. 204), *förbannat* (s. 253; jfr Brasck Ap. g. s. 120), *klädebonat* (Mess. s. 255); från Rond. JR: *loffwat* (s. 41), *bastat* (s. 79), *hängdt* (s. 105) m. fl. m. fl.; Brasck Ap. g.: *förwillat* (s. 113), *förblindat* (ib.), *lossat* (s. 114), *marknat* (s. 202)[4]; Brasck MGV: *plågat* (s. 257), *ährat* (s. 278); Chronander Bel.: *oskrymptat* (s. 171), *omwårdnat* (s. 189), *antastat, fastnadt* (s. 192); Putzdrummel: *lööslifwat, godhiertat* (s. 73); Börk Dar.: *lefnadt, trefnadt* (s. 46), *wyrdnat* (s. 48). Därjämte förekomma dock af samma ord stundom former på *-d(h)*. Formerna på *-t* voro vanliga långt in på 1700-talet, t. ex. hos Hof (Beckman Ark. 11: 215) och Bellman. Som synes äro de enstafviga orden på *-t* för *-d(h)* mera sällsynta: ofvan ha *sändt, hördt* och *hängdt* anförts; de måste väl betraktas som påverkade af de flerstafviga, där *ð* stått i relativt obetonad ställning. Däremot äro *fält* 'fälld' (Chronander Surge s. 73) och *stält* (Mess. s. 39) icke att föra hit: de motsvara fsv. *fellt(er)*, hvarjämte *-der*, och *stællt(er)*; se nedan. I detta sammanhang må äfven omnämnas sbst. *bordt* 'bord' (Mess. s. 24), *frögdt* 'fröjd' (ib. s. 29, 30); jfr liknande ex. Noreen Aschw. gr. § 260, 7 anm. 6.

---

[1] Sida ej antecknad.

[2] Ännu i dag växlar i t. ex. det finnländska Pargasmålet *t* och *d* efter ofvan angifna ljudlag; se Thurman Sv. landsm. XV. 4: 18, där öfrig litteratur i frågan finnes förtecknad.

[3] Se Noreen Aschw. gr. §§ 257, 2, 260, 7 och där citerad litteratur.

[4] Därjämte *marcknadh* (Mess. s. 24).

Om *härholt* (Mess. s. 24), *härolt* (s. 25) har i annat sammanhang talats s. 114, 115.

Om *t*-et i imper. *bindt, hålt,* ipf. *galt, hölt, wölt, bant,* som har urnordiska anor, och det analogiskt inkomna i *fant, want* se nedan under formläran (verben).

Formen *plattrar* 'pladdrar' (Brasck Ap. g. s. 206) beror väl på ordets onomatopoetiska karaktär.

t kvarstår ännu i *watzlan* 'vasslan' (Rond. JR s. 37, 40 m. fl.), fsv. *vatle*; samt i de ofvan nämnda *bindt, bant* o. s. v. — Utan motsvarighet i nsv. uppträder det i *longst, långst* 'långs, längs efter' (Gustaf II Adolf s. 255, 256); bildningen är af samma art som *äljest* och *straxt* i förhållande till ä. *äljes, strax.*

t saknas i *tissel* 'tistelstång' (Mess. s. 51) = isl. *þísl, tisl* Spegel, östg. *tisel,* se för öfrigt Lindgren Sv. landsm. XII. 1: 157. Om bortfallet af *t* i *Ösgöthan* se ofvan s. 81, om assimilationen af *ts* > *ss* s. 86.

V (w) motsvarar nsv. *b* i *drawant* 'drabant' (Gustaf II Adolf s. 250), mlt. *dravant.*

v (w) finnes utan nysvensk motsvarighet i *Jesuviter, Jesuviten* (Brasck MGV s. 259, 272); jfr *Jesuwiter* i ett skillingstryck från 1634; *v*-et härstammar från ä. ty. *Iesuwiten.*

Med afseende på växlingen af formerna *stuga* och *stufva,* den senare och ursprungliga numera blott dialektisk, har jag antecknat: *frustuffmö* (Mess. s. 15), *stenstuffuan* (ib. s. 21), *frustuffua* (ib. s. 27), men *frwstugun* (ib. s. 43).

Om *ble* 'blef', *ga* 'gaf' se s. 80.

Lång vokal för nsv. kort sådan uppvisa:

framför *k*-ljud:

blek, bleek 'bläck' (Mess. s. 39, 137; rim: *leek*), *bleekhoorn* (Rond. JR s. 51); folketymologisk ombildning?; fsv. *blæk*;

streek '(streck) slag' (Sutor Nicolaus, Brasck Ap. g. s. 200); jfr mlt. *streke* m. ds.;

weekan 'veckan' (Brasck Ap. g. s. 203), *wijkor* (Mess. s. 128);[1]

ögnebleek 'ögonblick' (Mess. s. 61);

framför *m*-ljud (jfr härtill Noreen Col. s. XX):

bortröma 'rymma bort' (Mess. s. 115);

[1] Därjämte stundom *wicka*; citat se Grip Sv. landsm. XVIII. 6: 43.

göma 'gömma' (Mess. s. 115);

heeman, heema 'hemma' (Brasck FP s. 7, 9) jämte *hemma* (ib. s. 11) och *hemman,* se nedan under adverben;

skräma 'skrämma' (Börk Dar. s. 32) jämte *skremma* (Mess. s. 27);

skäma 'skämma' (Mess. s. 119), men *skämma* ib. s. 71;

(be)swijmer 'svimmar' (Mess. s. 71) jämte *swimmar* (Börk Dar. s. 41);

tijma(n) 'timme(n)' (Mess. Disa, Girs G. I s. 140, Börk Dar. s. 31), *timar* (Rond. JR s. 32), jfr Noreen Col. s. XX [1];

framför *n*-ljud:

ween 'vän' (Mess. s. 134; rim: *seen*);

framför *p*-ljud:

dråpar 'droppar' (Chronander Bel. s. 148);

skepen 'skeppen' (Rond. JR s. 50), *skeep* (Brasck FP s. 94), vanlig form vid denna tid, se förf. Ark. 4: 297;

taapar 'tappar' (Mess. s. 193), vanligt i nsv. dial.; därjämte *tappat* hos A. Oxenstierna;

framför *r*-ljud:

döör 'dörr' (Mess. s. 31), *dör* (ib.), *dören* (ib. s. 70, Börk Dar. s. 14), vanlig form i ä. nsv., se förf. Ark. 4: 297;

näsebåårar 'näsborrar' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 167), fsv. *næsaborar*;

spårar, sporar 'sporrar' (Mess. s. 43, Chronander Bel. s. 158), vanlig form i ä. nsv.;

framför *s*-ljud:

nyys 'nyss' (Girs E. XIV s. 82); kanske dock arkaiserande stafning;

framför *t*-ljud:

heeta 'hetta' (Moræus Vit. s. 407), men *hettan* (Börk Dar. s. 40) [2];

skoot 'skott' (Mess. 27), osäkert;

---

[1] Formen synes vara den normala under 1600-talet. Någon gång uppträder dock äfven en form med *mm,* t. ex. *timmen* (Brasck Ap. g. s. 111).

[2] Den långvokaliska formen synes under 1600-talet ha varit den normala i skriftspråket; *hetta(n)* är vid sitt första uppträdande möjligen att betrakta som en blott talspråksform.

sweth 'svett' (Börk Dar. s. 10) jämte *swätt* (Kolmodin, se under *ä*);

weet 'vett' (Mess. s. 44, Prytz G. I s. 49 m. fl.), *weth* (Börk Dar. s. 10), vanligt i nsv. dial.

En under 1600-talet vanlig form var *stana* 'stanna', t. ex. *stana* (Gustaf II Adolf s. 257 m. fl. st.; Spegel Guds verk s. 154, rim: *mana*), äfven på början af 1700-talet: *stahna* (Geisler Hans. 4: 339 [1709]; rim: *bahn-*); *stanat* (Orf. o. Euryd. s. 97), andra ex. se Andersson Salb. s. 44. Däremot *stadnom* (Brasck Ap. g. s. 123), hvars *d* dock vid denna tid ej uttalats, *stanna* (Orf. o. Euryd. s. 99). Sannolikt föreligga här representanter för två skilda dialektgrupper, där *-dhn-* utvecklats på olika sätt. Kanske har *stana* uppkommit af ett yngre (dialektiskt) p. pf. **stain* med intervokaliskt bortfallet *dh*; jfr t. ex. *tiender* ofvan?

Dessutom kvarstår sedan äldre tid fördubbling af vokaler i en mängd fall, där säkerligen uttalet redan nu var det nysvenska, t. ex. *een* (obest. art.), nästan regelbundet hos Mess., *heem* : *reem* (Mess. s. 43), *tijn* (mask. o. fem., vanligt hos Mess.), *troodt* (ib. s. 56) o. s. v.

Om *doter* se ofvan s. 88.

Lång vokal i andra stafvelsen har i motsättning till nsv. äfven *sammeet* (Mess. s. 63) — jfr *samet* Rond. JR s. 56 — med hufvudtonen på ultima. I *sammetz pung* (Rond. JR s. 28) fordrar metern den nuvarande accenten.

Kort vokal för nsv. lång sådan uppvisa:

framför *b*-ljud:

sabbel (Brasck Ap. g. s. 134, 136), så äfven i Arwidssons Sv. folksånger, jfr Noreen Col. s. XX; Bellman har en gång *kabbel* 'kabel';

framför *k*-ljud:

backa 'baka' (Ber. om Wästindien s. 25); jfr SAOB;

dieckne 'djäkne' (Prytz G. I s. 58);

räcknad (Chronander Bel. s. 165), *räcknar* (ib. s. 137)[1], *vpräcknar, -ch-* (ib. s. 164, 172), *räcknas* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 139), *räckningar* (Ber. om Wästindien s. 23)[2];

---

[1] Äfven hos Lucidor (Norelius Ark. 1: 232).

[2] Jfr från 1500-talet: *uthräckna* P. Brahe Oecon. s. 51 (1585).

siuckdom (Mess. s. 4), *siuck* (Mess. s. 219, 220), *siuckna* (I Erici s. 382);

steckte 'stekta' (Rond. JR s. 67);

säckre 'säkra' (Brasck Ap. g. s. 167);

uppwackna (Rond. JR s. 103);

åcker 'åker (sbst.)' (Brasck Ap. g.).

Om vokalförkortningen i slika fall se Kock Fsv. ljudl. s. 390.

framför *l*-ljud:

skolle 'skola (v.)' (Mess. s. 20), *skollen* 'skolen' (Rond. JR s. 8, 18, 32, 46); mycket vanliga former i Holof. o. Jud. (c. 1599); jfr Schacktafvelslek *I skollen*;

skäll 'skäl' (Rond. JR s. 35, Brasck Ap. g. s. 167, 168) jämte *skääl* 'vett, förstånd' (Rond. JR s. 11);

wäll 'väl' (ytterst vanligt hos Rond. JR t. ex. från bokens första hälft s. 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17 2 ggr, 18, 19, 20, 22, 25, 29, 32 2 ggr, 33 2 ggr, 40, 41, 45, 59, Mess. s. 117, Brasck MGV s. 258, Chronander Surge s. 16, 17 m. fl. ggr, Kolmodin Gen. Aeth. s. 276, 281, 282, 293), *farwäll* (Rond. JR s. 40 2 ggr), *fa(a)r(a), -er* . . *wäll* (Rond. JR s. 32, Brasck FP s. 12, 19, 43, Ap. g. s. 207 m. fl.), *lijkwäll* (Brasck Ap. g. s. 205); dock äfven *wäl, wel,* ehuru ej så ofta, t. ex. Rond. JR s. 13 2 ggr, 15, 40, 41;

framför *m*-ljud (jfr härtill Noreen Col. s. XX):

damm 'dam, fruntimmer' (Chronander Bel. s. 140, Putzdrummel s. 81); jfr *damme* Chronander Surge s. 25 (rim: *samme*);

gammar 'gamar' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 164);

grämmer 'grämer' (Prytz G. I s. 34);

lam, adj. (Mess. s. 22; rim: *skam*), *lamme* 'lama' (Mess. Disa), *lamman* (ack. sg. ib. s. 22); under 1600-talet vanlig förkortning, se förf. Ark. 4: 296, där andra ex. anföras; om utvecklingen af kvantitetsförhållandena i den fsv. ljudförbindelsen kort $a + m$ se Kock Sv. landsm. XI. 8: 42 följ.;

framför *n*-ljud:

ennesta 'endaste' (Rond. JR s. 71), till fsv. *enister*[1]; jfr dock äfven *eneste* ib. s. 43;

honnig 'honing' (Ber. om Wästindien s. 25); jfr fsv. *honnog(h)* några ggr enl. Sdw.;

[1] Eller möjligen *enaster*; se nedan.

sonn 'son' (Asteroph. Tisbe s. 14), jämte *son*; jfr Noreen Col. s. XIX;

synnas 'synas' (Börk Darius s. 32), *synnes* 'synes' (ib. s. 4, 5, 43). På grund af dessa former ser det ut, som om det hos Stiernhielm förekommande *synnes,* hvilket af Tamm s. 45 förses med ett (!), icke bör betraktas som skriffel;

jfr *förmånn* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 124);

framför *p*-ljud:

luppit 'lupit' (Girs E. XIV s. 71), *afluppen* (Gustaf II Adolf s. 156) [1];

wappen 'vapen' (Gustaf II Adolf s. 205 [1], Börk Dar. s. 29 2 ggr), jfr Noreen Col. s. XX;

jfr *skippa rätt* Lindschöld (Hans. 4: 146), där väl *pp* uppkommit i svagbetonad ställning (i uttryck sådana som det, i hvilket verbet här uppträder); äfven Gustaf II Adolf (s. 156) har *skippa lagh och rätt*; dock synas de hos honom förekommande dubbelskrifningarna litet bevisande, hvarom s. 125;

framför *s*-ljud:

läder-påsse 'läderpåse' (Dahlstierna Hans. 6: 104 [1691]); jfr *possen* 'påsen' Holof. s. 33, 52 [2]; formen har dock sannolikt uppkommit i sammansättningar, se Noreen Sv. etym. s. 31;

tössan 'tösen?' (Dahlstierna Hans. 6: 104 [1691]); ordet är = no. *taus*; se för öfr. närmare B. Magnússon Ólsen Ark. 18: 199 följ.;

framför *t*-ljud:

flättande 'flätande' (Mess. s. 28), fsv. *flätta,* isl. *flétta*; därjämte *fläätade* (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166);

trätta, sbst., *trätto, trättor* (Mess. s. 29, 55, 56, 57, 148, Brasck MGV s. 223, 226, Chronander Surge s. 13), *trätta,* verb (Brasck MGV s. 223), fsv. *þrætta*; se förf. Ark. 11: 348, Kock 13: 164; därjämte *träta* v. (Chronander Bel. s. 193; rim dock: *rätta*).

---

[1] Om dubbelskrifningarne hos G. II A. se dock s. 125.

[2] Emellertid kräfver kvantiteten o. ortografin en särskild liten undersökning; jfr t. ex. *ducka* 'duka' s. 41; *skolle* 'skola', *skollom, skollen* s. 4, 6 3 ggr, 27, 31; *görre* 'göra', *görrom, görren* s. 6, 7, 9, 18, 27, 30, 33, 41, 45, 48 m. fl., men *göre* s. 6, *gørenn* s. 39; *warra* 'vara' s. 46, men *warer* s. 48. Nsv. *nn* motsvaras stundom af *n* t. ex. *wunit* 'vunnit' s. 9, *mone* 'månne' s. 10, *saningen* s. 18.

På grund af obetonad ställning har vokalen förkortats i:

låtta 'låta' (Mess. s. 222)[1], men vanligen *låta*; *lätte* 'läte' (Chronander Surge s. 19); jfr imper. *lätt* nedan;

wetta 'veta' (Hund E. XIV vanligt, t. ex. str. 465: *wette*, Mess. s. 51, 70 m. fl., Gustaf II Adolf vanligt, t. ex. s. 480, Prytz G. I s. 20), *wettat* (Börk Dar. s. 4), men *weta* (Mess. s. 71); vokalförkortningen i detta ord är under 1600-talet ganska vanlig, se Noreen Col. s. XX, förf. Ark. 4: 296[2];

lätt 'låt (imper.)' (Rond. JR s. 37, 51, Chronander Bel. s. 186, 187 [men s. 187 äfven *lät see*], Surge s. 19, 31[3]), eljes i regel *lät*; *lätt* 'lät (ipf.)' (Girs G. I s. 19) jämte *lät* ib.;

mott 'mot' (Mess. s. 190, 258), jfr *emott* i y. fsv. (t. ex. Rimkr.), P. Brahes kr. s. 6, 33, annars vanligen *mot, emot*;

ått 'åt' (Rond. JR s. 12 2 ggr, 15, 77, 79: *frågher honom ått*, 98), vanlig form, *heem ått* (ib. s. 16, 36); därjämte *(å)åt* (s. 16, 24, Mess. s. 71 m. fl.).

Jfr från fsv. tid t. ex. *utt* (Upl. L. WB 7: 2 flera ggr).

Dessutom uppträder kort vokal i:

bälätte 'beläte' (Mess. s. 213), hvarjämte *beläte(n)*;

bråttar 'bråtar' (Girs G. I s. 199);

förträtt 'förtret' (Prytz G. I s. 13), jfr s. 110;

nött 'nöt, nux' (Brasck MGV s. 279);

skutte 'sköto' (Hund E. XIV str. 314) jämte *skute* (ib. str. 356); *skutten* 'skjuten' (Girs G. I) jämte *skutne* (ib. s. 144).

Särskildt i Gustaf II Adolfs skrifter är lång konsonant, där nsv. har kort sådan, mycket vanlig[4], men denna punkt i Gustaf Adolfs språk eller ortografi fordrar en särskild undersökning,

---

[1] Så ofta äfven under 1500-talet, t. ex. P. Brahes kr. s. 3, 56. Emellertid är dubbelskrifning i denna källa mindre bevisande; jfr t. ex. formerna *olicka, tall* 'tal', *vanne, farritt, warridt, gatturna* ib. s. 54.

[2] Så äfvenledes under 1500-talet, t. ex. P. Brahes kr. s. 3, 40, 54; jfr not 1.

[3] Jfr äfven Lindschöld Hans. 4: 145 många ggr.

[4] *ricke* 'rike' s. 113, *Pannekacka* s. 257, *Äcke* 'Åke' ib., *licka* 'lika' s. 258, *bewecka* s. 480, *brucka* 'bruka' s. 490 2 ggr, *förorsackas* s. 482, *förlickas* s. 490, *orsacken* ib.; *tallat* 'talat' s. 482; *förrelöpper* s. 484, *skrappas* s. 283; *förlenner* 'förlänas' s. 256, *terminnens* s. 482, jämte *förlener* s. 258; *förrestå* 'förestå' s. 257, *ärrender* s. 476, *warra* 'vara' s. 482, *ärret* 'är det' ib.; *bytte* 'byte' s. 258, *Statterne* s. 476. Härmed bör sammanhållas Gustaf Adolfs tyska ortografi: *gewessen, disses, vormutten* (s. 448) o. s. v.

hvarför lösryckta exempel här endast skulle åstadkomma förvirring: dylika ha här därför uteslutande anförts, när de styrkas genom belägg från andra håll. Ett liknande förhållande äger som nämndt för 1500-talets vidkommande äfven rum med Per Brahes kr.

Beträffande accenten må nämnas, att hufvudtonen låg (eller kunde ligga) på första stafvelsen i *förnäm* (Lindschöld Hans. 4: 157), *patron* (Börk Dar. s. 14, 22) = vissa nsv. dialekter; på slutstafvelsen i *pappir* (Mess. s. 137), jfr ty. *papier, tobaak* (Chronander Bel. s. 153).

I en hel mängd fall låg, i motsats till bruket i nsv., hufvudtonen på senare leden af ett sammansatt ord. Ex.: *förmaak* (Mess. s. 27), *syskrijn* (s. 67), *systool* (s. 66), *syylspeet* (s. 61), *trooheet* (s. 63), *åtråå* (s. 62), *framgångh* (s. 159), *samweet* (Chronander Surge s. 12, Brasck Ap. g. s. 123)[1]. Dock synes i analogt bildade ord hufvudtonvikten äfven ha kunnat hvila på första stafvelsen. Om dessa under 1600-talet vanliga betoningsförhållanden se Kock TfF NR 3: 247, Sv. akcent 2: 247 följ., Noreen Col. s. XXI.

2. Till formläran.

Substantiven.

a) starka deklinationen sing.

Nom. sg. på *-er* af starka maskuliner förekommer — utom i skymford och dylika nedsättande benämningar, där denna ändelse är mycket vanlig (se ofvan) — sporadiskt isynnerhet under förra hälften af århundradet. Ex.: *seder* 'sed' (Mess. s. 24, 67), *konungher* (s. 25, men i vokativus *konungh* samma sida 3 ggr), *een annan låter* 'låt' (Brasck FP s. 64), *tyranner* (eg. obj., ib. s. 68), *måger* (Ap. g. s. 113). Jfr Columbus *hooper* (ännu vanligt i lägre talspråk); se Noreen s. XXII[2]. — Stundom har *-er* inträngt i fem., t. ex. *en ringa tidher* (Mess. s. 225). Jfr slutligen *til Dagher liwss* (Mess. s. 48) och gen. *presters* 'prästs' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299).

[1] Om kvantitetsförhållandet i detta och liknande ord se Kock Sv. landsm. XI. 8: 41.

[2] En vanlig form vid denna tid är äfven *qväller* : *hvar qväller, mot qväller* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 117, 121).

Dat. sg. på *-e* förekommer af *tron* : *throne* (Mess. s. 39; i högtidlig framställning), af *rosenlund* : *rosenlunde* (s. 53; i en visa), af *mod* : *medh wäldigt modhe* (Chronander Bel. s. 190), af *lif* : *i lijfwe* (Brasck FP s. 97) eller best. form (jfr s. 78)?

Här må tilläggas en anmärkning om att nom. propr. på *-s* stundom få genitivändelsen *-es,* t. ex. *Biskop Månsses Tal* (Girs G. I s. 112).

b) svaga deklinationen sing.

Här har fornböjningen visat sig betydligt lifskraftigare.

Hjärna heter ännu *hierne* (Brasck Ap. g. s. 130) jämte *hierna* (ib. s. 135); *skugga* ännu *skugge* (Mess. s. 152).

Ex. på oblik kasus på *-a(n)* af gamla svaga maskuliner äro: *bog(h)an* (Mess. s. 27, 44), *dåra* (s. 40), *släda* (s. 19), dessutom *makan, näffua*[1]; *galga* (Rond. JR s. 8), *granna* (s. 18), *landzherran* (s. 8), *naffla* (s. 19), *kragha* (Chronander Surge s. 73). *Skadhe* och *skadha* förekomma hos Mess. omväxlande i oblik kasus. Ib. s. 55: ack. *wredha* (: fsv. *wreþi* f.). Stundom har *a* trängt upp i nom., t. ex. *staka* (Mess. s. 59).

Gen. på *-as* är mycket sällsynt; ex. blott från den för sitt ålderdomliga språk bekanta JR: *wår grannas hws* (s. 15).

Ex. på oblik kasus på *-o(n), -u(n)* af gamla svaga femininer äro: *frwstugun* (Mess. s. 43), *frustugun* (Girs E. XIV s. 71, Putzdrummel s. 79), *födo* (Mess. s. 30), *hwijlo* (s. 245), *lycko* (s. 34, 204), *trätto* (s. 56), dessutom har jag från Mess. antecknat *nytto* 3 ggr; *gatun* (Rond. JR s. 52, Brasck FP s. 44, 67, 76, Ap. g. s. 143 m. fl.), *kanno* (JR s. 13), *mödho* (s. 42), *panno* (s. 13), *snaron* (s. 8), *tiäro* (s. 67), *ä(h)ro* (s. 46, Chronander Bel. s. 109), *gulkädio* (JR s. 73), *rättwijso* (Prytz G. I s. 4). Redan under 1600-talets första årtionden finner man dock betydligt oftare nominativformen på *-a* i oblik kasus, t. ex. *föda, kronan, lycka, plåga* (Mess.). Framför allt föredragas *a*-formerna i best. form. Stundom har den oblika formen trängt upp i nom., t. ex. *ladu* (Mess. s. 150), *willo* 'villa' (Gustaf II Adolf s. 504).

[1] Utan antecknande af sida. Den oblika formen *näfva* har gifvit upphof till den sporadiskt uppträdande plur. *näfvor* (t. ex. J. Lindestolpe Tanckar om Skörbugg s. 46 [1721]) — hvilken dock ej segrade öfver den på *-ar,* såsom fallet var med *hjässor, hjärnor* o. a.

Formerna på *e* lämnar jag här ur räkningen, då det är svårt att afgöra, om *e*-et utgår från fsv. *i (e)* eller utgör en försvagning af *a, o.* Ex. (såväl *an-* som *ôn-* och *în*-stammar) äro (från Mess.) i nom. sg.: *lycke, olycke, wil(l)ie* (jämte *wiilia*), *yxe*; i oblik kasus: *crone* (jämte *krona[n]* ofvan), *gröde, mödhe, olycke, quinne, skadhe* (jämte *mödhe, skadha* ofvan), *wilie.*

c) pluralis.

Från nsv. afvikande pluralformer äro:

drickar 'drycker' (Chronander Surge s. 12) jämte *dricker* (ib. s. 60); *punctar* 'punkter' (Brasck MGV s. 279 2 ggr), men *punc(h)ter* (Prytz G. I s. 49, Gustaf II Adolf s. 490), äfven fsv. har här växling mellan *-ar* och *-er*; *skattar* 'skatter' (Stiernhielm s. 36, Lagerlöf Hans. 4: 48), fsv. *-ar* och *-ir*;

mästrar 'mästare' (Brasck FP s. 36), *lärarers* 'lärares' (Mess. s. 237);

officerer 'officerare' (Gustaf II Adolf);

scholar 'skolor' (Columbus Ordesk. s. 34); *vågar* jämte *våger, vågor* 'undæ', se förf. Ark. 4: 311; *ådrar* 'ådror' (Börk Dar. s. 39);

strander 'stränder' (Orf. o. Euryd. s. 98) = fsv. *strandher*;

handklöfwer 'handklofvar' (Brasck Ap. g. s. 137); men *handklofwar* (Girs G. I s. 192);

råer 'rådjur' (I. Erici s. 75), *skråger* 'skrån' (Gustaf II Adolf s. 277);

färgor 'färger' (Chronander Bel. s. 108), se närmare förf. Ark. 4: 311; *gränssor* 'gränser' (Disa 1687, s. 23)[1], se förf. ib. s. 312; *gångor* 'gånger' (Girs G. I s. 123), till fsv. *ganga,* vanlig form, ännu bruklig i finnländskan; *reglor* 'regler' (Rond. JR s. 100), vanligt långt in på 1800-talet, jfr Rydqvist SSL 2: 214;

skyflor 'skyfflar' (Gustaf II Adolf s. 256, 257), *stöflor* 'stöflar' (Mess. s. 43, Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 62);

öror(na) 'öron(en)' (Girs G. I s. 139);

halmstrå 'halmstrån' (Mess. s. 23) = fsv. pl. *halmstra*; *knää* 'knän' (Chronander Bel. s. 121) = fsv.; jfr *bij* 'bin' I. Erici Oecon. s. 382 och ännu 1728;

[1] Därjämte: *gräntzar* Lindschöld (Hans. 4: 149) m. fl. från ungefär samma tid.

kläde 'kläder' (Mess. s. 220), dock i den gamla förbindelsen *kläde och föda* = fsv. *klæþe ok føþa*; *kläden* (Rond. JR s. 57 r. 5) är sannolikt obestämd form, däremot s. 56 best.; en tredje plural är *klädher* (Chronander Bel. s. 153); hit hör vidare *äple* 'äpplen' (Rond. JR s. 87) = fsv. pl. *æple*;

rådher 'råd (abstr.)' (Mess. s. 39), fsv. däremot *raþ*;

beläter 'beläten' (Girs G. I s. 231); *gulsmycker* 'guldsmycken' (Mess. s. 25); *sinner* 'sinnen' (ib. s. 16); *snörer* 'snören' (Mess.); *stycker* 'stycken' (Mess. s. 72, Rond. JR s. 103), redan y. fsv. *stykker,* men *stycken* hos Brasck FP s. 67, Col.; *ärender* 'ärenden' (Rond. JR s. 71); jfr *rijker* 'riken' (Girs G. I flera ggr) och Söderwall Hufvudep. s. 85, Noreen Col. s. XXII;

skoo 'skor' (Brasck FP s. 8) = fsv., jfr best. *skoona* nedan.

Af *nytta* förekommer pl. *nyttor* 'fördelar' (Brasck FP s. 103), äfven hos Stiernhielm Föret. till Fateb., af *mil(a)* pl. *mijhler* (Girs E. XIV s. 86), af *nöd* : *nöder* (Gustaf II Adolf s. 479), se nedan, af *wänskap* : *wänskaper* (ib. s. 210), af *skärmytsel* : *skiärmyslor* (ib. s. 188), af *flärd* : *flärder* (Asteroph. Tisbe s. 27).

Om *fahrar* 'fäder', *köö(r)* 'kor' se ofvan s. 89.

Vanligt är *-er,* där nsv. har *-ar* eller *-or.* Ex. äro *drömmer, förster, ärffuinger* (samtliga från Mess.), *gudinner, tunger* (Chronander Surge) jämte *gudinnor, quinnor* (Chronander Bel.), *höner, matroner, skoler* (Mess.), *spegloser, spåner* (Chronander Bel.).

Pluraländelsen *-ur* är vanlig blott i *gatur* (t. ex. Girs E. XIV s. 62)[1], vidare förekommer den i *insagur* (Gustaf II Adolf s. 218), *ladhur* (ib. s. 632), *wekur* (Girs G. I s. 23); efter ursprungligen lång stafvelse har jag endast funnit den i *hoorur* (Chronander Bel. s. 116).

Pluralformerna *svenskar, danskar* synas ännu icke ha uppkommit[2]. Däremot förekommer naturligtvis singularis: *(hwar) Swensk* (Mess. s. 90). Den substantiverade pluralen af *svensk,*

---

[1] Jfr den vanliga formen *gatun* ofvan; *gatun* synes liksom *frustugun* ha varit den normala oblika formen åtminstone till midten af 1600-talet.

[2] Prof. F. Tamm påpekar emellertid för mig den analoga formen *Tyskerna* (Gustaf II Adolf s. 584). Dessutom har jag funnit *Tyskerne* och *Tyskarna* s. 280; men därjämte *Tyske* s. 281. Någon motsvarande pluralform af *svensk* och *dansk* är mig emellertid som nämndt icke bekant.

dansk o. s. v. lyder i regeln i hela den mig till buds stående litteraturen:

i obest. form *Swenske, -a, Danske, -a* (= fsv. *danska*), dat. *swenskom* (Mess. s. 247) o. s. v.;

i best. form *the Swenska, -e, the Danska, -e,* dat. *them Swenskom* (t. ex. Mess. s. 90, 91, Girs G. I s. 141), *them Danskom* (t. ex. Mess. s. 150, Girs G. I s. 143), *them Lübeskom* (Girs G. I s. 161); men i samma betydelse förekommer äfven utan fristående artikel t. ex. *Danske* (t. ex. Mess. s. 90), *Swenskom* (ib. s. 130) o. s. v., hvarom närmare under syntaxen.

Den gamla dativen på *-om* är tämligen sällsynt. Ex.: *gudom* (Mess. s. 209), *hedningom* (ib. s. 208), *östgöthom* (ib. s. 248), *herrom* (Rond. JR s. 62), *föräldrom* (Brasck FP s. 6), *sonom, döttrom* (Chronander Bel. s. 115). På gränsen mellan substantiv och adjektiv stå *christnom* 'de kristna' (Mess. s. 247), *Swenskom* 'svenskarna' (ib. s. 130) (jämte *them Swenskom,* hvarom ofvan), *swenskom* 'svenskar' (ib. s. 247).

Den fsv. ackus. på *-a* kvarlefver i några fall, t. ex. *granna* (Mess. s. 10), *dagha* (ib. s. 14)[1], *kniffua* (ib. s. 32; formen använd af en bonde), *tåra* (Chronander Bel. s. 122; rim: *swåra*). — Nom. på *-a* uppträder i frasen *blifva bussa* 'b. (goda) bussar' (Chronander Surge s. 72), vidare i *dåra* 'dårar' (Prytz G. I s. 44).

I det ett par gånger förekommande *(ut)aff nödha* (t. ex. *frelste a. n.* Prytz G. I s. 50; rim: *mödha*) föreligger fsv. plur. *nødha, nødhar* (: *nødh* fem.), ä. nsv. *nöder* (Gustaf II Adolf s. 479).

En gammal plural genitivform är *wägna* (*på min Brors* Mess. s. 227), nsv. *vägnar,* hvarjämte dock äfven *wägnar* (Girs G. I s. 114[2]); så ock *tacka* i uttrycket *till tacka,* hvarom nedan under adv.

d) bestämda formen.

Bestämda artikelns *e*-vokal bibehålles i en mängd fall, där den i nsv. försvunnit, t. ex. *bödelens* (Mess. s. 22), *fadheren* (Rond. JR s. 33), *fosteret* (ib. s. 19), *kiortelen* (ib. s. 51), *ålderen* (Chronander Surge s. 18), *fruen, frwen* (Rond. JR s. 48, 77),

[1] Ännu hos Lindschöld 1669 (Hans. 4: 118).

[2] I min upplaga af boken förekomma två sidor med denna paginering.

sjöen (ib. s. 15), *adelen* (Girs G. I s. 148). Dylika former äro vid 1600-talets midt de normala. Dock förekommer äfven *adlen* (Prytz G. I s. 44), och längre fram: *handeln* (Disa 1687, s. 33).

mask. och neutr. gen. sing. på *-sens* kvarlefver hufvudsakligen (icke uteslutande) i högtidlig eller religiös stil samt i gamla stående förbindelser, t. ex. *dopsens* (Mess. s. 245), *folkzens* (Mess.[1]), *haffsens* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *landzens* (*fader* Mess. s. 159), *liffzens* (Chronander Bel. s. 108), *mansens* (ib. s. 165), *rijksens* (*rådh* Mess.[1]), *sonsens* (Brasck FP s. 5), *watsens* (*badh* Brasck Ap. g. s. 123), *ålderdomsens* (Chronander Surge s. 10). I *werldzens* (Mess. 2 ggr[1]) har maskulinändelsen analogiskt inkommit (därjämte i högtidlig stil *werldenes*); så ock i *nattsens* (Stiernhielm s. 25), *natursens* (ib. s. 26).

fem. sing. gen. på *-(e)nes,* y. fsv. *-(e)n(n)es,* med analogiskt inkommet *-s,* ä. fsv. *-(i)n(n)a(r),* t. ex. *jungfrunes, drotningenes* (Mess.); på *-nas*: *tronas* 'trons' (Mess. s. 221), jfr *trona* nedan.

mask. sing. dat. på *-enom*: *mannenom* (Ber. om Wästind. s 20).

fem. sing. dat. på *-en(n)e*: (är) *af(f) nöd(h)en(n)e* (Mess. s. 153; Gustaf II Adolf s. 488, i bref), *aff högdenne* (Prytz G. I s. 3), sannolikt från bibelspråket, *på jordene* (Chronander Bel. s. 115), *på marckene* (Brasck FP s. 94). En ackus. fem. sing. på *-enne* är *solenne* 'solen' (Brasck Ap. g. s. 150).

fem. sing. ack. på *-na*: *trona* 'tron' (Mess. s. 245), *troona* (Girs G. I s. 73), väl lån från den religiösa stilen; dock förekommer samma form i annat sammanhang (ib. s. 98), men äfven här kan man tänka på ett skämtsamt lån från bibelspråket; ack. sing. *tron* förekommer Mess. s. 228.

mask. plur. på *-arnar* förekommer sporadiskt i våra äldre källor: *tiänerenar* (Hund E. XIV:s kr. str. 359), *ökenar* 'öken' (Asteroph. Tisbe s. 56), *gudarnar* (Mess. s. 118) jämte *-a* (s. 95), *prentarenar, skriffwarenar* (Rond. JR s. 4), *ständernar* (Prytz G. I s. 48, 49[2]); därjämte gen. *gudharnars* (Mess. s. 95), *herrarnars* (Girs E. XIV s. 97) med analogiskt inkommet *r*; typen

[1] Sida ej antecknad. *Folcksens* förekommer i ett bref af Gustaf II Adolf från 1621 (s. 487) om trupperna.

[2] Samma sidor äfven *ständerna.*

gudharna, -as är dock i öfrigt enarådande redan under förra hälften af 1600-talet (jfr Söderwall Hufvudep. s. 86).

dat. plur. *prestomen* (Prytz G. I s. 39).

Af *sko* heter best. pl. hos Mess. s. 40 *skoona*[1] (jfr obest. *skoo* ofvan), men Rond. JR s. 61 *skonar*.

Den fsv. best. pluralformen på *-n* förekommer hos Rond. JR s. 56, 57 r. 15: *kläd(h)en* 'kläderna', men *kläderna* senare hos Chronander Bel. s. 153[2]. 'Hufvudena' heter hos Mess. s. 235, Girs G. I s. 113 *hufuuden (-w-)*.

Om sådan best. böjning, som kan anses uteslutande ha tillhört talspråket, se ofvan s. 89, där — för sammanhangets skull — äfven best. pluraler såsom *föttren* o. s. v. omtalas.

I annat sammanhang har nämnts, att sådana ord som *öst-göthom* (Mess. s. 248), *gudom* (s. 209), *hedningom* (s. 208), *christnom* (ib. s. 247) och ofta *Swenske, Danske, Swenskom,* äfven då de icke äro försedda med best. fristående artikel, hafva betydelse af bestämda former (de kristna, svenskarna o. s. v.).

e) genus.

Blod är mask. (t. ex. Mess. s. 209); så stundom i fsv., ofta hos författare från 16- och 1700-talen (förf. Ark. 4: 307) och i nsv. talspråk.

Af *tvång* växlar maskulint och neutralt kön; mask.: Mess. s. 10, 71, 133, Prytz G. I s. 3; neutr.: Mess. s. 39, 159, Prytz G. I s. 3; jfr ty. *zwang* m. *Våp* kan jämte neutr. äfven vara mask., t. ex. Lindschöld Hans. 4: 108.

Chronander Bel. s. 153 har *een halfföre,* Börk Dar. s. 10 *een öfwerdåd.*

Neutra äro: *daat* (*ridderligit d.* Mess. s. 44); *disputaas* 'disputation', se nedan; *förträt* 'förtret' (Brasck Ap. g. s. 120); *gardin(et)* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 308), *gerdinet* (Mess. s. 67), jfr *cortinan* ofvan s. 102; *giäld(h)* 'gäld, skuld' (n. pl. Gustaf II Adolf s. 530, 531[3]), äfven i fsv. oftast n. pl.; *phantasij* (Brasck Ap. g. s. 156); *pracht* (Mess. s. 43); *took, tock* (ib. s. 44, Brasck FP

[1] Så redan i fsv., hos Bellman, Sahlstedt (angifven som den normala formen) och ännu hvard.

[2] Jfr ofvan under plur. En talspråksform är däremot *kläna* (se ofvan).

[3] Samma sida äfven ett *giälden*, som dock kan tolkas som fem. best. form.

s. 27) jämte mask. (Brasck FP s. 85); märk äfven *thenna älend* (Mess. s. 20); från andra källor: *frost(et)* 'frost(en)' (t. ex. Wivallius, I. Erici), *theatret* (Lindschöld Hans. 4: 157).

Slutligen må anmärkas, att *tid* under 1600-talet liksom äfven i fsv. ofta föregås af adj. med maskulin ändelse: *allan, dyran, långan, rättan tid(h)*; se nedan. Om nom. *tidher* har redan talats.

Adjektiven.

Nom. sing. mask. på *-er* är ännu rätt vanlig, men anses onödig af Tiällmann s. 222. Ex.: *falsker* (Mess. s. 183), *klädder* (s. 67), *lijker* (s. 43), *lustigher* (s. 25), *nögder* (s. 65), *rädder* (s. 67), *slemmer och ledher* (Rond. JR s. 11), *qwicker* (Brasck FP s. 8), *onder* (Ap. g. s. 129), *bekanter* (Chronander Bel. s. 139), *warmer* (Börk Dar. s. 31). Den har äfven trängt in i oblik kasus mask.: *medh Swensker Man* (Mess. s. 57), *till liuser dagh* (Chronander Surge s. 12), där nsv. har arkaismen *(till) ljusan dag, fläter gröner crans* (M. Stenbock Hans. 22: 348). Som attribut till fem. uppträda adj. på *-er* i våra källor rätt sent: *een twärer Hand* (Börk Dar. s. 32, jfr s. 42), *en korter Tijd* (ib. s. 34)[1] samt i oblik kasus: *med lärder listighet* (ib. s. 7), *i een Mörker dimma* (ib. s. 41), *i döfwer hwila* (Orf. o. Euryd. s. 97).

Nominativändelsen *-er* uppträder dessutom i sammansättningen *ungerswänn* (Mess. s. 42).

Dat. sing. på *-om* förekommer enstaka i Rond. JR, hvars språk har många ganska ålderdomliga drag: *enom föddom* (s. 45).

Ganska vanlig, i synnerhet under 1600-talets förra hälft, är ännu ack. sing. mask. på *-an*: *slå hwar annan lamman* (Mess. s. 22), men . . *lam* (ib.), *vthi fullan snwss* (s. 48), *en godhan dagh* (s. 54, 88), *aff hårdan Eek* (s. 105), *en hårdan dödh* (s. 132), *een så hårdan dröm* (Rond. JR s. 10), *widh allan maat* (s. 13), *een sötan lull* (s. 14)[2], *een feetan kock* (s. 23), *på halffwan*

[1] Under 1700-talet blifva ex. härpå talrikare, t. ex. *finsker skuta* (Bellman 3: 390). — Som predikatsfyllnad förekommer adj. på *-er* flera ggr i fem. i Stiernhielm Herc., t. ex. *spaker* (om Lättia), *köner* (om Kättia), *flater* (om Flättia) samt ännu tidigare: *liten och onder är mins elendes tijdh* (1 Mos. 47: 9, Bib. 1541).

[2] Jfr *under sötan Sömn* Columbus Bibl. Werld s. A 3 a.

siöö (s. 36), *emoot far käran* (s. 44), *en ondan enda* (s. 66), *en grymman Kung* (Prytz G. I s. 28), *påå een så höghan pall* (s. 31), *(brände . .) i fullan låga* (Gustaf II Adolf s. 88), *min göddan kalff* (Brasck FP s. 100), *på baran kropp* (Chronander Bel. s. 118), *medh starckan arm* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 281), *en långan wäg* (s. 301), *gå rättan gång* (Lindschöld 1669, Hans. 4: 120), *på sannan kärleek* (ib. s. 125), *med varman blijda* (ib. s. 128), *på rättan wäg* (Orf. o. Euryd. s. 78)[1]; dessutom på *-en*: *een fränen Bock* (Mess. s. 32), *näffwa så storen som trull* (Rond. JR s. 25). I alla dessa fall står ordet i oblik kasus: är ackusativobjekt, »innehållsackusativ», objektiv predikatsfyllnad eller styrdt af prep. (äfven sådana, t. ex. *medh*, som i fornspråket vanligen styrde dativus).

Ändelsen *-an (-en)* har äfven inträngt i ack. sing. fem.: *en långan stundh* (Hund E. XIV:s kr. str. 29), *i rättan tijdh* (Mess. s. 98), så redan i Nya test. 1526, ännu vanligt, *så långan tijd* (Rond. JR s. 46 och annorstädes)[2], *i . . godan roo* (Brasck MGV s. 298), ännu vanligt, jämte *i godh roo* (Mess. s. 98), *vti allan lust* (Chronander Surge s. 37), *i . . godan tuckt* (s. 39), *fräckan dam* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 127), *wänan möö* (Lindschöld, Noreen-Meyer s. 177); jfr äfven nsv. *argan list* (se nedan). Hit får äfven räknas *ståtheligheu dräckt* (Mess. s. 27).

Någon gång uppträder *-an* äfven i nom. sing. mask.: *een storan gloper* (Brasck FP s. 9)[3] och fem.: *dyran tijd* (Moræus Vit. s. 407).

Af det ofvanstående synes framgå, att ändelsen *-an* under 1600-talets förra hälft var ett fullt lefvande böjningselement. Ännu i nsv. uppträder det (utom i vissa stående förbindelser) stundom i poetisk stil, t. o. m. i neutr. t. ex. *öfver saltan haf* (Schultén Sången om Roland s. 17[4]); jfr *saltan sjö*.

[1] Ett gammalt hithörande adjektiv föreligger sannolikt äfven i ***lokan skogh*** (Rond. JR s. 20: ***iagh skall ledan i lokan skogh***). Månne ett fsv. ****löker***, i afljudsförhållande till fsv. *läker*, isl. *lákr*, no. ***laak*** 'dålig, motbjudande, besvärlig'?

[2] Jfr *så långan tijd* Dahlstierna Kunga-Skald, *på föresagdan Tijdh* (Girs G. I s. 121), *i allan tijdh* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 120).

[3] Ex. på att *-an* inträngt i nom. sing. finnas undantagsvis redan i fsv.; se Noreen Aschw. gr. § 453, 1 anm. 1.

[4] Schück Världslitteraturen II.

Betydligt mera sällsynt är ack. sing. fem. på *-a*. Denna ändelse förekommer blott enstaka, t. ex. *medh arga list* (Mess. s. 99), jfr nsv. *argan list, i swarta mull* (s. 116), *ölkannan .., Then iagh .. haffwer hafft så kiära* (Rond. JR s. 19), (få) *ena .. hastigha färdh* (s. 62), (gifva) *En godha gulkädio* (s. 73), (få) *Een lijka badstufwa* (Brasck Ap. g. s. 154).

Ovanlig är äfven ändelsen för dat. plur. *-om*: *them vngom herrom, them gamblom* (Rond. JR s. 62), *them fattigom* (Mess. 2 ggr); jfr *them Swenskom, Danskom* ofvan s. 130 och Stiernhielm Herc.: *them betrycktom*. Denna ändelse förekommer alltså — med undantag af till hälften substantiverade adj. såsom *swenskom, danskom, christnom* — blott i best. formen af adj. efter artikeln *them*, där den ursprungligen ej hör hemma[1].

Icke ovanligt är, att neutr. plur. saknar ändelse liksom i fsv., i ä. nsv. dock stundom äfven i best. form, t. ex. *the smädeligh ordh* (Mess. s. 16), *kosteligh ting* (s. 134), *ond råd* (Brasck FP s. 67), *medh godh ord* (Chronander Surge s. 20); jfr enahanda förhållande med pronomina nedan.

Någon gång saknas äfven den singulära neutraländelsen *-t*, t. ex. *ett ewigh prijs* (Mess. s. 24), *stor wälde* (ib. s. 29).

Ändelsen *-e* är i sing. och plur. alla genera — åtminstone under 1600-talets förra hälft[2] — vanligare än *-a*[3]; samma förhållande äger rum beträffande pronomina. Om ändelsevokalerna *e* och *a* i ä. nsv. se för öfrigt Kock Sv. landsm. XI. 8: 9.

Beträffande komparationen (af adj. och adverb) må anföras:

Komparativer: *fägre* 'fagrare' (Columbus Ordesk. s. 3) = fsv.;

Adv. *nämre* 'närmare' (Börk. Dar. s. 40) = fsv. *næmbre*. Formen är vid denna tid vanlig äfven å annat håll, t. ex. *nämbre* Lindschöld (Hans. 4: 148). Den mera vårdade formen synes

---

[1] Jfr Noreen Aschw. gr. § 459, 2 anm. 3.

[2] Hos Börk Dar. står däremot *e* afgjordt i minoritet.

[3] Ex.: *mäktige kungh* (vok. Mess. s. 222), *Swenske Kongar* (vok. ib. s. 118), *tijn förtiänte lön* (ib. s. 76), *dän långe längtan* (Börk Dar. s. 5), *Dän Mörke tyste Skog* (Orf. o. Euryd. s. 91); *den edle Tisbe* (Asteroph. Tisbe s. 6), *then vnge Möö* (Mess. s. 77), *then gröne Heedh* (ib.); *thet Finske togh* (ib. s. 160); *late och onyttige Munckar* (Girs G. I s. 65), *De wille Stigar* (Orf. o. Euryd. s. 91); *några Edle Frwer* (Girs G. I s. 127), *Danske Drotningar* (Mess. s. 161); *mine Barn* (ib. s. 76).

dock ha varit *närmare* (t. ex. Girs E. XIV s. 61). Jfr det ovanliga *närmeer* nedan.

Vanliga komparativformer äro adv. *bätter* 'bättre' (t. ex. Mess. s. 119, Börk Dar. s. 42) = fsv. *bæter*; *länger* 'längre' (t. ex. Brasck FP s. 6) = fsv. *længer* samt *(intet) häller* 'hällre' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *hælder*, isl. *heldr*. Därjämte förekomma dock äfven *bättre, längre, hällre*.

I adv. *närmeer* 'närmare' (Rond. JR s. 74) är komparativen bildad medelst adv. *mer*, jfr fsv. *nærmēr* (Noreen Aschw. gr. s. 374).

Superlativer på äldre *-(i)st* äro *the fägerste* 'de fagraste' (Rond. JR s. 101), fsv. *fæghirster* 'fagrast'; *nempst* 'närmast' (Brasck FP s. 60), fsv. *næmst*, hvarjämte *nermbst* 'närmast, närmst' (Beronius Reb. s. 332), en kontaminationsbildning af *nämst* och *närmast*. Jfr äfven *(huar) eneste (dagh), (therass) ennesta (tröst)* (Rond. JR s. 43, 71), sannolikt till fsv. *enister*, knappast till *enaster* (eller *endast*).

Ofta uppträda äfven superlativer på *-est*, där fsv. har *-ast*, t. ex. *ädleste jungfrwns* (Chronander Bel. s. 143); *den klokeste menniskia* (Disa 1687, s. 35); *det käresta* (ib.), som dock äfven kan utgå från fsv. *kæraster*; *på thet argesta* (Girs G. I s. 134); *thet ringesta* (Chronander Bel. s. 189), jämte *thet ringaste Ord* (Girs E. XIV s. 94); *det snaresta* (Disa 1687, s. 44); jfr Kock Sv. landsm. XV. 5: 3 följ. Som synes är det i enlighet med Kocks teori hufvudsakligen i fem. och neutr. som *-esta* uppträder; i det adverbiella *thet ringesta* finna vi, såsom man väntar sig, den ljudlagsenliga formen; *thet ringaste (Ord)* beror på systemtvånget. Jfr däremot maskulinerna: *Tin edlaste skatt* (Chronander Bel. s. 127), *käraste wän* (ib. s. 133).

(Then) högeste (Gudh) (Gustaf II Adolf s. 176) motsvarar fsv. *höghester, höghaster* (belägg se Sdw.).

En annan upprinnelse ha sådana bildningar som *Nådigsta* (*Herre* Prytz G. I s. 49), *then skönsta* (*skatten* Lagerlöf Hans. 4: 48), ytterst vanlig form vid denna tid, *som hastigst* (Börk Dar. s. 16); se Kock Sv. landsm. XV. 5: 17.

Min kärsta har hos Chronander Bel. s. 144, 188, Kolmodin Gen. Aeth. s. 274 betydelsen 'min käresta, min fästmö'; jfr *kierstan min* (Lindschöld, Noreen-Meyer s. 178); i samma be-

tydelse förekommer dock äfven *min kiäresta* (Putzdrummel s. 89). Dessutom uppträder en gång formen *min kiärast* (Pyramus om Tisbe, Asteroph. s. 54). Hos Chronander Bel. s. 141 användes *edher käraste* om mannen.

Pronomina (och pronominella adverb).

personliga:

Gen. sing. m. (af *jag*) *min* en enstaka gång: *fölia migh hem till min* (Asteroph. Tisbe s. 8); jfr *hem til wår* nedan!

Gen. sing. f. *hennes* (*till h.* Asteroph. Tisbe s 2).

Gen. sing. neutr. *thess* (*Thess tackar iagh* Laurbecchius s. 252).

Ack. sing. mask. *han* 'honom' (*medh han* Hund E. XIV str. 379, rimmande med *man*), men i str. 380 in i täxten i samma fras: *medh honom*.

Gen. plur. af *wi* en enstaka gång *wår* (*hem til wår* Mess. s. 194) = fsv. *war*; jfr *hem till min* ofvan!

Gen. plur. *(aff) thera* '(af) dem' (Chronander Bel. s. 100) = fsv. *þera*, till *þe(r)* 'de'; annars regelbundet *(af) them*.

Om tilltalsordet *I* se s. 13, 91, om *Ni, Ehr* s. 14, 90, 91.

'Sinsemellan' heter ännu hos Gustaf II Adolf s. 509: *sin emellom*.

possessiva:

Gen. sing. mask. *sins fars* (Mess. s. 213), *sins mans* m. fl. (Chronander Bel. s. 110), ännu hos Börk Dar. s. 5 *sines kropp*; annars *sin*.

Gen. sing. mask. *hennas* 'hennes' (Chronander Surge s. 19), snarast blott talspråksform, y. fsv. *hennas*; annars i regel *hennes*.

Dat. sing. mask.: *minom man* (Rond. JR s. 14), *wårom Junckar* (ib. s. 75), *wårom frijare* (Chronander Bel. s. 135); annars *min, wår*.

Dat. sing. fem.: *minne hustru* (Rond. JR s. 14); annars *min*.

Ack. sing. fem.: *för mina skuldh* (Mess. s. 155), *sine färdh* (Brasck FP s. 5), *på mina skola* (ib. s. 35).

Vanligt är i plur. neutr. *min* (o. s. v.) för *mine, mina* (o. s. v.), t. ex. *min öron* (Asteroph. Tisbe s. 39), *min been* (Mess. s. 24), *dijn ord* (ib. s. 43), *wår Åhr* (ib. s. 159), *tin Barn* (Prytz G. I s. 4), *min låår och been* (Brasck Ap. g. s. 119), *tin ögon* (Chro-

nander Surge s. 26), *wår grå håår* (ib. s. 65), *sin låår* (Bel. s. 198) jämte *mine lår* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *min ögon* ännu Disa 1687, s. 23.

Denna form, *min* o. s. v., har icke sällan inträngt i mask. och fem., t. ex. *mijn artiklar* (Prytz G. I s. 43), *wår lansmän* (ib. s. 14), *sin bojor* (Börk Dar. s. 38)[1].

Eder(t) heter i neutr. sing. *idart* (Asteroph. Tisbe s. 21, Rond. JR s. 45), *ed(h)art* (ib. s. 12, Chronander Bel. s. 159, 160, 161); formen med *-a-* är icke sällsynt så sent som o. 1750; jfr äfven förf. Ark. 4: 315. Därjämte dock oftast *edhert* (t. ex. Mess. s. 136).

Dat. sing. neutr. *idro rådhe* endast hos Rond. JR s. 99.

Ack. sing. mask. *idran* endast hos Rond. JR; likaså *idra daghar* (ib. s. 93).

Ack. sing. fem. *wid edhra ähro* hos Rond. JR s. 73.

Ed(h)ers i olika kasus, alltså snarast att betrakta som gen. till pron. *I*: *Edhers Fromheeter* (Mess. s. 1), *Edhers tre lijke* (s. 30), *edhers Modhers* (s. 42), *eders wilie* (s. 51), *edhers Faars* (s. 55), *edhers godhz* (Rond. JR s. 93), *edhers begär* (Prytz G. I s. 48).

demonstrativa:

Gen. sing. af *then*: *thens maka* 'dess, hennes' (Gustaf II Adolf s. 488), jämte *thes puncter* (ib. s. 490).

Stundom uppträder af demonstrativpron. *denne* pl. *thenne, thenna*, t. ex. *thenne .. anslagen* (Gustaf II Adolf s. 150), *thenne ordh* (Brasck FP s. 9), *thenne skuler* Brasck FP s. 92), *mennerne thenna* (Brasck Ap. g. s. 126), *thenne* 'dessa' (I. Erici s. 75); jfr fsv. *þenna,* ack. plur. mask., fem., nom. plur. fem. (se Lidén Ark. 4: 112 följ.).

Dat. sing. i *thässo brefue* (Mess. s. 216) är en arkaism.

Den gamla pronominalformen *swadana,* som i fsv. förekommer jämte *swadan,* lefver kvar i *En sådana dödh* (Chærberus s. 222); den finnes äfven hos Stiernhielm (Tamm Gloss.).

relativa:

Dat. sing. neutr.: *mz hwilko* (Rond. JR s. 10), *af hwilko* (Stiernhielm s. 37).

---

[1] Jfr nsv. *aldrig i sin dar* (Sv. landsm. V. 2: 9).

Dat. plur.: *aff hwilkom* (Mess.), men *medh hwilka* (Brasck FP s. 62).

Om gen. plur. *hwilkoms* se s. 91.

Hwars, gen., 'hvilkens', syftande på person, hos t. ex. Chronander Bel. s. 115; äfven *hwilkens* (t. ex. Mess. s. 15, 161); se närmare syntaxen.

Som relativt adverb användes *hvij* 'hvarför' ännu hos Disa 1687, s. 37.

interrogativa:

Ho(o) 'hvem' (Asteroph. Tisbe s. 16, Rond. JR s. 62, 68, Chronander Surge s. 28 m. fl.) jämte *hwem* (Mess. s. 49, Prytz G. I s. 25).

Om gen. *hwems* (Aurivillius) se E. Tegnér Ark. 5: 337; i fråga om bildningen jfr *hwilkoms, mångoms* (Mess.) samt nsv. *doms(eses),* hvarom s. 91.

Som interrogativt adverb i bet. 'hvarför' användes *hwi(j),* t. ex. Gustaf II Adolf s. 90 (indirekt), Chronander Surge s. 62 (direkt).

indefinita:

Dat. sing. mask.: *hwariom och enom* (Mess. s. 159).

Dat. sing. neutr.: (mz) *allo* (flijt) (Rond. JR s. 79); *flit* var i fornspråket äfven neutr.

Neutr. plur.: (i så) *mång* (åhr) (Rond. JR s. 41); jfr *annor* nedan. Stundom inträngde den ändelselösa formen äfven i mask., t. ex. *mång Muncker* (Prytz G. I s. 44), senare dock vanligen *månge*. Dessa pluralformer höra som bekant till fsv. *manger* 'mången', hvars neutr. *mangh* lefver kvar i *mångt* 'månget' (Mess. s. 58).

En anmärkningsvärd pluralform är *bådhen (tw, tu)* (Rond. JR s. 31, Hund E. XIV:s kr. str. 5), hos Rond. användt om man och hustru på samma sätt som det motsvarande fsv. neutr. *baþin* kan brukas om två personer af motsatt kön, t. ex. *ato þen baþen han ok hans mö* (Sdw.). Annars regelbundet *bådhe* t. ex. Mess. s. 58 om två män, Rond. JR s. 14 om tvenne kvinnor.

Dat. plur. *allom,* ytterst vanlig form vid 1600-talets midt, *bådom, mångom* (Mess. m. fl. passim); om gen. plur. *mångoms* se ofvan s. 91.

Ett särskildt omnämnande förtjäna *annan* och *någon*:

annar mask. sing. (Rond. JR s. 71); *annor* fem. sing., nom. och ack. (*löön* Mess. s. 85, *nööt* Brasck Ap. g. s. 129, *konst* FP s. 149, *röst* s. 83) = fsv.; *annor* neutr. plur. (*land* Brasck FP s. 96, *stycker* Ap. g. s. 157, *stand* Chronander Surge s. 18) = fsv.; äfven som attribut till mask. sing., nom. och ack. (*lärdom* Mess. s. 85, *dagh* Brasck FP s. 65, *leeker* ib. s. 67, *gång* ib. s. 82), hvartill intet motstycke finnes i fsv., jfr nsv. (arkaistiskt) *annor man*[1]; *annars* gen. sing. mask. 'annans' (Chronander Bel. s. 172, Lindschöld Hans. 4: 108, Orf. o. Euryd. s. 69), jfr *hwars annars* nedan; *annors* gen. sing. mask. (Brasck FP s. 67), *ens annors* (fem.? Orf. o. Euryd. s. 72), utan motstycke i fsv., *inthet annars* 'intet annat' (Prytz G. I s. 49), där *annars* är gen. sing. neutr. (partitivus), kvar i nsv. adv. *annars*; *androm* dat. plur. (Mess.); se för öfr. SAOB;

hvarannan förekommer (om två personer): *The slå hwar annan dödh* (Mess. s. 56); gen. *hwars annars* 'hvarannans' (Mess. s. 100 2 ggr, Girs G. I s. 142, Orf. o. Euryd. s. 93), äfven *hwar annars*, också i fsv. finnas båda formerna; se för öfrigt närmare i syntaxen; om talspråksformen *hwar an* se s. 92;

någ(h)or, no- 'någon' (*råå* 'råd' neutr. plur.? Mess. s. 61, *j n. qwala* ib. s. 70, *byy* Gustaf II Adolf s. 542, *sin* 'gång' ack. mask. [eller neutr.?] Kolmodin Gen. Aeth. s. 292; självständigt nom. sing. mask. Asteroph. Tisbe s. 22, Mess. s. 247, Rond. JR s. 103) = fsv. *nokor, noghor*; *någors* 'någons' (Mess. s. 70) = fsv. *naghors*; en enstaka form vid denna tid är *någhro åhr* (Rond. JR s. 28); för öfrigt *någhon*[2] o. s. v. eller vanligen *någhen*; om andra, hufvudsakligen eller delvis talspråket tillkommande former af *någon* såsom *nån*, neutr. *någe, nå* o. s. v. se ofvan s. 91.

Hwär 'hvarje' (*man* Mess. s. 150, *wrå* ib.) = fsv. *hwær* (den regelbundna formen är *hwar*).

Hwår 'hvarje' (*dräng* Mess. s. 152) är möjligen = isl. *hvárr*, fsv. *hwār*; kanske dock tryckfel för *hwär*.

---

[1] Se Kock Ark. 8: 273 noten.

[2] Märk n. pl. *någon öron* (Asteroph. Tisbe s. 39).

Hwar (självständigt) 'hvar och en' (Chronander Bel. s. 151 [»152»], Girs E. XIV s. 72) = fsv. *hwar*.

Om *en* 'man', *somt, tocken* se ofvan s. 92.

artikeln:

Obest. artikeln har i ack. sing. fem. stundom ännu *-a*, t. ex. *ena quinno* (Rond. JR s. 19), *ena .. hastigha färdh* (s. 62), *ena .. radh* (Brasck Ap. g. s. 132); den regelbundna formen är dock *e(e)n*.

En mycket gammal form af best. artikeln neutr. plur. skulle föreligga i uttr. *(Å hielp) then helien*, om man här har att söka ett *þøn hælghon*; se dock ofvan s. 53.

För öfrigt erinras om dat. pl. *them* i *them Swenskom, them Danskom, them fattigom, them gamblom* o. s. v., hvarom ofvan s. 130.

Räkneorden.

kardinaltal:

1: *itt*, se ofvan s. 105, ännu i en parlör från 1703, s. 257 upptagen som den regelbundna formen; 2: *twå*; i neutr. ofta äfven *tu*[1]; Tiällmann blott *twå*; 3: *tre*; i neutr. ofta äfven *try* (t. ex. Rond. JR s. 35, Gustaf II Adolf s. 175, Kolmodin Gen. Aeth. s. 299), därjämte stundom *tri(j)* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 537); 9, 10: *nijo, tijo*, om hvars *j* se ofvan; parlör 1703: *nije, tije*; 18: *adertan* är den normala formen; *ådortan* (Mess. s. 231), andra former med *-or-* se SAOB; 40: *fyratio* (Putzdrummel s. 77, *-tije* Tiällmann s. 197), men *fyrtije* (parlör 1703, s. 257); 70: *siutije* (Mess. s. 186); 80: *ottatije* (Girs G. I s. 150), men *ottetije* (parlör 1703, s. 257); 1000: *tusand, tusan, tusend, tusen*.

Såväl i skrift- som talspråk förekomma vid tiotalen vanligast de längre formerna med *och*, t. ex. *några och fyratio* (Putzdrummel s. 77), *fyra och Tjugu* (ib.).

Om *både* se ofvan s. 139.

Beträffande ordinaltalen kan anmärkas, att 'den andra' hos Mess. s. 246 heter *annan*: *Then första swärm Aluastra fick; / men annan till warnahem gick*; jfr fsv. *annar, annan* i samma användning.

[1] Jfr Bellman *tuan* 'tvåan'.

Verben.

ändelser, konjugation:

presens ind.:

Beträffande sing. må anmärkas, att 2 pers. sing. af preteritopresentierna omväxlande ha kvar sin gamla ändelse *t* eller sakna ändelse, t. ex. *tu kant* eller *kan*[1] såsom i fsv.; af *kunna* stundom äfven *kanst* (Chronander Bel. s. 136), liksom äfven under 1500-talet (G. I:s reg., O. Petri). Ändelsen *t* i dessa ord är ett minne af deras böjning som preterita; de egentliga starka ipf. ha under 1600-talet *-st* eller sakna ändelse; se nedan. Af *vara*: *tu äst* eller *är*; den förra formen synes vara öfvervägande hos Mess.[2] Under senare hälften af 1600-talet tyckas formerna utan *t (st)* ha tagit öfverhand; *ästu* förekommer dock ännu i Orf. o. Euryd. (s. 99), hvilket drama synes troget följa (det vårdade) talspråket.

I fråga om anmärkningsvärda singulara presensformer må för öfrigt anföras:

α) I urnordisk, resp. ä. fsv. tid assimilerades *l, n, r, s* med följande *R* till *ll, nn, rr, ss*, hvilka geminator sedermera i vissa fall förkortades. Minnen häraf äro följande presensformer: *qwäll* 'kväljer' (Rond. JR s. 11) = fsv. *kwæl(l)*, men senare *qvälier, qwelier, kwällier* (Chronander Surge s. 19, Beronius Reb. s. 330, Orf. o. Euryd. s. 99); *spiärn* 'sparkar, spjärnar' (Mess. s. 72) = fsv. **spiærn*. *sön* 'vägrar' (2 p. pl. Chronander Bel. s. 121) = fsv. *syn*, till inf. *sönia*, fsv. *synia*[3]; *(om)smör* 'smörjer' (Rond. JR s. 26) = fsv. *smør*, *snär* 'snärjer' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) = fsv., *spör* 'spörjer' (Asteroph. Tisbe regelbundet, Mess. vanligt), *spörs* 'spörjes' (Chronander Surge s. 25) jämte *spöries*

---

[1] Ex. (hufvudsakligen från de 71 första sidorna hos Mess.): *skalt tu* (Mess. s. 14, 29), *tu (Du) skalt* (ib. s. 51, Asteroph. Tisbe s. 17, Rond. JR s. 67), men *skal tu* (Mess. s. 21, 22, 29, 64, 65, 71) och *tu skal* (ib. s. 32); *wilt tu* (ib. s. 29), *tu wil(l)t* (ib. s. 65, Rond. JR s. 70), men *wil tu* (Mess. s. 44, 71), *tu wil* (ib. s. 46); *kant tu* (ib. s. 32, Chronander Surge s. 63), *tu kant* (Mess. s. 56, 71, Chronander Surge s. 62), men *tu kan* (Mess. s. 62).

[2] Ex. (från de 71 första sidorna hos Mess.): *äst* s. 31, 43, 48, 60, 65, 71, *är* s. 30, 46, 54, 65.

[3] I detta sammanhang må från andra källor erinras om *skijn* 'skiner' (Stiernhielm Herc.) = fsv.

(Bel. s. 117), *spör* är fsv. *spyr, spør, spörs* lefver hufvudsakligen kvar i det hvard. *det spörs* (om); *blå(å)s* 'blåser' (I. Erici s. 78, Lindschöld Hans. 4: 174), jfr fsv. *blæs* jämte *blæser, fryyss* 'fryser' (t. ex. Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), fsv. *frys, läs(s), lääs* 'läser' (Chronander Surge s. 27, 33, 61, Bel. s. 114) = fsv. *læs*.

Efter sådana verb som *sön* 'vägrar' har äfven *rön* 'röner' (Brasck FP s. 98; rim: *bön*) rättat sig; jfr däremot fsv. och nsv. *röner,* hvilket äfven i våra källor är den normala formen, t. ex. Mess. s. 117.

β) Verb, som böjdes efter typen *døma,* hade i fsv. regelbundet singularändelsen *-er, -ir,* hvilken hos verb med stammen på *r* nästan alldeles försvunnit i den yngsta nsv. I mina källor från 1600-talet äro de gamla formerna på *-er,* såvidt jag kunnat se, ännu allenarådande. Antecknade äro *(begärer), förer, förstörer, hörer, körer, lärer* 'undervisar, lär', *styrer.* Äfven 'lär, torde' heter vid denna tid genom analogi stundom *lärer* (t. ex. Rond. JR s. 59) jämte *ler* (Gustaf II Adolf s. 489), *lär* (Columbus Ordesk. s. 3); jfr däremot fsv. **lær* (*ler* 1495 enl. Söderwall Ordb.). På analogi efter dessa verb beror också *fahrer* 'far' (Girs G. I s. 72), fsv. *far.*

γ) *J* har ännu ej inträngt i *tämer* 'tämjer' (Columbus Saml. 21: 41)[1] = fsv. *tæmbir*; jfr imper. *förtäll, wän,* ipf. *wände,* p. pf. *skölder* o. s. v. nedan.

δ) Presensformen *thår* 'tör, torde' förekommer Mess. s. 136 = fsv. *þor.* *Tår* i samma betydelse finnes ock i Stiernhielms Bröl. ihugkomm. *Tors(s)* 'törs, vågar' uppträder hos Mess. s. 150, 175 = *tårs* i samma betydelse hos Stiernhielm Bröl. ihugkomm. (som variant till *törs*; se Tamm Gloss.) = fsv. *torss.*

Anmärkningsvärd på grund af sin stamvokal är vidare formen *åger* 'eger' (Orf. o. Euryd. s. 92) = fsv. *āgher,* jämte *ägher* (Prytz G. I s. 46) = fsv. *ægher*; jfr inf. *åga* (Orf. o. Euryd. s. 108) och ipf. *åtte* nedan.

ε) Konjugationsväxling (i jämförelse med nsv.) uppvisa presensformerna:

begynnar 'begynner' (Mess. s. 160), se för öfrigt SAOB; *begärar* 'begär' (2 p. sg. Rond. JR s. 25) jämte *begärer* (Chro-

[1] Jfr *tamde* Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62.

nander Bel. s. 171), jfr imper. *begiära*, ipf. *begäradhe* (= fsv.) nedan; *förspillar* 'förspiller' (Beronius Reb. s. 332), hvilken form sålunda styrker det tre ggr uppvisade fsv. *spillar* (Sdw.) jämte *spiller*; *glänsar* 'glänser' (Beronius Reb. s. 331) = *gläntsar* Stiernhielm s. 3, båda gångerna i förening med *glimmar*; *qwijdhar* 'kvider, jämrar sig' (Rond. JR s. 9), men *qwijder* (Brasck FP s. 87), fsv. *kwiþir*; *slutar* 'sluter, tillsluter' (Orf. o. Euryd. s. 79), *slutar til* ds. (Girs G. I s. 150). — Omvändt (i förhållande till *qwijdhar*) : *wåller* 'vållar' (Rond. JR s. 59), ännu hos Bellman, = fsv., jfr ipf. *wölt*, sup. *wullit* nedan, hvarjämte dock äfven det svaga ipf. *wolte*.

1 pers. plur. ändas i det dramatiska språket redan under seklets första årtionden i allmänhet på *-a* eller *-e* (resp. —), och *-(o)m* är där redan ganska sällsynt: Asteroph. Tisbe s. 67 har *tackom*, Mess. s. 217 *tackom, resom, bediom*, Rond. JR s. 44 *seem*; tämligen vanlig är däremot denna ändelse hos Prytz G. I, t. ex. s. 29 *haffuom* (men samma sida *haa, förmodhe*), s. 31 *wågom*, s. 37 *wiliom*, s. 47, 50 *kunnom*; dock står den äfven här i betydlig minoritet; i den ett par årtionden tidigare komedien Holof. (c. 1599) är däremot *-(o)m* ännu regel. Ännu oftare än hos Prytz uppträder *-om* i Gustaf II Adolfs samtida tal och i allmänhet i mera högtidlig stil. På den olika graden af högtidlighet i framställningen beror i allmänhet växlingen af *-(o)m* och de öfriga ändelserna längre fram under 1600-talet, så t. ex. i Brascks FP: i prologen s. 3 *önskom, tackom*, men strax nedanför *förhandle*, samt i epilogen s. 101 *betackom, lofwom*, men s. 102 *haffwe*. Det torde äfven bero på ämnets natur, att ännu i ett födelsedagspoem till Karl XI (1670)[1] af Lindschöld 1 p. pl. pres. ind. flera gånger ändas på *-om*[2]. Tiällmann s. 209 upptar endast *vi älska*. — För *äro, äre* förekommer ibland *ä(h)ra*, t. ex. Chronander Surge s. 28, Kolmodin Gen. Aeth. s. 305; jfr under 3 pers. pl.

2 pers. plur. ändas på *-en, -e* eller *-a* (resp. —, t. ex. det

[1] Hans. 4: 147 följ.

[2] Det må äfven anmärkas, att i de många fall, där *-om* förekommer, betydelsen har en anstrykning af uppmaning (låtom oss, må vi). Särskildt vanligt är *wi tackom* t. ex. Asteroph., Mess., Brasck.

vanliga *i ha*)[1]. Hos Prytz G. I synes *-en* vara nästan allenarådande (ex. på *-e bäre* s. 46), hos Rond. JR liksom senare Stiernhielm, Brasck och Chronander öfvervägande; hos Mess. och Gustaf II Adolf tyckas *-en* och *-e* ungefär jämnställda; *-en* och *-e* växla äfven hos Asteroph. Tisbe. Icke ovanlig, om ock väl oftast i minoritet, är under hela seklet ändelsen *-a* (redan i y. fsv., t. ex. ofta i Didr. af Bern); den griper märkbart omkring sig ju längre fram i tiden vi komma[2] — ja, hos Tiällmann (1696) är den ensamt upptagen. Ännu Molander Preludium Grammaticale (1753) har 2 p. pl. pers. o. ipf. lika med 1 och 3 p., men hos Sahlstedt 1769 och Botin Svenska språket i tal och skrift 1777 kommer *-en* ledsamt nog igen samt har sedan hållit sig, åtminstone i våra grammatikor.

3 pers. plur. ändas på *-a* eller *-e* eller har i några fall antagit singularens ändelse (hvarom föreg. kap. s. 93). De 33 första sidorna hos Mess. ha c:a 50 *e*-former mot c:a 40 *a*-former. Men denna öfvervikt för *e* försvinner, om man frånräknar verbet *skola*, som hos Mess. liksom i allmänhet under denna tid (t. ex. A. Oxenstierna, Stiernhielm) högst ogärna antager ändelsen *a* i 3 p. pl.: i de ofvan angifna siffrorna ingå 18 *skol(l)e* mot 1 *skola*. Äfven af *vilja* är såväl hos Mess. som Prytz den stående pluralformen i (1 och) 3 pers. pres. pl. *wele*: dock förekommer äfven någon gång *wela* hos Mess. liksom *wilia* hos Prytz s. 35. I allmänhet tyckas preteritopresentia afgjordt föredraga *-e* för *-a*; dessa *e*-former utgå från fsv. *mono, skulo* o. s. v. Icke inräknad är naturligtvis formen *äre*, hvilken är

[1] Är möjligen *I plågan* (Brasck Ap. g. s. 200) en fjärde typ eller föreligger här tryckfel för *-en*?

[2] Ex.: från Asteroph.: *i Swara* s. 7, *I wilia* s. 8, *i bedröfua* s. 22, *om i .. migh undfalla* s. 47 m. fl.; från Mess.: *bära* s. 24, *begära* s. 62, *åstunda* s. 63 — de enda på 72 sidor; från Rond. JR: *liggia* s. 15 (jämte *i willien* och *i ligge* å samma sida); från Prytz G. I: *slächtas* s. 13, *braska* s. 38, *löna* s. 45 m. fl.; från Gustaf II Adolf: *i indraga* s. 539, *i säija* ib., *I sambla* s. 547 m. fl. — de flesta ex. i brefven; från Brasck FP: *komma* s. 30, *ackta* s. 32, *begära* s. 35, 43, *bekomma* s. 41, *informera* s. 45; från Chronander Surge. *böra* s. 78, *bättra* s. 79; från Chronander Bel.: *försmädha, hädha, lydha* s. 116, *begära* s. 161, *skoona* s. 179, *vthlofwa, hålla* s. 189, *lura, tagha* s. 190; från Kolmodin Gen. Aeth.: *komma* s. 276, 302, *bringa* s. 301, *weta* s. 302; från U. Hiärne Rosimunda: *i inbilla* (Noreen-Meyer s. 133); från Börk Dar.: *i hafwa* s. 12.

mycket vanlig: från de 60 första sidorna af Mess. har jag emellertid antecknat 2 *ära* (s. 59), af hvilka ett står i 3:dje och ett i 2:dra pers. plur.; dessutom förekommer *ära* sporadiskt under hela seklet, t. ex. 3 p. pl. Chronander Surge s. 16, Belesn. s. 116, 177, 2 p. pl. ib. s. 116. Äfven hos Prytz är *ä(h)re* den rådande formen; s. 44 förekommer dock äfven *ähro*. Hvad nu *e*-formerna vidare beträffar, är ju möjligt, att vissa af dem äro konjunktiver.

Framemot midten af 1600-talet blifva *a*-formerna i 3 p. pl. vanligare: å de första tjugo sidorna i Brascks FP är *a*-et nästan allenarådande; detsamma synes gälla för Chronander Surge. Men äfven här märka vi *skole* (t. ex. Brasck FP s. 14) samt *äre*. *Äro* tycks fortfarande vara sällsynt; det uppträder dock t. ex. Chronander Surge s. 69, Kolmodin Gen. Aeth. s. 284. I Tiällmanns grammatika (1696) anföres blott *de älska, de skola älska* (s. 209), men kuriöst nog skiljer längre fram Sahlstedt Gramm. 1747 på *vi älske* och *de älska*.

Dessutom förekomma som nämndt flera fall, där plur. är lika med sing.: dessa äro att betrakta som talspråksformer, som längre fram — t. ex. hos Börk — blifva mycket vanligare; de behandlas i föreg. kap. s. 93.

pres. konj.:

Sing. ändas — af sådana verb, som kunna antaga ändelse — i regel på *-e*, t. ex. *giffue* (Mess. s. 6), *haffue* (s. 24); någon gång på *-a*, t. ex. *bewara* (Mess. s. 67); nästan regelbundet *wari* i *Gudi wari lof, Ära wari Gud, Fredh wari* o. s. v.; af verb, hvilkas stam sluta på vokal: *(thet) stå (sin fahra)* 'må stå' (Prytz G. I s. 47).

1 pers. plur. ändas på *-om*, t. ex. *säyom* (Prytz G. I s. 47, väl konj.?), *stigom* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) samt — vanligare — *e*.

2 pers. plur. ändas på *-e*, (stundom) *-a*, resp. —; intet *-en* har antecknats; t. ex. *giöre* (Mess. s. 23), *vptage* (s. 25), *hämpnes* (s. 58); *stöta, spierna* (s. 23); *fåå* (s. 59).

3 pers. plur. ändas på *-e*, (stundom) *-a*, resp. —.

imperativus:

2 pers. sing. ändas hos I konj. af svaga verb på *-a*, t. ex.

skona (Mess. s. 12), *förskaffa* (ib. s. 17), och saknar inom de öfriga konjugationerna ändelse.

Anmärkningsvärda imperativformer, 2 pers. sing., äro:

α) till I konjugationen[1] af svaga verb, där nsv. böjer efter III[1]:

begiära 'begär' (Mess. s. 18), jfr *begärade* nedan; *begynna* 'begynna' (Mess. s. 18), jfr *begynnade* nedan; därjämte äfven *begyn* (Mess. s. 25);

β) till III konjugationen af svaga verb, där nsv. böjer efter I, eller till starka konj., där nsv. böjer svagt:

bewar 'bevara' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282); *bewijs* 'bevisa' (Mess. s. 48) = fsv.; *lijt* 'lita' (Chronander Bel. s. 153 [»152»]), jfr fsv. ipf. *litte*; *spiern* 'spjärna' (Brasck Ap. g. s. 184); *twing* 'tvinga' (Mess.), i fsv. äfvenledes starkt böjdt, men pres. *twingar* (Prytz G. I s. 13); *vnn* 'unna' (Mess. s. 154), jfr ipf. *vndte,* sup. *vnt* nedan;

γ) åtskilliga former, hvilkas ändelser *t, k* ljudlagsenligt uppkommit ur resp. *d, g,* då dessa stamkonsonanter i urnordisk tid stodo i slutljud (se närmare under ipf. af starka verb nedan):

bindt 'bind' (Mess. s. 53 m. fl.) = fsv. *bint,* jfr ipf. *bant* nedan; därjämte *bind* (Stiernhielm s. 23); *gack* 'gå' (Mess. s. 63) = fsv. *gak* < **gank* < **gang* till *ganga,* jämte *gåå* (Mess. ib.), *gak* förekommer ännu hos Börk Dar. s. 9, hvilket säkerligen visar, att formen då ännu äfven tillhörde talspråket; *henck* 'häng' (Mess. s. 25) = fsv. *hænk*; *hålt* 'håll' (Mess. s. 26, 48, 59, 71, Chronander Bel. s. 112 m. fl.) = fsv. *holt,* jfr ipf. *hölt* nedan; *sta(d)t* 'stå' (Mess. s. 69, Chronander Surge s. 68[2]) = fsv. *stat* < **stant* < **stand* till *standa*; *wän(d)t* 'vänd' (Asteroph. Tisbe s. 27, Mess. s. 120, Chronander Bel. s. 151, Orf. o. Euryd. s. 108), *went* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132) = fsv. *wænt,* formen synes vara den normala under 1600-talet;

δ) *j* har ännu ej inträngt i *döll* 'dölj' (Asteroph. Tisbe s. 28), fsv. *dyl, förtäll* 'förtälj' (Brasck FP s. 8); *smör* 'smörj' (Rond. JR s. 26) = fsv.; *spöör* 'spörj' (Chronander Bel. s. 108), jfr pres.; *wän* 'vänj' (I. Erici s. 88) = fsv.; jfr pres.;

ε) i fråga om stamvokalen: *lät* 'låt' (ytterst vanligt) jämte *lätt* (se ofvan), *lät* ännu hos Bellman (förf. Ark. 4: 316) och i

[1] Efter Brates o. Sundéns terminologi. [2] Jämte *stå* ib.

dialektiskt färgad nsv., *låt (oss)* har jag antecknat från Mess. s. 118, Stiernhielm s. 27 (jämte *lät*); *sigh* 'säg' (Mess. s. 9) = fsv.

1 pers. plur. imper. ändas regelbundet på *-(o)m*, t. ex. *sättiom oss* (Mess. s. 7), *gångom, seem till* (Brasck MGV s. 270), *drifwom* (Ap. g. s. 129), *slåm* (ib.), *bärom* (Putzdrummel s. 87); pass. *föllioms* (Mess. s. 228). Denna form är i bruk ännu hos Bellman: *bugom oss*; numera förekommer den blott i högtidlig eller parodisk stil. Däremot är under 1600-talet omskrifningen med *låta* sällsynt; emellertid förekommer Mess. s. 68 *Läter oss*, s. 100 *Lät oss* och s. 118 *Låt oss*.

2 pers. plur. imper. ändas under 1600-talet oftast på *-(e)r*[1]. I Gustaf II Adolfs skrifter har jag endast påträffat denna ändelse. Från 57 sidor i Mess. har jag antecknat 33 ex. på *-er*, däribland regelbundet *läter* (med *ä*-vokal)[2]. Därnäst komma från samma område följande på *-e*, resp. —: *gå* (s. 27), *driffue* (s. 50, till en person, tilltalad med *I*), *försöke* (s. 57), *tijghe* (ib.); jfr *förmärkie* (Brasck FP s. 4). Vidare uppträder någon gång *-ar*: *spelar op* (Mess. s. 25), *hwilar* (s. 27, 28), *förkunnar* (s. 28), *skaffar* (Chronander Surge s. 69). På *-en* har jag från samma sidor i Mess. anträffat blott ett ex.: *haffuen* (s. 30), däremot längre fram *hafuen, giören* (ib. s. 220); sedermera blir ändelsen vanligare, t. ex. *slijten* (Brasck MGV s. 299), *waren* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282), *hafwen* (Orf. o. Euryd. s. 108), och särskildt hos Börk Dar. såsom *giömmen* (s. 16), *akten, rikten, stikten* (s. 25). Slutligen användes i denna person äfven ändelsen *-a*, t. ex. *Rädens nu alla, skiälfwa och bäfwa* (Chronander Surge s. 75), *Hielpa migh Helgon* (Chronander Bel. s. 119), *betrackta, affwittra* (Brasck FP s. 9, Acolastus till sin far, som han i samma mening kallar *I*).

imperfektum ind.:

starka verb:

2 pers. sing. ändas under förra hälften af 1600-talet och vid midten af detsamma icke så sällan på *-st*. Af de ex. jag antecknat härleda sig dock många från i komedierna upprä-

[1] I Holof. (c. 1599) är däremot ännu *-en* betydligt vanligare.

[2] Däremot är *låt(h)er* mycket sällsynt, t. ex. Prytz G. I s. 43, Brasck Ap. g. s. 153.

dande bönder eller personer af ringare stånd (sådana ha här betecknats med †): † *tu lögst* 'du ljög', *lögstu* (Mess. s. 15, 22[1], Rond. JR s. 63), *togstu* (Rond. JR s. 55), *tu stackst* (Mess. s. 57), † *sågstu* (Rond. JR s. 20, 65), *sågst tu* (Chronander Bel. s. 157, jfr s. 109), *tu bleffst* (ib. s. 157), *tu komst* (ib. s. 154), *tu wast* 'du var' (Brasck FP s. 100), *du stalst, tu fikst* (Stiernhielm s. 24); hit hör äfven *west*, 2 p. sg. pres. af *veta*: Asteroph. Tisbe s. 46 *(du, som west)*, Mess. s. 61, Rond. JR s. 63 (†), Chronander Surge s. 33, 48, Bel. s. 175; om *äst* se ofvan. Därjämte är 2 pers. sg. under denna tid ofta utan ändelse, t. ex. *tu bødh* (Rond. JR s. 21).

I den äldre fsv. uppträder som bekant *-st* endast, då verbstammen slutar på *-t*; den normala ändelsen för 2 pers. sg. ipf. af starka verb är annars *t*, t. ex. *tu gaft*. Detta *t* lefver under 1600-talet kvar blott i preterito-presentia, hvarom ofvan under presens. Se för öfrigt Rydqvist SSL 1: 330, hvars hypotes om uppkomsten af *st* genom dansk-tysk inverkan dock knappast torde vara riktig.

Anmärkningsvärda ipf.-former i sing., i regel bevarade från fsv. tid, äro för öfrigt[2]:

efftcrleet 'såg efter' (Mess. s. 44) = isl. *leit*; *leet* 'litade' (ib. s. 63), fsv. däremot *litte*, isl. *hlitte*, nsv. *litade*, men hvard. äfven *let*, jfr. sup. *lijtit* nedan; — *bödh* 'bjöd' (regelbundet, t. ex. Prytz G. I s. 13) = fsv. *bøþ*, om den senare utvecklingen af detta verb se nedan under participerna; *lög(h)* 'ljög' (Rond. JR s. 95, Tiällmann s. 214) = fsv. *løgh*; *nöt* 'njöt' (Tiällmann s. 212) = fsv., men *niöt* (Orf. o. Euryd. s. 100), se nämare nedan; *skröt* = nsv. (Tiällmann s. 213), men sup. *skrytt* ib., jfr äfven *skrytat* nedan, ordet, som ej finnes i fsv., har tydligen ännu ej stadgat sin böjning; *snöt* = nsv. (Tiällmann s. 213), men sup. *snytt* (= fsv.), se nedan; *södh* 'kokade, sjöd' (Rond. JR s. 18) = fsv. *søþ*; *töt* 'tjöt' (Tiällmann s. 212) = fsv., men sup. *tiutet* ib.; — *sank* 'sjönk' (Tiällmann s. 214) = fsv. *sank*; *sång* 'sjöng' (ib.), *sang* Columbus Mål-roo (Noreen-Meyer s. 151) = fsv. *sang*[3]; — *galt*

[1] För ett ex. är sida ej antecknad.

[2] Dessa liksom nedan behandlade starka verbformer äro ordnade efter afljudsklasserna, hvilka här såsom vid pluralformen åtskilts med —, vid ipf. konj.- och supinformerna med semikolon.

[3] Om uppkomsten af ä. nsv. *sönk, söng* se bl. a. Kock Ark. 10: 321. — Ännu Botin 1777 upptager *sang, säng* och *sank* som hufvudformer och varnar för *süng* l. *sjüng*, *sünk* l. *sjünk*, »som illa af många brukas».

'gällde' (Chronander Surge s. 28, Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126), *galdt* (Girs E. XIV s. 95) = fsv. *galt* (om *t* se nedan), men *gall* (Tiällmann s. 214); *gnall* 'gnällde' (ib. s. 214) = isl. *gnall*; *halp* 'hjälpte' (Mess. s. 212, Tiällmann s. 214) = fsv. *halp*; *krall* 'krällde' (Tiällmann s. 214); *stalp* 'stupade' (Girs E. XIV s. 66, Tiällmann s. 214) = fsv. *stalp*; *wark* 'värkte' (Mess. s. 183), jfr sv. dial. (Rietz s. 814); — *förgat* (Tiällmann s. 214) = fsv. *forgat*; *laas* 'läste' (Chronander Bel. s. 110), ännu hos Bellman = fsv. *las*; *vog* 'vägde' (Tiällmann s. 212); — *gnog* 'gnagde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *gnogh*; *mol* 'malde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *mol*; *oock* 'åkte' (Mess. s. 19) = fsv. *ok*; *skof* 'skafde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *skof*; *skoop* 'skapade' (Brasck Ap. g. s. 134) = fsv. *skoop*, jfr *skapte* nedan = fsv. *skapte*; *vof* 'väfde' (Tiällmann s. 212) = t. ex. skå. *vo*; — *do* 'dog' (Mess. s. 194, 255)[1] = fsv. *do(o)* jämte *dödhe*; *hof* 'häfde' (Tiällmann s. 212) = fsv. *hof*; — *full* 'föll' (Rond. JR s. 79, 80) = fsv. jämte *föll* (Tiällmann s. 213); *heet* 'hette' (Mess. s. 224) = fsv., dock *hette* redan i P. Brahes krön. s. 33; [*hångh* 'hängde' Gyllenius 1652, Noreen-Meyer s. 127 är en dialektform]; *lop* 'sprang, lopp' (Mess. s. 43), *lopp* (Tiällmann s. 214)[2]; *lät* 'lät' (i regel) jämte *låt* (Mess. s. 88, 89); *wölt* 'vållade' (Brasck Ap. g.), jfr fsv. *walt*, äfven *wolte* (se nedan). Jfr ytterligare Noreen, Columbus Ordesk. s. XXIV och — för ståndpunkten vid tidehvarfvets slut — några former hos Tiällmann s. 212 följ.

Dessa verbformer ha anförts från synpunkten af den konjugationsklass, till hvilken de höra. Vi finna då, att *gälla, gnälla, stjälpa, läsa, gnaga, mala, skafva, skapa, åka, häfva, löpa, vålla* ännu böjdes eller kunde böjas starkt och att *lita* ('förlita' o. d.) redan hade antagit den starka böjning, som det i nsv. hvardagsspråk ännu bibehåller. *Värka* böjes starkt hos Mess.

Ett särskildt omnämnande förtjäna vissa former på *-t,* hvilken ändelse i vissa fall ljudlagsenligt uppkommit, då *d*-et i urnordisk tid stod i slutljud[3]: *galt* 'gällde' (se ofvan), *hölt* 'höll'

[1] Oftast dock *wardt* eller *blef död,* stundom äfven *dödde.*
[2] Under slutet af 1500-talet uppträder äfven *löp* (P. Br. kr.), pl. *löpo* (ib.).
[3] Se Noreen Pauls Grundr.[2] I: 571; An. gr. I, § 180; II, § 222.

(vanligt)[1], *höltz* ännu i Disa 1687, s. 28 = fsv. *hølt*, *wölt* se ofvan, jfr fsv. *walt*; *bant* 'band' (Mess. s. 7), fsv. *bant* (men *band* Tiällmann s. 213); däremot ha *fant* 'fann' (Disa 1687, s. 33) och *want* 'vann' (Brasck FP s. 61, 64 m. fl.) erhållit sitt *t* i analogi med *bant* o. d.[2], fsv. har ännu *fann*, *wann*.

Utjämningsformer af typen *bjöd*, *bjödo (bjudit)* hafva ännu ej uppträdt[3]; undantag bildar blott *niöt* (Orf. o. Euryd. s. 100), hvartill *niuto*, *niutit* nedan; se särskildt s. 151.

Besynnerlig är formen *roop* 'ropade (eller ropar?)' Mess. s. 235.

Om talspråksformen *ga* 'gaf' se s. 172, *wa* 'var' se s. 80.

1 pers. plur. ändas vanligen på *-o* eller *-a*, i de äldre källorna stundom äfven på *-(o)m*. Ex.: *wij gingom*, men *wij fingo* (Mess. s. 250), *wij höllom* (Gustaf II Adolf s. 487, i bref).

2 pers. plur. ändas vanligen på *-e*, t. ex. *finge j* (Mess. s. 42), *droge j* (ib. s. 43); någon enstaka gång på *-o*: *i höllo* (Chronander Bel. s. 198). Se för öfrigt under presens.

3 pers. plur. ändas på *-o* eller *-e*. Ex. på *-o*: *bodo*, *drogho*, *togho* (Mess. s. 45), *låto* (s. 29), *sågho* (s. 58), *wåro* (s. 211), *kommo*, *wunno* (Brasck FP s. 65), *såto* (MGV s. 223), *fohro*, *tilhulpo*, *wordo* (Girs G. I s. 107); på *-e*: *wåre* 'voro' (Mess. s. 4), *wore* (s. 33), *sloges* (s. 40), *sloge* (ib.), *droge* (ib.), *finge* (s. 44), *ginge* (Brasck FP s. 65), *struke* (MGV s. 269), *blefve* (Chronander Surge s. 19), *stode*, *slute* (Börk Dar. s. 14), *drefwes* (Girs G. I s. 106). Enligt Tiällmann s. 213 ändas pret. pl. af starka verb på *-o* »äller rättare äfter andre verba på *e*».

Anmärkningsvärda pluralformer äro: *bodo* 'bjödo' (Mess. s. 45), *budo* (Tiällmann s. 213), men *bödo* (Girs G. I s. 198), *bruto* 'bröto' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 298), men *bröto* (Tiällmann s. 213), *skut(t)e* 'sköte' (Hund E. XIV str. 314, 356), men *sköto* (Tiällmann s. 212), *sluto*, *slute* 'slöto' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 301, Börk Dar. s. 14), men *slöto* (Tiällmann s. 212), *struke* 'ströko' (Brasck MGV s. 269), men *ströko* (Tiällmann s. 213), Tiällmann har sålunda inom denna klass ofta *ö*, dock ännu *u* i

[1] Den normala formen vid midten af 1600-talet, t. ex. Girs G. I, E. XIV; däremot har Tiällmann s. 213: *höll*.

[2] Jfr Noreen Col. s. XVI.

[3] Ännu Dalin Argus har regelbundet *böd* o. s. v.

budo, drupo, strupo; ännu Botin 1777 anger som hufvudformer: *drupo, fluto, guto, klufvo*; — *hulpo* 'hjälpte', *wordo* 'blefvo' (Girs G. I s. 107) jämte *worte* (Hund E. XIV str. 305), jfr konj. *wordte* nedan; — *kommo* (vanligt) jämte *kummo* (Gustaf II Adolf s. 151) = fsv. *kumo*; — *skåro* 'skuro' (Tiällmann s. 214); *dråpo* (Chronander Bel. s. 109)[1], *såto* 'sutto' (Brasck MGV s. 223, Tiällmann s. 213) jämte *sutto* (Gustaf II Adolf s. 92), *wåre* 'voro' (Mess. s. 4), men *voro* (Tiällmann s. 214); *läso* 'läste' (Brasck Ap. g. s. 197); *wogho* 'vägde' (Schroderus Uss. D 4 v [1626]) = fsv.; — *hugge* 'höggo' (Hund E. XIV str. 307), men *höggo* (Tiällmann s. 212), dock ännu Botin 1777 *huggo* (denne förf. synes emellertid i sin uppfattning af språkriktighet intaga en alltför konservativt-historisk ståndpunkt), *hulle* 'höllo' (Hund E. XIV str. 25) jämte *hölle* (ib. str. 307), *höllo* (Tiällmann s. 213), *lupo* (Girs E. XIV s. 70), *låto* 'läto' (Mess. s. 29, 213). För ställningen vid seklets slut anser jag mig i öfrigt kunna nöja mig med att hänvisa till Tiällmann s. 212. Jfr äfven de denna lista kompletterande konjunktivformerna nedan.

Ett särskildt omnämnande förtjänar *niuto* 'njöto' (Girs E. XIV s. 114), där sålunda sporadiskt *i*-et redan inträngt, under det att *u*-et bibehålles; därjämte dock *åtnöte* 'åtnjöten' (Börk Dar. s. 22), *nöto* (Tiällmann s. 212) (men Botin 1777 *nuto*!); jfr *niöt* och *nöt* ofvan samt *niutit* nedan, där denna företeelse ytterligare granskas.

svaga verb (forts. af ipf. ind.):

Ändelserna i sing. äro desamma som i nsv.

1 pers. plur. ändas på *-e*. I våra äldre källor förekommer någon gång *-(o)m*, t. ex. *hadhom* (Rond. JR s. 56), *ladom* (Gustaf II Adolf s. 487).

2 pers. plur. ändas på *-e*, t. ex. *i sade* (Rond. JR s. 73), *i hörde* (Chronander Surge s. 14), *tiänte i* (Börk Dar. s. 12); väl också på *-en*.

3 pers. plur. ändas på *-e*. En enstaka gång förekommer *-o*: *giordo* (Prytz G. I), fsv. *giordho*.

---

[1] Därjämte dock äfven *dräpte(n)* (Chronander Bel. s. 108), hvilken form — enligt Söderwall Hufvudep. s. 93 — förekommer redan i Nya test. 1526 (jämte *dråpen* Bib. 1541).

Anmärkningsvärda imperfektformer äro:

I konjugationen[1]:

befallade (Mess. s. 18) jämte *befalte* (Mess.); den senare formen kvar i nsv. talspråk, i nsv. annars *befallde*; fsv. *-te, -de*; se för öfrigt SAOB;

begynnade (Rudbeckius 3 Pred. C 3 b [1622]); jfr imper. *begynna* ofvan och SAOB;

begärade (Chronander Surge s. 81, Bel. s. 161, 170, 171), vanligt i ä. nsv., t. ex. O. Petri; jfr pres. *-ar* och imper. *-a* ofvan; ipf. därjämte *begärte* (Mess. s. 52); nsv. blott *begärde*; se för öfrigt SAOB;

lystade 'lyste' (Asteroph. Tisbe s. 48, Girs E. XIV s. 67) jämte annorstädes *lyste* och *löste* (Hund E. XIV str. 2), fsv. *lyste*;

ländede 'lände' (Gustaf II Adolf s. 217), fsv. *-adhe* jämte *-de*, jfr sup. *ländat* nedan;

närade 'närde' (*närade och merade* U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138), fsv. III konj.;

öfwerwägade 'öfvervägde' (Gustaf II Adolf s. 114).

II, III konjugationen:

α) *-te* för nsv. *-de*:

befalte, begärte, hvarom ofvan; *beskyldte* 'beskyllde' (Girs G. I s. 110), jfr fsv. *skylte, -de*; *felte, fäl(l)te* 'fällde' (Rond. JR s. 56, Chronander Surge s. 27, Tiällmann s. 213), jfr p. pf. *fält* 'fälld' nedan, fsv. *-te* eller *-de*; *fylte* 'fyllde' (Asteroph. Tisbe s. 3) = fsv.; *näntes* (Tiällmann s. 216); *stälte, stelte* 'ställde' (Mess. s. 29, Chronander Surge s. 81), jfr Columbus: *ställte* (Noreen Col. s. XXIV) och p. pf. *stält* 'ställd' nedan, fsv. *-te*;

β) *-te*, resp. *-(d)de* för nsv. (högspråk) *-ade*:

delte 'delade' (Orf. o. Euryd. s. 77), kvar i nsv. hvardagsspråk, fsv. *-de* och *-adhe*; *didde* 'diade' (Mess. s. 32), fsv. *didhe*; *döddc* 'dödade' (ib. s. 114), men fsv. p. pf. *-adher*; *gäste* 'gästade' (ib. s. 177, Brasck Ap. g. s. 152) = fsv.; *hwijlte* 'hvilade' (Mess. s. 62), fsv. *-te, -de, -adhe*; *hällste* 'hälsade' (Columbus Bibl. Werld s. B), har jag betraktat som en uteslutande talspråksform, se ofvan; *koste* 'kostade' (Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126),

[1] Efter Brates och Sundéns terminologi.

fsv. *-adhe,* kanske talspråksform; *lette* 'letade' (Gustaf II Adolf s. 129), fsv. *lette* och *letadhe,* formen *lette* lefver kvar i nsv. hvardagsspråk; *loffde* 'lofvade' (Brasck Ap. g. s. 128) = fsv. *(lofwde)* (jämte *-edhe*), kvar i nsv. dialektiskt färgadt tal; *länte* 'lånade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 275) = fsv., kvar i nsv. dialektiskt färgadt språk; *lönte* 'lönade' (Hund E. XIV str. 364) = fsv. *lønte* jämte p. pf. *lønter* och *lønadher,* nsv. *lönte* är hvardagligt, jfr *lönt* nedan; *meente* 'menade' (Mess. s. 55) = fsv. *mente* jämte *-aþe, -adhe, mente* lefver kvar i nsv. hvardagstal och poetiskt språk; *mörde* 'mördade' (Mess. s. 245) = fsv. *myrdhe,* jfr sup. *mördt* nedan; *roopte* 'ropade' (t. ex. Columbus) = fsv. jämte det vanligare *-adhe, ropte* brukas ännu hvardagligt; *skapte* 'skapade' (Chronander Bel. s. 108, 113, Columbus Bibl. Werld s. A) = fsv. jämte *-aþe* och *skoop* (= *skoop* Brasck, se ofvan), *skapte* lefver kvar i nsv. hvardagstal, jfr *skapt* nedan; *skonte* 'skonade' (Hund E. XIV str. 364), jfr *förskondh* o. s. v. nedan, fsv. har dock ipf. *skonadhe,* hvartill pres. *skonar* (Rond. JR s. 82), *skonte* brukas ännu hvard. och poet.; *skräände* 'skränade, skrek' (Mess. s. 42), *skränte* (Rond. JR s. 23); *sonte* 'sonade, sonte' (Mess. s. 212), numera blott poetiskt; *talte* 'talade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277), formen stämplas af Tiällmann s. 207 som oriktig, i fsv. blott *-aþe, talte* är ytterst vanligt i nsv. hvardagsspråk samt i poetisk stil; *träffte* 'träffade' (Columbus Saml. 21: 42), möjligen dock blott en talspråksform; *tröste* '(ungef.) tröstade' (Brasck Ap. g. s. 128) = fsv., nsv. dial.; *vndte* 'unnade' (Mess. s. 89), jfr imper. *vnn* ofvan och p. pf. *vndt* nedan; *wijste* 'visade' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 275) = fsv., kvar i nsv. hvardagsspråk, jfr *vist* nedan; *wolte* 'vållade' (Rond. JR s. 80) = fsv. (Didr. af Bern), jfr ipf. *wölt* ofvan, *vålte* lefver kvar i nsv. lägre hvardagligt och dialektiskt färgadt tal; *wente* 'väntade' (Asteroph. Tisbe s. 57), *(för)wäntes* 'väntades' (Gustaf II Adolf s. 145), *(för)wänte* 'väntade' (Girs E. XIV s. 87), jfr *wendt* nedan; *yrkte* 'yrkade' (U. Hiärne Strat., Noreen o. Meyer s. 139); *ökte* 'ökade' (Lagerlöf Hans. 4: 51) = fsv., kvar i nsv. talspråk; *önskte* 'önskade' (Mess. s. 53, Chronander Bel. s. 141) jämte *önskade* (Chronander Surge s. 69), fsv. *-te,* kvar i dialektiskt färgadt språk. Denna lista bör för öfrigt jämföras med motsvarande afsnitt i

föreg. kapitel (om talspråket) samt med de nedan s. 160 anförda supin- och participformerna på *-d, -t* för nsv. (högspråk) *-ad, -a(d)t.*

Som af det ofvanstående framgår, lefva de flesta här omtalade former på *-te (-de)* kvar i nsv. talspråk, men ha däremot i högspråket försvunnit. Utdöda äro blott få, såsom *gäste, hvilte, mörde, skrände, tröste.* Den allmänna öfvergång af III konjugationens verb till typen *kalla,* som man för skriftspråkets vidkommande har att konstatera, synes sålunda först under 1700-talet (och 1800-talet?) ha försiggått.

γ) omljudd stamvokal, där nsv. har oomljudd:

gläddes 'gladdes' (Mess. s. 218), fsv. *glædde(s)*; *länte* 'lånade, lånte' (jfr β); *läste* 'låste' (Rond. JR s. 56) = fsv., kvar i nsv. hvardagsspråk; *wäände* 'vande' (Mess. s. 42), analogisk nybildning, fsv. har oomljudd vokal; andra ex. se Noreen Col. s. XXV.

oomljudd stamvokal, där nsv. har omljudd:

folgde 'följde' (Brasck FP s. 8, 88) = fsv. *folgde,* däremot *fölgde* (Chronander Surge s. 81) = fsv. *følghe,* jfr *folgde* Girs G. I s. 141 2 ggr, *fulfolgde* ib. s. 144 samt *förfolgt* Brasck, hvarom nedan; *förtalte* 'förtäljde' (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138); *kraf(f)de* 'kräfde' (Girs G. I s. 122, Tiällmann s. 212) = fsv.; *warde* 'värjde' (Girs E. XIV s. 95) = fsv., hvarjämte *wärde* (Mess. s. 249, Girs E. XIV s. 70); *öffwerhulde* 'öfverhöljde' (Hund E. XIV str. 374) = fsv. *hulde.* Ännu hos Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62 anföras *qwafde* 'kväfde' och *tamde* 'tämjde' som normalformer.

δ) *-de, -te, -dde* för nsv. stark böjning:

hinde 'hann' (1634, 1639), *hinte* (Gustaf II Adolf s. 498, Orf. o. Euryd. s. 89), vanliga former äfven under 1700-talen[1], fsv. *hinte,* jfr sup. *hint* nedan och ofvan s. 93; *lidde* 'led' (Mess. s. 32), användt af en allmogeman, fsv. *leþ*; *spriddes* 'spriddes, spreds' (ib. s. 88), jfr fsv. *spre(e)dde.* Här kan äfven erinras om talspråksformerna *siungde* 'sjöng' (Runius 1712) och *tillbiudde* 'tillbjöd' (Börk Dar.), hvarom s. 92.

ε) *kunne* 'kunde', nästan regelbundet under 1600-talets förra

[1] Jfr t. ex. *hinde* Dalin Argus 1: 103 (2 uppl.).

hälft (jfr ofvan s. 85); *åtte* 'egde' (ipf. konj. Rond. JR s. 9, Girs G. I s. 179) = fsv. *at(t)e*.

ζ) *j* har ännu ej inträngt i *wärde* 'värjde' (Mess. s. 249, Girs E. XIV s. 70); jfr p. pf. *skölder* nedan. Ännu hos Sahlstedt Gramm. 1769, s. 62: *tamde* 'tämjde'; jfr *tämer* ofvan.

η) Om talspråksformerna *la* 'lade', *sa* 'sade' se s. 72, 93.

imperfektum konj. af starka verb:

Under förra hälften af seklet rivalisera i alla personerna ändelserna *o* och *e*; sedermera blir emellertid *o*-et allt sällsyntare: det förekommer dock ännu i Dalins Argus t. ex. 1: 57 (2 uppl.). Ändelsen *o* har jag antecknat i följande fall: *bleffvo* (3 pl. Disa 1687, s. 31), *bodo* 'bjöde' (1 sg. Rond. JR s. 11), *boro* 'bure' (2 sg. ib. s. 11, 3 sg. s. 73), *fingo* (3 sg. ib. s. 48, 50, 65, 1 sg. s. 69, 3 pl. Disa 1687, s. 41), *funno* (1 sg. ib. s. 50), *gullo* 'gällde' (3 sg. ib. s. 65), *gåffwo* (3 sg. ib. s. 19), *kommo* (3 sg. Chronander Surge s. 28, Disa 1687, s. 31), *lågho* (3 sg. Rond. JR s. 22), *sammanskuto* 'sammansköte' (3 pl. Disa 1687, s. 26), *stodo* (3 sg. ib. s. 41), *suto* (3 sg. Wivallius 2: 87), *sworo* (3 sg. Girs E. XIV s. 6), *togo* (3 sg. Wivallius 2: 98, Girs E. XIV s. 61), *wordo* (3 sg. Girs ib.), *woro* (3 sg. Gustaf II Adolf s. 203, Brasck FP s. 7, 95, Chronander Bel. s. 171, Disa 1687, s. 33, 2 pl. Rond. JR s. 70, 3 pl. Girs E. XIV s. 40). Former på *-e* äro bland de många: *affginge* (3 sg. Rond. JR s. 19), *fore* (3 sg. Chronander Surge s. 19), *ginge* (2 sg. Rond. JR s. 65), *gulle* 'gällde' (3 pl. Gustaf II Adolf s. 510), *lätte* 'läte' (3 pl. Chronander Surge s. 19), *sköte* (1 sg. ib. s. 27), *såtte* 'sutte' (3 sg. Rond. JR s. 22), *vprunne* (3 sg. Chronander Surge s. 27), *wor(d)te* 'blefve' (3 pl. Rond. JR s. 50), *wore* (2 sg. ib. s. 11, 3 sg. s. 18, 64, 66, Brasck FP s. 8, Chronander Surge s. 19, Girs G. I s. 114[1]), *wunne* (1 sg. Chronander Surge s. 27).

Till *skola* finnes däremot intet *skullo*.

2 pers. plur. kan utom de nämnda ändelserna *-o* (t. ex. *woro* Rond. JR s. 70) och *-e* (t. ex. *wore* Chronander Bel. s. 177) äfven få *-en* (t. ex. *skullen* Rond. JR s. 15, 22).

Af hithörande konjunktivformer må från stamvokalens synpunkt framhållas: *bodo* 'bjöde', *skuto* 'sköte' jämte *sköte*; *gullo*

[1] Märk den felaktiga pagineringen!

'gällde', *wordte* 'blefve'[1]; *boro* 'bure'; *såtto* 'sutte'[2] jämte *suto*; *lätte* 'läte'. Beläggställena ha ofvan anförts. Med dessa former böra de förut behandlade plurala indikativformerna jämföras.

supinum och part. perf.:

starka verb:

Supinum ändas på:

a) *-it*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse, t. ex. *äthit* (Mess.[3]), *taghit* (ib. s. 23), *warit* (ib. s. 24; vanlig form), *skutit* (ib. s. 26 2 ggr), *gutit* (ib. s. 89), *gifuit* (ib. s. 152), *sudit* (Rond. JR s. 18), *nutit* (ib. s. 28), *dräpit* (ib. s. 69), *slijtit* (Brasck FP s. 8), *uthgutit* (Brasck MGV s. 299); β) efter lång rotstafvelse, t. ex. *låtit* (Mess.[3]), *hulpit* (ib. s. 26, Rond. JR s. 41), *wunnit* (Mess. s. 27), *gullit* (Brasck Ap. g. s. 120, Lindschöld 1669, Hans. 4: 113), *sungit, twungit* (Chronander Bel. s. 118), *siunkit* (ib. s. 177), *wållit* (Börk Dar. s. 5), *fullit* 'fallit' (ib. s. 43);

b) *-et*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *kulslaghet* (Mess.[3]), *beslutet* (ib. 2 ggr[3], Girs G. I s. 141), *riffuet* (Mess. s. 22), *lughet* (ib. s. 58), *läset* (ib. s. 85), *slaghet* (ib. s. 99), *sofwet* (ib. s. 152), *wäghet* 'dräpt' (Rond. JR[3]), *taget* (Orf. o. Euryd. s. 80), *waret* (ib. s. 76); β) efter lång rotstafvelse: *wunnet* (Mess. s. 28), *bundet* (ib. s. 43), *lätet* (ib. s. 152), *fånget* (ib. s. 162), *förnummet* (Brasck FP s. 7), *brunnet* (Chronander Bel. s. 177).

Part. perf. neutr. ändas på:

a) *-it*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *scriffuit* (Mess. 3 ggr på de första 30 sidorna), *affskutit* (Girs E. XIV s. 66), *beslutit* (Orf. o. Euryd. s. 69); β) efter lång rotstafvelse: *nidhuggit* (Girs E. XIV s. 70);

b) *-et*, α) efter ursprungligen kort rotstafvelse: *giffuet* (Mess. s. 20); β) efter lång rotstafvelse: *kommet* (Mess.[3]), *wordet* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 301).

Någon bestämd regel i fråga om användningen af *-it* och *-et* kan icke dragas ur ex. från de 70 första sidorna hos Mess.,

[1] Jfr *worto* 'blefvo' Holof. s. 1, 20 (c. 1599); *t*-et härstammar från ipf. ind. sing.

[2] Det af Noreen Ark. 3: 38 omnämnda *sotte* har säkerligen icke *ō*-vokal, utan bör identifieras med det här anförda *såtto*; jfr äfven Kock Arkiv 5: 57.

[3] Sida ej antecknad.

hvilka jag från denna synpunkt genomgått. Om denna växling se för öfrigt den hos förf. Ark. 4: 291 anförda litteraturen samt mina anteckningar ib. noten om förhållandet i detta afseende hos åtskilliga författare från 1500—1700-talen.

Af hithörande starka former må framhållas[1]: *lijtit* 'litat' (Gustaf II Adolf s. 200), jfr ipf. *leet* ofvan, fsv. svagt; *beslutet*[1], *budne* (Chronander Bel. s. 116), *gutit* (Mess. s. 89), men *giutet* (Tiällmann s. 212), *luget* (ännu hos Tiällmann s. 214), *nutit* (Rond. JR s. 28), *nutet* (Tiällmann s. 212), men *niutit* (Orf. o. Euryd. s. 97, ja, redan i ett språkprof från 1594), hvarom närmare nedan, *skutit*[1], *skutet* (Tiällmann s. 212), *skutne* (Girs G. I s. 144), *skutten* (ib., sida ej antecknad), jfr förf. Ark. 4: 297, *slutit* 'slutat' (Orf. o. Euryd. s. 82), *strupet* 'strypt' (Tiällmann s. 214), *sudit*[1], *sudet* (Tiällmann s. 212), *tiutet* (ib.); *sungit*[1], *sunget* (Tiällmann s. 214), *sunket* (ib.); *twungit* (Chronander Bel. s. 118), jfr s. 147; *gullit*[1], *gullet* (Tiällmann s. 214), *hulpit*[1], *hulpet* (Tiällmann s. 214) jämte *hiälpt* (Börk Dar. s. 22), hvilken form vid denna tid sannolikt blott tillhörde talspråket (se ofvan), samt för öfrigt från Tiällmann s. 214: *gnullet* 'gnällt', *krullet* 'krällt', *smullet* 'smällt', *stulpet* 'stjälpt'; *suttet* (C. Gripenhielm Hans. 4: 288), *bidit* 'bedt' (Gustaf II Adolf s. 144), *bedet* (Tiällmann s. 213), *dräpit*[1], *leget* (Tiällmann s. 213), *läset*[1], *wäghit*[1]; *swårit* 'svurit' (Gustaf II Adolf s. 252), *sworit* (Girs G. I s. 111); *gnaget, grafet, malet, skafet* (Tiällmann s. 212); *fullit* 'fallit' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166, Börk Dar.[1]), *fullet* (Tiällmann s. 213; med tillägget: rättare *fallet*), jämte det vanligare *fallit, -et; fånget* 'fått'[1]; *wullit* 'vållat'[1] (jfr ipf. *wölt* och *wolte* ofvan).

Krypit (Brasck MGV s. 241) bör däremot betraktas som en talspråket uteslutande tillkommande form; jfr *krupet* (Tiällmann s. 213).

Om dessa former jämföras med de s. 149 f., 156 anförda, finner man, att åtminstone under 1600-talets förra hälft och vid dess midt de fsv. starka konjugationerna kvarlefde i hufvudsak oförändrade (t. ex. *gälla, galt, gullo, gullit*); de nsv. utjämningsformerna *bjöd(o), bjudit* o. d. synas ännu ej ha uppstått, denna

[1] De som här icke förses med beläggställen, ha ofvan omnämnts.

konjugationstyps utveckling faller inom följande skede (se Söderwall Hufvudep. s. 112). Ett undantag härifrån bildar emellertid först och främst v. *njuta,* hvilket tycks hafva varit det, som i ipf. och sup. först antagit *j*-et. Redan förut har jag anfört *niöt* från Orf. och Euryd. samt *niuto* från Girs (dock jämte *åtnöte* från Börk). Härtill kommer sup. *njutit* (1594) och *niutit* (Orf. o. Euryd. s. 97). Att just *niuta* först drabbats af denna ombildningstendens, beror naturligtvis därpå att öfriga (mera vanliga) starka verb med *-ut-* i stammen vid denna tid på grund af ljudlagsenlig utveckling erhållit samma uddljud i inf. och ipf., såsom *giuta, skiuta,* hvilka redan nu böjdes *juta, jöt, ſuta, ſöt* o. s. v. Till *niutit* sluta sig också nybildningarna *tiutet* och *giutet* hos Tiällmann; ipf. heter däremot hos denne förf. ännu *töt.* Bland verben med *-ud-* i stammen fanns, såvidt jag kan se, intet sådant, som kunde ge anledning till en dylik ombildning; de komma också mycket riktigt långt efter i utvecklingsprocessen. Af verb med *-ud-* dyka visserligen *j*-former upp under 1700-talet; men åtminstone i vissa af dem kunna dessa icke anses ha segrat förrän under 1700-talets senare hälft. Så torde det t. ex. icke lyckas att uppvisa något *bjöd* eller *bjudit* före 1740. Hos Mörk (1744) förekommer ett enstaka *biödo.* Men längre fram på 1700-talet blifva dylika former något vanligare: så t. ex. hos författare, som närma sig eller återge talspråket (men blott sådana!) såsom Bellman och Envallsson, där *bjöd* och *böd* växla. Botin anser sig emellertid s. 168 (1777) böra varna mot formerna *bjöd(o), bjuden. Böd* är också förhärskande (eller kanske enarådande?) hos Kellgren, Leopold, Franzén samt ännu Geijer; däremot användes *bjöd* mycket ofta hos Tegnér. Ungefär vid denna tid börja också grammatici att sätta formerna med *j* i första rummet, så P. Moberg s. 237 (1815) och s. 243 (1825); *böd* o. s. v. betecknas med »äf(ven)». Hos Dalin (1850) angifves däremot böjningen *bjuda, bjöd, bjudit* som den normala, och formerna utan *j* anföras som blott stundom förekommande. Dock begagnades de — åtminstone *böd* — såvidt jag kunnat se regelbundet af Odhner i dennes historiska läroböcker från 1870-talet.

svaga verb (forts. af sup. o. part. perf.):

Om part. perf. mask. o. fem. på *-(ad)t* för *-(a)d* se ofvan s. 119.

Anmärkningsvärda supin- och part.-(perf.)former äro:

I konjugationen:

begärat 'begärt' (Rond. JR s. 69 m. fl.), jfr ofvan s. 153; *beskärat* 'beskärt' (ib. s. 69; rim: *begärat*), fsv. p. pf. *-dher* l. *-adher*; *förförat* 'förfört' (ib. s. 9); *ländat, lendat* 'ländt' (Gustaf II Adolf s. 120, 210), jfr ipf. *-ede* ofvan;

II (III) konjugationen:

α) *-t* för nsv. *-d*: *fält* 'fälld' (Chronander Surge s. 73) = fsv. *fællt(er)*, hvarjämte *fællder*, jfr *fälte* ofvan; *stält* 'ställd' (Mess. s. 39) = fsv. *stællter*, jfr *stälte* ofvan;

β) *-(d)t* för nsv. (högspråk) *-ad*, *-a(d)t*:

beroste 'rosade' (Gustaf II Adolf s. 187), fsv. *rosadher*, men *rosar* (ib.); *brukt* 'brukat' (Börk Dar. s. 22), sannolikt dock blott en talspråksform såsom i nsv., där den uteslutande tillhör det lägre talspråket, därjämte och vanligen *brukat* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 128), fsv. *-adher*; *döft* 'döfvat' (Orf. o. Euryd. s. 81), fsv. *døfdher*; *förmant* 'förmanat, uppmanat' (Gustaf II Adolf s. 188), ännu kvar i hvardagsspråket, fsv. *-adher*; *förmodt* 'förmodat' (Mess. s. 56) = fsv. *formot* p. pf. n., jfr *oförmodd* 'oförmodadt' (Mess. s. 249), men ipf. *förmodade* (Girs G. I s. 74); *förskondh* 'förskonad' (Mess. s. 155), *förskont* ds. (Girs E. XIV s. 61, 94), motsvarande ipf. *skonte* ofvan, därjämte *skonat* (Gustaf II Adolf s. 146); *förslöst* 'förslösat' (ett par ggr); *hylt* 'hyllat' (Mess. s. 185), jfr fsv. ipf. *hulde* jämte *hulladhe*; *hämdt* 'hämnadt' (Mess. s. 235) = fsv., men i ipf. *hämnade(s)* (Mess. s. 250), jfr fsv. *hæmnadhe* och *hæm(p)de*; *hämpt* 'hämtat' (ib. s. 60), men ipf. *hämptade* (Girs G. I s. 140), jfr fsv. p. pf. *hæmter* jämte *-adher*; *lijst* 'lisat' (Lagerlöf Hans. 4: 51), fsv. dock *-at*; *lånt* 'lånat' (Chronander Bel. s. 173), vanligt i nsv. hvardagsspråk; *lönt* 'lönadt' (Mess. s. 119) = fsv., kvar i nsv. talspråk, jfr *lönte* ofvan, därjämte dock äfven mask. *lönat* (Orf. o. Euryd. s. 83); *mördt* 'mördat' (Rond. JR s. 79), *mör't* (Börk Dar. s. 12) jämte *mördat* 'mördade (pl.)' (Prytz G. I s. 36), jfr *mörde* ofvan; *neckt* 'nekadt' (Gustaf II Adolf s. 247), *nekter* 'nekad' (Börk Dar.), men *nekat* 'nekat' (Börk Dar. s. 19), fsv. ipf. *-aþe* och *neckthe*,

böjningen *nekte, nekt* lefver kvar i nsv. talspråk; *rynkt* 'rynkad' (Börk Dar. s. 13), fsv. *rynkter* jämte *rynkiader*, jfr Bellman: pres. *rynker*; *rååkt* 'råkat' (Rond. JR s. 58), kvar i nsv. talspråk, fsv. däremot *-adher*, jfr *råckat* (Gustaf II Adolf s. 547); *skapt* 'skapat' (Mess. s. 211) jämte *skapat* (ib. s. 216), fsv. *skapter* jämte *-aþer*, jfr *skapte* ofvan; *skendt* '(skändat,) skymfat' (Mess. s. 15) = fsv.; *-skont*, se *för-*; *stympte* 'stympade (p. pf. pl.)' (Stiernhielm s. 24); *stört* 'störtad' (Börk Dar. s. 19), fsv. *størt* n.; *tapt* 'tappat' (Chronander Bel. s. 177), *borttapt* (Hund E. XIV str. 295), jämte *tappat* (t. ex. A. Oxenstierna), fsv. *tapt* jämte *-at*, da. *tabt*[1]; *vndt* 'unnadt' (Girs G. I s. 161) = fsv. *unt*[2], jfr *förunt* 'förunnat' (Orf. o. Euryd. s. 108) och *vndte* ofvan; *vist* 'visat' = fsv., *bewijst* (Girs G. I s. 161), jfr *viste* ofvan; *wendt* 'väntat' (Mess. s. 180), *vänt* (Lindschöld Hans. 4: 138), jfr *förwänte* ofvan; *endh* 'ändad' (Rond. JR s. 30) = fsv. *ændh, ändt* 'ändat, slutat' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273), *fuländt* (Mess. s. 162) = fsv. *ænt*, men samtidigt *endat* (Gustaf II Adolf s. 167). Som uteslutande talspråksformer böra sannolikt betraktas de ofvan s. 93 omtalade *kråsta* 'krossade', *wi(j)st* 'vetat'.

Supinum af *bringa* heter Disa 1687, s. 34 såväl *bringat* som *bracht*.

Här kan äfven anföras adj. *sint* 'sinnad' (Rond. JR s. 95), kvar i nsv. talspråk, jfr *ondsint* och *sint* 'ond, rasande' i mera dialektiskt färgadt språk[3].

Om man med dessa former jämför de ofvan s. 153 anförda ipf.-formerna med *-te, -de* för nsv. *-ade*, visar det sig, att ett ganska stort antal verb, som i fsv. böjdes efter II, III konjugationen, men nu tillhöra den första, vid denna tid ännu stodo kvar på fornspråkets ståndpunkt. Den öfvergång till I konjugationen, som man — åtminstone för skriftspråket — kan konstatera i fråga om en mängd af dessa verb, synes alltså väsentligen falla inom 1700-talet. Talspråket har i detta fall visat sig betydligt mera konservativt.

γ) o o m l j u d d vokal för nsv. o m l j u d d uppvisar: *förfolgt* 'förföljt' (Brasck Ap. g. s. 132), jfr fsv. *folkt, fulght* (jämte

[1] Jfr *gifwit tapt* (Brasck Ap. g. s. 170), nsv. *ge tappt* eg. 'ge förloradt'.
[2] Kvar i nsv. *det är dig väl undt*.
[3] *Björnen vardt flygande sint* (Sv. landsm. V. 2: 21).

følg[h]t) och ipf. *folgde* ofvan; däremot *förfölgdt* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 144). Här kan äfven erinras om *försorgde* (Girs G. I s. 101) = ty. *versorgt*; ordet finnes ej i fsv.

omljudd vokal för nsv. oomljudd uppvisar: *wänt* 'vant' (Orf. o. Euryd. s. 108), möjligen en talspråket uteslutande tillhörig nybildning.

δ) svag böjning för nsv. stark uppvisa: *gått* 'gånget' (Rond. JR s. 82) = fsv. *gaat* jämte *gångit* (Gustaf II Adolf s. 537) = fsv. *gangit*; *hint* 'hunnit' (Lucidor Hel. Bl. s. T 4 a; U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 139), rätt vanligt äfven under 1700-talet, jfr ipf. *hinde, hinte* samt ofvan s. 93; *skrytt* 'skrutit' (Mess. s. 254, Tiällmann s. 213)[1] jämte *skrytat* (*och prålat* Nya Aviser 1656), ordet finns ej i fsv.; *snytt* 'snutit' (Tiällmann s. 213)[1] = fsv. *snytter*; jfr äfven *lät* för *låtit* (Mess.).

ε) Som en talspråksform bör vid denna tid *gett* 'gifvit, gett' (Brasck Ap. g. s. 155), *gätt* 'gifvit' (Beronius Reb. s. 331) uppfattas; se föreg. kap. s. 72, 93; vanligen annars *giffuit* (ex. ofvan). Den analogt bildade supinformen *blit(h)* 'blifvit' har likaledes behandlats som en talspråksform i föreg. kap.

ζ) *j* har ännu ej inträngt i *höld* 'höljd' (Rosenhane Wenerid, Noreen-Meyer s. 158); *skölder* 'sköljd' (I. Erici s. 143); jfr under pres., imper., ipf. ofvan.

Af det ofvanstående samt af hvad jag i öfrigt funnit vid studiet af 1600-talets litteratur synes mig framgå, att konjugationssystemen vid 1600-talets midt i allt väsentligt kvarstodo på den yngre fornsvenskans ståndpunkt. Däremot förete ändelserna för de olika personerna rätt stora afvikelser.

Infinitiven ändas hos Mess. vanligen på *-a*; men *-e* är icke sällsynt; äfven hos Girs förekommer, fast ganska sällan, *-e* (t. ex. E. XIV s. 97). — För öfrigt erinras om inf. *läta* 'låta' (Rond. JR s. 58), *måtta* 'nödgas' (Gustaf II Adolf s. 199) = *må*[2].

Om infinitivformerna *dra, ha, plä, ta, bli, ge, biu, rå* o. s. v. se ofvan s. 70 följ.

Det passiva hjälpverbet är omväxlande *blifva* och *warda*. I Holof. (c. 1599) användes däremot uteslutande det senare. Ännu i Girs G. I och E. XIV är *warda* ganska vanligt.

[1] Men ipf. *skröt, snöt* ib.

[2] Jfr norrl. och finnl. dial. *måsta* 'vara tvungen'.

Nsv. *dö* omskrifves i regel med *blifva död* (t. ex. Girs G. I s. 99).

Om bildningen af sammansatta tempora se syntaxen, där äfven några ord nämnas om part. pres. på *-s*.

* * *

Ett särskildt omnämnande förtjänar det gammalsvenska verbet för *låtsa*. Detta verb är under 1600-talet icke ännu gängse: jag har, som i föreg. kapitel nämnts, först funnit det 1685 i Moræi Vit. (s. 405), nämligen under formen *låtsas* (3 p. pl.), samt hos Carl Gripenhielm († 1694, ungefär 40 år gammal) Hanselli 4: 304: *lossar*[1]; säkerligen tillhörde det vid denna tid nästan uteslutande talspråket. I stället förekomma under 15- och 1600-talen former af det deponentiella *låtas*, motsvarande fsv. *latas* (ipf. *lætz, lædz*):

pres.:

latz 'låtsar' (1 p. sg. Rond. JR s. 77), se s. 100; *låtz* (1 p. sg. Kolmodin Gen. Aeth. s. 292), *låts* (3 p. pl. ib. s. 300), jfr *låts* (imper. Bellman 3: 159), nsv. (hvard.) *låss*; häraf närmast inf. *låtsa*;

imperf.:

starka former: *lätz* 'låtsade' (3 p. sg. P. Brahes kr. s. 66, 1 p. sg. Rond. JR s. 77) = fsv.; från andra källor: *lotz*;

svaga former: *låttades* (3 p. pl. P. Brahes kr. s. 39); *lättedes* (3 p. pl. ib.); *låttes* (3 p. sg. Hund E. XIV:s kr. str. 374); *lådd's* (3 p. sg. Kolmodin Gen. Aeth. s. 275), *låddes* (1 p. sg. Gustaf II Adolf s. 537 [1629], 3 p. sg. Bellman 3: 14, nsv. hvard.);

supinum:

låtz 'låtsat' (Stiernhielm s. 24);

futurum:

jagh skall låtas 'jag skall låtsa' (Rond. JR s. 78);

infin.:

lätes 'låtsa' (Brasck FP s. 13); *låtas* (Disa 1687, s. 41); *lådas* Hof. Dial. (Beckman Ark. 11: 213), ännu vanligt i dialektiskt färgad nsv.; *låtz* (Börk Dar. s. 23).

D-formerna bero sannolikt — liksom faktiskt den ofta upp-

[1] = Dalin Argus; se s. 164 not 2.

trädande *a*-vokalen — på ordets obetonade ställning. Visserligen kunde man äfven som orsak tänka sig en falsk ljudsubstitution, härledande sig från sådana former som *låts,* uttaladt *låss* (så redan hos O. Rudbeck), efter analogien af t. ex. *till fress* : *fred, guss* : *gud* o. d., men därvidlag bör märkas, att *d*-formerna äro ganska gamla. Enl. Sv. akademiens ordbokssamlingar förekomma flera sådana redan i Reineke Fosz (1621).

Vi se sålunda, att de fordom fullt skriftspråksmässiga formerna *låts, låddes* o. s. v. så småningom nedsjönko till hvardagsspråkets nivå [1] och t. o. m. numera ofta uppfattas som i viss mån inkorrekta och ovårdade, medan nybildningen *låtsa* och däraf uppkomna verbformer, hvilka mot 1600-talets slut säkerligen betraktades som djärfva uppkomlingar [2], numera vunnit ett obestridt burskap inom språkets öfverklass, ja, t. o. m. på grund af jämförelsen med *låss, låddes* erhållit en omisskännelig prägel af aristokratisk förnämhet.

Icke heller verbet *lyssna* synes ännu ha varit vanligt. I stället användes det gamla *lydha,* t. ex. *lyder på then fagre sångh* (Mess. s. 157), *Om iagh här vthe lyder på* (ib. s. 192), *lyder på wårt . . snack* (Nachspiel, Samlaren 13: 70), hvartill ipf. *lydde* (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 39), och därjämte dep. *lydhas,* hvartill pres. *lyds, lyss,* ipf. *lyddes.* Af pres. *lyss* är *lyssna* bildadt: verbet uppträder redan under 1600-talet, men är mycket sällsynt.

Slutligen må i detta sammanhang anmärkas, att för *ledsna* brukas *ledas,* t. ex. Gustaf II Adolf s. 528. Formen *ledsna* synes först ha uppkommit mot slutet af 1600-talet och under 1700-talet allmännare börjat begagnas.

Adverben.

a) afledda:

på *-lig(h)en,* t. ex. *fliteligheen* (Mess. [3]), *hårdeligen* (Gustaf II Adolf s. 167), *högheligheen* (Rond. JR s. 9), *ohöfligen* (Mess. s. 26), *nyligen* (s. 60), *rätteligheen* (Rond. JR s. 100), *storligen* (Beronius Reb. s. 346), *wisserligheen* (Mess. s. 29), *ährligheen* (s. 22);

[1] *Låss, låddes* betecknas i SAOL[7] såsom 'hvard.'

[2] Några årtionden senare synes dock ordet fått sin ställning tryggad: *lossar* 'låtsar' har jag antecknat från Dalins Argus 1: 265 (2 uppl.).

[3] Sida ej antecknad.

på *-lig(h)a,* t. ex. *gruffweligha* (Rond. JR s. 9), *hierteligha* (ib. s. 56), *hårdeligha* (s. 100), *storliga* (Beronius Reb. s. 346); jfr fsv. *visselika* (yngre *-ligha*) o. d.;

på *-lig(h)an,* t. ex. *faderligan* (Brasck FP s. 4), *gemenligan* (Mess. s. 203), *manligan* (s. 28), *nyligan* (ib. flera ggr), *storlighan* (s. 26), *wisserligan* (s. 203, Prytz G. I[1]), *ynkeligan* (Mess. s. 188); jfr y. fsv. *nylekan, nyligan* o. d.; formen har uppkommit genom kontamination af mlt. adv. på *-liken* och fsv. på *-lika, -lig(h)a,* hvarom Tamm Tränne tyska ändelser s. 28 följ.

Här må för jämförelsens skull äfven anföras de på *-lig(h),* t. ex. *hemligh* (Asteroph. Tisbe s. 45), *underdåneligh, hierteligh* (ib. s. 47 och för öfrigt, som det synes, regelbundet), *fliteligh* (Mess.[1]), *försichteligh* (s. 44), *högeligh* (s. 27), *lönligh* (s. 40), *nämligh, nembligh* (Mess.[1], Beronius Reb. s. 346), *passeligh* (Rond. JR s. 93), *wisserligh* (Mess. s. 29 2 ggr, 64, 67, 71, Rond. JR s. 65), *wisseligh* (Rond. JR s. 65), *ährligh* (s. 65). Under 1600-talets senare hälft bortfaller i talspråket ofta *g(h),* hvarom ofvan s. 79. Denna typ finns enl. Tamm i sv. redan tidigt på 1400-talet i formen *-lik.* åtminstone i versslut. »Redan i mlt. måste ha brukats adverb på *-lik* (i talspråk)»[2]. Dock anser Tamm, att *-li(g)* kan vara en rent svensk form; jfr i nutida talspråk *fasli lärd* o. d.

Som af exempelsamlingen framgår, förekommer stundom ett adverb under olika former å samma sida; så t. ex. *wisserligh* och *wisserlighen, storliga* och *storligen.*

på *-a,* t. ex. *hemma, heema* 'hemma' (passim; jfr *hem[m]an* nedan); hit höra äfven de på *-lunda* (jfr s. 166), på *-lig(h)a* ofvan, på *-la*: *arla och särla* (Chronander Bel. s. 110); *reda* 'redan' (Disa 1687, s. 34), fsv. *redha* jämte *redho,* är en försvenskning af mlt. *rêde*; om denna typ se Noreen Aschw. gr. § 471. 1;

på *-an*: dessa äro i regel riktningsadverb, som svara på frågan 'hvarifrån?', t. ex. *hwadhan* 'hvarifrån' (Prytz G. I s. 42), *hädhan* 'härifrån' (ib. s. 45); men stundom uppträda äfven andra betydelser, såsom *hemman* 'hemma' (Rond. JR s. 14, 32), *heeman* i samma betydelse (Brasck FP s. 7) jämte *heema* (s. 9), *nordan vth* 'norr ut' (Mess. s. 7) jämte *nordh vth* (ib. s. 19), jfr fsv.

[1] Sida ej antecknad.
[2] Tamm enl. skriftligt meddelande.

norþan, som utom 'norr ifrån' betyder 'i norr' (Sdw. 2); om denna typ på *-an* se Noreen Aschw. gr. § 471. 2;

på *-s, -as, -nas*: *i sommars* 'i somras' (Gustaf II Adolf s. 130)[1], *til bakas* 'tillbaka' (Chronander Bel. s. 175), jfr *tilbakars* (Asteroph. Tisbe s. 42, Lindschöld) och *tilbakar* nedan s. 163; *rättnun(n)as* 'nyss'[2] (Columbus Ordesk. s. 22, Börk Dar. s. 22), kvar t. ex. i östgötadial., jfr isl. *núna* och sv. dial. *nunna* samt med afseende på afledningen äfven isl. *hérna* och ä. nsv. *där bortnas* (Bellman, förf. Ark. 4: 317)[3]; om adverbsuffixet *s* se Noreen Aschw. gr. § 471. 6.

b) innehållande gamla kasusformer, t. ex.

annars(s), annerss 'på annat sätt' (Rond. JR s. 93, Hund E. XIV str. 41) = fsv. Sdw. 1), gen. sing. till *annar*; *annars* är nu likbetydande med 'i annat fall, eljes';

borto, bårto (jämte *borta, borte*; se s. 106), fsv. *borto,* dat. sing. fem.; se Noreen Aschw. gr. § 470. 2 anm. 6; hit hör väl äfven *fögo* (se s. 106);

hurulundh, ingalund(h), sammalundh (se s. 102), ack. sing. af fsv. *lund* 'sätt'; *heem* 'hem' (t. ex. Rond. JR s. 32), fsv. *h(e)em*; *hos* 'bredvid' (Mess. s. 151) = fsv., jfr nsv. (arkaiserande) *därhos* och prep. *hos* 'vid' nedan; se för öfrigt Noreen Aschw. gr. § 470. 4;

ingalundom 'ingalunda' (Rond. JR s. 9), dat. plur. till det ofvannämnda sbst. *lund*; om dylika adverb se Noreen Aschw. gr. § 470. 3 a;

förra 'förr' (Asteroph. Tisbe s. 19 m. fl., Rond. JR s. 31, Brasck Ap. g. s. 115), fsv. *fyrra,* ack. sing. neutr. på *-a,* svaga deklinationen; se Noreen Aschw. gr. § 470. 6.

I *gemeen* 'vanligen' (Mess. s. 28), *ewigh* 'evigt' (ib. s. 29) ser jag tyskt inflytande. Dessa adverb böra sålunda ej förbindas med de nominalt bildade fsv. adverben utan *t,* som omtalas Noreen Aschw. gr. § 454. 1 c, 470. 5.

Här må äfven omnämnas sådana af preposition styrda adverbiella uttryck som:

[1] Se Schagerström Ark. 4: 338 f., Kock Ant. tidskr. 16, nr 3, s. 15.

[2] Samma betydelse har äfven *rättnu* (Disa 1687, s. 33), hvilket i nsv. endast användes om framtid; se nedan.

[3] Jfr äfven dalmålet **hjon*?, hvarom Bugge hos Noreen Ordl. öfver dalm. s. 76.

till anckars (*gick t. a.* Gustaf II Adolf s. 487);
til arfz (*t. a. . . få* Beronius Reb. s. 346);
till bottens (*t. b. wet* Gustaf II Adolf s. 208);
tilbytes (*få t.* Girs E. XIV s. 71);
till dricks (Moræus Vit. s. 462), *til dryckz* (*besökia* Girs G. I s. 116);
til döds (Mess.); men *slå til döda* (Mess. ett par ggr, Girs E. XIV s. 95 m. fl.), jfr fsv. *slo . . til dødha* (Sdw.): *døþe* m., äfven i ä. da. *til døde* (Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 41);
til fots (Mess.), därjämte *falla til foot* (Mess. s. 132), där (arkaiserande) nsv. har *till fota,* samt *regementen till foot* (Gustaf II Adolf s. 487). Jfr *till fota* i uttr. *Smöria tigh wäl ifrån hand till fota* (Chronander Bel. s. 181);
till fångs (*swåre t. f.* Siam s. 54, jfr Gustaf II Adolf s. 541);
til grafva (Dahlstierna Kunga-Skald) = fsv. *tel graua*;
til handelz (*woro t. h.* Girs G. I s. 114;
til herbergz (*t. H. . . beledsagade* Girs G. I s. 231);
till hälwetes (Mess. s. 211);
til hielps (komma t. h.) (1686, Noreen-Meyer s. 173);
till knijffz (*bär thz . . t. k.* Rond. JR s. 35);
till knäs (*snön stog dem t. k.* Putzdrummel s. 75);
til krigs (Mess.);
til köpstadz (*t. k. faar* Lindschöld Hans. 4: 174);
till lagz (*bära t. l.* Rond. JR s. 28);
till leckz (*gå t. l.* I. Erici s. 79);
till lyfz 'till lifs' (*hulpo . . t. l.* Asteroph. Tisbe s. 3);
til mangels (*wara t. m.* Girs E. XIV s. 79);
til meens (*war . . t. m.* Girs G. I s. 98);
til misstyckes (*taga t. m.* Brasck FP s. 67);
til måltijdz (*t. m. . . beledsagade* Girs G. I s. 231, *gå, komma t. M.* parlör 1703, s. 175);
til möthes (Girs G. I s. 72);
til offers (Mess.);
till roffs (*blifwer . . t. r.* Moræus Vit. s. 408);
till rådz (*wart . . t. r.* Gustaf II Adolf s. 487, *ginge t. r.* Girs E. XIV s. 3);
til samtals (*satte . . sigh . . t. s.* Girs G. I s. 181);
till segels (*gick . . t. s.* Gustaf II Adolf s. 487);

til(l) siös (vanligt);

til skips (Mess.); *til skepz* (*steeg t. S.* Girs G. I s. 143);

til slagz 'till slaktning' (*kommo .. t. s.* Girs G. I s. 72);

til speels (*Bär den t. s.* Brasck FP s. 64);

till stads 'till staden' (*komma* Moræus Vit. s. 407);

til storms (*gingo t. S.* Girs G. I s. 147);

til sängs (Mess.) = fsv. *till sengx,* jämte det äldre *till säng(i)a* (Moræus Vit. s. 407, 429), *til(l) sänge* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 276 samt från 168 2, 1685) = fsv. *(gaa) til senga* (g. sg. *s[i]ængar*);

til sömns (*begifwit sigh t. S.* Girs G. I s. 20);

til tals och föreenings (*komma t. t. o. f.* Girs E. XIV s. 98);

till wattns (Gustaf II Adolf s. 487);

til witnes (*taga t. w.* Gustaf II Adolf s. 177, jfr Disa 1687, s. 23);

til wrackz (*lämnat Skeppen .. t. w.* Girs G. I s. 157);

til wägs (Mess.), *gå .. till Wägz* (Börk Dar. s. 7);

därjämte utan *-s* (utom det nämnda *til foot*): *til by, til fält, til häst, til modh, til ordh* 'till orda', *til tingh,* samtliga från Mess., *till landh* (Gustaf II Adolf s. 487); jfr däremot nsv. *till byss, lands, mods, tings.*

Den gamla gen. plur. af *tack,* fsv. *þak,* lefver kvar i *til tacka* (*Hans Nådh t. t.* Mess. s. 25), därjämte *tagha til tack* (ib. s. 13), jfr da. *tage til takke*; vidare af *hof* i det vanliga *til hofwa.*

Gamla gen. plur. lefva naturligtvis äfven kvar i adv. *tilbaka,* hvarjämte utvidgningarna *til bakas, tillbakar* (Gustaf II Adolf s. 219)[1], *tilbakars* (se ofvan s. 166), samt *tilhoopa.*

Om *til god(h)a* jämte *til(l) godho, til godhe* se ofvan s. 100; om *medh retto* jämte *medh rätta, medh rätte* se s. 102, 106; *medh all* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 294) jämte *medh allo.*

I detta sammanhang må äfven omnämnas:

försan 'försann' (Brasck Ap. g. s. 132); *(bekiänner iagh) uppå min san* (Asteroph. Tisbe s. 36), *på mijn sann* 'minsann' (Holof. s. 48) = fsv. *a mina san,* samtliga innehållande fsv. *san*

[1] Denna bildning företer en egendomlig prägel. Då det mig veterligen icke finnes något adverb, till hvilket det i fråga om sitt *r* kunnat osökt ansluta sig, kan det knappast förklaras annorlunda än som innehållande pl. *bakar*; jfr den gen. pl., som ingår i *tilbaka.*

f. 'sanning, sannfärdighet', motsvarande *min san* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 293) utan preposition[1];

på stan 'strax, om en stund' (Asteroph. Tisbe s. 42, Rond. JR s. 7, Prytz G. I s. 19), jfr tidigare *på stann* (Holof. s. 13), *på staann* (ib. s. 35) och nsv. dial. *på stann* i samma betydelse; af fsv. **(pa) stadhin* : *stadher* 'ställe'; se närmare Rietz s. 668.

Ett par gånger förekommer *(ut)aff nödha* (t. ex. *frelste* Prytz G. I s. 50), innehållande pl. af *nøþ*; se ofvan s. 130.

Om sådana uttryck som *innan-, inom-, utom-, utomland* se *innan* och *utan* nedan.

'Åtminstone' heter hos Gustaf II Adolf stundom *åt minsta* (s. 547) = fsv. *at minsto,* eg. 'till (det) minst(a)'; jfr *til minsto* (Girs G. I s. 72) och sv. dial. *teminstingen.*

Det vanliga nekande adverbet är *intet* (t. ex. Mess. s. 225).

Kanske har ännu icke alltid sammansmält till ett adverb; jfr *kan doch skee* (Chronander Bel. s. 132). Adv. *kanske* förekommer dock redan i fsv.; se Sdw. Om ordföljden vid *kanske* se nedan.

Om *eller, äller* för *häller* se s. 115.

Om de förallmänligande adv. *ehwar* o. s. v. se formläran under indef. pron.

Om adverbens komparation se s. 135.

3. Till syntaxen.

I den följande framställningen har jag för vissa partier måst med en viss försiktighet begagna mig af det material, som mina metriska källor erbjuda, då ju det i många fall kan vara synnerligen svårt att bestämma den inverkan, som hänsyn till rytmiken kunnat utöfva på ordställning, val af konstruktion o. d. Mina hufvudkällor för vissa afdelningar ha därför utgjorts af de i inledningen citerade prosaarbetena eller de partier af 1600-talets dramer, som äro affattade på prosa.

Best. slutartikeln användes ofta af person- och ortnamn, hvarom ofvan s. 95.

Dessutom förekommer den i uttryck, sådana som *stick*

---

[1] Jfr *a mina tro* ds. = nsv. (försäkrande) *min tro.*

ellen vppå wår bwr 'stick eld på' (Mess. s. 74; jfr s. 73), *stucko . . Elden på Skeppen* (Girs E. XIV s. 60), *sattes Elden på Gången* (Girs G. I s. 21), *tände Elden aff sigh* (Girs E. XIV s. 70), jfr fsv. *tända eldhen pa, uti* Rimkr., *stickade . . eelden på slottet* O. Petri kr. s. 177; *beddes Nåden* 'bådo om nåd' (Girs G. I s. 125); *bringer å banen* 'bringar å bane' (Stiernhielm s. 31), se för öfrigt SAOB; *fåå til lönen* 'få till lön' (Brasck Ap. g. s. 129).

Här må äfven påpekas ett uttryck från Gustaf II Adolf s. 539: *huar wij krijgetz säthe, på Tyske bottnen sättia kundhe,* där vi skulle ha talat om att 'förflytta kriget på tysk botten'.

Såsom exempel på best. slutartikeln i titlar före namn må anföras: *(Wij hafue bekommidt eder skrifuelse . .) medh Maiorn Anders Matzson* (Gustaf II Adolf s. 538).

Bestämda slutartikeln saknas oftast i de ålderdomliga dativerna på *-om,* t. ex. *gudom* (Mess. s. 209), *hedningom* (ib. 208), *östgöthom* (ib. s. 248).

Vidare stundom vid namn på hälgdagar o. d., t. ex. *på Nyåhrs Dagh* (Girs G. I s. 147). Ännu kan man säga *han dog Palmsönda(g)* (^{140}), *det hände Allhelgonada(g) i år.* Samtliga fallen äro minnen från den tid, då de nuvarande första leden ännu voro självständiga genitiver (jfr fsv. *palma sunnodagher*), hvarom accenten ^{140} ännu bär vittne, alltså af samma art som de ännu lefvande *Fastlags söndag* (jämte *Fastlagssöndagen*), *Kristi himmelsfärdsdag* (jämte *Kristihimmelsfärdsdagen*).

Bestämda fristående artikeln förekommer ofta framför folkslagsnamn o. d., såsom *the Rysser* (Mess. s. 161), *the jämptar* (ib. s. 241), *the Ryssers* (Girs E. XIV s. 2), *the Cassaner och Astracaner och Siberier* (Gustaf II Adolf s. 159), *the Dalekarlar* (Girs G. I s. 123), men samma sida *Dalekarlarne(s)* 3 ggr, *the Hollendare* (ib. s. 135), *the Dantzigkers* (ib. s. 149), *the Smålenninger, the Östgöther* (ib. s. 188), *the Pohler* (Girs E. XIV s. 85), *de Romare eller Americaner eller Indianer eller Africaner* (Columbus Ordesk. s. 3); jfr från 1500-talet *the Skåningar* (O. Petri kr. s. 187), *the Edomeer* (1 Mos. kap. 36, Bib. 1541), *the Egyptier* (2 Mos. kap. 12 ib.). Uttryck af detta slag ha icke blott varit inskränkta till skriftspråket: *the Spanier* begagnas t. ex. i en parlör från 1703 (En lijten Språck- och Ord-Boock s. 99). Detta bruk beror på tysk inverkan (se Teg-

nér Ark. 5: 325), möjligen också underhjälpt af inflytande från de ofta substantiverade adj. *the Swenske, the Danske, the Lübeske* o. s. v. Dock uppträder *the* stundom äfven i andra ord, t. ex. *the Dråpare* 'dråparna' (Girs E. XIV s. 95), där man väl under alla omständigheter måste antaga tyskt inflytande.

Omvändt saknas ofta just i dylika substantiverade adjektiv som *the Swenske* o. s. v. den bestämda fristående artikeln, äfven då af sammanhanget tydligt framgår, att ordet fungerar som bestämd form, t. ex. *Danske* 'danskarna' (Mess. s. 90 m. fl.), *Swenskom* 'svenskarna' (ib. s. 130)[1]; jfr äfven *christnom* 'de kristne' (Mess. s. 247). Från 1500-talet har jag antecknat *Tydske* 'tyskarna', *Fransiske* 'fransmännen', *Beehmske* 'bömarna', *Engelske* 'engelsmännen' (P. Svart kr. s. 101); i fsv. användes i samma funktion *svenska* 'svenskarne'; se för öfrigt nedan.

Vidare uppträder icke sällan best. fristående artikeln mot bruket i nsv. framför substantiv-attribut, t. ex. *thet ordet Häredh* (Gustaf II Adolf s. 2), i synnerhet vid nomina propria såsom *then provintien Polotsko* (ib. s. 176), *den fienden Ryssen* (ib. s. 179), *dhen strömmen Nyen* (ib. s. 182), *thet fästet Krokem* (Girs G. I s. 157), *thet Munckeklöstret Padis* (Girs E. XIV s. 13—14), *thet Huuset Lode* (ib. s. 38), *then Ohrten Pitam* (Ber. om Wästindien s. 21). Så ock under 1500-talet, t. ex. *thet landet Gosen* (1 Mos. kap. 45, Bib. 1541), *then öknen Sinaj* (2 Mos. kap. 19, ib.), *Then försten Theman* (1 Mos. kap. 36, ib.). Därjämte dock äfven: *sjön Peibas* (Gustaf II Adolf s. 183), *Staden Arensborg* (Girs E. XIV s. 83), *Ekesiöö Stadh* (ib. s. 103).

Äfvenså förekommer stundom best. fristående artikeln framför substantiv med följande prepositionsattribut, t. ex. *vthi then Belägringen för Florentz* (Girs G. I s. 72).

I båda fallen ha vi kanske att konstatera tysk inverkan. Dock synes det mig äfven möjligt att förklara förekomsten af *then, thet* ur den determinitiva betydelse, som man här kan inlägga i dessa pronomina: 'det land(et), som hette Gosen', 'den belägring(en), för hvilken Florens var utsatt' o. s. v. I alla händelser måste denna förklaring tillgripas i ex.: *gaf lycka ther till att thet slaget wans wedh Linköping som skedde Anno 1598*

---

[1] Jämte *them Swenskom* (Mess. s. 90, Girs G. I s. 141), *the Dansk(e)s* (Mess. s. 91, 131).

(Gustaf II Adolf s. 170), där *som* betyder 'något som' och sålunda icke syftar på *thet slaget*. Meningen är alltså: 'att det slag vanns, som stod vid Linköping, hvilket l. något som ägde rum 1598'. Ur dylika fall anser jag snarast, att sådana uttryck som *then Belägringen för Florentz* utvecklats.

Obestämda artikeln brukas framför den subjektiva predikatfyllnaden, då denna betecknar ämbete, yrke, titel o. d., t. ex. *en öffwerste ware* (Hund E. XIV:s kr. str. 387), *Han är en Förste til Brunsswijk* (Mess. s. 50), *iag är nu en Doctor* (Putzdrummel s. 81), *få heta en Doctor* (ib. s. 74), *Gud hade mig låtit födas en förste* (Gustaf II Adolf s. 194); jfr mlt., ty. och eng. Härmed må sammanhållas: *min Jungfru är een af adel, iag som en af Adel* (Putzdrummel s. 81); samma uttryck finnes äfven i P. Brahes kr. s. 40.

Under 1500-talet är i liknande fall den obest. artikeln ännu vanligare, t. ex. *at han icke hade lätit gripa honom såsom en biscop* (O. Petri kr. s. 229).

Särskildt ofta brukas såväl under 15- som 1600-talet den obestämda artikeln efter *såsom* samt efter det *för*, som då kunde ersätta nsv. *såsom*; t. ex. *brukat .. för een stallmästare* (Gustaf II Adolf s. 128), *låta sigh, såsom en Arffherre .. hylla* (Girs G. I s. 117), *tiänt Knut Andersson för en Stalldrängh* (ib. s. 73), *samtycht honom för en Konungh* 'erkänt honom såsom k.' (ib. s. 158); jfr *honom .. för en Bespeijare beskyldte* (ib. s. 110).

Pluralis af tillnamn förekommer t. ex. hos Gustaf II Adolf s. 114: *Hinric och Efwert Horner*, d. v. s. *Horn*. Detta bruk är under 1600-talet mycket vanligt. Jfr från 1700-talet *Grefwarne O. och C. Gyllenborgar* (Beckman Ark. 11: 256).

Till kasusläran.

Konstruktionen *Konung Oskars af Sverige gemål* var äfven under 1600-talet den vanliga i skriftspråket, t. ex. *Hertigh Philips til Pommern Befalningzman* (Girs E. XIV s. 60), äfven i sådana uttryck som *Grefwe Johans von Höijen Huusfru* (Girs G. I s. 109). Jfr härtill Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 44.

En gammal genitivus partitivus föreligger som bekant i det ännu brukliga *så dags*, t. ex. *Thz är doch nu cy än så dagz* (Rond. JR s. 29).

Såsom ett slags genitivus partitivus bör väl äfven *wägz* uppfattas i *han sigh ey fördrijstade någon wägz at fahra* (Girs G. I s. 99). Uttrycket bör möjligen sammanställas med gen. i t. ex. isl. *fara leiðar sinnar, fór ferðar sinnar,* ty. *geh deines weges.* På direkt tysk inverkan beror under alla omständigheter *ett stycke vägs* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138) = ty. *ein stück weges.*

Däremot saknas genitivändelse stundom i sådana måttbestämningar som *någre Mijhl Wäg* 'några mils väg' (Ber. om Wästindien s. 21); jfr fsv. *fæmtighi miler wægh* (: *mil*) jämte gen. *iij mila wæg* (: *mila,* Sdw.).

I åtskilliga fall lefva gamla prepositionslösa konstruktioner ännu kvar, där nsv. använder omskrifningar med prep.

En egenhet — åtminstone för Gustaf II Adolfs språk — är bruket af genitivus i åtskilliga fall, där nsv. använder prepositionsattribut, t. ex. *til min meningz bewijs* (s. 151) d. v. s. 'bevis för min mening'.

Genitivus af sak vid v. *fröjda sig, tacka* lefver kvar i uttrycken *Thess frögdar migh* (Rond. JR s. 31), *Thess tackar iagh E. Maj:tt* (Laurbecchius s. 252)[1], nsv. 'för det'.

Samma genitivform uppträder äfven i *thes insegel och pant* (ib.), nsv. 'på det'.

Under 1500-talet voro dylika gamla vändningar ännu mycket vanligare, t. ex. *tess mechtig* (O. Petri kr. s. 208, 232), eg. 'mäktig till det'; jfr fsv. *tæss mæktugher, tess plichtock, thess war.*

Indirekt objekt, där nsv. har prepositionsuttryck, förekommer under 1600-talet ganska ofta; t. ex.:

mitt . . Blodh migh . . förrinner (Mess. s. 57), jfr ty. *entrinnt mir*;

migh alla lemmar wärkia (Rond JR s. 31), d. v. s. 'på mig', jfr ty.;

Som stå mig daglig Wakt (Börk Dar. s. 43), d. v. s. 'åt mig';

till döden mig ha' släkt mitt lifwes lius (Börk Dar. s. 49), d. v. s. 'för mig';

---

[1] *Thess* i denna användning har i de nordiska språken gärna framhäfts genom att ställas i början af satsen; jfr t. ex. isl. *þess vil ek biðja þik, Atli mágr, at þú* o. s. v.

Har . . Orpheus Lykka / Så Sårat dig titt Etterbröst? (Orf. o. Euryd. s. 82);

skulle man än them hoppet ökie (Gustaf II Adolf s. 543), d. v. s. 'för dem';

Thz kan ju mig icke slå fehl (Rond. JR s. 59), d. v. s. 'för mig';

anslagh, / Som ingen ähre til mishagh (Mess. s. 169), d. v. s. 'icke — för någon';

vidare vid adjektiv, som uttrycka vänlig eller ovänlig sinnesstämning, nytta eller skada, farlighet o. d., t. ex.:

blid: *war them så blidh* (Mess. s. 252);

gunstig: *han migh ey så gunstigh är* (Chronander Surge s. 89);

huld: *om tu är migh hull* (Mess. s. 54), kvar i nsv. mera högtidlig stil;

kär 'kär, förälskad i': *Åhr thet länge, hon blef honom så kiär?* (Asteroph. Tisbe s. 33), *Hon ähr honom så kiär och hull, / Att hon och dö will för hans skull* (ib.); därjämte *kär åt* i samma betydelse, se under *åt*;

mild: *blef . . oss mill* (Mess. s. 232), d. v. s. '(mild,) vänligt stämd mot'; jfr nsv. *blifva någon bevågen*;

ond: *Försterne ondt* (Mess. s. 162), d. v. s. 'ond på furstarna';

vred: *iag ä' Besso wreder* (Börk Dar. s. 49), d. v. s. 'vred, ond på';

skadlig: *huru skadeligh drögsmållen wår stat är* (Gustaf II Adolf s. 494), d. v. s. 'för vår stat';

farlig: *thenne . . oss fahrlige anslagen* (Gustaf II Adolf s. 150), *att han mig farlig war* (Orf. o. Euryd. s. 77), d. v. s. 'farlig(a) för';

onödig: *oss . . onödige* (Tiällmann s. 228), d. v. s. 'onödiga för oss';

slutligen vid v. *råda*: *råder alla Ting* (Börk Dar. s. 46), d. v. s. 'öfver l. för alla ting'.

Konstruktionen *böta sin halfwa månadt sold the fattige* (Gustaf II Adolf s. 243) kvarlefver i svordomar, såsom *ge någon fan* o. d.

Motsvarande fall i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 35.

Ackusativus för nsv. prepositionsuttryck uppträder i: *Werlden haar iagh ey meer behoff* (Mess. s. 57), nsv. *af världen*; jfr fsv. . . *bröder nyan olderman behof hade* (Sdw.); dock förekom i fsv. äfven gen. Hit hör vidare: *thz förra wan* (Asteroph. Tisbe s. 57), nsv. 'van vid ngt'.

På latinskt inflytande beror väl konstruktionen: *alla trä och buskar gratulerade honom hans medhgång* (U. Hiärne Strat., Noreen-Meyer s. 138); jfr lat. *ei recuperatam libertatem est gratulatus* (Cic.).

Adjektiven.

Såsom predikatsfyllnad är adjektivet — åtminstone hos Mess. — ganska ofta oböjdt. Ex. se Mess. s. 3, 22, 28, 30, 33, 40.

Stark böjning för nsv. svag har adj. ofta efter personliga pronomina i sådana uttryck som *ah iagh osäll!* (Rond. JR s. 98), *O iagh arm, och elendigh möö* (Mess. s. 195), *ach tu lätfärdigh* (Chronander Surge s. 71), *tu oförskämd* (Bel. s. 112), *Ah! mig äländig* (Börk Dar. s. 14). Enahanda förhållande äger rum i ty. samt i fsv. (se Sdw. under *o*). Dock har redan Mess. s. 48 *o iagh lyckesamme Man* och Chronander Surge s. 74 äfven *Ach, ach migh nu elendighe man.*

För öfrigt förekommer någon gång adjektivet oböjdt i sådana uttryck som *Nådigh kung* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 298), vanligen dock *-e.*

Adj. *kvitt* har ännu böjda former, t. ex. *blifwa the Danska quitte* (Girs E. XIV s. 86); så äfven *kvar,* hvartill neutr. *qvart* ännu hos C. Gripenhielm (Hans. 4: 293), pl. *qwara* (Girs E. XIV s. 103).

Såsom adjektivattribut hade vid denna tid adverbet *serla* en vidsträcktare användning än nu, t. ex. *din serla böön* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 131); numera blott i poetisk stil i vissa stående uttryck såsom *i särla aftonstund* o. d. I samma ställning uppträder någon gång äfven *fordom,* t. ex. *En foordom courtisan* (J. G. Beijer Hans. 9: 391); jfr den analoga användningen af sv. *för detta,* hvilket som bekant egentligen är liktydigt med nämnda adverb.

Pronomina.

Liksom i nsv. användes oblik kasus af personliga pronomina i uttryck sådana som *we migh* 've mig' o. d. (jfr fsv. *we ær them, we wardher idher,* mlt. *we my,* ty. *weh mir*), *Twij tigh* (Mess. s. 78), *Twij wårom frijare* (Chronander Bel. s. 135), *tvy ehr gåssar* (Disa 1687, s. 40), det senare väl numera blott i dialektiskt färgadt språk, jfr västg. *tvimme,* hvilket Rietz öfversätter med *tvi i mig,* men som väl snarare återger ett äldre *tvi migh,* hvarvid *warde* utelämnats (jfr *twij warde* Rond. JR s. 79, *tvi vale* Bellman o. s. v.).

I anslutning till dessa uttryck ha uppstått: *Ach tigh, min broder kiär* (Asteroph. Tisbe s. 28), *Ach migh qwinna* (Chronander Surge s. 65), *Ack mig* (U. Hiärne Rosimunda, Noreen-Meyer s. 135), *Ach, ach migh nu elendighe man* (Chronander Surge s. 74), *Ah! mig äländig* 'jag eländige' (Börk Dar. s. 14), hvarjämte dock äfven *ach tu lätfärdigh* (Chronander Surge s. 71) förekommer; jfr ä. da. *ak, o mig arme mand,* hvarför nu vanligen nominativ, eng. *ah me.*

I ett sådant uttryck som *o iagh lyckesamme Man* (Mess. s. 48) står däremot, som man väntar sig, nominativus.

Ännu i dag får man i något bygdemålsfärgadt tal höra: *stackare dej,* motsvarande da. *stakkels dig,* dock — så vidt jag kunnat finna — blott, då detta uttryck haft en betydelse, som närmat sig de ofvannämnda *ve dig* o. d., t. ex. *stackare dej, om du låtsar om något sådant.* Hos Asteroph. Tisbe s. 45 förekommer däremot *Stackare du* i en liknande användning. Jfr för öfrigt Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 33.

Om användningen af tilltalsorden *I, Ni* se ofvan s. 13 följ.

Om bruket af pers. pron. i sådana uttryck som *Om någon han disputerar* se ofvan s. 96.

I samma kapitel (s. 96) har jag äfven behandlat de enklitiska pronominalformerna *-en, -na, -et* m. fl.

I fråga om bruket af *den*-kön i stället för *han* och *hon* under 1600-talet hänvisas till Esaias Tegnérs bekanta afhandling Om genus i svenskan, särskildt s. 183—186 (= SAH från 1886 6: 393—397). I vissa dramer är — som äfven där framhålles — *den* i denna användning ytterst sällsynt.

Det saknas icke sällan som subjekt i bisatser i vissa uttryck, om predikatsfyllnaden går före verbet, t. ex. *när mörkt blifuer* (Asteroph. Tisbe s. 37), *om Natten tå mörckt är* (I. Erici s. 66), *i affton då skumt bliffver* (Disa 1687, s. 38), *När tijdh blijffwer* (Rond. JR s. 67), *tå siöhögd ähr* (Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *När illa gåår, glädher iagh migh* (Asteroph. Tisbe s. 51), *När väl skal gå til* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 63). Jfr Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 4. Stundom saknas det äfven i andra opersonliga uttryck, t. ex. *wachta medan stormas* (Gustaf II Adolf s. 254), *ther stormas skal han stana* (ib. s. 255), *om behöfwes* (ib. s. 256).

I stället för nsv. reflexivpronominet *sin* användes, då ägarna äro flera, synnerligen ofta *deras,* t. ex. hos Gustaf II Adolf och Girs. Om detta bruk nöjer jag mig att hänvisa till C. A. Ljunggren Om bruket af sig och sin i svenskan (Växiö läroverksredogörelse 1900—1901) samt Susy Silfverbrand i Språk och stil 1: 110 f.

Omvändt förekommer någon gång reflexivpronomen, där i nsv. skulle ha användts personligt pronomen, t. ex. *Wij tacka wår fadher .. För sine wälgärningar* (Chronander Bel. s. 127). Andra ex. från olika perioder af vårt språk se C. A. Ljunggren anf. arb. s. 47 följ.

Possessivt pronomen användes utan motsvarighet i nsv. i: *stijgher iagh til min häst* (Mess. s. 58), jfr fsv. *the .. stigho .. til sinna hästa* (Sdw.), *lyffte .. theras Anckar* (Girs E. XIV s. 79), jfr *lyffte .. sin ankar* hos L. Petri enl. SAOB I 1 a β[1].

Det demonstrativa pronominet *sådan* uppträder liksom i nsv. i utrop o. d. för att uttrycka en hög grad af en egenskap, t. ex. *Han är een sådan ölstut* (Rond. JR s. 20). I fsv. synes ordet ännu icke brukas i denna betydelse. På den analoga användningen af *så* framför adj. har jag ej i mina källor funnit något ex.; i stället brukas *huru*; se nedan.

Relativpronominet utelämnas icke sällan såsom subjekt i s. k. nödvändiga relativbisatser, t. ex.

efter *allt*: *alt Folck i Småland lågh* (Girs G. I s. 72);

efter determinativpronomen *den, det*: *the migh haa skämpt*

[1] Om den för 1600-talet karakteristiska användningen af poss. pron. *min* vid tilltal, såsom *min jungfru, junker min* se ofvan s. 16.

'dem som' (Mess. s. 60), *The här mot stå* (ib. s. 252), *Konungen, eller the sådant rychte vthspridde* (Girs G. I s. 73), *thet Folck ther vthi liggiandes bleff* (ib. s. 19), *the Köpmansskep ifrån Swerige komma skulle* (Girs E. XIV s. 69).

Om motsvarande fall i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 245. Äfven i fsv. är samma företeelse ytterst vanlig, t. ex. *þa giöri þæn sik orþiuffwæ kiöpt hawær mæþ kiöpwitnum* (UL MB 47).

Relativpronominet *som* saknas dessutom ofta som subjekt, när i bisatsen *heta* är predikat: *en heet Engelbrecht* (Hund E. XIV:s kr. str. 379), *en fougde het Jon Hälsing* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 65), *en klåsterwoningh .., heet Munckebo* (Mess. s. 224), *een by hette Blisendorp* (Gustaf II Adolf s. 91). Denna konstruktion är vid detta verb äfven under 1500-talet mycket vanlig, t. ex. *en gård hetter Grissebacka* (P. Brahes kr. s. 24), *ehn hette Måns Holm* (ib. s. 34), *en kyrkio hette Leena* (ib.), *en hett Peder Nielsonn* (ib. s. 40); likaså i fsv. t. ex. *ena .. dotter het hilleswidh* (Didr. af Bern, SFS s. 1)[1], vid *hede* i ä. da. och vid *heizen* stundom i ä. ty. Samma konstruktion förekommer äfven sporadiskt i nsv. talspråk. Här föreligga dock i själfva verket historiskt sedt sidoordnade hufvudsatser. Se Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 246. — I ä. nsv. förekommer dock äfven *som*: *en, som heet Maxmilian* (Hund E. XIV str. 384).

I detta sammanhang må äfven anföras satsen: *Så mykit behöfues* (Asteroph. Tisbe s. 18) i betydelsen 'så mycket som behöfves'.

Stundom förekommer *som* såsom relativt adverb (= där, hvarest), t. ex. *på then platz som grefwen ståt hafwer* (Gustaf II Adolf s. 257).

Som relativpronomen fungerar stundom *såsom*, t. ex. *The Fattighe såsom ther vthe stå* (Mess. s. 9), *Habors Brödher såsom här gåå* (ib. s. 54), *andra olägenheter, såsom här dageligen infalla* (Gustaf II Adolf s. 117). Samma användning har ofta äfven fsv. *swa sum* (Sdw. B 2); jfr från 1500-talet: *huad rättig-*

[1] Å samma sida äfven: *en jarll .. som rodger het.* Därjämte förekommer fullständig hufvudsats: *haffde en annan son han het tetmar* (ib. s. 7); jfr Asteroph. Tisbe s. 56: *Iagh haar en granne, han heter Daan.*

hett ssåsom greffue Edzartt .. *schulle haffue* (P. Brahes kr. s. 64). Naturligtvis har ordet i dylika förbindelser äldst betydt 'sådan som', 'så beskaffad som', alltså för att använda exemplet från Gustaf Adolf: 'sådana olägenheter af annat slag som ..', ty. *Unannehmlichkeiten wie sie hier täglich vorkommen.*

Relativsatser (*som äro* o. d.) användas vanligen för att inleda uppräkningar o. d., motsvarande nsv. *nämligen, dessa äro* l. dyl., t. ex. *allahanda Materier* .. *som äro: Steen, Tegel, Kalck* (o. s. v.) (I. Erici s. 138), *Dackens Folck och Capitainer* .. *som woro Lille Jösse* (m. fl.) (Girs G. I s. 189) samt från 1500-talet: *twå Swenska riddare* .., *som wore* .. (O. Petri kr. s. 191). Sådana satser förekomma numera blott i kanslistil; däremot uppvisar fsv. många dylika vändningar (se t. ex. Svenska kyrkobruk under medeltiden, SFS s. 4).

Som relativpronomen brukas stundom *hvem*, t. ex. *Alexander* .. *Till hwem Darius Wj ha tänkt ath fängzlig skikka* (Börk Dar. s. 6).

Genitivus sing. af relativpronominet uttryckes äfven efter personbeteckningar ofta med *hvars*, t. ex. *Jöran Pederson* .. *hwars Rådh* (Girs E. XIV s. 105), *påwen* .. *Hwars lag* (Chronander Bel. s. 115). Bruket var som bekant allmänt i fsv.; i nsv. har det på grund af ovist pedagogiskt nit något inskränkts af *hvilkens*. *Hwilkens* förekommer i samma användning Mess. s. 15, 161. — Såsom syftande på ett pluralt ord har jag funnit *hvars* endast hos Börk Dar.: *de hwars mull du ser* (s. 10); det är ju möjligt, att denna senare användning uteslutande förekom i talspråket.

S. k. icke-nödvändiga relativa bisatser inledas ofta med demonstrativa pronomina eller adv., t. ex. *thet* 'hvilket' (Girs G. I s. 144), *the* 'hvilka' (ib. s. 122), *medh them* 'med hvilka' (ib. s. 157), *ther aff* 'hvaraf' (ib. s. 21), *ther igenom* 'hvarigenom' (Girs E. XIV s. 96), *ther medh* 'hvarmed' (ib. s. 59), *tädan* 'hvarifrån' (ib.), *fördhenskuld, fördenskull* 'för hvilken skull, på grund hvaraf' (ib. s. 68 r. 5 nedifr., Disa 1687, s. 28).

Icke sällan förekommer också *den där* o. s. v. i betydelsen 'som, hvilken', t. ex. *the ther* (Ber. om Wästindien s. 41). Se närmare E. Tegnér Ark. 5: 333 följ.

I betydelsen 'den som' användes rätt ofta pron. *den* (o. s. v.), t. ex. *Then ey hans budh satte* (Girs E. XIV s. 6).

Omvändt uppträder stundom det relativa adverbet *hwarföre* liksom i fsv. i betydelsen 'därför', t. ex. *Hwarföre hade han Skadeståndet hoos Kongen i Danmarck at sökia* (Girs G. I s. 100), *Hwarföre wil iagh* (Chronander Bel. s. 172).

Satsfogningar, där relativet för båda bisatserna är gemensamt, förbindas ofta på annat sätt än i nsv., t. ex. *Til thet Möthet, som .. bleff i Arboga bewilliat, at hållas skulle .. i Wardberg* (Girs G. I s. 121), nsv. snarast 'bestämdt skulle hållas l. att hållas'. Ett fullt analogt ex. från förspråket till N. test. 1526 citeras af A. Malmstedt Sur les »propositions relatives doubles», Stud. i mod. språkvet. 2: 48, till hvilken afhandling för öfrigt hänvisas i fråga om denna företeelse.

Latinska förebilder ha väl satsfogningar sådana som: *Hvilken, när Celadon henne sågh, ach, huru bleef han* (U. Hiärne, Noreen-Meyer s. 135), lat. *quam quum videret, vppenbar feighde, hwilcken at draga, Swirges Crona alt för swår falla wil* (Gustaf II Adolf s. 516), *hwilcke hwar wij dem icke medh stadigheet och dygdh förswara, skole wij .. ingen frucht niuta* (Gustaf II Adolf s. 176).

Beträffande de interrogativa pronomina bör anmärkas, att i direkta frågesatser *hvad* stundom användes för nsv. 'hvarför', t. ex. *hwad trängiens I här* (Gustaf II Adolf s. 185), *hwad dröijer Iag?* (Orf. och Euryd. s. 77); jfr fsv. *hwat höghfärdhas thu* (Bonaventura enl. Sdw.) och ty. *was*.

Hvad förekommer betydligt oftare än i nsv. attributivt i betydelsen 'hvad för (en), hvilken, hvilka', t. ex. *weeta / Huadh ungerswän i migh willen vpleeta* (Rond. JR s. 29), *hwad rådh thå skal tagas* (Gustaf II Adolf s. 478), *på hwad conditioner thet och helst wore* (ib.), *vthi hwad terminis han medh oss står* (ib.); men *hvadh för omdöme* (Disa 1687, s. 32).

I st. f. det indefinita pronomen *någon* brukas efter *aldrigh* stundom *ingen*, t. ex. *Aldrigh ingen jungfrw* (Chronander Bel. s. 140); se SAOB.

Ingen är äfven vanligt för nsv. *icke — någon*, t. ex. *han sågh, at Fœdor fick inga barn* (Gustaf II Adolf s. 129); jfr enahanda förhållande i de ä. nord. språken och i ty.

Hwar (självst.) i bet. 'hvar och en' finnes Girs E. XIV s. 102.

Om böjningen af *hvarannan* har ofvan talats. Till belysning af ordets konstruktion må följande exempel anföras: *hwar skulle wara medh annan tilfridz* (Girs G. I s. 135) d. v. s. '(eg. den ene skulle vara nöjd med den andre) de skulle vara nöjda med hvarandra'; *Then Compromiss pœna, som hwar aff annan fordrade* (ib. s. 122), d. v. s. 'som de fordrade af hvarandra', om Sverige och Danmark; *den hiort och hind, / Som iagh .. sågh döda hoos huar annan lågh* (Asteroph. Tisbe s. 61); *The slå hwar annan dödh,* om två personer (Mess. s. 56), nsv. 'hvarandra'; *hämpnas hwars annars dödh,* om två personer (Mess. s. 100), nsv. 'hvarandras'; *hwars annars fördärff,* om två personer (ib.), nsv. 'hvarandras'; *Hwars annars Fiende,* om två (Girs G. I s. 142).

Det visar sig sålunda, att i fråga om två parter bruket af plur. *hvarandra* ännu icke var gängse.

Verben, infinitivmärket o. d.

Om verbets ställning i satsen se nedan under ordföljden.

Predikatsverbet står stundom i pluralis, då ett kollektivt ord är subjekt, t. ex. *Titt Folk aff Hunger i graffuen falla* (Mess. s. 9), *Alt thz goda iagh medh honom haar / Komma hanss sleckt och riffwa migh frå* (Rond. JR s. 28), *Ther till komma resten af alla edre argument* (Gustaf II Adolf s. 530), *Effter en godh tijdz belägring slogh Borgerskapet sigh åter ifrån Meijeren, och vpgåfwo Staden* (Girs G. I s. 151), *Tå folcket .. förnummo* (Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *En part föregiffva* (ib.)[1].

Om predikatsverbet i singularis efter pluralt subjekt se kap. om talspråket s. 93. Ett ex. från Girs G. I förekommer s. 123. Särskildt ofta inträffar, att verbet i dylika fall får singular form, när det föregår subjektet, t. ex. *thär gick stoora siukdommar i svangh* (Gyllenius 1650, Noreen-Meyer s. 126).

I fråga om kongruensen mellan subjekt och predikat må för öfrigt anföras ex. *Det lögst din skelm och geck* (Asteroph. Tisbe s. 65), där verbet konstrueras så som om pronominet *du* stått utsatt. I uttr. *du, som west* (ib. s. 46) rättar sig predikatet till person efter relativpronominets korrelat.

[1] Jfr *bleffue en .. partt dömbde* (P. Br. kr. s. 6).

Med afseende på bildningen af de sammansatta tempora bör framhållas, att omskrifningen med *vara* och part. perf. i st. f. *hafva* och supinum var betydligt vanligare än nu, t. ex. *När* .. (de) *woro* .. *komne til Stockholm* (Girs E. XIV s. 96), d. v. s. 'hade kommit'.

Futurum bildas under 1600-talet i regel med hjälpverbet *skola*[1]. *Warda*, som är normalformen i Holof. (c. 1599), förekommer dock några gånger hos Mess., t. ex. *warder* .. *Hämpnas* (s. 57), *warder tilgåå* (s. 58), *warder* .. *fåå* (s. 73). Stundom brukas äfven *vilja*, t. ex. *i wetta at inthet mehra wil fattas än sofwel* (Gustaf II Adolf s. 501). Dessutom användes för att uttrycka futurum, hufvudsakligen i högtidligare stil och i s. k. normalprosa, ofta omskrifning med part. pres. pass., hvarvid hjälpvärbet i äldre tider är *warda* (t. ex. *meddelandes warder* Mess. s. 86, Prytz passim, Gustaf II Adolf s. 184), i yngre *blifva* (t. ex. *Hwadh han är, blij wij förnimmandes* Brasck FP s. 99). Se om denna konstruktion Kock Sv. landsm. XV. 5: 58.

Aktiv form motsvarar nsv. deponens i:

lyda (på) 'lyss' (*lyder* Mess. s. 157, 192, Nachspiel, Samlaren 13: 70) = fsv. *lydha*, se ofvan s. 164; *nalka* 'nalkas' (Rel. cur., Noreen-Meyer s. 166) = fsv. *nalka*; jfr *nalka tigh* nedan och *nalkas* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 312); *om gå(å)* 'umgås' (Rond. JR s. 50, *med små skalkheeter* ib. s. 61); *torde* 'tordes, vågade' (Mess. s. 225), *tordt* 'torts, vågat' (ib. s. 150); men i pres. både *tör* och *tors(s)* (ib. s. 150, 175), se ofvan s. 107; ännu vanliga former i dialektiskt språk med motsvarigheter i fsv.; *wan(c)ka* 'vankas', vanligt, t. ex. *I Norbotn vanka lijtet varghar* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 66), *här wanckar skugga* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 62).

Reflexiv form motsvarar nsv. deponens i:

nalka tigh 'nalkas, närma dig' (Rond. JR s. 69), fsv. *nalka sik* 'nalkas' jämte *nalkas* och *nalka* (båda äfven i ä. nsv., se ofvan).

Som bekant äro våra deponentia ursprungligen äfvenledes reflexiva verbformer, hvilka när deras reflexiva karaktär började utplånas stundom ersatts af nya reflexiver.

---

[1] Ex. på *skal, skalt, skola* o. s. v. se ofvan passim. Dock böra naturligtvis, då fråga här är om futurum, de talrika fall undantagas, där verbet har modal betydelse.

Reflexiv form motsvarar nsv. aktiv:

frukta sig 'frukta' (Börk Dar. s. 45), ty. *sich fürchten*; *klagha sig* 'klaga' (Rond. JR s. 19) = fsv. *klagha sik*, jfr sv. *beklaga sig*; *tåga sigh* (Girs E. XIV s. 61), där emellertid den refl. användningen beror på betydelsen 'draga sig', ty. *sich ziehen*; *undra sig(h)* 'undra' (Asteroph. Tisbe s. 19, Gustaf II Adolf s. 92, Börk Dar. s. 44), ty. *sich wundern*, jfr nsv. *förundra sig*. Därjämte förekommer abs. personligt *iagh undrar* och opersonligt *migh undrar*, se nedan.

Passiv form med aktiv betydelse uppvisa följande fordom reflexiva verb: *bedhas* 'anhålla om, begära' (*j kunne ey förundra, Att jagh ey något bedhes vnder* Brasck FP s. 41) = fsv. *beþas*; *begynnas* 'begynna, börja' (Mess. s. 148) = fsv.; *blåmstras* 'blomstra' (Mess. s. 80, *-o-* Stiernhielm) = fsv. *blomstras*, ä. da. *blomstres*, jfr äfven isl. *blómgask*; *grönskas* 'grönska' (Stiernhielm) = fsv. *grønskas*, jfr äfven isl. *grǿnask*, da. *grønnes*; *hwijlas* 'hvila' (Mess. s. 239, 245) = fsv., ä. da. (jfr Tiällmann s. 215); *mognas* 'mogna' (I Erici) = fsv.; *omkommas* 'omkomma' (Börk Dar. s. 42[1]); *slutas* 'sluta' (Börk Dar. s. 23); *swältas (i hiäl)* (Mess. s. 182), snarare dock pass. till trans. v. *svälta*; *torkas bort* 'torka bort' (I. Erici s. 143), ännu vanligt i något dialektiskt färgadt språk; *tynas af* 'aftyna' (Stiernhielm). — *Glädhias* 'glädja sig' (Mess. s. 218) = fsv. återges nu helst reflexivt.

Passivum för nsv. omskrifning med p. pf. förekommer i *förbannes* 'förbannad vare' (*then dagh, time* Rond. JR s. 68, 70).

Opersonliga uttryck äro:

migh bör, ännu hos Bellman (se närmare förf. Ark. 4: 317). Konstruktionen är under 1600-talet afgjordt den normala, men någon gång uppträder äfven personsubjekt, t. ex. *han bör* I. Erici s. 214; = fsv. *mik bør*;

migh drömdhe (Rond. JR s. 11), jfr fsv. och ty.;

migh lyster, synnerligen vanligt; = fsv. *mik lystir* (inhemsk bildning), motsvarande mlt. *my lustet*; men *tu .. lyster (att fresta)* (Rond. JR s. 28), *Jagh löster (at see)* (ib. 47), *Jagh löster (at weeta)* (ib. s. 48);

mig tyck(i)er är det regelbundna uttrycket under 1600-

[1] Här snarast trans.: bringas om lifvet.

talets förra hälft (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 47, Chronander Bel. s. 140); hos Disa 1687 växlar den opersonliga konstruktionen med den personliga, t. ex. *oss tycker* (s. 29), men *han tychte* (s. 28); = fsv. *hanum þykkir* (inhemskt uttryck), motsvarande mlt. *my duncket,* ty. *mich (mir) dünkt* o. s. v.;

migh täckes är vanligt. Vid infinitiver förekomma dock äfven personlig konstruktion: Brasck FP s. 40 har såväl *Ehr täcktes .. hafwa* som *j täcktes .. komma*;

migh undrar (Asteroph. Tisbe s. 43), jfr *iagh vndrar* (ib. s. 10) och *vndrar iagh migh* (ib. s. 19), jfr ofvan s. 183;

migh ångrar (Asteroph. Tisbe s. 31).

Äfvenså lefver den opersonliga konstruktionen af *behaga,* som i fsv. (i bet. 1 hos Sdw.) är allenarådande, ännu kvar, t. ex. *behagar tigh* (Chronander Bel. s. 177). Men därjämte: *som han behagar* (Beronius Reb. s. 330).

Verbet *hopas* konstrueras i fsv. såväl personligt som opersonligt. Ännu hos Holof. s. 2 (c. 1599) förekommer *mig hoppes.* Men Mess. s. 68 har *iagh hoppas.*

Samma dubbelkonstruktion har i fsv. äfven *koma i hugh* 'komma ihåg, komma att tänka på'. Från våra källor har jag antecknat *det kommer mig ihugh* (Disa 1687, s. 32). Däremot: *jagh .. kommit ihugh* (ib. s. 30), *du will sedan komma mig ihog* (Putzdrummel s. 76).

Omvändt ersättes vid *förtryta* personobjektet ofta med personsubjekt: *Sådant förtryter jagh* (Brasck FP s. 95), *the .. måtte wäl förtryta* (Girs G. I s. 123). Därjämte förekommer dock personobjekt: *Haffua warit fången henne förtrööt* (Mess. s. 148).

Skiljbar sammansättning, där nsv. (uteslutande eller vanligast) har oskiljbar uppvisa (i vissa fall saknas dock direkt motsvarighet i nsv.):

led af 'afled' (Börk Dar. s. 42); *lupo aff* 'aflöpte' (Girs E. XIV s. 83); *skaffade af* 'afskaffade' (Gustaf II Adolf s. 83); *stå af* (imper.) 'afstå' (C. Gripenhielm Hans. 4: 303); *sägher aff* (pres. ind.) afsäger (sig) (*rijket* Prytz G. I s. 45); *träder aff* (imper.) 'tagen afträde' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299); — *faller an* (pres. ind.) 'anfaller' (Mess. s. 131); *grijper an* (pres. ind.) 'angriper' (Girs G. I s. 111), *gripas an* (inf.) 'angripas' (Börk s. 29); *går an(n)* (pres. ind.) 1) 'angår, rör' (Disa 1687, s. 29), 2)

'börjar' (Putzdrummel s. 76), jfr *gick an* 'började' (Girs E. XIV s. 33); *håller an* 'anhåller' (Orf. o. Euryd. s. 99); *klagade ahn* 'anklagade' (Hund E. XIV str. 353); *kommer an(n)* (pres. ind.) 'ankommer' (Mess. s. 100, 131); *seer digh .. ahnn* (pres. ind.) 'ser på dig' (Mess. s. 46), jfr ty. *sehe dir an*; *stellat an* (inf.) 'ställa till det' (Rond. JR s. 61), *ställa an* ds. Lindschöld 1669 (Hans. 4: 102), jfr *anställa*; *stodh ann* 'anstod, passade' (Disa 1687, s. 28—29); *sättia an* (inf.) (Girs E. XIV s. 59); *tag(h)er an* (pres. ind.) (*Regerningen* Mess. s. 119, *tienst* Chronander Bel. s. 139), jfr nsv. *taga sig an*; *tasta ann* (inf.) 'antasta' (Disa 1687, s. 28); *teckna an* (imp.) 'anteckna' (Asteroph. Tisbe s. 41); *träder an* (pres. ind.) 'kommer' (Brasck FP s. 30); *wända an(n)* (inf.) 'använda' (Börk Dar. s. 26, 45); — *faller bij* (pres. ind.) 'bifaller' (Disa 1687, s. 26), *föll bij* 'bistod' (Girs G. I s. 158); — *billat in* 'inbillat' (Börk Dar. s. 6); *ställa min resa inn* (inf.) (Disa 1687, s. 37); — *geer med* (pres. ind.) 'medger' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 124); — *kommit om* 'omkommit' (Börk Dar. s. 35); *wändes om* 'omvändes (till kristendomen)' (Mess. s. 207), jämte *omwändes* (ib. s. 217); — *gifwer til* (imper.) 'tillgifven, förlåten' (Mess. s. 133), men *tilgifwa* (inf.) ib.; *gee tigh till* (inf.) (Disa 1687, s. 36); *låtit till* 'tillåtit' (Asteroph. Tisbe s. 44); *städier till* (pres. ind.) 'tillstädjer' (Börk Dar. s. 29), *staddc till* (Asteroph. Tisbe s. 27); *tala till* (inf.) 'tilltala (jurid.)' (Börk Dar. s. 9); — *togh vp* 'upptog, mottog' (Girs G. I s. 21), jfr *taa upp* (inf.), om ett yttrande (Disa 1687, s. 34) = nsv.; — *föra uth* (inf.) 'utföra' (Disa 1687, s. 34).

Om förbindelser sådana som *hålla med, veta af* se tillägget till framställningen om prepositionerna.

I fråga om hjälpverben kan anmärkas följande.

Skola brukas redan vid midten af 1600-talet betydligt oftare än *warda* för att uttrycka tillkommande tid; det förekommer för öfrigt i denna funktion icke sällan, då nsv. har presens, t. ex. *(och skal jagh intet wända åther,) förr änn konungen skal här om få weta* (Disa 1687, s. 30).

Men dessutom har *skola* en vidsträcktare användning än nu såsom modalt hjälpverb, dels för att (ensamt) beteckna en bestämmelse, beroende af en annans vilja, (bestämdt) löfte o. d., t. ex. *skal både hon och hennes Fader dyrt Betahla sin*

Envijsshet 'skall (skola) .. få' (Disa 1687, s. 33), *I skola sec, hwadh frögd då blifuer* (Asteroph. Tisbe s. 69), där äfvenledes nsv. helst inskjuter ett *få*; dels i ipf. konj. i betydelsen 'borde', t. ex. *min man skulle thz jw förstå* (Rond. JR s. 58), *Jagh skulle wärian vthi tigh stööta* (ib. s. 65); jfr ty. resp. *soll* och *sollte*.

Mot bruket i nsv. förekommer *skola* stundom i bisatser, beroende af verb med betydelsen 'icke veta, undra o. d.', där nsv. har *kan* och ä. nsv., som jag tror, vanligen *må*: *iagh undrar, hwadh thz wara skall* (Asteroph. Tisbe s. 24), *Iagh undrar, huem thetta skall vara* (ib. s. 44).

Härmed sammanhänger, att *skola*, liksom äfven *må*, stundom användes i (retoriska) frågor för att uttrycka rådlöshet o. d., t. ex. *hwadh skal wara för en man, / Som så häfftigt migh träder an?* (Brasck FP s. 71), *Hur skall iag lefwa, seen som i Ert lefwa lykte?* (Börk Dar. s. 15), *Hur skall Jag rätt förstå ..?* (Orf. o. Euryd. s. 96); jfr motsvarande användning af ty. *soll*. Denna senare användning af *skola* torde ännu förekomma i nordsvenska dialekter. Jfr: *åcken skulle förstå sig på sådant* (1757, Dalarna, Sv. landsm. XIII. 6: 61). I nsv. riksspråket inskjutes i liknande fall ett *kunna*.

Vid uppmaningar i 1 pers. plur. användes i nsv. talspråk *skola* (i stället för den högtidligare stilens *låtom oss, må vi*). Under 1600-talet förekom jämte imper. på *-om* regelbundet hjälpverbet *vilja*, t. ex. *Så wilia wy oss .. fördölia* (Asteroph. Tisbe s. 45), *wele wij i Saalen gå* 'låt(om) oss gå in i salen' (Mess. s. 13), *Wij wille* (d. v. s. vilja) *nu strax moot them fijka* (Brasck FP s. 62), *Sedan wille wij picquet speela* (ib. s. 63), *Så willie wij gifwa oss på reesan vth* (Brasck Ap. g. s. 137), *I synagogen willie wij gåå* (ib. s. 153). På alldeles samma sätt användes som bekant ty. *wollen*.

Någon gång förekommer *vilja* äfven för att uttrycka en modest uppmaning till andra personer, sannolikt med bibetydelse af förvissning om att ens önskan går i uppfyllelse, t. ex. *I welen thät eij förgäte* (Mess. s. 219).

Vidare användes *vilja* likbetydande med nsv. *skola* och ä. nsv. *må* i 1 p. pl. i frågor för att beteckna rådlöshet o. d.: *Hwadh wele wij göra* (Mess. s. 56); jfr *huem will thz troo?* (Asteroph. Tisbe s. 69), ungefär 'kan'.

I öfrigt förekommer *vilja,* dock mera sällan, för att uttrycka rent futurum. Dock har Asteroph. Tisbe s. 4: *Klockan will nu snart 10 slå* och ib. s. 7: *Iagh vndrar, huru thetta will tillgåå,* vidare Rondeletii ålderdomliga drama: *Then fromme altijdh förachtass will* (s. 95), där *will* är lika med 'kommer att'; hit hör väl ock: *Jagh förnimmer .. thz will wara sant / Om then dröm i migh giordhe bekant* (ib. s. 17). Med denna användning sammanhänger väl det stundom uppträdande bruket af *vilja* i bisatser såsom *handlade .. medh Bönderne at the ey wille falla ifrån Kong Christiern* (Girs G. I s. 17).

Må har åtskilliga betydelser och användningar, såsom:

'kunna; hafva anledning l. tillfälle', t. ex. *Wij må nu frögdas medh godh skäl* (Brasck Ap. g. s. 151), *Tijt som wij watn finna må* (ib.), *Dät hwijta lät* (d. v. s. lätt) *besmittas må* (Nachspiel 1685, Saml. 13: 61); jfr fsv. *magha* Sdw. 3). — Hit hör också snarast uttrycket *iagh må undra* (t. ex. Asteroph. Tisbe s. 14: *i. u. m.*), hvilket i nsv. kvarlefver endast i vissa trakter (t. ex. Vg.) samt isynnerhet hos den äldre generationen, ofta under formen *jag mundra* eller t. o. m. *mundrar,* men vanligen ersättes af *jag kan undra* eller *jag undrar*;

'få, måste', t. ex. *huru må ther then fromme fara* 'huru illa får ej den fromme fara där' (Rond. JR s. 95);

i uppmaningar o. d.: 'få', t. ex. (Maria:) *Ey må i, Joseph, här förtryta, / At i nu barnet litet syta* (d. v. s. sköta om) (Kolmodin Gen. Aeth. s. 282); jfr den motsvarande användningen i önskebisatser nedan. — Härmed sammanhänger äfven bruket af *må* i parentetiska satser som *Thet war så fast, i wette må* (Hund E. XIV:s kr. str. 280). Detta uttryck, förkortadt till *må vet(t)a,* lefver ännu kvar i dial. samt i dialektiskt färgadt språk; fullt riksspråkligt är däremot det likbetydande *må ni tro*;

'böra', t. ex. *en må intet låta manfolcken alt för mycket koxa i kortet för sig* (Putzdrummel s. 77); jfr fsv. *magha* Sdw. 7);

i satser, som uttrycka ett medgifvande, motsvarande nsv. *(det) må vara,* isl. *má þat,* ty. *(das) mag sein,* särskildt där nsv. efter *må* kan inskjuta ett 'gärna för mig' l. dyl., t. ex. *Han må det göra som han behagar* (Beronius Reb. s. 330), *tu må wäl hafwa thet diuret* (Chronander Bel. s. 177), *Tu må nu åthniuta, hvadh tu har förtiänt* (Disa 1687, s. 35); jfr nsv. *nu må du ha*

det som du kokat åt dig och ty. *nun mag er es haben*. I Rond. JR, hvars språk bär en i många afseenden synnerligen ålderdomlig prägel, förekommer i samma betydelse den till samma verb hörande äldre plur. *måghe*[1]: *The måghe sigh omsee sielffwa* (s. 59). Denna fras har sannolikt mlt. ursprung; jfr: *Krech he do wat, dar mach he vmme seen* (Reinke de vos);

'ha rättighet, vara berättigad, må', alltså i stadganden o. d. liksom i fsv. och nsv., hvartill i oratio obliqua *måtte*: *Ingen Förste måtte på en tijdh samman kalla* (o. s. v.) (Girs E. XIV s. 6);

'få, få lof o. d.', t. ex. *Ach wee, hade iagh mått döö för tigh* (Asteroph. Tisbe s. 54);

'torde, måtte', för att uttrycka en förmodan o. d.: *Detta iagh annars ey kan förstå, / än att han ursinnigh wara må* (Asteroph. Tisbe s. 24), *Hui rädes i så för migh? / Iagh må icke wara så underligh* (ib. s. 34); jfr fsv. *magha* Sdw. 5) cch nsv. *måhända*, ä. nsv. *måske*, da. *maaske*;

i frågesatser, där *må* snarast har betydelsen 'månne': *Hwar troo Amatus wara må* (Asteroph. Tisbe s. 31), *Må Pyramus wara slagen ihiel, / Som war migh kiärare än min Siäl?* (ib. s. 46), *Huru må thz mz tigh till ståå* (Rond. JR s. 100); jfr fsv. *magha* Sdw. 5) slutet samt analoga satser med *mon* nedan s. 190;

härmed sammanhänger, att *må* äfven stundom uppträder:

dels i frågande utrop för att uttrycka rådlöshet o. d., t. ex. *hwart må Iag ut? . . hur må Iag Skynda fort?* (Orf. o. Euryd. s. 96); dock äfven *skall* (= ty. *soll*), t. ex. i fortsättningen: *Hur skall Iag rätt förstå . . ?*, hvarom ofvan s. 186,

dels i bisatser i liknande betydelse, t. ex. *iagh undra må, / Ho må migh hafua så uptändt* (Asteroph. Tisbe s. 15)[2], *Hwadh nu på ferde wara må, / vndrar iagh migh* (ib. s. 19), *Jag weet ey hwarst iagh bliffwa må* (Rond. JR s. 68), *Ey weet iag hwad ehr ängzla må* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 58); äfven i detta fall förekommer *skola*, se ofvan s. 186;

i bisatser för att uttrycka en önskan, t. ex. *önskar alt må wäl gå fort* (Mess. s. 91), nsv. vanligen *måtte* eller pres. af huf-

[1] Formen är icke ovanlig i »normalprosan» under förra hälften af 1600-talet, men sällsynt i komedierna.

[2] Om hufvudsatsens *må* se ofvan.

vudverbet; jfr fsv. *magha* Sdw. 9); om användningen af *må* i satser, som innehålla en uppmaning se ofvan;

i bisatser för att uttrycka en afsikt l. vilja, tillsammans med en följande inf., t. ex. *På thet wij ther nu predika må* (Brask Ap. g. s. 153); jfr fsv. *magha* Sdw. 10). I dylika satser uppträder dock stundom äfven *kan*: *på thet tu migh kan giffua mere prijs* (Mess. s. 43). I nsv. skulle, om det högtidliga *på det (att)* användts, denna sats ha lydt: *på det att du må kunna*; däremot är i satser, inledda med det vanliga *så att*, *kan* i dylika fall nästan det enda brukliga. Här må äfven anföras från Gustaf II Adolf: *på det han Boris tyrannij undwijka kunde* (s. 130), nsv. 'måtte l. skulle kunna'.

Måtte, ipf. till *må*, hade ofta liksom fsv. *mate* betydelsen 'måste, får lof, är tvungen', alltså betydelse af presens, t. ex. *Får iagh ey maat måtte iagh döö* (Mess. s. 10), *sedh har warit .. At någhon .. Motte offras* (ib. s. 92), *Derföre måtte jagh swälta nu* (Brasck PF s. 61), *I måtte betaala på stunden* (ib. s. 82), *Jagh måtte åter see på wårt gagn* (ib. s. 95), *the, som icke willia moder lyda, / Motte för styffmoder sörja och qwida* (ib.), *Nu måtte hvar ok ėn bekänna* (Columbus Ordesk. s. 3). Jfr: *Du motte och en gång weeta hut* (ib. s. 59); möjligen dock till följ. Denna användning är i nsv. högspråk utdöd, men förekommer med bet. af ipf. på på 1700-talet, t. ex. hos Fabricius (Hans. 22: 365), samt ännu i dialektiskt färgadt tal. Se äfven Noreen-Meyer Sv. förf. s. 287.

Måtte uppträder vidare mot bruket i nsv. i s. k. retoriska frågor i betydelsen 'kunde (möjligen)', t. ex. *Men någon måtte seya at the Dantzicker sådant icke skulle tilstedie?* (Gustaf II Adolf s. 516), samt stundom i satser, som uttrycka ett medgifvande, där nsv. har *må*, t. ex. *Thet måtte nu kosta ondt eller godt* (Disa 1687, s. 30).

Dessutom användes *måtte* i betydelsen 'skulle' i *att*-satser efter verb, som betyda 'frukta' o. d., t. ex. *befahrade Konung Erich at the .. måtte hafwa något wijdare infall vthi vpsåth* (Girs E. XIV s. 82), *befahrade, at han .. måtte* (ib. s. 94), *befahrades at Fienden måtte* (ib. s. 101); vidare i temporala bisatser, t. ex. *til thes Daniel Rantzau .. måtte komma* (ib. s. 83).

I det nyare språket förekommer *måtte* dels för att uttrycka en önskan, en förhoppning och dels i bisatser, som återge en vilja eller afsikt. Äfven dessa betydelser, som härstamma från fsv. tid, äro representerade i våra källor, t. ex. *intet häller önske wij, Än wij måtte then dagen see* (Brasck Ap. g. s. 134), *på thet hennes Son motte ärfwa Rijket* (Mess. s. 89). *Han måtte wäl i Blyy badha* (ib. s. 56) skulle i nsv. ha uttryckts: *måtte han få bada*. Vidare: *begärte .. at ..* (deras) *Oskyldigheet måtte öfwer hela Rijket kungöres* (Girs E. XIV s. 97), *förbiuda, at ingen om them något annat tala måtte* (ib.).

I uttrycket *Ach, måtte iagh kyssa eder röda mun!* (Asteroph. Tisbe s. 69) skulle verbet på nsv. återges med 'finge'.

För det frågande *månne* med hufvudverbet i finit modus användes under 1600-talet:

för att uttrycka presens dels 1) *mon* med hufvudverbet antingen i infinitivus[1], t. ex. *huadh mon nu på färde wara* (Asteroph. Tisbe s. 5), *Hwadh mon nu jagh för röst här höra* (Brasck FP s. 99), *Jagh vndrar fast hwilka the mon wara* (Brasck MGV s. 296), *hvadh mon det wara* (Disa 1687, s. 34), *hwadh mån de orter heta* (Orf. o. Euryd. s. 95) = fsv.; eller i presens, t. ex. *mon Kongen will* (Mess. s. 219), *Mon det intet är .. Bättre* (Disa 1687, s. 30), ett yngre drag; denna senare konstruktion förekommer ännu i nsv., men har en gammaldags prägel; dels 2) *månde* med hufvudverbet i infinitivus, t. ex. *hwad månde wara för en helig man* 'hvad är det månne ..' (Brasck FP s. 71), motsvarande nsv. *månde* i arkaiserade uttryck, såsom *hvad månde detta betyda?, hvad månde blifva af det barnet?*, således äfven med infinitivus[2];

för att uttrycka imperfektum brukas *månde* med hufvudverbet i infinitivus, t. ex. *Huru månde I honom lyda?* (Brasck Ap. g. s. 129) = 'huru lydden I honom (månne)?', alltså utan direkt motsvarighet i nsv. I fsv. användes imperfektformerna *monne* och *mondhe* (jfr *kunne* - *kundhe*) utan åtskillnad.

[1] Jfr nsv. *måntro.* I detta sammanhang kan nämnas, att detta adv. i Asteroph. Tisbe återges med endast *tro(o),* t. ex. *Hwar troo han hafuer nu wägen tagit* (s. 30), *Huar troo iagh skall finna honom igen?* (s. 31), I uttrycket *Hwar troo Amatus wara må?* (ib.) ersättes *mon* af hjälpverbet *må;* se ofvan.

[2] Dessutom dock, ehuru ovanligt: *hvad månde detta betyder?*

Månde användes dessutom såsom synnerligen ofta i de fsv. rimverken (se Sdw. *mona* 7)), i folkvisorna och dikter i dessas tonart för att omskrifva ipf., t. ex. *Laghen, som Gudh månde ehr gifwa* (Brasck Ap g. s. 129) = 'som Gud gaf Er', *See hwilket breff, jagh månde bekomma* (ib. s. 136), *Tå jagh emoth Christum månde strijda* (ib. s. 146). Ytterst vanligt är *månde* i denna funktion hos Hund E. XIV. — Stundom förekommer i denna användning äfven växelformen *monne*, t. ex. *Mycket Folk han til dödz monne Stånga* (Mess. s. 7), d. v. s. 'stångade han'. Hit kan äfven föras: *lät migh få höra / hwadh Elias monne giöra?* (Mess. s. 228). Detta uttryck bör kanske emellertid öfversättas med 'hvad månne E. gjorde', i hvilket fall det står mycket nära det ofvan anförda *Huru månde I honom lyda*. I alla händelser äro sådana fraser som dessa två det närmaste förstadiet till nsv. uttryck, där *månne* förekommer inuti satsen.

Då *månde* brukas att omskrifva ipf., väntar man sig en motsvarande användning af pres. *mon*. En sådan förekommer också stundom under 1600-talets förra hälft, t. ex. *Krampen mon migh hardt spänna* (Forsius 1620, Noreen-Meyer s. 79), i betydelsen 'krampen ansätter mig hårdt'; jfr *mon* från ungefär samma tid såsom omskrifvande futurum nedan.

Månde brukas vidare för att uttrycka framtid, men är modestare än *skall, skola*, t. ex. *Medh migh månde the illa fara* (Brasck Ap. g. s. 154), d. v. s. 'med mig komma de antagligen (nog, torde de komma) att fara illa'.

I fsv. användes i motsvarande fall pres. *mon*, pl. *mono, -a*; *monde, munde* betyder '(antagligen) skulle (komma att)'. Men äfven i våra källor förekommer ex. på *mon* i denna användning, alltså likbetydande med *månde* ofvan, dock så vidt jag märkt endast i Rond. JR, där man kan ha skäl att misstänka inflytande från en äldre förebild: *thz mon ey minom man behaga* (s. 58) 'det kommer antagligen ej att behaga', *På honom mon han alzinthet got spara* (s. 69) m. fl.

Måste betyder i nekande satser ofta 'få(r), få(r) lof', t. ex. *så måste ingen olydno .. ibland oss gälla* (Girs E. XIV s. 72), *Armt folck wij icke vndfly moste* (Brasck FP s. 99) (moralisk nödvändighet), *Det måste intet skee* (Lindschöld Hans. 4: 167), *måste man intet wara så strängh* (Disa 1687, s. 32), *du måste*

äy än stanna Än måste du gå fort (Orf. o. Euryd. s. 99) (en af förhållandena betingad nödvändighet). Äfven i ty. användes i motsvarande fall stundom *müssen* (vanligast dock *dürfen*), ett bruk, som har mycket gamla anor; jfr fht: *See dîne gungirun tuoant daz sie ni môzun tuoan an fîratagum* (Mat. 12: 2, Monsee-Wiener fragm.).

I jakande satser har *måste* samma betydelsenyanser som i nsv. Ex.: *Det måste wara hennes Ungdomss fehl* 'det är säkert' (Disa 1687, s. 32).

I ä. nsv. är dock som nämndt bruket af *måste* något inskränkt genom *måtte*.

I betydelsen 'torde' är pres. *tör (thår)* mycket vanligare än nu, t. ex. *han tör då flyta up* (Asteroph. Tisbe s. 45), *Som nedh på handen falla thår* (Mess. s. 136), *hon tör wäl wrijdha näsan på sneedh* (Chronander Bel. s. 131), *Kosta så gierna något på nu, så tör ni få en wacker son af Putzdrummel med tiden* (Putzdrummel s. 76). *Tör* förekommer i denna användning numera hufvudsakligen i ålderdomligt eller dialektfärgadt språk; *torde* är nästan uteslutande inskränkt till skriftspråket.

Samma betydelse af 'torde' tillkommer äfven pres. *lärer*[1], motsvarande fsv. *lær*, nsv. *lär* (om formen se ofvan). Ex. från de båda polerna af våra källor äro: *Jagh lärer ther aff och få min deel* (Rond. JR s. 59), *Jag lärer lee öfwerliudt, när dei skälmerij går an* (Putzdrummel s. 76). I båda fallen har nsv. helst 'kommer nog att'. Stundom är betydelsen, synes det, rent futural, t. ex. *Om i icke lären sanna min ordh* (Rond. JR s. 58). Den här omtalade användningen af *lär* är i nsv. afgjordt på retur; men bl. a. just i den ofvan exemplifierade förbindelsen med *sanna någons ord* är den ganska vanlig bland en äldre generation. Hufvudbetydelsen af ordet är numera 'påstås, säges', 'skall efter hvad det säges'; men denna har jag ej från denna tid sett exemplifierad.

Beträffande tempora i temporala bisatser må anmärkas, att under 1600-talet *sedan* stundom uppträder med ipf., där nsv. skulle ha användt plusqvamperf., t. ex. *Sedan the fingo wiss kundskap .. wända the sigh in åth Swenska Skären* (Girs E. XIV s. 67).

[1] Därjämte *lär* (Columbus); se formläran.

I fråga om användningen under 1600-talet af modus och tempus i konditionala satsfogningar må först anmärkas, att en viss böjelse för det s. k. irreala fallet gör sig märkbar, där nsv. föredrager pres. och indikativen. Ex.: *förmanar iag eder .. att om icke alt ginge effter wåhr willia att doch I icke släppa modet* (Gustaf II Adolf s. 546); *på minner migh om någåt wore förgettit* (ib. s. 497), nsv. 'om något är glömdt'; (Man skall) *lägga thet affsijdes vthi god förwaring, at om något ginge sönder eller förkomme, han tå måtte hafwa annat i förråd* (I. Erici s. 88), nsv. 'går sönder'; *Man skal icke dricka Watn i thenna Månad vtan thet wore sudit* (ib. s. 44); *Erter trijfwas bäst, icke på Leerjord, vtan tå fölle mycket rägn, vthan på löfjord och swartmylla* (ib. s. 99), nsv. 'utom då det faller'. Härtill sluter sig följande exempel från Gustaf II Adolf (s. 258): *Grefwen af Mandsfeld skal .. wara bered at logera sig så högt på breschen som han kan, ther han någon oförmodeligh afsnit för sigh funne*[1]. Samma egenhet karakteriserar äfven y. fsv., t. ex. *om nogher broder budh finge* 'får bud' (Skråordn. s. 196); så ock ä. da., hvarom Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 188, där bl. a. ett ex. just inledt med *vden* anföres. Dock kan — åtminstone i y. fsv. — äfven pres. ind. förekomma i dylika satser, t. ex. *vtan ath hustrvn fore hanom i drycken är* (Skråordn. s. 199).

Pres konj. för nsv. pres. ind. användes stundom i konditionala bisatser i vissa stående vändningar, t. ex. *om tigh så tycke* 'om du så tycker' (Mess. s. 51). Annars är redan nu ind. regel, t. ex. *om tu är migh hull* (Mess. s. 54).

Att indikativus förekommer i den koncessiva bisatsen *han är aldrigh så starck* 'han må vara a. s. s.' (Mess. s. 168) är ett fsv. drag; se ex. hos Sdw. under *aldrigh.*

Ackusativus med inf. förekommer mot bruket i nsv. t. ex.:

efter *bevisa* (*Huru bewijsar tu .. The som sig giffta wara orena* Chronander Bel. s. 114); efter *förstå* (*I haffuen .. förstått / Min dödh wara för dören brått* Mess. s. 153), *hoppas* (*iagh hoppas oss .. Länge leffua* ib. s. 68).

---

[1] Ett liknande ex. i *att*-sats är: *Så at therutaf wäl kunde dömmas at wår stat så god wore som han någonsin warit hafwer* (Gustaf II Adolf s. 209); jfr Girs G. I s. 140. Båda fallen äro att betrakta som indirekta anföranden.

Oftare än nu förekommer (icke reflexiv) ack. med inf. efter verb, som betyda säga, påstå, tro, mena o. d., t. ex. efter:

berätta (Mess. s. 79); *döma* 'anse' (Asteroph. Tisbe s. 3); *förkunna* (Mess. s. 17); *mena* (Mess. s. 117), men = *iagh menar reesan blifwer* .. (Chærberus s. 222); *säga* (Gustaf II Adolf s. 537); *troo* (Mess. s. 43, Girs E. XIV s. 71); *täncka* (Asteroph. Tisbe s. 53).

Äfven i talspråk, t. ex. *så länge* .. *saa iag mig aldrig wara öfwer fyra och Tiugu åhr* (Putzdrummel s. 77), där dock konstruktionen är reflexiv;

vidare efter verb, som betyda förnimma, höra, se, märka o. d., veta:

förnimma (Girs E. XIV s. 36, 72); men med *att-(thet)*-sats Girs G. I s. 186; *se* (Asteroph. Tisbe s. 19, Girs G. I s. 22); *spörja* 'erfara, höra' (Mess. s. 19—20); *veta* (Girs E. XIV s. 95).

Infinitivmärket *att* saknas vid flera tillfällen, då det i nsv. skulle ha begagnats. t. ex.:

lenger dröja tiänar icke (Gustaf II Adolf s. 493); *Sådant är tröstligt höra* (Mess. s. 159); *förplichtat uti Krijgztider föra och fölia sit Laghmansdöme til feldt* (Gustaf II Adolf s. 2); *ey blifwer nu swårt frija* (Chronander Bel. s. 142); *iagh haar* .. *orsaak klagha* (ib. s. 114); *iagh haar ey tijdh mehra taala* (ib. s. 151); *ey hafwer beflijtat sig om något gott lära* (ib. s. 172); *thet är ey annat än medh een förgylt krook een fånga* (ib. s. 173); *få loff liggia* (ib. s. 178, blott talspråk?); *hwadh hafver tu här beställa* (ib. s. 179), *huadh hafuer du beställa här?* (Asteroph. Tisbe s. 44); *Jagh haffuer intet frögdas åth* (Mess. s. 170); *Meer hafue wy inthet mz eder tala* (Asteroph. Tisbe s. 7); *iagh hafuer något göra* (ib. s. 8); *Jag hafwer något nytt gee honom i mandat* (Kolmodin Gen. Aeth. s. 304); *sielfdött kött doger intet äta* (Columbus Ordesk. s. 23); *Han sparde inthet läta hengia tiuvarna* (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 66); *Dalekarlarne leddes* .. *gå* .. *vthi Wapn* (Girs G. I s. 125); *Pålackarne* .. *skemmas freden tiggia* (Gustaf II Adolf s. 500); *Så är Jag tillfridz mig låta kröna* (ib. s. 154); *kommandes* .. *tagha Doomprobsten fången* (Girs G. I s. 107);

särskildt ofta saknas *att* vid v. *hjälpa,* t. ex. *hielp migh sticka och slå!* (Asteroph. Tisbe s. 44), *tå skal fougden hiälpa*

kyrkeherdan straffa them (Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 63), *them hielpa förrestå och regera* (Gustaf II Adolf s. 257); i fsv. tycks däremot infinitivmärket i regel vara utsatt vid detta verb.

Som vi se, kan infinitiven sakna *att* i allehanda ställningar: såsom subjekt, attribut, objekt och adverbial. Med det sista ex. från Girs kan jämföras fsv. *nidhersende sin son saman sanka lifuandes stena* (Svenska kyrkobruk under medelt., SFS s. 240), *gingo lata widike in* (Didr. af Bern s. 180). Äfven som subjekt kan i fsv. infinitiven sakna *at,* t. ex. *Sannelika scrifftinna känna är adams biltlagdoms lykta* (Speculum virginum, SFS s. 497). Från 1500-talet må exempelvis anföras ett fall, där infinitiven står som objekt: *Gudh haffuer i sinnet förderffua tigh* (2 Krön. kap. 25, Bib. 1541).

Infinitivmärket *att* uppträder någon gång utan motsvarighet i nsv., t. ex. vid *vilja*: *Til ting och stämpna wil iagh at gå* (Forsius 1620, Noreen-Meyer s. 78), *dän lykkligt vill att Wärden wandra fram* (Börk Dar. s. 4); vid *böra*: *som böör at wara* (Lemwig 1673, Noreen-Meyer s. 141, jfr s. 142 2 ggr), jfr fsv. *som tära hwstru bördo at ärffwa* (Sdw.); vid *tyckas*: *Tykz Talet äran din att alt för nära syffta?* (Börk Dar. s. 24). Jfr ä. da. *I afften i schuollen at vere min giest* (Com. de mundo et paupere s. 119).

Konjunktionen *och* saknas efter v. *gå* i uttryck som *gåå spökia i hwset* 'gå och spöka' (Chronander Bel. s. 186), *gåå lätjas* 'gå och lata sig' (Surge s. 41), *Hwi går tu så migh förförer* (ib. s. 47). Då denna konstruktion just uppträder vid verbet *gå,* ligger det onekligen nära till hands att sammanställa den med sådana uttryck som ty. *schlafen gehen,* hvilkas ursprung går tillbaka till samgermansk tid; jfr Falk o. Torp Da.-no. syntax s. 194.

I uttrycket *Stå icke iagh här och höra tina speegloser* (d. v. s. må jag icke stå här för att höra, Chronander Bel. s. 178) beror *och* på det bekanta sammanfallet af *å* = 1) *att* och 2) *och.*

I fråga om infinitiven må slutligen anmärkas,

dels att pres. inf. stundom brukas, där vårdad nysvenska skulle kräfva ett uttryck för framtiden, t. ex. *ther the trodde them bliffwa behåldna* (Girs E. XIV s. 71), nsv. 'dem skola l. att de skulle',

dels att aktiv infinitiv, föregången af *till att*, stundom användes i förbindelse med former af v. *vara*, där nsv. bl. a. har *kunna* med passiv inf., t. ex. *hwilcket än ey är til at wetta* (Gustaf II Adolf s. 478). Konstruktionen, som sannolikt beror på tyskt inflytande (jfr t. ex. ty. *das ist nicht zu ertragen*), är vanlig i skånskt färgadt riksspråk, t. ex. *det är icke till att lida, att förstå*. Jfr: *hwad älliest står til at giöra* (Gustaf II Adolf s. 478) = nsv.

Vanligare än i nsv. är part. pres. på *-s*. Den förekommer i de fall, som af Kock Sv. landsm. XV. 5: 50 följ. angifvas som typiska, t. ex. *förmätandes tigh bättre Rådh giffua kunne* (Mess. s. 16), *Ey vndantagendes en Man* (ib. s. 20), *Hon kommer nw gångandes* (ib. s. 21), *swälg migh leffuandes op* (ib. s. 62).

Ett särskildt omnämnande förtjäna ett par fall.

Part. pres. pass. förekommer stundom som attribut i aktiv betydelse, t. ex. *På föliandes Åhret* (Girs G. I s. 183). Analoga fall i fno. och ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 215; jfr äfven Kock Sv. landsm. XV. 5: 58—59.

Rätt vanlig i allvarligare eller mera vårdad framställning är ett slags gerundivkonstruktion med *vara* och pres. part. pass., t. ex. *icke äro the altijd troendes* 'icke böra de alltid tros' (Chronander Bel. s. 173), *Om Tijden til at såå är wetandes* (I. Erici s. 142). Se för öfrigt Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 217, Kock Sv. Landsm. XV. 5: 53.

En gerundivisk betydelse har också det aktiva participiet i uttryck såsom *ätande Wahrur* (Girs G. I s. 179), hvilka ha sin förebild i ty. böjda infinitiver; jfr ty. *essende ware*. Fsv. har *ætans* jämte *ætandis wara*; se Kock Sv. landsm. XV. 5: 60.

Part. perf. för nsv. supinum uppträder ännu några enstaka gånger, t. ex. *min son then iagh haffwer född* (Rond. JR s. 96), *sijn . . hoop som han hade lemnad vthi hinderhåld* (Girs G. I s. 23); jfr t. ex. fsv. *tha iak hafdhe ridhin een litin stund* (Ivan Lejonr.).

Part. perf. för nsv. inf. förekommer i uttr. *fåår Ladislaus thetta Sport* (Asteroph. Tisbe s. 44), *Förr än han meera ondt får giordt* 'får göra' (Rond. JR s. 69), *thet Folck som han fick behållit* (Girs E. XIV s. 82); jfr Sdw. Ordb. under *fa* 9).

Om attraktionen mellan inf. och supinformer se s. 98.

Adverben (negationer o. d.).

I nekande satser, isynnerhet sådana som föregås af ett *icke twifla, lider intet twifvel,* uppträder ännu ofta[1] adv. *ju,* där nsv. vanligen har ett nekande adv., t. ex. *Ingen .. twiflar ther om, att wij ju hafwe en mechtig fiende* (Gustaf II Adolf s. 177), *är intet twifwel at Fienden ju snart skal ångra sigh* (Girs E XIV s. 72), *Iag twiflar intet åm, Att dät Iu äwen plågat* (Orf. o. Euryd. s. 92), motsvarande fsv. *thet mich .. alz inthet twiffler i jo gerne göre* (Sdw.). Liknande ex. ännu i Dalins Arg., t. ex. 2: 168 (2 uppl.).

En »pleonastisk» negation uppträder stundom i bisatser, som styras af verb med betydelsen 'hindra', 'förbjuda' o. d., t. ex. *förhindrar nu .., at man then aff Ständerne icke bekomma kan* (Gustaf II Adolf s. 116).

Den i nsv. i med *huru* inledda utropssatser förekommande negationen uteblir stundom i 1600-talets språk, t. ex. *huru bleef han lijka såsom medh een liungeeld slagen* (U. Hiärne Straton., Noreen-Meyer s. 135), *Hur snart försmälter snön så hwijt?* (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 61). Konstruktionen, som ännu förekommer i poetisk stil, har sin motsvarighet i ty. — I vissa af detta slags satser användes i nsv. vanligen *så* i st. f. *huru*[2]; men i ä. nsv. synes *huru* vara så godt som allenarådande, t. ex. *ewige gudh, huru bleek hon ähr!* (Asteroph. Tisbe s. 20), *Ach, huru math ähr iagh?* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132).

Om negationens plats se nedan under ordföljden.

Vanligare än i nsv. var adv. *ock,* där numera, åtminstone i mera otvungen stil, *också* eller *äfven* föredragas. Ex.: *affärdades .. G. O. och F. K., som ock kommo igen med Hertigh Christians höge förplichtelse* (Girs G. I s. 150)[3], *Til Hertigh Christian affärdades ock nu Sendebud* (ib. s. 151).

Ock eij (ey, icke) betyder ofta (t. ex. Rond. JR s. 13, Girs G. I s. 151, Gustaf II Adolf s. 537) liksom fsv. *ok eigh* samt ty. *auch nicht* 'ej heller'.

[1] Kanske t. o. m. alltid?

[2] Från mina källor har jag ej funnit något ex. på *så* i denna betydelse; däremot förekommer *sådan* i liknande användning (se ofvan s. 177).

[3] Som synes skilde redan Girs i ortografien mellan konj. och adv. *ock*.

I st. f. *något så när* kunde man på 1600-talet säga och skrifva *något nä(h)r* (t. ex. Gustaf II Adolf s. 208, 481, 482).

Prepositionerna.

af:

sin lijke Aff skönheet 'like i (fråga om) skönhet' (Mess. s. 44); jfr SAOB *af* 12 a;

(bekomma) kundskap aff (ngt), d. v. s. 'om' (Girs G. I s. 22);

mätt aff (ngn) 'mätt på någon' (Mess. s. 60); jfr fsv. *mætter af n.* och ännu nsv. i högtidlig stil *mätt af år*;

rosa aff (ngt) 'rosa ngt' (*Ey skal tu rosa aff then fäl,* d. v. s. färd, Mess. s. 71); jfr SAOB *af* 9 b β β' och y. fsv. (t. ex. Didr. af Bern s. 150);

uppstå af sin säng (*När jagh vthaff min säng vpståår* Brasck FP s. 96).

emellom, mellom '(e)mellan' är eg. en dat. pl. till adjektivstammen *miþil-*[1] (t. ex. Gustaf II Adolf s. 479, 537). Med genitivus i arkaismen *sin emellom* (ib. s. 509) 'sinsemellan'. För öfrigt förekommer vanligen *emellan* (t. ex. Girs G. I s. 140), *emillan* (ib. s. 230).

för:

synnerligen vanligt i bet. 'såsom', t. ex. *för Nunna giffuas in I wastena* (Mess. s. 194), *brukat . . för een stallmästare* (Gustaf II Adolf s. 128; jfr ib. s. 509 och N. av. 1657, Noreen-Meyer s. 130), *för storfurste behålla* (Gustaf II Adolf s. 129), *Berycktadh för en ram trulkarl* (Laurbecchius s. 248), *för en Gudh vthropa* (ib. s. 249), *mig för moder blifwer* (Moræus Vit. s. 406), *samtycht honom för en Konungh* (Girs G. I s. 158)[2], *helsade honom för Konung* (Girs E. XIV s. 99), *Annamma för een gåfwa* (Brasck MGV s. 296), *geer För en moderligh gåfwa* (ib. s. 297),

eller i bet. 'till', t. ex. *antagit för theras* (d. v. s. sin) *Öfwerste* (Girs G. I s. 143), *Få honom rådstughan för jungfrwbwr* (Chronander Bel. s. 135).

Ännu oftare förekommer prep. *för* i denna betydelse under 1500-talet, t. ex. i O. Petri kr. *Toogho . . E. för en höffuitzman*

---

[1] Närmare Noreen Ark. 6: 362 f..

[2] Jfr fsv. *samtyckias for een fulkomeligen Companijs broder* (Skråordn. s. 191).

(s. 168), *ther sette han Claes Lång för höffuidzman* (s. 187), *beropat och beskriyat . . för kättare* (s. 241), P. Svart kr. *helsadt . . för Sweriges Förste* (s. 72).

Därjämte uppträder dock under 1600-talet äfven *såsom* i liknande uttryck, t. ex. *sigh såsom hans Wän förklarat hafwer* (Girs E. XIV s. 84); så ock *till*, t. ex. *togo sigh til Höfwitzman* (Girs G. I s. 109).

Konstruktionen går tillbaka till fsv., t. ex. *the togo . . sampson for sin høffuitzman* (Didr. af Bern, SFS s. 6), *the . . hylla hanum for sin herra* (ib.), *som nw for borgamestara sittia* (Skråordn. s. 191); andra ex. se Söderwall Ordb.

På tysk inverkan beror uttrycket *Iagh brenner räth för törst* (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 132), ty. *vor durst.*

hos:

hos mitt säte 'i min residensstad' (Mess. s. 9); *hoos Signils sijdha* 'vid Signills sida' (ib. s. 40); *hoos sydan eder* 'vid eder sida' (Asteroph. Tisbe s. 56); *byggiat . . hos kyrkian* 'bygga det vid kyrkan' (Mess. s. 220); *hade bo hos swanwikz kyrkia* (ib. s. 236); *bedia hoos alla kyrkior* 'i alla kyrkor' (Chronander Bel. s. 186).

Betydelsen 'vid' om opersonliga föremål förekom äfven i fsv.; se Sdw. 2). I nsv. användes prep. *hos* endast om personer.

i:

vid tidsbestämningar för att utmärka den tid, på hvilken ngt kan uträttas, t. ex. *i thenne tijdh* (*giöre expenser till förswar* Gustaf II Adolf s. 154), (göra ngt) *i een weeko* (Brasck FP s. 40), (uträtta ngt) *i månar tree* (ib.); jfr motsvarande konstruktion i ty.; vidare: vid tidsbestämningar, isynnerhet framför årstiders namn på frågan 'när', äfven då attribut föregår, t. ex. *i tillkommande år* (Gustaf II Adolf s. 531), nsv. 'under', (*mig låta kröna) i tillkommande sommar* (ib. s. 154), *I thenna dagh* (Chronander Bel. s. 114), nsv. 'på' l. utan prep.; nsv. har *tillkommande, följande sommar,* men (utan attribut) *i sommar*; jfr fsv. *i vinther* (Sdw.).

Ofta vid *ankomma* för att beteckna ankomststället, t. ex. *komne nys i danmarck an* (Mess. s. 233), *vthi Swerige ankomne* (Girs G. I s. 122); jfr ty. *in einer stadt ankommen.*

Dessutom förekommer *i* i följande uttryck:

gifva i befallning 'gifva befallning' (Girs G. I s. 230, Disa 1687, s. 33), jfr nsv. *gifva i uppdrag*;

gå i krogen, d. v. s. 'på krogen' (Asteroph. Tisbe s. 18), jfr: *Iagh gåår Så länge i en krogh* (ib. s. 38); men däremot: *gå på en källare,* t. ex. *på een käller gåå* (Brasck FP s. 63), *ginge the på en käller bort* (ib. s. 65);

»*gåå i then gröne Heedh*» d. v. s. 'till' (Mess. s. 77);

hafva i meningen 'hafva för afsikt' (Rond. JR s. 41); jfr ä. nsv. *hafva i akt* i samma bet. (1568 o. s. v.; se SAOB under *akt,* sbst. [3], 8 a α), *warit i den tankan* (Columbus s. 44);

spe(e)la i bräde och kort 'spela bräde och kort' (Brasck FP s. 65); jfr ä. ty. *in karten spielen*; Stiernhielm har emellertid (s. 45) *spelar kort*;

stå i vakt d. v. s. 'på vakt' (Asteroph. Tisbe s. 44).

Jfr *(sätta) sitt lijff i spelet* 'på spel' (skillingstryck från 1600-talet).

innan:

1) vid rumsbestämningar: inom, innanför, t. ex. *innan täckiet* (Mess. s. 11) = fsv.

Jfr *innanbordz,* om skepp (Girs G. I s. 144) < fsv. *jnnan borz,* jfr nsv. *inombords*; *innanlandz* 'inomlands' (Mess. s. 231) < fsv. *innan landz* jämte *innom landes* (Gustaf II Adolf s. 209).

2) vid tidsbestämningar: inom, inom loppet af, t. ex. *Innan få Åhr* (Mess. s. 6), *jnnan kårt tidh* (ib. s. 218) = fsv. Jfr det adverbiella *innan kort* 'inom kort' (Gustaf II Adolf s. 488, 509, Chronander Bel. s. 131).

inom, se innan.

kring(h) om 'omkring':

kringh om Landet (Mess. s. 3), *kring om Kyrkian* (ib. s. 4) = fsv. *kring um.*

med:

1) 'på'.

medh leek 'på lek' (Mess. s. 15).

2) 'till'.

medh mitt . . fördärff 'till m. f.' (Mess. s. 50),

medh min skadha 'till m. s.' (*iagh förnimmer m. m. s.* Chronander Bel. s. 177).

3) i förb. *ut med*:

(bor) *Vth medh Mälarens .. strand* (Mess. s. 45).

4) utan motsvarighet i nsv. i uttr. *courtisera medh en Jungfru* (1683, Samlaren 13: 48).

I detta sammanhang må äfven erinras om förbindelserna *iempte med* 'tillika med' (Gustaf II Adolf s. 282) och det vanliga *sam(p)t med*.

om:

om förekommer ganska regelbundet vid beteckningar för delar af dygnet, äfven då fråga icke är om upprepad handling, alltså då nsv. använder *på*, t. ex. *om morgonen*, *om afftonen*, motsvarande fsv. och isl. *um*; jfr *om Luciæ Natt föddes .. Hertigh Erich* (Girs G. I s. 140).

Vid åldersbestämningar användes *om* i uttryck som: *Hertigh Carl som tå war en Ung Herre om sina 17. Åhr* (Girs E. XIV s. 101).

Utan motsvarighet i nsv. uppträder ofta *om* i sådana uttryck som: *om en natt* (*mötas .. O. e. n.* Asteroph. Tisbe s. 3, *twenne bönder gingo vth o. e. n.* Gyllenius 1646, Noreen-Meyer s. 124), *Om en morgonstundh* (*han kom* Hund E. XIV str. 388), *sent om en affton* (Columbus Ordesk. s. 40).

Med *om* konstrueras i neutr. i opersonlig sats *rychtbar* i betydelsen 'bekant, känd': *Tå först wardt om Mordet rychtbart* (Girs E. XIV s. 95—96); jfr ä. nsv. *bekant om* (se SAOB).

Vidare må erinras om uttr. *komma om sitt lif* (Mess. s. 230) = ty. *um sein leben kommen*; *twifla om* 'tvifla på' (Gustaf II Adolf s. 177 m. fl. st., Orf. o. Euryd. s. 76); *göra ngt om intet* 'för intet' (Asteroph. Tisbe s. 16).

på:

Med *på* konstrueras uttryck för skicklighet o. d., t. ex. *På werldzens sätt och maneer kundigh* (Brasck FP s. 9); *Perfect jagh och så på paduaner* (en dans) *är / På baletter fins ey min mäster här* (ib. s. 34)[1]; *der på* (d. v. s. »fransöska») *perfect* (ib. s. 42); *på Tungan färdigh* (Girs G. I s. 74).

För öfrigt står *på* för nsv. *i*: *på huset ingåå* (Rond. JR,

[1] Jfr: *På läflerij du mästar äst* (Mess. s. 191); men därjämte ib.: *Hwilken i den konst mästar är*. Med afseende på dessa uttr. kan jämföras nsv. *virtuos på flöjt, mästare på fiol* o. d.

hvarom nedan), *(gå) på mina skola* (Brasck FP s. 35), jfr: *(komma) i min skola* (ib. s. 42) och *(gå) vthi scholen* (Chronander Surge s. 61); 'steg i land' heter hos Girs G. I s. 181 *steegh på Landet*; *öfwa sig .. på Dantzande* (Ber. om Wästindien s. 20); *tijt han på några Gifftermåhls wärff hade warit förskickat* (Girs G. I s. 109), jfr: *Wij wandre nw hwar på sitt wärff* (Mess. s. 47); se äfven fraserna nedan.

på för nsv. *till*: *På tigh ena står min tillijt* (Rond. JR s. 60); däremot: *til tigh sätter iagh lijt* (Mess. s. 47).

på för nsv. *under* eller utan nsv. motsvarighet vid beteckningar för år, årstider, dagar o. s. v.: *på näst förledne Åhret 1563* (Girs E. XIV s. 38; vanligt), motsvarande fsv. *a*; *vppå thenna Sommaren* (ib. s. 81), motsvarande isl. *á einu sumri*.

På förekommer utan motsvarighet i nsv. i *på thenna gången* 'denna gång' (Girs G. I s. 109), *på en dagh* 'en dag' (Gyllenius 1652, Noreen-Meyer s. 127 [1]).

Liksom i nsv. konstrueras ord, som beteckna slott, herresäten och större egendomar, med *(vp) på*, då fråga är om befintlighet o. d., t. ex. *På theras Säthegårdh Bielbo* (Mess. s. 170), *på Håtuna huuss* (ib. s. 171), *föddes .. vppå Grimsholm Slott* (Girs E. XIV s. 78), *Arffuedh Nielsson på Midhammar* (ib. s. 106) (men *Herr Nilss i Hwalstadh* Girs G. I s. 110; om en präst); jfr *bleeff han dödh på Helsingborgh* (O. Petri kr. s. 208), hvarom nedan under prep. *under*. Då under 1600-talet namn på städer förekomma med samma konstruktion, bör möjligen ett likbetydande ord underförstås, t. ex. *som tå stadde woro på Eskilstuna* (Girs E. XIV s. 105) [2], *sigh .. tildrogh på Eskilstunna* (ib. s. 106); jfr *på Vpsala huus* (Hund E. XIV str. 25), fsv. *a nyköpunge* (Rkr. 1: 4266) [3] jämte *a nyköpungs hws* (Rkr. 1: 1283) [3]. På nsv. säger man *De Geer på Leufsta*, men *Petersson i Boestad.*

För att uttrycka riktning användes *på* i uttr. *wele wij nu på huset ingå* (Rond. JR s. 47, jfr samma uttr. s. 33), d. v. s. in i boningshuset [4]; jfr nsv. *gå på huset* i prägnant betydelse,

[1] I detta ex. hade man snarare väntat sig prep. *om;* jfr ofvan s. 201.

[2] Jfr: *som tå war stadd på Wadstena Slott* (ib. s. 71).

[3] Sdw. under *a*.

[4] Då fsv. i dylika förbindelser har *(in) i*, är det möjligt, att *på* här användes, emedan *hus* i detta sammanhang kan anses vara liktydigt med 'borg, slott'; jfr ofvan.

gå på råd-, stadshuset, på operan, teatern, krogen (där ä. nsv. äfven har *i*) o. s. v.

Vidare må anföras uttrycken:

bringa l. *föra någon på olycka, -o* (Asteroph. Tisbe s. 10, 22, Chronander Bel. s. 133), nsv. 'i olycka', *bruka en slem mun på någon* (Mess. s. 55), *bära tvifvelsmål på något* 'hysa tvifvelsmål om' (*Thär på intet twifuelsmål bähr* Mess. s. 233), *frambära skäl på något* 'anföra skäl för' (Mess. s. 247), *försäkrat ther vppå at* 'försäkrad om att' (Girs G. I s. 150), *komma på gång* 'komma i gång' (*när thet kommer på gångh* Gustaf II Adolf s. 86), *tadla på något* (Disa 1687, s. 32), jfr sv. *anmärka på,* ty. *an etwas aussetzen, äfwentyra på sådant beskedh* (*p. s. b. icke ä.* Girs E. XIV s. 39).

Vidare af alltigenom föråldrade uttryck t. ex. *bedrifva en skada på ngn* (Girs G. I s. 100—101), *där på iagh mykit förvndrar migh* 'undrar' (Asteroph. Tisbe s. 31).

I st. f. *vid pass* förekommer hos Asteroph. Tisbe s. 50: *på pass (om en half stund)*; däremot *widh pass vthi tree Wekur* Girs G. I s. 23.

till:

Om användningen af denna preposition i en mängd adverbiella uttryck se ofvan under formläran (adverben). De flesta af dem innehålla gamla genitivformer. *Til sängs* är en yngre analogibildning vid sidan af *til sänga, -e,* som utgår från den fsv. gen. på *-a(r)*. För öfrigt bevaras minnet af prepositionens rektion i *til thes* 'till dess' (Mess. s. 56), *tilbaka, tilhoopa* o. s. v. (se ofvan) samt i det af mig en gång anträffade *til wår* 'till oss' (Mess. s. 194).

Någon gång användas dylika adverbiella uttryck med *till,* där nsv. konstruerar med annan preposition, såsom *sättia til Landz* 'sätta i land' (Girs E. XIV s. 60), *föra och fölia sit Laghmansdöme til feldt och strijdz* (Gustaf II Adolf s. 2), nsv. 'i fält', *till bottens wet* (ib. s. 208), nsv. 'i botten'.

Med *till* eller *af* konstruerades det prepositionsattribut, som vid en regents namn betecknade landet eller riket, t. ex. *Hertigh Philips til Pommern* (Girs E. XIV s. 60)[1], nsv. 'af',

[1] Jfr *Hertig Philippus til Pomeren* (1545) Bureus Saml. (Sv. landsm. Bih. I. 2: 5).

men samma sida äfven *aff Pommern*. Den senare prepositionen är betydligt vanligare, t. ex. Girs G. I s. 145 3 ggr.

Till användes stundom vid måttsbestämningar, styrda af adj., t. ex. *en Skogh til Fyra och Tiugu Mijhler Wägh långh* (Girs E. XIV s. 86), *til Tutusend starck* (Girs G. I s. 198), *wärde til Fämtusend Gylden* (ib. s. 122); jfr *låter Knechtarne til Ottatije Personer vpstijga* (ib. s. 150).

I dylika uttryck har prep. äldst betecknat en begränsning, och det är ju möjligt, att något af denna betydelse ännu häftade vid densamma.

Vidare förekommer *till* i stället för nsv. 'för' i *til thet andra, tridie* o. s. v. (Gustaf II Adolf s. 506); i stället för nsv. 'på' i *til det högsta* (ib. s. 144).

För öfrigt märkas uttr. *affstodo til at fordra* (Girs G. I s. 98), d. v. s. 'upphörde med', där dock *til* snarare får betraktas som tillhörande inf. än styrdt af *afstå*, jfr samma konstr. i ett ex. i SAOB under *afstå* II 1 c slutet; *bot till* (*finna boot* / *Til tin hunger* Brasck Ap. g. s. 185), nsv. 'för'[1]; *slogh them .. til flychten* (Girs G. I s. 19), d. v. s. 'på flykten', *gåfwo sigh til flychten* (Girs E. XIV s. 103), jfr fsv. *gaffwo the sik til flykt* (Sdw.).

Prep. *till* saknas i uttr. *taga flychten* (Girs E. XIV s. 85, 104) = fsv. *(gripa) taga flyktena* (Sdw.).

under:

wnder Flensbårgh 'i F.' (Mess. s. 226). Denna användning af *under* beror antagligen på att prep. här är förbunden med ett ortnamn på *-burg* (borg). Af liknande anledning heter det i O. Petri kr. s. 208, att konung Kristoffer *bleeff dödh på Helsingborgh*; jfr nsv. *på Stockholms slott* o. s. v.; se ofvan under *på*.

Dessutom förekommer *under* som beteckning för den plats, där skepp och flottor anlöpa, t. ex. *satte the under Bodhwijk på Öland* (Girs E. XIV s. 79). Härmed sammanhänger konstruktionen med *under* i sådana uttryck som: *När wij kommo* (seglande) *vnder Danmark* (Mess. s. 194).

ur: 'från', t. ex. *vthur Swirge hafwer Jagh fått diverse bref* (Gustaf II Adolf s. 509), *vthur Swerige* (Girs G. I s. 140).

---

[1] Jfr en tredje konstruktion hos Rond. JR s. 71: *Ther kan än nu finnas boot ther på.*

u t a n:

ingen .. *Wthan them* 'ingen utom (l. med undantag af) dem' (Rond. JR s. 61),

förvthan 'förutom' (Girs G. I s. 123).

'Utomlands' heter eller kan under århundradets förra hälft heta *utanlands,* t. ex. *wtanlandz* (Mess. s. 247), jfr *vtan landz* (O. Petri kr. s. 241); däremot senare: *vthom land* (Brasck FP s. 33), *vthom Landz* (1683, Samlaren 13: 50).

En annan förbindelse med gen. är *twifwels vthan* (Gustaf II Adolf s. 490), men här föreligger ty. förebild, jfr nämligen *zweifelsohne.*

u t o m:

Denna prep. synes ännu ofta ha uppfattats såsom delad i dess ursprungliga beståndsdelar *ut* och *om,* t. ex. *låcka the Swenska vth om Udden* (Girs E. XIV s. 79—80).

Om uttr. *utomlands* se ofvan.

v i d *(wed(h))*:

'af': *så är icke Iagh wed samma meningh* (Gustaf II Adolf s. 516),

'med': *giffta honom wid landzens möör* (Beronius Reb. s. 332), fsv. dativus samt vid *giptas* äfven *mædh,*

'på': *wijdh thetta sätt* 'på detta sätt' (Rond. JR s. 82).

å t:

'till', t. ex. *iagh ååt Frwstugun lop* (Mess. s. 43). Dessutom nästan regelbundet framför ortnamn, t. ex. *rymbde* .. *åth Norige* (Girs G. I s. 74), *begifwa sigh åth Swerige* (ib. s. 144), *löpa* .. *åth Dantzigk* (ib. s. 145), *åth Upsala* (parlör 1703, s. 155); motsvarande fsv. *a(a)t(h),* t. ex. *leetho aath danmark gliidha* (Rkr.). Konstruktionen kvarlefver i svordomar såsom t. ex. *dra åt skogen, åt fanders* samt dessutom i förbindelse med *till,* t. ex. *han for åt Malmö(hållet) till.*

Därjämte förekommer dock äfven i samma användning *till,* t. ex. Girs E. XIV s. 14 (ett par ggr) samt från föregående århundrade O. Petri kr. s. 188 flera ggr.

Vidare må framhållas konstruktionen *kiär åt* 'kär, förtjust, förälskad i' (Asteroph. Tisbe s. 33, 39, Börk Dar. s. 5), jfr motsvarande förbindelse i fsv., isl. och ä. da.; därjämte Asteroph. Tisbe s. 33: *Hon ähr honom så kiär och hull* i samma bet.; se

ofvan s. 174. 'Låta sig nöja med ngt' heter hos Asteroph. Tisbe s. 45 *l. s. n. åt.*

Prep. *åt* förekommer stundom äfven vid det opers. *lyster,* t. ex. *Åth sådant badh oss ey lyster* (Mess. s. 171); jfr fsv. *hwar aat swa mykyt honom lyste* (Sdw.).

I nsv. finnas en mängd stående förbindelser mellan ett verb och en prep., som i uttrycket uppbär hufvudtonen, sådana som *veta af, hålla med, känna till*[1]. På grund af ordställningen kan man sluta sig till, att under 1600-talet åtminstone vissa af dessa ännu ej uppstått eller åtminstone, att jämte dem uttryck existerade, där hufvudaccenten hvilade på verbet, t. ex. *hålla af någon* (Rond. JR s. 23: *At hon inthet aff thz barnet . . håller*), *hålla med ngn* (Asteroph. Tisbe s. 23, Gustaf II Adolf s. 128: *som medh them hålla skulle*; jfr O. Petri kr. s. 240), *veta a ngn* (Girs E. XIV s. 83: *som ännu aff intet Krijgh . . wetat hade*)[1]. I fsv. synes nsv. *kännas vid* ha motsvarats af ett *kænnas wiþ,* t. ex. UL MB 46: *ok wiþ drap kiænnis* (betydelserna äro dock ej fullt identiska).

Konjunktioner och *konjunktionssatser; indirekta frågesatser.*

Samordnande:

disjunktiva:

anten — eller 'antingen — eller' (Brasck Ap. g. s. 154);

anten — heller ds. (Girs E. XIV s. 68), om *heller* se ofvan s. 115;

hwarken — eller = nsv. (Girs G. I s. 100).

adversativa:

allenast 'dock' (Mess. s. 50).

---

[1] Om denna företeelse se äfven Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 346.

[2] På samma sätt har t. ex. *icke veta till sig* (= isl. *vita ekki till sin*) sin upprinnelse i sådana uttr. som isl. *vita ekki til manna, þeir vissu ekki till landa* (Eyrb). Jfr *klappa om* ~ isl. *þóroddr klappaði um hann* (Eyrb.), *lägga till ngn med ngt* ~ isl. *(þorleifr tók spjót . . ok) lagði til þórðar bligs* (Eyrb.) o. s. v.

konklusiva:

ty, dy (ex. s. 113); stundom adverb med bet. 'därför'.

En egendomlighet för 1600-talets språk är, att *hwarföre* ofta användes som konklusivt adverb, likbetydande med *därför*; se ofvan.

Underordnande:

det allmänt underordnade *att* (och *det*).

I stället för *att* förekommer ofta *thet,* t. ex. Gustaf II Adolf s. 186, 481, Girs E. XIV s. 4. Konstruktionerna med *att* och *det* äro etymologiskt och semasiologiskt sedt identiska, då som bekant konjunktionen *att* åtminstone väsentligen är en i satssammanhanget uppkommen biform till *þat,* växelform till *þæt*[1]. *Þat, þæt* o. s. v. ha ursprungligen fungerat som objekt till den styrande satsens subjekt: *jag tror det : han kommer* > *jag tror, det (att) han kommer.*

Häraf framgår, att man sålunda historiskt sedt ej kan tala om ett utelämnande af konj. *att,* då denna — såsom i ä. nsv. ofta, oftare än nu för tiden, är fallet — saknas. Hos Mess. s. 7 förekommer t. ex. *Thet är migh mycket kiärt iagh tigh här fan.* I ä. nsv. kunde säkerligen också ett *att* här ha inskjutits, men i äldsta tider hade något sådant icke gått för sig, då ett hänvisande *thet* redan förekommer i satsen. Andra exempel bland de många äro: *Kräffuer iagh skal* .. (ib. s. 10), *Toor giffue iagh kunne mijn Moorkär nåå* (ib. s. 43), *Jagh hörer tu är een maatlingare* (Chronander Bel. s. 135). Om motsvarande företeelse i ä. da. se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 249 f.

Ett särskildt omnämnande förtjänar det förkortade uttrycket: *Til ewentyrs at i migh beswijka* (Chronander Bel. s. 143), d. v. s. 'kanske att', 'kanske Ni ..'.

komparativa:

Det komparativa *som* 'såsom' användes ganska ofta efter *än* utan motsvarighet i nsv.: *Han waar wärre än som thet förra Diur* (Mess. s. 7), *Hon kan bättre dricka aff skåål / Än som knöpla* (ib. s. 66), *allt, änn som Naturens Lag ok Rätt* (Börk Dar. s. 7), d. v. s. 'allt annat än', *bättre tijga stilla, änn som tahla* (Disa 1687, s. 30, jfr ett annat ex. ib.). Ex. utan *som*

[1] Se närmare Kock Ark. 11: 117.

Brask MGV s. 257. Analogt har ty. stundom *er ist grösser als wie ich.*

'Liksom om, som om' heter hos Girs G. I s. 140 *lijka såsom,* hos Gustaf II Adolf s. 154 *lijka som.*

temporala:

då 'dä', om enstaka handling;

emedhan 'så länge som' (Rond. JR s. 52);

för 'innan, förrän' (Mess. s. 50), utan motsvarighet i fsv.;

först 'så snart som' (Chronander Bel. s. 141);

för än 'förrän' (Mess. s. 50); om talspråksformen *för'n* se s. 94;

för(r) än som 'förrän' (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 131, Börk Dar. s. 30);

medhan 'medan' (vanligt);

mäns 'medan' (Börk Dar. s. 13) = da. *medens* har säkerligen uteslutande tillhört talspråket; se s. 94;

när användes liksom i fsv. både om enstaka (t. ex. Girs G. I s. 186) som om upprepad handling (t. ex. ib. s. 42); i nydanskan brukas däremot *naar* endast i det senare fallet (Falk o. Torp Dansk-norskens synt. s. 256;

när som = nsv. (Gustaf II Adolf s. 478, Columbus Ordesk. s. 22, Chronander Bel. s. 109, 141);

när såsom = föreg. (Chronander Bel. s. 109);

sed(h)an 'alltsedan' (Mess. s. 49); 'då, när (med kausal anstrykning)' (Girs G. I s. 140), jfr fsv. *siþan* bl. a. 'då, när' och 'emedan';

sedan som 'sedan' (Beronius Reb. s. 331); i da. alltid utan *som* enl. Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 234;

som '(i detsamma) som' (Gustaf II Adolf s. 258, 497), jfr fsv. *sum, som* i samma betydelse;

straxt 'så snart som' (Girs E. XIV s. 61, 63); samma betydelse har *strax* äfven i O. Petri kr. s. 240; jfr motsvarande användning af *strax* och *genast* i nsv.;

så lenge 'medan' (Mess. s. 7). I O. Petri kr. s. 209, 233 betyder *så lenge -ä-* 'till dess';

så länge som = nsv. (Mess. s. 155);

så snart = nsv. (Gustaf II Adolf s. 497, Girs G. I s. 230);

såsom 'medan, under det att' (Gustaf II Adolf s. 497), jfr fsv. *sva sum* i samma betydelse;

till 'tills, till dess' (Börk Dar. s. 49); *tills* (ib. s. 11); antagligt är, att dessa konj. vid denna tid hufvudsakligen tillhörde talspråket och sålunda böra ställas vid sidan af de s. 94 anförda *förn, mäns*;

tills des 'till dess' (Börk. Dar. s. 48);

til thes 'till dess' (Mess. s. 56).

Dessutom användes det generaliserande *enär* 'när helst som' (t. ex. *enär honom syntes* Girs E. XIV s. 5); jfr de analogt bildade *ehwar, ehwad* o. s. v. under de koncessiva generaliserande konjunktionerna; dessutom förekommer den modärna betydelsen, hvarom nedan.

deskriptiv:

i thet 'i det, i det att, därigenom att' (Chronander Bel. s. 172); jfr ty. *indem*.

konsekutiv:

så att = nsv. (Rond. JR s. 19).

finala:

på thet 'på det att' (Mess. s. 43, Brasck Ap. g. s. 153); om predikatsverbet i dylika satser se ofvan s. 189;

på thet at = nsv. (Gustaf II Adolf s. 480).

kausala:

aldenstund 'alldenstund' (Mess. s. 150), utan motsvarighet i fsv., se närmare SAOB;

alldenstundh at 'alldenstund' (Gustaf II Adolf s. 205);

allenast 'om blott' (Beronius Reb. s. 328), utan motsvarighet i fsv. (som konj.);

derföre at = nsv. (Columbus Ordesk. s. 41);

ef(f)ter 'eftersom' (Chronander Bel. s. 171, Girs E. XIV s. 105);

effter det 'eftersom' (Ber. om Wästindien s. 42); jfr *epter thet at* i samma betydelse O. Petri kr. s. 169;

efter dy at 'alldenstund, då nu' (Mess. s. 23), jfr fsv. *æptir þvi at*;

efter som = nsv. (Columbus Ordesk. s. 41);

emedan, -ä- 'emedan' (vanligt), 'alldenstund, då ju' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277 2 ggr), *helst emedan* 'så mycket mer som, helst som, då ju' (Beronius Reb. s 321);

emädan som 'emedan' (Brasck FP s. 102); jfr fsv. *medhan som* i samma betydelse;

enär = nsv. (Nya aviser 1657, Noreen-Meyer s. 130); dessutom förekommer betydelsen 'när helst som', hvarom ofvan;

för then skuld at 'på grund af att' (Gustaf II Adolf s. 501);

med(h)an 'emedan, eftersom' (Rond. JR s. 14, Gustaf II Adolf s. 218, Girs E. XIV ofta, t. ex. s. 84, 100);

när = nsv. (Orf. o. Euryd. s. 95);

såsom 'som, eftersom' (Girs E. XIV s. 70: *såsom aff Quinfolck* (o. s. v.) .. *intet skadeligit befahrades, altså öfwades ey heller moot them någon Blodz vthgiutelse*). Ordet har dock här kvar rätt mycket af sin komparativa betydelse. I ännu högre grad är detta fallet i ett ex. ib. s. 72: *såsom wij Swenska Göthamanna Nampn bära, så låtom oss och ther om wårda.* Språkprofven äro i alla händelser belysande för utvecklingen af den kausala konjunktionen *som.*

konditionala:

Såsom sådana användas, utom det vanliga *om*

allenast 'om blott' (Putzdrummel s. 79);

hwar 'om, därest' (Gustaf II Adolf s. 177, Girs G. I s. 100, Laurbecchius s. 251) = fsv.; denna konj. är ytterst vanlig hos Gustaf II Adolf (äfven i brefven) och Girs, men mycket sällsynt i komedierna, hvaraf man känner sig frestad till den slutsatsen, att den icke kände sig hemma i det mera otvungna språket; jfr *ther* i samma betydelse nedan;

medh mindre 'så vida icke' (Gustaf II Adolf s. 482: *medh mindre hans vtskickade wore förwissat,* d. v. s. 'äro');

om = nsv. (Mess. s. 18, 19, Rond. JR s. 157, Gustaf II Adolf s. 482, 531, 546); om tempus och modus i konditionala *om*-satser se ofvan;

så framp(t) = nsv. (Girs G. I s. 98, Börk Dar. s. 16);

så framt at 'såframt' (Gustaf II Adolf s. 478);

så wijda = nsv. (Columbus Ordesk. s. 3);

ther 'om, ifall' (Gustaf II Adolf s. 481, Chronander Bel. s. 172), jfr nsv. *därest* och *hwar* ofvan;

utan (vthan) 'såvida icke' (Mess. s. 10);

vthi fall, ther 'ifall (att)' (Chronander Bel. s. 173).

koncessiva:

De koncessiva konjunktionerna kunna indelas i två slag, allt eftersom

a) bisatsen uttrycker något verkligt, då den inledes af:

ehuru .. *och* 'ehuruväl' (Rond. JR s. 15);

ehuru wäl = nsv. (Gustaf II Adolf s. 146); jfr däremot *ehuru* 'huru än' nedan; äfven *ehuru wäl* 'ehuru' har naturligtvis utvecklats ur betydelsen 'huru (väl) än' liksom t. ex. nsv. *ehuru han är sjuk* egentligen varit liktydigt med 'huru sjuk han än är';

fast 'ehuru, fast, fastän' (Chronander Bel. s. 152, Kolmodin Gen. Aeth. s. 299); dessutom mot bruket i nsv. till b);

fast än = nsv. (Brasck Ap. g. s. 194); dessutom till b);

oachtadt at 'oaktadt' (Gustaf II Adolf s. 144);

oansedt 'fastän, ehuru' (t. ex. *Oanseedt iagh war aldrigh satt på häst* Mess. s. 43) = ä. da. *uanseet*;

oansedt at(t) = föreg. (Gustaf II Adolf s. 193, 218);

omskiönt 'ehuru' (Spegel Guds verk o. hvila) = ä. da. *omskiønt*;

skiönt 'änskönt' (vanligt hos Börk Dar. t. ex. s. 40) = da. *skjønt*; om denna och föregående konjunktions uppkomst, hvilken faller inom reformationstidehvarfvet, se Falk o. Torp Da.-no. synt. s. 236; *skiönt* har som bekant uppkommit i anslutning till ty. *obschon* o. d.; jfr *om änskiönt* nedan;

ändoch, endoch 'ehuru' (t. ex. *endoch Jagh migh præparerar* Gustaf II Adolf s. 530, jfr s. 531, *ändoch Öfwerstarne gåfwo sigh in vthi Ryttare Lägret* Girs E. XIV s. 102) = fsv. *ændogh*, ä. da. *endog*;

ändoch at 'ehuru' (Gustaf II Adolf s. 146); jfr det äldre sv. *än thå at* O. Petri kr. s. 186, fsv. *æn tho at, æn tha at.*

b) bisatsen uttrycker något blott tänkt eller möjligt, då den inledes af:

fast 'äfven om, om också' (t. ex. *Fast thet wore keysaren af Rom* Brasck FP s. 99, *fast tu wilt bedia eller påcka* Chronander Bel. s. 135), i nsv. blott till a), hvilken användning äfvenledes förekommer vid denna tid; ordet saknas som konj. i fsv.[1], men fanns äfven i ä. da., dock blott i bet. b). Obrukligt är numera ordet i förkortade satser som *fast huru kärt* 'huru kärt det än hade varit' (Chronander Bel. s. 140);

[1] Det är som bekant identiskt med adv. *fast* 'mycket'.

fast om 'äfven om, om också' (t. ex. *Fast om tu hade siu ther til* Chronander Surge s. 67; jfr Bel. s. 145)[1] = ä. da.;

fast än 'äfven om, om också' (t. ex. *fast än i wore twå gånger så rijker* Chronander Bel. s. 177); så ännu hos Dalin Argus 2: 168 (2 uppl.); i nsv. har däremot *fastän* alltid afseende på något verkligt; jfr a);

fast . . än ds. (*Fast I än oss förmörda* Brasck Ap. g. s. 191, *Tu skalt affbedia, fast hon än bryter* Chronander Bel. s. 133, *Fast wij än wiste det* Orf. o. Euryd. s. 95); jfr a);

fast om än ds. (Gustaf II Adolf s. 251);

hwadh häller 'äfven om, om också' (t. ex. *Hwadh häller dät gäller åth Blåkulla bort* Brasck Ap. g. s. 135); jfr *hwadh eller — eller* nedan;

om — ock (*Åm . . åg* Orf. o. Euryd. s. 95);

om — än = nsv. (t. ex. *Om jagh än hadhe hennes särck begärt* Chronander Bel. s. 140);

ther — än 'om än' (t. ex. *ther än frid med honom giöres* Gustaf II Adolf s. 145).

I en numera föråldrad användning förekommer *änskönt* hos Gustaf II Adolf s. 507: *at man ifrån Estland och om änskiönt helt ifrå Refle vphandlade någre tusend tunnor,* där *om änskiönt* tycks betyda 'till och med (om det så skulle vara)' och *änskiönt* sålunda ännu har kvar en ålderdomligare adverbiell funktion.

Af tvåledade koncessiva konjunktioner må nämnas:

anten — eller 'vare sig — eller' (Girs G. I s. 231);

antigen — heller ds. (Gustaf II Adolf s. 248);

antingen — heller ds. (ib. s. 283);

hwadh eller — eller 'vare sig — eller' (t. ex. *Hwadh eller han är högh eller lågh* Brasck Ap. g. s. 134); jfr fsv. *hwat hælder — ælla* i samma bet.; om formen *eller* se ofvan s. 115;

hvadh — eller ds. (t. ex. *tå skal iagh in hvadh jagh vill eller äij* Bureus Suml., Sv. landsm. Bih. I. 2: 65); jfr fsv. *hwat — ælla* (l. *eller*).

I detta sammanhang må äfven nämnas några ord om de generaliserande relativa pronomina och adverben, såsom:

ehoo hälst 'hvem helst (som), hvem än' (Brasck FP s. 94); *hälst ehoo* ds. (ib. s. 102);

[1] Tre ex. från Lucidor se Noreen-Meyer s. 183.

ehoo som hälst ds. (ib. s. 102);
ehwem 'hvem helst' (indir. obj. Kolmodin Gen. Aeth. s. 299);
ehwadh 'hvad helst, hvad än' (Chronander Bel. s. 186);
ehwar 'hvar helst än' (Mess. s. 19);
ehwarest — hälst 'hvar helst än' (Orf. o. Euryd. s. 99);
hwarest som hälst ds. (Girs G. I s. 98);
ehuru 'huru än' (Chronander Bel. s. 155, Spegel Guds verk o. hvila s. 92), *ehuru — och* ds. (*ehuru stoor flijt man och giör* Gustaf II Adolf s. 116); jfr däremot *ehuru wäl* 'ehuru' ofvan.

Om *enär* i betydelsen 'när helst som' se ofvan s. 209.

Stundom är den koncessiva konjunktionen (skenbart) utelämnad: *han är aldrigh så starck* 'om han är aldrig så stark' (Mess. 168); se nedan under ordföljden.

Som indirekt frågande konjunktion eller adverb brukas: *om* 'om, huruvida' (t. ex. Gustaf II Adolf s. 482).

Såsom indirekt frågande konjunktion l. adverb användes i tvåledade bisatser:

anten, t. ex. *förklara skulle, anten han sigh hålla wille heller til sin Swåger .. än til sin Broder* (Girs E. XIV s. 106), d. v. s. 'om han hellre .. än', ursprungligen 'ett af två, ettdera';

hwart (— eller), t. ex. *jagh icke weth Hwart jagh går galit eller rätt* (Brasck Ap. g. s. 150), d. v. s. 'om, huruvida .. eller'; jfr fsv. *hwart — eller* i samma användning; ordet är naturligtvis egentligen neutr. till *hwar* (= isl. *hvár*) 'hvilken af två', jfr *anten* ofvan.

När i en konjunktionsbisats en annan bisats inskjutes strax efter konjunktionen, upprepas stundom denna, t. ex. *holler althingh til redo, at när Jagh kan komma til eder at I thå med ärrender icke öfwerhoppas* (Gustaf II Adolf s. 511).

Ordföljden.

Här har i allmänhet uteslutande hänsyn kunnat tagas till de på prosa affattade partierna. Af dessa ha de utvalts, som synas mig vara affattade på normalprosa. Äfven företeelser från det mindre vårdade talspråket ha emellertid för sammanhangets skull behandlats i detta afsnitt; men om de särskilda stilarterna kunnat skiljas, har detta anförts: där åter ingen inskränkning göres, åsyftar jag normalprosan. Vidare må uttryck-

ligen framhållas, att de regler här meddelas gälla — då intet annat nämnes — 1600-talets midt. Redan »komedien» Disa från 1687, hvars språk dock annars står på samma rangskala som de nedan använda scenerna från Chronander, har betydligt närmat sig de nsv. förhållandena med afseende på ordföljden, men de gamla konstruktionerna lefva därjämte kvar, om de också ej längre alltid ha öfverhanden.

Om fall, där adj. placerats efter sitt hufvudord, såsom *farkär, morkär* se s. 15, *bonde grå, knekten blå* se s. 227.

Possessiva pronomina som attribut stå stundom efter sitt hufvudord, t. ex. *barnen hennes* (Chronander Bel. s. 186), *skinpälsen hennes* (ib. s. 190), *drängen sin* (Columbus Ordesk. s. 41). I fsv. är denna ordställning, särskildt i lagspråket, mycket vanlig[1]. Däremot torde den under 1600-talet liksom numera hufvudsakligen ha hört hemma i talspråket, där den särskildt ofta uppträder i vissa stående uttryck för släktskapsförhållande, såsom *far min, mor min, bror min* o. d.[2]. Dock förekomma ex. äfven hos Gustaf II Adolf, t. ex. *förde .. wapn .. på fädernes-landet sitt* (s. 197). I genitivus får blott pronominet böjningsändelse; så redan hos Bellman *hustru mins* (3: 11).

Objekt och andra bestämningar stå äfven i normalprosa och (mera vårdadt) talspråk i regel framför infinitiven, t. ex. *oss att öfwerfalla* (Gustaf II Adolf s. 210), *at iagh ey redeligen kan mitt hwss uppehålla* (Chronander Bel. s. 186 i Hilarii monolog om Decrepita), *hon skal .. gälden betaala* (ib.), *så skall hon inthet mycket rådha* (ib.), *bort skal iagh them sända* (ib.), *hörer .. sant wara* (ib. s. 172), *ther måste .. toompt blifwa* (s. 173), ännu hos Disa 1687: *hafft der medh att göra* (s. 29).

Däremot äfven: *att the båda skola bekomma swar* (Chronander Bel. s. 171).

Särskildt afvikande från yngre tiders språkbruk är att låta bestämningen föregå infinitivmärket, t. ex. *sit regemente .. at*

[1] Den är dock icke allenahärskande, jfr t. ex. UL MB 47 *j o læstum husum hans,* men ib. äfven *j hans o læstum husum.*

[2] Särskildt vanlig är denna ordföljd i dialektiskt färgadt språk: så på c:a 20 sidor af Sagor, sägner ock visor (Sv. landsm. V. 2): *hustru hans* (s. 5), *dotter hans* (s. 7), *far hännes* (s. 11), *fadren hans* (ib.), *döttrarna hans* (s. 13), *modren sin* (s. 15), men *hännes far* (s. 14): mindre ofta om annat än släktskapsförhållanden, t. ex. *kornet hans* (s. 21).

beställa (Gustaf II Adolf s. 1), *ther at besökia Fienden* (Girs E. XIV s. 69), *Thet til at fort ställa* (ib.).

På samma sätt stå bestämningar till participia, adjektiver o. d., som fungera såsom predikatsfyllnader framför dessa, t. ex. *om personen .. är .. med laster bekajat* (Chronander Bel. s. 172), *the äro både Gudz försyyn, eeld, watn och tiufwar vnderkastade* (ib. s. 173), *at han är .. aff ringa slächt vthkommen* (ib. s. 174), *bleff .. medh spåtska Ordh affwijst* (Girs E. XIV s. 69).

Det finita verbet sättes i bisatser sist isynnerhet i mera högtidlig stil (samt då sådan parodieras[3]) och i mera vårdad normalprosa; dock förekommer denna ordställning äfven annorstädes synnerligen ofta. Ex.: *om wi sakerne icke så til ända föra kunde* (Gustaf II Adolf s. 210), *hwilket min högsta tröst är* (Chronander Bel. s. 186), *som .. tigh til ächta .. begärade* (ib. s. 170), *hwilken thera tig bäst behagar* (ib. s. 171), *hwadh iagh them swarar* (ib.) *at the .. sigh vthi echtenskap .. inlåta* (ib.), samt ännu hos Disa 1687: *som tu .. oss affsade* (s. 29), *som jagh henne gaff* (s. 34), *att jagh så oskyldigh bliffver* (ib.) m. fl. m. fl.

Då relativpronominet är utelämnadt, står i regeln predikatsverbet sist; i alla händelser kan det finita verbet ej stå närmast den plats, som subjektet skulle ha intagit. Exempel anföras ofvan s. 177 f.

Om det finita verbet — vanligen ett modalt hjälpverb — styr en infinitiv, står däremot ofta infinitiven sist[1], t. ex. *at Fienden intet .. skulle mehra vthkomma* (Girs E. XIV s. 69), *effter mitt förstånd sig icke än så widt kan sträckia* (Chronander Bel. s. 171), *hwad .. fadher tycker migh rådeligast wara* (ib.)[2]. Icke heller står i allmänhet det finita verbet sist i sammansatta tidsformer med *vara*: *hwar aff iagh är twehogse blifwen* (ib. s. 174), *at han är .. aff ringa slächt vthkommen* (ib.). Ett annat undantag bilda också de fall, då bestämningarna äro korrelat till följande relativsatser, såsom *är ey häller rådeligit at föräldrarna twingia, hoota eller för mycket locka sina döttrar til the*

[1] T. ex. Putzdrummel s. 80, 81.

[2] Infinitivens bestämningar komma, som ofvan nämnts, i allmänhet före denna.

[3] Participiets bestämningar intaga samma plats som infinitivens; se ofvan.

personer, som .. (ib. s. 171), *i thet han migh förähra wille een stoor skön guldkedia, aff hwilken* .. (ib. s. 172). Vidare fordrar stundom välljudet — bestämningarnas längd — att predikatet flyttas fram i satsen, t. ex. *at the för alt beflijta sigh om een oskrymptat och liufligh kärleek i begynnelsen* (ib. s. 171), *at tu vprächnar hans lustigkeet* (sic!), *förnämbliga slächt, hans stora rijkedomar och sköne guldkädior* (ib. s. 172).

Bisatser, som sakna objekt, kunna någon gång afslutas med subjektet självt, t. ex. *eliest är fruchtandes* .. *at på fölia wil ett olyckosampt echtenskap* (Chronander Bel. s. 171).

Minnen af det gamla bruket att i bisatser placera predikatsverbet sist äro i nsv. uttryck såsom *om du så tycker, om du det kan, hvad detta vidkommer l. beträffar.*

I nsv. står i bisatser negationen framför predikatsverbet. Dock förekomma i nsv. talspråk anakolutiska vändningar såsom: *Han sa', att han hade visst inte tänkt (å) såra honom.* Under 1600-talet var en dylik ordställning vanligare än nu, t. ex. *oansedt at lijknelsen war icke så godh* (Gustaf II Adolf s. 193), *Jagh hoppas och* .. *at hon lefwer ey länge* (Chronander Bel. s. 186), *medan han stodh icke heller wäl medh the Pohler* (Girs. E. XIV s. 39); jfr äfven *han sågh, at Fœder fick inga barn med sin hustru* (Gustaf II Adolf s. 129), nsv. *icke fick några* eller hvard. *inga barn fick*[1]. Dock äfven: *effter sådant ey* .. *finnes* (Chronander Bel. s. 186).

I fsv. rådde växling. Däremot synes i isl. negationen i bisatser alltid ha stått efter det enkla predikatsverbet. Om förhållandet i ä. da. se Falk o. Torp Dansk-norskens synt. s. 302.

Beaktansvärd är ordställningen: *Barnen hennes hwad widkommer* 'hvad beträffar hennes barn' (Chronander Bel. s. 186).

Vidare några ord om användningen af inversion.

Sådan inträffar liksom i nsv. i hufvudsatser, som inledas med ett annat ord än subjektet. Ord, som särskildt eftertryck hvilar på, sättas gärna först i satsen: *bort skal iagh them sända, men aldrig skola the komma til baaka* (Chronander Bel. s. 186). Jfr hvad ofvan yttrats om *thess.*

---

[1] I finnländskan lefver däremot denna konstruktion ännu kvar; t. ex. »*trysta* klämma, som har ingenting att göra med nsv. *krysta*» (Thurman Sv. landsm. XV. 4: 18).

Enligt ofvanstående regel hade man därför väntat sig omvänd ordföljd i ex.: *til äwentyrs han tör wäl säya* (Chronander Bel. s. 173). Sannolikt föreligger här emellertid inverkan från den efter *kanske, kanhända* öfliga konstruktionen: *kanske han säger,* hvilken naturligtvis beror på dessa adverbs verbala ursprung. Strax nedanför förekommer: *kan ske han hadhe lånt guldkädian.* Jfr Stiernhielm s. 45: *kan hända thet är wäl somt*[1]. Att i uttrycket *fördenskull wij och hälst blij dher wijdh* (Disa 1687, s. 28) ordföljden är rak, beror på att *fördenskull* här är lika med *för hvilken skull, hvarför.*

Karakteristiskt för hela tidehvarfvet är det draget, att satser, som medelst *och* förbindas med en föregående mening, få omvänd ordföljd, t. ex. *och lärer det* (Disa 1687, s. 29), *och skal tu få höra* (ib. s. 33), *och skal både hon* . . (ib.). Detta bruk är ännu fullt gängse i kanslistilen och i affärsspråket[2]. När konstruktionen för öfrigt uppträder, såsom i tidningar eller bref, verkar den stötande och gör intryck af uppstyltning.

Inversion uppträder äfven ofta vid *ty,* beroende därpå, att detta ord ännu, ehuru blott i början af satser, kunde fungera som adverb med betydelsen 'därför', t. ex. *Ty årkar iagh ock nu eij* (Rond. JR s. 13).

Utan att inversion kan sägas inträda, sättes det egentliga subjektet stundom sist i satsen, nämligen i talspråk i sådana satser som *Det måste vara En mycket klook menniskia wår Drottningh*; se ofvan s. 96.

I konditionala bisatser med utelämnad konjunktion är liksom i nsv. ordföljden omvänd; dessa bisatser stå dock oftare än i nsv. efter hufvudsatsen, något som emellertid i vissa fall kan ha metriska skäl: *Men komme fritt är han een booff* (Rond. JR s. 95), d. v. s. 'han kan komma obehindradt, om han är en bof'. Äfven i fsv. kommo i dylika fall bisatser ofta efter hufvudsatsen, då t. o. m. bestämningarna till predikatet kunde gå före detta, t. ex. i Upplandslagens bekanta stadgande: *Land skulu mæþ laghum byggiæs* . . *þy at þa standæ land wæl laghum fylghis* (WB 1).

Ordföljden i *han är aldrigh så starck* 'om han är . . '

[1] I nsv. växlar vid *kanske* och *kanhända* rak ordföljd med omvänd.

[2] Så äfven i da.-no.; se Falk o. Torp Dansk-norskens syntax s. 288.

(Mess. s. 168) beror på sådana uttryck (med predikatsverbet i konj.) som: *ingen Ström han ware aller så hög* (Rudbeck enl. SAOB under *aldrig*). I fsv. förekommer i dylika satser omvänd ordföljd, t. ex. *ey är hon saa lithin* 'om hon (den) är aldrig så liten' (Speculum virginum, SFS s. 385).

Slutligen må nämnas, att det i nsv. talspråk vanliga uttrycket *vet jag* som förstärkande eller bekräftande tillägg till ett påstående redan nu är i bruk: *det kostar och intet meer än ett par fyrckar sminck weet iag* (Putzdrummel s. 79). Inversionen beror naturligtvis därpå, att den föregående satsen egentligen är en objektsbisats till *vet,* ehuru känslan för detta sammanhang numera försvunnit. En fullständig sats med liknande betydelse förekommer hos Mess. s. 195: *Gönom barns födho salighet / Bekommer qwinnan, iagh thet weet.*

Rak ordföljd, där nsv. har omvänd, uppträder stundom i sådana eftersatser som: *Huad ärtter och gryn anlanger thet är gåt at i them tilwega komma* (Gustaf II Adolf s. 507); däremot ib. s. 510: *Hwad kopparmyntet anlangar thet måste I wäl deducera,* ib. s. 530: *hwadh som Eder mening wedkommer så kan Jagh then eij gilla.*

Härtill må knytas några strödda småanmärkningar beträffande ordföljden.

Adv. *än tå* 'ändå, ändock' intager ofta en ställning, som afviker från bruket i nsv., t. ex. *kom thet til sådant Besluut; At .. Frijdh och Sämia Rijkerne emillan* (skole) *främias; Och Wijken lyde än tå i Sex Åhr vnder Swerige* (Girs G. I s. 122); jfr *Slottet behölt M. inne, än tå öfwer ett halfft Åhr* (ib. s. 151), *althenstundh thet ähr änthå licka när* (ib. s. 481), nsv. 'det ändå är'. Däremot ib.: *hwar summan än thå icke kan fylles* med modärn ordställning.

Vid *nog* står det styrda ordet stundom framför: *ändoch iagh hafwer Gudz gåfwor nog* (Chronander Bel. s. 187).

Ordställningen i uttrycket .. *och andra Städer flera* (Girs E. XIV s. 61) beror väl på tysk inverkan; jfr *und andere mehr.* Dock erinras därom, att äfven fsv. *flere* (i användningen 3 Sdw.) stundom står efter sitt hufvudord.

Prep. *långs åt* synes stå efter sitt hufvudord, t. ex. *Smidiegatan långz åth* (Girs G. I s. 18), jfr ty. *der Strasse entlang* samt sv. *hela gatan utefter.*

Det adverbiella uttrycket *widh pass* står ofta genom prepositioner skildt från tids- eller måttsbeteckningen, t. ex. *kom Staffan .. widh pass medh Fämtijo til Häst* (Girs G. I s. 23), *widh pass vthi tree Wekur* (ib.).

* * *

Som en stilistisk egenhet må slutligen påpekas bruket att upprepa en tanke med ett likbetydande, men negeradt uttryck, t. ex. *Skal them gå illa, och ey wäll* (Mess. s. 117), *Försterne ondt och aldrigh mildh* (ib. s. 162), *Så gör han gaalit och aldrigh rätt* (Brasck FP s. 93). Dylika vändningar voro vanliga äfven i fsv. tid; särskildt har jag märkt flera sådana i Rimkr. och Ivan Lejonriddaren, t. ex. *han war snar och ekke seen* (Rimkr. 3: 3051), vidare Didr. af Bern s. 141: *en tidende som mik tykker stor wara oc ekke litin.*

4. Till ordbildningsläran.

Om skymforden på *-er, -are* se ofvan s. 32 f.

Undersåtare förekommer Disa 1687, s. 22.

Femininbildningar äro:

biörna 'björninna' (Rond. JR s. 9) = no., nybildning af *biörn*; jfr fsv. o. isl. *birna* (< **bernịôn*) och isl. *bera* (: fht. *bëro*); se förf. Ark. 7: 44;

leyinna 'lejonninna' (Chronander Surge s. 70);

mördarinn' 'mörderska' (U. Hiärne Rosimunda 1665, Noreen-Meyer s. 133).

Den gamla *-în*-stammen *mänge* 'mängd' (= fsv. *mænge*, isl. *mengi*) lefver ännu kvar (Prytz G. I s. 29).

Utdöda ord på *-eri(j)* äro:

dwalerij 'dåsig sysslolöshet?' (Stiernhielm s. 31);

glijsnerij 'hyckleri' (Stiernhielm s. 36) = ty. *gleisnerei*;

gästerij 'gästabud' (Stiernhielm s. 27);

löfierij 'trolldom' (Stiernhielm s. 30);

pluderij 'pladder' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 299);

poeterij 'poesi' (vanligt, t. ex. U. Hiärne);

ribalderij 'landsvägsstrykande' (Girs G. I s. 103): fsv. *ribbalde* (se Sdw.);

skytterij 'skjutning o. d.' (Dalius Comoed. Hecast. 1681, Hans. 9: 46);

skälmerij 'skälmstycke' (Putzdrummel s. 76);

smekerij 'inställsamhet, smicker' (Stiernhielm s. 30);

speyerij 'späjande' (Girs G. I s. 110).

Af bildningar på *-ing* må anföras: *snapping* (*Ty fåår iagh och een snapping ther före* Rond. JR s. 19). Ordet är till sin betydelse dunkelt. Jag antager, att här ett myntnamn föreligger och att det uppkommit ur en motsvarighet till mlt. *snaphane*, hvilket bl. a. betyder ett slags mynt med bilden af en ryttare (5 à 6 »stüber»)[1]. *Snapping* är ett »kurzname» häraf, bildadt som myntnamnen *skilling, batting, tioöring*, fht. *pfenting* 'pfennig', ags. *silfring* o. s. v.

Nu utdöda bildningar på *-ning* äro *planterningh* 'plantering' (Mess. s. 225), *regerning* 'regering' (Mess. s. 119); på *-ling*: *ströf(f)ling* 'ett slags damasker' (Chronander Bel. s. 140), ombildning af ty. *streifling, strömlingh* 'strömming' (Gustaf II Adolf s. 489), jfr mlt. *stromelink* ds. samt i fråga om afl. fisknamnen *grönlingh, huitlingh* (Asteroph. Tisbe s. 18); därjämte *ströming* Bureus Suml.[2].

Nu obrukliga bildningar på *-sel* äro:

dödsel (-z-) 'död' (Börk Dar. s. 8, 15, 41),

höbärgsel -(bärgzlen) 'höbärgning' (I. Erici s. 273),

rörsel 'rörelse' (Börk Dar. s. 43);

ängzel 'ängslan' (ib.);

på *-sle*: *fängzle* 'fängsel, fängelse' (Börk Dar. s. 43).

Substantiveradt adjektiv är:

vthlänsken 'utlänningen' (Mess. s. 45).

I detta sammanhang må nämnas, att flera nu brukliga folkslagsbenämningar ännu icke synas ha uppstått eller i alla händelser icke varit så gängse som nu. Förut har (s. 129) omtalats, att pluralerna *svenskar(na)* och *danskar(na)* under 1600-talet icke användas[3] (dock *Tyskerna* hos Gustaf II Adolf s. 584), icke heller best. *svänsken, dansken*. För *lybeckare* sades och skrefs *(the) Lübeska* (t. ex. Girs G. I s. 48), för *engelsmän*

[1] = det kända ordet *snapphane* 'landsvägsriddare o. d.'; jfr s. 32.

[2] Sv. landsm. Bih. I. 2: 46.

[3] Jfr t. ex. *några Swenska och Finska* (Gustaf II Adolf s. 489).

stundom *(wij) Engelska* (Mess. s. 232), därjämte dock *Engelsman* (ib. s. 236), 'några tyskar' heter hos Girs G. I s. 150 *några Tyska,* 'några finnar' hos Gustaf II Adolf s. 489 *några . . Finska.* Det synes mig af denna grund osannolikt, att fsv. pluralformen *franska* med Söderwall Ordb. förutsätter en substantivbildning *franskar*: säkerligen ha vi i stället att göra med en pluralis af samma art som *Fransöske* 'fransmännen', *Engelske* 'engelsmännen' (P. Svart kr. s. 101) eller som *swenska, danska* vid sidan af *the swenska, the danska,* hvarom ofvan s. 171. Bildningar sådana som *norskar, franskar* o. s. v. synas ha varit betydligt yngre.

'Likar' heter hos Mess. s. 30 *lijke (Edhers tre l.)*, men däremot substantiveradt *lijkar* hos Brasck Ap. g. s. 51.

Adjektivbildningar på

-ig: *förrig* 'föregående' (*Mitt förriga taal* Chronander Bel. s. 112), kvar i nsv. dial.; här kan äfven erinras om adv. *bittigt* 'bittida' (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 60);

på *-og(er), ug(er)*: se Andersson Salb. s. 85. Tillägg: *fiädrugh* 'full af fjäder' (Brasck FP s. 67), ej i fsv.; *owillіog* 'ovillig' (Gustaf II Adolf s. 540); *paltuger* 'klädd i paltor' (ib. s. 98), ej i fsv.; *ymnogt* (Girs E. XIV s. 86);

på *-ot-, -ut*: se Andersson Salb. s. 93. Tillägg: *krookryggiot* (Chronander Bel. s. 137), *skallot* 'skallig' (Mess. s. 7), *wåpot* 'våpig' (Spegel Guds verk s. 70);

-aktig, t. ex. *grund-, kall-, warmachtig* (Ber. om Wästindien s. 41); *prålachtigh* (Rond. JR s. 46); se för öfr. SAOB;

-isk (esk) för nsv. *-sk*: *catholisk* 'katolsk' (Brasck MGV s. 274, 282) = *catholisch*; *françösesk* 'fransysk, fransk' (A. Oxenstierna Bref 4: 454) = ty. *französisch,* däremot fsv. *franzesk* och *fransk,* 1500-talet *fransösk*; *kätterisk* 'kättersk' (Girs G. I s. »113»; eg. 115) = ty. *ketzerisch*; *lottringisk* (Girs E. XIV s. 78); *lutherisk* 'luttersk' (Brasck MGV s. 282, Girs G. I s. 107) = ty. *lutherisch*; *nederländisk* 'nederländsk' (Siam s. 54) = ty. *niederländisch*; *norrisk* 'norsk' (Girs E. XIV s. 86), fsv. *norisker* jämte *norsker*; *norländisk* 'från norden' (Brasck MGV s. 274), jämte *-sk* (ib. s. 275); *pohlnisk* 'polsk' (Girs E. XIV s. 85) = ty. *polnisch,* dock äfven *pohlnsk* (ib.), hvaraf genom bortfall af *n* i konsonantgrupp sv. *polsk*; *skånisk* 'skånsk' (Girs G. I s. 144),

fsv. *skanisker* jämte *skansker*; *spåttisk* 'spotsk' (Gustaf II Adolf s. 248), jfr ty. *spöttisch*, därjämte *sposk* (Chronander), fsv. *spotsker*, se ofvan s. 87; *stockholmisk* 'stockholmsk' (*Ordinarie Stockholmiske posttijdender* 1686); *vthländisk* 'utländsk' (ib. s. 114), jfr ty. *ausländisch* jämte *vthlänsk* Mess.; *östgötisk(the Östgötiske)* 'östgötsk' (Girs ib. s. »113»; eg. 115).

I de flesta af dessa bildningar har sålunda tyskt inflytande gjort sig gällande. Ännu i dag användas af en äldre generation stundom formerna *germanisk(a)*, *romanisk(a språk)* — ja, jag ser i ett nyutkommet häfte af Varia, att t. o. m. Jane Gernandt-Claine brukar det sistnämnda uttrycket[1].

Bildningarna på *-sen* ha ännu ej trängt igenom. Ex.: *harmse* (Börk Dar. s. 26), *sorgse* (vanligt), äfven som attribut, t. ex. *min sårgse Siäl* (Orf. o. Euryd. s. 98), *twehogse* (Chronander Bel. s. 174); se för öfrigt Andersson Salb. s. 83 och förf. Ark. 7: 158, där andra ex. anföras.

Participliknande adjektivbildningar på *-ande (anne)* äro de ofvan (s. 22) behandlade *döranne full*, *smellende full*; jfr nsv. *smäckande full*. Här kan äfven erinras om *sprickande mätt* Lindschöld 1669 (Hans. 4: 126).

5. Lexikaliskt[2].

a) Substantiv[3]:

blåkulla i bet. 'hälvete', hvarom ofvan s. 47, förekommer äfven Asteroph. Tisbe s. 64.

bonde '(äkta) man' (Rond. JR s. 50) = fsv. *bonde* 6) Sdw.

by 'stad' (*Ubsala by* Mess. s. 3) = fsv., nda.

disputaas 'disputation' (neutr. Brasck Ap. g. s. 156), ännu vanligt i studentslang, men med den-kön; tidigast har jag funnit ordet, äfvenledes som neutr., under formen *disputadz* hos P. Svart kr. s. 99 = ä. da. *disputatz*.

dräng 'yngling, ung man' (Brasck FP s. 89).

[1] Varia 5: 119.

[2] När ordet citeras inom källparentesen, har jag ansett mig kunna normalisera själfva stickordsformen. — Särskildt ha här de ord och betydelser undvikits, som redan förekomma i Noreen-Meyers Svenska förf. 1526—1732.

[3] Här inskjutas äfven några tillägg till kap. om eder, skymford, slagsmål o. d.

fara 'farhåga' (*iagh bär stoor fara* Asteroph. Tisbe s. 44).

feel 'brist' (*På lust och löye blijffuer intet feel* Mess. s. 149).

frijs (*hwadh ästu för een frijs* Mess. s. 15) är sannolikt det bekanta folkslagsnamnet, fsv. *fri(i)s,* hvilket kommit att användas i betydelsen 'fräck, påflugen sälle'; jfr fsv. *garper.*

frod 'frodighet', här: 'blomstring' (Orf. o. Euryd. s. 86); se besläktade ord hos Tamm. Et. ordb. under *frodig.*

fröd 'groda', pl. *fröder* (Brasck Ap. g. s. 134), fsv. *frødh(er),* nsv. dial. *frö*; jfr *frö* Noreen-Meyer s. 216.

gosse (pl. *Gossar* Mess. 119); som synonymer brukas i sammanhanget *pilt, pojke.*

gumma (Rond. JR s. 14; där användt som tilltalsord: *Dågher ey thz åt gumman ..?*).

han eller hona 'hanne eller hona' (Rond. JR s. 38); om *hanne, hona* se Tegnér Ark. 5: 317 följ.

hitta 'fynd, hittegods' (Rond. JR s. 27) = fsv., sv. dial.

hjälte har kanske ännu icke alltid den modärna betydelsen (jfr *hielt* Mess. s. 27, *hielte* Chronander Surge s. 27). I alla händelser betyder *(Niels Dacke med sina) hieltar* (Per Brahes kr. s. 36) naturligtvis 'stridsmän, soldater'.

komhär (*sine komhär och lijkar* Brasck FP s. 51). Ordet fanns äfven i ä. da. t. ex. Karrig Niding s. 286: *Ja, Herre, jeg er eders rette Kom her.* Därjämte förekommer i Comedia de mundo et paupere äfven *Komherre.* Ordet öfversättes af Kalkar med 'tjenere' och fattas som sammansatt med *herre.* Att i alla händelser en anslutning till detta ord ägt rum, är tydligt af formen *komherre*; man kunde ifråga om bildningen jämföra ä. nsv. *jaherre,* fsv. *iahærra.* Men den svenska pluralformen *komhär* äfvensom det ä. da. *kom her* synes ge vid handen, att man egentligen har att utgå från en substantivering af den ty. imperativen *komm her!* Betydelsen synes vara 'en som följer vid första eller minsta vink'.

krokmickel i uttr. *gå som en 'krockmijckel'* 'gå krokig' (Brasck MGV s. 257).

käringa skroop 'käringprat' (Rond. JR s. 12); jfr *skråp* 'skräfvel' Stiernhielm (se Tamms Gloss.).

minne 'vilja' (Brasck FP s. 10) = fsv. Sdw. 4), nsv. *göra ngt med ngns goda minne.*

morsgrijs (= nsv.) (Mess. s. 42).

mugga 'rädd stackare (om kvinna)' (Mess. s. 18); möjligen samma ord som det af Rietz anförda *mugga* 'litet och fult fruntimmer'.

mågar 'fränder, släktingar' (*Folket äter sina mågar* Mess. s. 11); jfr fsv. *magher* i samma betydelse Sdw. 3). Den modärna betydelsen 'svärson' har ordet däremot hos Chronander Bel. s. 154, Beronius Reb. s. 331.

mölia, sannolikt något slags mjölröra (Asteroph. Tisbe s. 31, Rond. JR s. 43); i nsv. dial. betyder ordet 'blandning' eller 'röra'. Jfr: *Iagh lop ifrån så godt I möliefaat* (Asteroph. Tisbe s. 31). Ordet användes äfven metaforiskt om stryk o. d., t. ex. *Tu riddar röö skall een gång höra, / Hwadh möllia jagh för tigh skall röra* (Brasck MGV s. 281), hvilket uttryck kan läggas till de s. 60 anförda.

nativitet 'horoskop' (*stella N.* Mess. s. 6).

not 'melodi' (*siunga på Tysk noot* Mess. s. 157); jfr fsv. *not* 'ton' Sdw.

pappepar 'kvinnobröst' (Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 67); jfr sv. dial. *pappe* ds. Rz.

Pers 'perser' (Börk Dar. s. 11), pl. *Perser* ib.

pijgha, till en tjänstflicka (Chronander Surge s. 72). Samma ord användes äfven som beteckning för flicka i allmänhet; jfr *I unga pigor, gentor, stintor, Fäntor* (Putzdrummel s. 78). Jfr Noreen-Meyer s. 290.

pilt (Mess. s. 118); som synonymer brukas *gosse, pojke.*

pocker i bet. 'fransoser', hvarom s. 30, 46, förekommer äfven hos Asteroph. Tisbe s. 10.

pojke (pl. *Poyckar* Mess. s. 118).

puke 'ond ande, djäfvul' (pl. *pukar* Brasck Ap. g. s. 149); jfr s. 46 samt Nordlander Sv. fornm.-för. tidskr. 4: 31.

pussmunken 'kyss, puss' (*få en p.* Moræus Vit. s. 417, 429 m. fl.): lågty. *munken* 'liten mun'. Om första leden se K. F. Johansson KZ 36: 355; sv. *puss* betyder sannolikt egentligen 'mun', och *pussmunken* är sålunda historiskt sedt en tavtologisk bildning.

skammel 'liten bänk, pall' (Mess. s. 61) = sydsv. dial. *skammel* Rz, da. *skammel,* lån från lågty. *schamel,* jfr isl. *skemill,* ytterst af lat. *scamellum.*

skäpna är det regelbundna uttrycket för 'öde, schicksal' (t. ex. Mess. s. 118); mot slutet af århundradet uppträder dock *ödh* (Orf. o. Euryd. s. 86), *öde* (ib. s. 111); det senare enl. Tamm redan hos Grubb Penu Proverb. s. 82, 391 (1665); jfr Schagerström Ark. 1: 36.

snapping (Rond. JR s. 19); ett förklaringsförsök se ofvan s. 219.

snus 'snarkning' (*Soffuer .. vthi fullan snwss* Mess. s. 48); jfr nsv. *snusa* 'snarka (lindrigt)'.

spanhake, användt som skymford (*Din gamble spanhake* Asteroph. Tisbe s. 39), att lägga till de ofvan (s. 31 f.) anförda; härtill adj. *spanhakug,* om hvilket se Tamm Ark. 16: 158.

spächt 'tukt' (Mess. s. 118).

sqwaller 'prat' (Chronander Bel. s. 132).

stallbroder 'kamrat, broder' (Brasck FP s. 27), alltså utan den nedsättande bibetydelse ordet har i nsv.; jfr *Kiära stalbroder* (Asteroph. Tisbe s. 45).

strömming och *välling.* Att 'äta strömingh och wällingh huar eneste dagh' anser 'drängen' Dromo (Rond. JR s. 43) vara 'effter herragårdz lagh'; i motsättning mot denna läckrare kost nämnes 'mölia' och 'flesket'.

Swea 'Sverige' (Mess. s. 4, *Swea Fruger* s. 27); jfr *Swealandh* (ib. s. 5); jfr Tegnér Språkets makt öfver tanken s. 43, Norelius Ark. 1: 226.

swåger, beteckning för släktskapsförhållandet mellan två svärfäder (Beronius Reb. s. 331); jfr ty. (dial.) *schwäher, schwieger* o. s. v., hvarom Karl Scheffler Zeitschr. f. d. Wortforschung 2: 329 och där citerad litteratur. Äfven i Sverige synes alltså en beteckning för relationsförhållandet mellan svärföräldrar ha existerat.

swärdsbreff, ett slags (skrifven) trollformel, som gjorde ägaren 'hård' (d. v. s. osårbar) (*s. . . skrifwa, At folck så hårdhe som steenar blifwa* Brasck Ap. g. s. 149), mlt. *swertbref.*

säck förekommer om liderliga kvinnor icke blott i ä. da., hvarom s. 40, utan äfven i ä. nsv., t. ex. Asteroph. Tisbe s. 11, 51, *i skamsäcker båda* ib. s. 65, *den lösa säcken* Putzdrummel s. 89.

sälle i god betydelse (*troowärdiga sällar* Brasck Ap. g. s.

127). Den modärna betydelsen har framkallats genom ordets förekomst i sådana uttryck som *öffwerdådigha sällar* (Chronander Surge s. 46), *en oroligh selle* (Beronius Reb. s. 328).

tack 'tacka vet jag' (Mess. s. 44).

tidningar 'nyheter' (Disa 1687, s. 23); tidigare i här använda källor blott *tidender* (*tiander* o. s. v.). Ordet *tidning* har ytterst sin grund i mlt. *tidinge* f.[1]; med afseende på afledningen *-ning* må jämföras *slaktning*: ä. nsv. *slakting* (O. Petri), ä. nsv. *regerning*: *regering*, ä. nsv. *behörning*: *behöring* o. s. v.

tittor 'kvinnobröst' (Nachspiel c:a 1685, Saml. 13: 66); jfr ög. *titt* m. 'spene', ty. *zitze*.

trut (*huru flotigh ähr han om sin trvt!* Asteroph. Tisbe s. 31).

wilie (få någons w.) användes hos Brasck MGV s. 245 i samma bemärkelse som t. ex. y. fsv. *wili* (*hafde sin wilia mz henne* Didr. af Bern s. 54), mht. *wille* (*unz daz ir beider wille ergie* Gottfried von Strassburg Tristan v. 1321), »eine edele dichterische Wendung für die Erreichung des Liebeziels».

välling, se under *strömming*.

väst 'västanvind' (Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 65).

Tavtologier äro:

muntrut (*-trwt* Chronander Bel. s. 153),

skrattlöje (Chærberus s. 234).

b) Adjektiv.

blööt 'mjuk' (Brasck FP s. 50, om bädd) = fsv. *bløter* i samma bet.

bång 'rädd, ängslig' (Brasck FP s. 61) = fsv. *banger*.

evig 'enda' i uttr. *huar ewige dagh* (Asteroph. Tisbe s. 40), *huar ewige man* (ib. s. 41), jfr nsv.

fatt 'beskaffad' (*så fatt* Gustaf II Adolf s. 151) = fsv.

foss 'katig' (Brasck FP s. 86, Ap. g. s. 149), ännu vanligt i dial. (se Rz s. 172); se om ordet Kock Ark. 15: 325 noten.

from 'vänligt l. välvilligt stämd' (Brasck FP s. 99); jfr fsv. *wenner froma* 'goda, såta vänner' Sdw.; andra betydelser af ordet från ä. nsv. se Noreen-Meyer Reg.

gunstig brukades icke sällan i tilltal framför titlar, t. ex. *Gunstige her Cantzler* (Asteroph. Tisbe s. 4), *gunstige Iunker* (ib. s. 25); jfr *gunstig herr värd, gunsti herrarnes* (Bellman).

[1] Se Tamm Avl. hos subst. s. 60.

Minnen af denna adjektivets användning äro sådana halft skämtsamma uttryck som *min gunstige herre* och *gunstig herrn*.

hål 'ihålig' (*dän håle Skog* Orf. o. Euryd. s. 95); jfr (?) fsv. *Holawiþer* 'Hålaveden'.

**lōker*, se ofvan s. 134.

mödh 'trött' (Mess. s. 7), lån från mlt.

owetigh 'oförståndig' (Chronander Bel. s. 113).

ram 'svår?' (*en ram trulkarl* Laurbecchius s. 248), jfr fsv. *ramber* 2) Sdw., = nsv. *ram* (i *rama allvaret, rama bondlandet*), som numera snarast har betydelsen 'riktig, verklig'.

rojal 'regäl' (*een rojal afräkning medh them* Gustaf II Adolf s. 540).

sijd 'sen' (*på sijda Hösten* Girs E. XIV s. 82).

skön i öfverflyttad ironisk bemärkelse: *tu äst skön thz ärendet at gåå* (Rond. JR s. 22), jfr nsv. 'du är just skön att uträtta ärenden'.

spa(a)k, spaker 1) 'förståndig, klok' (Mess. s. 18, 23) = fsv. 2) 'spak' (Mess. s. 7) = fsv.

träghen 'fiken, lysten (enträgen?)' (Mess. s. 46).

usel 'olycklig, stackars' (*tu usle matrona* Rond. JR s. 96; Börk Dar. s. 42); jfr fsv. i samma betydelse.

En särskild uppmärksamhet förtjäna några färgadjektiv, som användas i vissa fixa förbindelser.

Bönderna kallas *gråa* efter färgen på sina vadmalskläder. Ex.: *en bonde graa* (danska) (Mess. s. 109), *een bonde gråå* (Brasck FP s. 89), *en gammal bonde grå* (Moræus Vit. s. 432), *bonde grå(å)* (Brasck FP s. 89, Chronander Surge s. 57); jfr *tu sijker grå* (till en bonde, ib. s. 79), *Gråhielm* (som öknamn på en bonde, ib. s. 67), *Coræbus grå* (en bonde, Moræus Vit. s. 385), *min Coræbum, gubbe grå* (ib. s. 466); jfr äfv. ib. s. 453[1].

Soldaterna äro i motsats härtill *blå*: *kneckten blåå* (Chronander Surge s. 20); ib. s. 44 kallas soldaten för *blårocken*.

Om det vanliga skymfordet *riddar röd* se s. 38.

c) Verb.

bida är det vanliga uttrycket för 'vänta' (*Bijda litet* Chro-

---

[1] Jfr ur en gammal dansvisa:

Grårocken å och blårocken på,
Bonddräng i fjor och nämndeman i år,
Och nästa år så är jag herre.

nander Bel. s. 178; *bjder* 'väntar' Börk Dar. s. 34); en mera hvardaglig karaktär synes *töfwa* ha haft (Putzdrummel s. 73).

bohaga 'slå sig ned, taga härbärge' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 277).

bångas 'väsnas, bråka' (Brasck FP s. 83), jfr nsv. *buller och bång*.

fijka 'skynda' (Brasck FP s. 62, Ap. g. s. 132 m. fl. m. fl.).

forka ung. 'tala för', »plädera» (Rond. JR s. 35) = sv. dial. (se Rz.); iterativbildning på *k* af prep. *for*; jfr förf. Ark. 14: 21.

fånga 'få' i ex. *Om i skullen thz weeta fånga* (Rond. JR s. 31).

förlägga 'vederlägga' (*skäl* Mess. s. 248).

förslämma 'slösa bort, förskingra' (Brasck Ap. g. s. 135).

gena 'gagna' (Mess. s. 49), motsv. isl. *gegna*; se Tamm Et. ordb. under *gagn*.

hangla ung. 'hänga' (Moræus Vit. s. 468), jfr nsv. *(gå och) hangla*.

giffta 'förgifta' (p. pf. Brasck Ap. g. s. 134).

gifva sigh på resan 'begifva sig på resa (Mess. s. 224).

gälla 'ljuda starkt' (Rond. JR s. 102) = fsv.

göra af med ngn 'döda' (Brasck Ap. g. s. 130) = nsv.

klagha sigh 'beklaga sig' (Chronander Bel. s. 141).

le(e) 'skratta' (Putzdrummel s. 76).

läfla 'tala inställsamt', »kuttra» (Chronander Bel. s. 118, 177) = da. *lefle*, af lgt. *leevelen* = ty. *liebeln*.

mangla 'fattas' (Moræus Vit. s. 468).

missfälla 'misshaga' (Prytz G. I s. 44).

musla '(smått) taga; pilla' (Chronander Bel. s. 118) = no. dial.; jfr sv. dial. *mussla* Rz s. 449.

mörda i hiäl (Rond. JR s. 23).

nasla 'oförmärkt och försiktigt borttaga' (Brasck FP s. 80).

ni(j)ga 'buga (om män)' (Mess. s. 9, 247, Rond. JR s. 44) = mlt., mht. *nîgen*.

nämnas 'våga, nännas' (Asteroph. Tisbe s. 43); ännu brukligt t. ex. i Vg. (äfven bland bildade personer) samt i Fryksdalsmålet[1]. Ordet är en folketymologisk ombildning af fsv. *nænnas*, sannolikt beroende på att former af *nämna(s)* och *nänna(s)* i vissa dial. sammanfallit.

[1] Noreen Fryksd.-m. ljudl. s. 46.

pruta trans. 'opponera sig mot, göra invändningar mot' (Disa 1687, s. 33) = no. dial. (Aa.).

pusla 'lirka' (Chronander Bel. s. 118) = sv., no. dial.

påstå (ngt) 'framhärda i' (Disa 1687, s. 35).

ränna är vid denna tid rätt vanligt i betydelsen 'springa' (Mess. s. 114); jfr *rännekäringar* (Asteroph. Tisbe s. 19) i bet. 'hjälpgummor'.

skytla 'skaka' (Brasck FP s. 50), af ty. *schütteln*.

skända 'skymfa, klandra o. d.' (*skendt* Mess. s. 15) = fsv., se Sdw. 4).

slämma och dämma 'lefva i sus och dus' = ä. ty. *schlemmen und temen* (Hans Sachs); se för öfr. Falk o. Torp. Etym. ordb. under *dømme*.

sönia 'vägra' (Rond. JR s. 66) = fsv. *synia*; *i*-formen af detta verb lefde alltså kvar vid denna tid; jfr Tamms fråga om förekomsten af *i*-formen i ä. nsv. Ark. 16: 152.

tildriffua 'tillfoga' (Mess. s. 118).

upstudza 'göra uppstudsig' (Disa 1687, s. 34).

utslå 'afslå' (*Vthslagit mijn bön* Mess. s. 54); jfr ty. *ausschlagen*.

utspe (vthspee) 'göra spe af, skämma ut' (Mess. s. 52).

vattlas 'vattnas' (*Min mun han w.* Nachspiel c. 1685, Saml. 13: 66).

weka 'beveka' (Börk Dar. s. 41).

wreesa 'krångla; vara ond l. vresig' (Chronander Surge s. 67) = sv. dial. *vresa* (Rietz s. 818).

wålla i *(Spörier henne till,) hwadh henne wåller* 'hvad som kommer åt henne l. går åt henne' (Asteroph. Tisbe s. 19).

wärfwa 'fria' (*w. till* Chronander Bel. s. 174).

ägna sig 'tillägna sig' (Börk Dar. s. 34).

d) Adverb.

doch 'då' (tonlöst), se ofvan s. 114.

ens 'en gång (i framtiden)' (Gustaf II Adolf s. 185), af lgt. *ens*, ä. ty. *eins*; alltså att skilja från det inhemska, etymologiskt identiska *ens*.

ja men, män 'ja' (Prytz G. I s. 44, 48), *jo män* (Börk Dar. s. 18, 40); *ney män* (ib. s. 18, 45) 'nej'; vanligt i nsv. talspråk (i vissa trakter).

medhan 'under tiden' (Mess. s. 50; jfr P. Brahes kr. s. 5) = fsv. o. i nsv. bygdemålsfärgadt talspråk.

nog(h)[1], om pris (*thet är nogh* '(för) mycket' Brasck FP s. 41, *förnogh* 'för mycket' ib. s. 25); jfr i annan användning: *så nogh* 'så mycket' (Brasck FP s. 49) och nsv. *det var nog* 'det var mycket, inte litet'; jfr fsv. *nogh* 'mycket'.

nästan 'ungefär' (*Orsakerna* .. *woro nästan thesse* Girs E. XIV s. 105).

omsunst 'förgäfves' (Mess. s. 54), *umbsonst* (skillingstryck från 1688), jfr Linder S. Möre s. 121, af ty. *umbsonst, omsyss* ds. (Brasck Ap. g. s. 152).

rätt 'just' (*Rätt du!* Putzdrummel s. 73) = fsv. Samma betydelse ingår i

rättnu 'nyss' (Disa 1687, s. 33), numera användt blott om framtid, t. ex. *han kommer nog rättnu*; jfr *rättnunnas* 'nyss', om hvars bildning se ofvan. I fråga om framtid förekommer *rätt nu*, skrifvet i två ord, äfven i våra källor, t. ex. *Vthmana them til Kamp* .. *Rätt nu strax* Mess. s. 56; vidare Börk Dar. s. 34; jfr nsv. *rätt snart*. Ett förstadium till adv. *rättnu* föreligger i P. Brahes kr. s. 60: *tå hade aldrig warridt någen bätter legenhett ther thill ähn rätt nu,* d. v. s. 'just nu', där ännu ej *rätt* och *nu* sammansmält till ett ord.

sedan mer ungefär 'ens så mycket som, ens' (Gustaf II Adolf s. 183), jfr sv. dial. *senna mer* 'så mycket mindre', fsv. *sidhermer* 'än mindre'.

vthe 'slut' (*Til thess wår act är vthe blifwen* Brasck MGV s. 302); jfr nsv. *det är ute med honom.*

widh pass förekommer ofta åtföljdt af prep., t. ex. Girs G. I s. 23; se ofvan.

ändå betyder stundom 'till och med', t. ex. *han wille icke allenast, inge rådh gifwa migh, uthan ändå frågade hwadh Jagh medh keysaren hade till att göra* (Gustaf II Adolf s. 538).

e) Konjunktioner: se ofvan s. 206.

f) Interjektioner.

ah wæ, ach wæ, ah immer wæ (Rond. JR s. 68).

ay 'usch' (*Ay, twij, twij* Chronander Surge s. 71).

ey 'ack' (Stiernhielm s. 31) = ä. da. *ei* ds.

---

[1] Ordet kunde möjligen äfven ha upptagits bland adjektiverna.

eya, utrop af glädje eller förtjusning (Rond. JR s. 27), *eia* ds. (Tiällmann s. 229); jfr fsv. *eya* ack! (vid önskan eller uppmaning) Sdw.

hey 'å (l. dyl.)' (Chronander Bel. s. 109, 123(?)); 'aj, o' (ib. s. 190); 'ack' (ib. s. 192); däremot synes ordet ej förekomma i den nu brukliga användningen, såsom *hej, hvad det gick* o. d.

hoi 'aj' (Rond. JR s. 27), *hoy, hoy (hoy)* 'aj, aj' (Brasck FP s. 68, Ap. g. s. 130).

holla, som glädjerop (Lindschöld Hans. 4: 126); jfr *hwip hålla* nedan.

hwipp 'hej, hör hit' (Rond. JR s. 59); jfr *hvipp hey* som uttryck för glädje (i ett dryckesgille) (Lindschöld Hans. 4: 126) samt *hwip hålla* (Asteroph. Tisbe s. 43) i en liknande situation.

hå 'å' (*Hå, huilken glädie på slottet ähr!* Asteroph. Tisbe s. 69).

nå, nå, lugnande (Disa 1687, s. 39).

o 'o, ack' (Brasck FP s. 99).

oi, oi 'oj, aj' (Kolmodin Gen. Aeth. s. 273); *oy, oy* 'ack' (Brasck FP s. 99).

pytt 'pytt' (Chronander Surge s. 16, Bel. s. 119), väl eg. sbst. *pytt* i bet. 'hälvete', se Tamm Supplement s. 11. Ordet finns äfven som interjektion i ä. da.

Se äfven Tiällmann s. 229.

Lexikaliska anmärkningar till Gustaf II Adolfs skrifter ha för öfrigt publicerats af Schagerström Upp.-stud. s. 37 följ.

* * *

Af lånorden har ett större antal romanskt ursprung; de äro i allmänhet komna till oss öfver Tyskland. Ex.: *affecter* 'sinnesrörelser; temperament' (Chronander Bel. s. 133), *brawera* (Chronander Surge s. 41), *celebrera* 'fira, uppföra' (Mess. s. 147), *contentera* 'nöja' (Brasck FP s. 85), *facilitera* 'underlätta' (Gustaf II Adolf s. 256), *favera* 'gynna' (Chronander Surge s. 71), *fixera* 'lura, bedraga' (ib. s. 32) = ty. *vexieren, florera* = nsv. (Gustaf II Adolf s. 1), *habijt* 'dräkt' (Lindschöld Hans. 4: 157), *intent* 'afsikt' (Mess. s. 161), *junckerera* 'spela junker' (Chronander Bel. s. 185), *lucrera* 'vinna' (Chronander Surge s. 32), *presentera* (sig) ungefär = nsv. (Mess. s. 237), *progress* 'förkofran, framsteg' (Chronander Surge s. 34), *promovera* 'befordra' (Chronander Bel. s.

111), *prosperitet* 'lycka' (ib. s. 175), *resolverad* 'besluten' (Laurbecchius s. 251), *rumor* 'upproriskhet' (Mess. s. 180), *success* 'framgång' (Chronander Surge s. 34), *sentens* 'dom' (Mess. s. 133, 163), *sollennitet* = nsv. (ib. s. 253), *vppancketera* 'festa upp' (Chronander Bel. s. 185), *vthstoffera* refl. 'styra ut sig' (Mess. s. 134).

Särskildt vanligt är att finna de utländska orden koordinerade med ett inhemskt synonym, t. ex. *funderede och grundlagde* (Gustaf II Adolf s. 1), *regeres och förestås* (ib.), *prognosticera och spå* (ib. s. 209), *stilla och appeisera* (ib. s. 117), *practiquer och anslagh* (ib. s. 150), *fullgiöra och præstera* (ib. s. 193), *eedh och jurament* (ib. s. 201).

Rena högtyska lånord äro t. ex. *begägna* 'möta' (Stiernhielm s. 31), ty. *begegnen*; *erskijna* 'uppträda, visa sig' (Stiernhelm s. 31), ty. *erscheinen*; *vohnung* 'boning' Lindschöld 1669 (Hans. 4: 129), ty. *wohnung*; *zier* 'prydnad' (Lagerlöf Hans. 4: 49), ty. *zier*; *örtra* 'orda om' Lindschöld 1670 (Hans. 4: 148), jfr ty. *erörtern*.

Tillägg.

Till s. 6 (källförteckningen): En lwstigh Comædia vidh nampn Tisbe (1610), utgifven af C. Eichhorn, Upsala 1863. — Till s. 15: jämte *far* förekommer ännu som tilltalsord, ehuru sällan, den längre formen *fadher* (Chronander Bel. s. 171). — Till s. 16: *fru-mor* brukades ännu på slutet af 1700-talet, t. ex. fru Lenngren Fröken Juliana (med hufvudaccenten på första stafvelsen). — Till s. 92: en ipf.-form af samma art som *hällste, träffte* är *sparckte* 'sparkade' (bonden Tubbe, Chronander Surge). — Till s. 98: *At i ey skole orkat gåt eller ståt* (bonden Tubbe, Chronander Surge s. 67). — Till s. 161: *omringde* 'omringade (p. pf. pl.)' (Girs G. I s. 230), ty. *umringt*. — Till s. 174 (adj. med indirekt obj.): *from* (jfr s. 226; i uttr. *O woro migh min fader from* Brasck FP s. 99). — Till s. 196 (p. pf. för nsv. inf. vid *få*): konstruktionen kvarlefver ännu i nsv. i sådana uttr. som *Får fienden porten lest* (Gustaf II Adolf s. 256).

Rättelser.

S. 43 r. 1 n. läs: suiogot. — S. 171 r. 12 n.: *Fransöske*.


Stanford University Libraries
3 6105 007 580 421

